

Гарчиг

Нэгдүгээр бүлэг. Ерөнхий хэсэг	9
1.1. Ажлын үндэслэл	9
1.2. Зорилго	9
1.3. Ажлын үе шат, хугацаа, гүйцэтгэл	10
1.3.1. Бэлтгэл үе шат	10
1.3.2. Хэмжилт судалгаа, орон нутгийн санал цуглуулах үе шат	12
1.3.3. Суурин боловсруулалтын үе шат	14
Хоёрдугаар бүлэг. Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт	16
2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын одоогийн байдал	16
2.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт	16
2.1.2. Тариалангийн газрын ашиглалт	21
2.2. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ шаардлага	22
2.2.1. Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж	22
2.2.2. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хангамж	23
2.2.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, хангамж	24
2.3. Хөдөө Аж Ахуйн салбарын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ	26
2.3.1. Мал аж ахуйн салбарын SWOT шинжилгээ	26
2.3.2. Хүнсний үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээ	28
2.3.3. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээ	29
2.3.4. Үр тарианы үйлдвэрлэлийн салбарын SWOT шинжилгээ	30
2.4. Уламжлалт мал аж ахуй, бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	32
2.4.1. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	32
2.4.2. Бэлчээрийн төрх, төлөв байдлыг сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээ	40
2.4.3. Ашиглалт багатай бэлчээрийн төлөвлөлт	50
2.5. Эрчимжсэн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөө	65
2.5.1. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээ	65
2.5.2. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийн менежмент	71
2.6. Хадлангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	72
2.7. Тариалангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	76
2.7.1. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	76
2.7.2. Тариалангийн газрын менежмент	84
2.8. Отрын бүс нутгийн ашиглалт хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	95
Гуравдугаар бүлэг. хүн амын суурьшлийн бүс нутгийн төлөвлөлт	98
3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын одоогийн байдал	98
3.1.1. Хот суурин газрын ашиглалтын байдал	98
3.1.2. Хөвсгөл аймгийн бүлэг суурингийн тогтолцоо	100
3.2. Хот байгуулалтын нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ, хэрэгцээ шаардлага	102
3.2.1. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, өсөлт бууралт	102
3.2.2. Хот байгуулалтын ерөнхий нөхцлийн үнэлгээ	107
3.2.3. Хот суурины газрын хэрэгцээ, хангамжийн үнэлгээ	113
3.2.4. Хот байгуулалтад тавигдах шаардлага	119
3.3. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт	122
Дөрөвдүгээр бүлэг. Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	149
4.1. Зам, тээврийн газар	149
4.1.1. Зам, тээврийн сүлжээний өнөөгийн байдал	149
4.1.2. Зам тээврийн газрын төлөвлөлт	151
4.2. Шугам сүлжээний газрын өнөөгийн байдал	162
4.2.1. Шугам, сүлжээний газрын өнөөгийн байдал	162
4.2.2. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	166

Тавдугаар бүлэг. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлт.....	170
5.1. Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал.....	170
5.1.1. Хөвсгөл аймгийн ойн сангийн газрын өнөөгийн байдал	170
5.1.2. Ойн сангийн өөрчлөлт	172
5.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт хамгаалалтын менежмент.....	175
5.2.1. Ойрын болон дунд хугацааны төлөвлөлт /2015-2020он/.....	176
5.2.2. Хэтийн төсөөлөл.....	182
5.3. Ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний төлөвлөлт, дүгнэлт.....	186
Зургаадугаар бүлэг. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт	189
6.1. Усны сан бүхий газрын өнөөгийн байдал.....	189
6.2. Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт	190
6.2.1. Ахуйн хэрэглээний болон үйлдвэрлэлийн ус ашиглалт.....	190
6.2.2. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс.....	190
6.3. Усан сан бүхий газрын хамгаалалт, ашиглалтын төлөвлөлтийн үе шатууд, хамгаалах арга хэмжээ	193
6.3.2. Булаг хамгаалах.....	195
Долоодугаар бүлэг. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт.....	198
7.1. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт.....	198
7.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газар.....	203
Наймдугаар бүлэг. Аялал, жуулчлал, амралт зугаалгын бүс нутгийн төлөвлөлт.....	204
8.1. Аялал жуулчлалын салбарын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ	204
8.1.1. Салбарын өнөөгийн байдал.....	204
8.2. Аялал-рекреацын бүс нутгийн төлөвлөлт.....	204
8.2.1. Аялал-рекреацын чадавхын үнэлгээ, шинжилгээ	204
8.2.2. Аялал-рекреацын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт	220
8.3. Хөвсгөл аймагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх төлөвлөлт	232
Есдүгээр бүлэг. Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хөгжлийн төлөвлөлт	235
9.1. Уул уурхайн газрын ашиглалтын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ	235
9.1.1. Хөвсгөл аймгийн ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн судалгаа.....	235
9.1.2. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид	242
9.2. Уул уурхайн газрын ашиглалтын хэтийн төлөвлөгөө	242
9.2.1. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид.....	242
Аравдугаар бүлэг. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний товч танилцуулга	248
10.1. ХАА-н газар ашиглалт, ХАА-н үйлдвэрлэлийн хөгжил	248
10.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалт	248
10.1.2. Хадлангийн талбайн ашиглалт хамгаалат, тэжээл үйлдвэрлэл	248
10.1.3. Тариаланд тохиромжтой газрын ашиглалт, хамгаалалт, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хөгжил	249
10.1.4. Эрчимжсэн аж ахуй.....	249
10.1.5. Отрын бүс нутаг, ашиглалт хамгаалалтын төлөвлөлт.....	250
10.2. Хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт, хамгаалалт, суурьшлын хөгжлийн төлөвлөлт,.....	250
10.3. Зам шугам сүлжээний газар, дэд бүтцийн хөгжил.....	252
10.3.1. Зам, тээврийн байгууламж	252
10.3.2. Холбоо, мэдээллийн сүлжээ.....	253
10.3.3. Цахилгаан, дулааны сүлжээ	254
10.4. Ойн сан бүхий газар, ойн ашиглалт, хамгаалалт	254
10.5. Усны сан бүхий газар, усны нөөцийн ашиглалт хамгаалалт	255
10.6. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт.....	255
10.7. Аялал жуулчлал, амралт зугаалгын бүс газрын төлөвлөлт,.....	255

10.8. Уул уурхайн газрын төлөвлөлт.....	256
10.9. Дүгнэлт.....	257
Ашигласан материалын жагсаалт.....	258

Зургийн жагсаалт

Зураг№1.1. Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шатны ажлын зургаас	13
Зураг№2.1. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талбайн байршил	42
Зураг№2.2. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршил	51
Зураг№2.3. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөлийн зураг	57
Зураг№2.4. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газруудын зураг	70
Зураг№2.5. Хадлангийн зориулалтаар ашиглах санал бүхий газрууд түүний тохиромжтой байдлын үнэлгээ	74
Зураг№2.7. Ургамалын дулаан хангамжийн үнэлгээ.....	83
Зураг№2.8. Отрын бүс нутгийн зураг	95
Зураг№3.1. Хүн ам байршлаар 2013	103
Зураг№3.2. Алаг-Эрдэнэ сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	122
Зураг№3.3. Арбулаг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	123
Зураг№3.4. Баянзүрх сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	124
Зураг№3.5. Бүрэнтогтох сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	125
Зураг№3.6. Галт сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	126
Зураг№3.7. Жаргалант сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	127
Зураг№3.8. Их-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	128
Зураг№3.9. Рашаант сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	129
Зураг№3.10. Ренчинлхүмбэ сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	130
Зураг№3.11. Тариалан сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	131
Зураг№3.12. Тосонцэнгэл сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	132
Зураг№3.13. Төмөрбулаг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	133
Зураг№3.14. Түнэл сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	134
Зураг№3.15. Улаан-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	135
Зураг№3.16. Ханх сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	136
Зураг№3.17. Цагааннуур сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	137
Зураг№3.18. Цагаан-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	138
Зураг№3.19. Цагаан-Үүр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	139
Зураг№3.20. Цэцэрлэг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	140
Зураг№3.21. Чандмань-Өндөр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	141
Зураг№3.22. Шинэ-Идэр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	142
Зураг№3.23. Эрдэнэбулган сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	143
Зураг№3.24. Мөрөн сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	145
Зураг№3.25. Хатгал тосгоны газар ашиглалтын бүсчлэл.....	146
Зураг№4.1. Авто замын газрын төлөвлөлтийн зураг.....	152
Зураг№4.2 Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтийн зураг.....	167
Зураг№5.1. Хөвсгөл аймгийн ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал ..	171
Зураг№5.2. Ойн сангийн ангиллын зураг	175
Зураг№5.3. Ойн хортон шавьж, өвчинтэй тэмцэх газруудын байршил.....	178
Зураг№5.4 Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт хийх газруудын байршил	180
Зураг№5.5.Ойн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээнүүд	186
Зураг№7.1. Улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах санал бүхий газруудын байршил.....	199
Зураг№8.1. Хотгор, гүдгэрийн аялал, рекреацийн зураг	211
Зураг№8.2. Уур амьсгалын аялал рекреацийн зураг.....	212
Зураг№8.3. Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн зураг	213
Зураг№8.4. ургамалжилтын аялал рекреацийн зураг.....	214
Зураг№8.5. Ховор амьтны аялал рекреацийн зураг	215
Зураг№8.6. Ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээний зураг	216
Зураг№8.7. Түүх, соёлын аялал рекреацийн үнэлгээний зураг.....	217
Зураг№8.8. Аялал рекреацийн үнэлгээний зураг.....	218

Зураг№8.9. Аялал рекреацийн нэгдсэн үнэлгээний зураг	219
Зураг№8.10. Аялал, жуулчлалын салбарт нийт ажиллагсдын тоо	231
Зураг№8.11. Нийт жуулчны тоо	232
Зураг№9.1. Хөвсгөл аймгийн ашигт малтмал хайгуул, ашиглалтын лиценз бүхий талбай	236

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт№2.1.Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн ангилал	16
Хүснэгт№2.2. Талхлагдсан, доройтсон бэлчээрийн хэмжээ	16
Хүснэгт№2.3. Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөц	18
Хүснэгт№2.3.-ийн үргэлжлэл Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөц.....	19
Хүснэгт№2.4. Отрынбүс нутгийн одоогийн байдал	20
Хүснэгт№2.5. Хөвсгөл аймгийн тариалангийн талбай 2013оны байдлаар /га/.....	21
Хүснэгт№2.5. Аймгийн тариалангийн газрын ашиглалтын байдал (га)	21
Хүснэгт№2.6. Хөвсгөл аймгийн голлох тарималуудын нэг га-ийн ургац (сүүлийн 5 жилийн дунджаар цн)	21
Хүснэгт№2.7.Хөвсгөл аймгийн хүн амын өсөлтийн тооцоолол	22
Хүснэгт№2.8.Суурин хүн амын өсөлтийн тооцоолол	22
Хүснэгт№2.9.Мах, махан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж	23
Хүснэгт№2.10.Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж	23
Хүснэгт№2.11. Хэрэгцээт өвс, тэжээлийн тооцоо	24
Хүснэгт№2.12. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ.....	25
Хүснэгт№2.13. Нэг хүний жилийн дундаж хүнсний хэрэгцээ (кг/хүн) Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралт	25
Хүснэгт№ 2.14. Мал аж ахуйн салбарын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээний матриц	26
Хүснэгт№2.17. Хүнсний үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц	29
Хүснэгт№2.18. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц.....	30
Хүснэгт№2.19. Үр тарианы үйлвэрлэлийн SWOT шинжилгээний матриц.....	30
Хүснэгт№2.19. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын зун-намрын улиралд тохиромжтой байдал	34
Хүснэгт№2.20.Бэлчээрийн эдэлбэр газрын өвөл-хаврын улиралд тохиромжтой байдал....	35
Хүснэгт№2.22.Бэлчээрийн эдэлбэр газрын хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжтой байдал	36
Хүснэгт№2.21.Бэлчээрийн эдэлбэрийн малын төрөлд тохиромжтой байдал.....	37
Хүснэгт№2.23.Бэлчээрийн эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ	38
Хүснэгт№2.20.Бэлчээрийн даацад тохируулсан сүргийн бүтцийн зөвлөмж	40
Хүснэгт№2.21. 2013 оны жилийн эцсийн Хөвсгөл аймгийн малын, 2030 онд хүрэх түвшний харицуулалт	41
Хүснэгт№2.22. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй бэлчээр	42
Хүснэгт№2.23. Усжуулах шаардлагатай ашиглалт багатай бэлчээрийн тэжээлийн нөөц, даац	51
Хүснэгт№2.24. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөл	58
Хүснэгт№2.25.Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн нөхцөлийн нэгдсэн үнэлгээ, шаардлагатай худгийн тоо.....	62
Хүснэгт№2.26. 1-р ээлжинд усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо	64
Хүснэгт№2.27. Төлөвлөлтийн үе шатуудад бэлчээр усжуулах чиглэлээр шаардлагата хөрөнгийн тооцоо.....	65
Хүснэгт№2.28. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газрын бэлчээрийн ургамалжилтын үнэлгээ.....	65

Хүснэгт №2.29. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газруудын дэргэдээ тэжээлийн ургамал тариалах боломж нөхцлийн үнэлгээ	69
Хүснэгт №2.30. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын усан хангамжын үнэлгээ	69
Хүснэгт №2.31. Томоохон фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх	71
Хүснэгт №2.31. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх чиглэл, хүчин чадал	72
Хүснэгт №2.32. Хэрэгцээт тэжээлийн тооцоо	72
Хүснэгт №2.33. Хадлангийн зориулалтаар ашиглах санал бүхий газрууд, түүний тохиромжтой байдлын үнэлгээ, сайжруулах арга хэмжээний төлөвлөлт	75
Хүснэгт №2.37. Өндөржилтийн үнэлгээ	77
Хүснэгт №2.38. Налужилтын үнэлгээ	78
Хүснэгт №2.39. Хөрсний үнэлгээ	79
Хүснэгт №2.43. Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах боломж бүхий нөөц газрын үнэлгээ /тохиромжтой байдлын ерөнхий үнэлгээгээр/.....	81
Хүснэгт №2.44. Одоо ашиглагдаж байгаа тариалангийн талбайн тохиромжтой байдал.....	81
Хүснэгт №2.45. Газар тариаланд тохиромжтой бүс нутгийн ургамлын чийгийн хангамжийн үнэлгээ.....	82
Хүснэгт №2.46. Газар тариаланд тохиромжтой бүс нутгийн ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээ.....	83
Хүснэгт №2.34. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газрын тооцоо.....	84
Хүснэгт №2.35. Усалгаатай болон усалгаагүй талбайн ургацын харьцуулалт	85
Хүснэгт № 2.36. Хүнсний хэрэгцээ	85
Хүснэгт №2.38. Цаашид газар тариалан шинээр хөгжүүлэх саналтай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	85
Хүснэгт №2.38 Цаашид тариалангийн газарт авч хэрэгжүүлэх зөвлөмж.....	86
Хүснэгт №2.39. Хөвсгөл аймгийн тариаланд тохиромжтой хөрсний агро үйлдвэрлэлийн бүлгийн онцлог.....	88
Хүснэгт №2.41. Хөвсгөл аймгийн 2030 он хүртэлх тариалангийн хөрсний элэгдэл, эвдрэл.....	90
Хүснэгт №2.42. Ургамал хамгаалах бодис хэрэглэх заавар.....	92
Хүснэгт №2.43. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэг мг/кг шороонд /0-20см гүнд/.....	93
Хүснэгт №2.44. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэргээс хамаарч Хөдөө аж ахуйн тарималыг бордох тун, 1га-д кг /үйлчлэх бодис/.....	93
Хүснэгт №2.40. Ил талбайн өргөн цацралтай намираа усалгааны систем	94
Хүснэгт №2.45. Отрын бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ	96
Хүснэгт №3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын эзлэх талбай /2013 оны ГНС-н тайлангаас/	98
Хүснэгт №3.2. Хөвсгөл аймгийн сумдын суурин газрын 2009 болон 2013 оны өөрчлөлт га-аар	99
Хүснэгт №3.3. Хөвсгөл аймгийн суурьшлийн тогтолцоо	100
Хүснэгт №3.4. Хөвсгөл аймгийн сум суурины төвд хот байгуулалтын нормын дагуу байх шаардлагатай соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллага	101
Хүснэгт №3.5. Хүн ам байршлаар /2013 он/	102
Хүснэгт №3.6. Хүн амын дундаж өсөлтийн хувь, сумдаар 2012-2013 он	103
Хүснэгт №3.7. Сум суурингийн хүн амын тооцоо.....	105
Хүснэгт №3.8. Сум суурингийн төвийн хүн амын тооцоо.....	106
Хүснэгт №3.9. Сумын төвийн өрхийн өсөлтийн тооцоо /2020-2030 он/	107
Хүснэгт №3.15. Хот суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.....	108
Хүснэгт №3.16. Хөвсгөл аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ	109
Хүснэгт №3.17. Хөвсгөл аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхцлийн үнэлгээ	110

Хүснэгт №3.10. Сумын төвийн суурьшлын бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо /2010-2030 он/ хот байгуулалтын нормоор	115
Хүснэгт №3.11. Сум төвийн дэд бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо /төлөвлөлтийн хугацааны эцэст 2030 он/ хот байгуулалтын нормоор	116
Хүснэгт №3.12. Сум суурины суурьшлын бүсийн соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагуудын эдэлбэр газрын тооцоо	117
Хүснэгт №3.13. Сум суурины өмчлөлд шаардагдах газрын хэрэгцээний тооцоо га-аар....	118
Хүснэгт №3.14. Сум суурины төвийн хүн ам, барилга байгууламжид хамаарах газрын тооцоо	118
Хүснэгт №3.18. Гүний усны эх үүсвэрийн ариун цэврийн хамгаалалтын бүс	121
Хүснэгт №3.19. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын дээд хэмжээ.....	121
Хүснэгт №3.20. Хөвсгөл аймгийн сумдын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байдал, төлөвлөлт.....	147
Хүснэгт №3.21. Хөвсгөл аймгийн сумдын тэг гортигийн төлөвлөлт	148
Хүснэгт №4.1. Зам шугам сүлжээний газрын талбай	149
Хүснэгт №4.2. Автозамын газар ашиглалтын байдал (га)	149
Хүснэгт №4.3. Хот хоорондын авто замын одоогийн байдал.....	150
Хүснэгт №4.4. Сумуудын авто замын одоогийн байдал	150
Хүснэгт №4.5. Хатуу хучилттай авто замын 2015-2030 хэтийн төлөвлөлт	152
Хүснэгт №4.6. 2015-2030 онд шинээр баригдах хатуу хучилттай авто замуудын зай, хөрөнгө оруулалт.....	153
Хүснэгт №4.7. Замын зурвас газрын тооцоо	154
Хүснэгт №4.8. Сумуудын авто зам 2030 оны байдлаар.....	155
Хүснэгт №4.9. 2015-2030 оны хооронд засаж сайжруулах орон нутгийн замууд	156
Хүснэгт №4.10. 2015-2030 оны хооронд орон нутагт барьж байгуулах гүүрүүд	158
Улсын чанартай хатуу хучилттай замын 2015-2030 оны өсөлт.....	159
Хүснэгт №4.11. Хөвсгөл аймагт баригдах төмөр замын зурвас газрын тооцоо	160
Хүснэгт №4.12. Хөвсгөл усан замын тээвэрлэлтийг хүснэгтээр харуулбал	161
Хүснэгт №4.13. Хөвсгөл аймгийн цахилгаан хангамжийн судалгаа 2013 оны байдлаар ...	162
Хүснэгт №4.14. Хөвсгөл аймгийн цахилгаан шугам сүлжээ	162
Хүснэгт №4.15. Цахилгаан шугамын хамгаалалтын зурвас газрын норм.....	164
Хүснэгт №4.16. Хөвсгөл аймгийн эрчим хүчний шугам сүлжээ, хамгаалалтын зурвасын хэмжээ	164
Хүснэгт №4.17. Мөрөн хотын дулаан хангамжийн хүчин чадал (2013 он)	165
Хүснэгт №4.18. Хөвсгөл аймагт дараахь усан цахилгаан станцуудыг барихаар төлөвлөж байна	167
Хүснэгт №4.19. Дулааны станцын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх.....	167
Хүснэгт №4.20. Дэд станц байгуулах.....	168
Хүснэгт №4.21. Эрчим хүч нэмэгдүүлэх	168
Хүснэгт №5.1. Сумдын байгалийн ойн талбай, нөөц	170
Хүснэгт №5.2. Байгалийн ойн талбай	172
Хүснэгт №5.3. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлт.....	172
Хүснэгт №5.4. Байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлт	173
Хүснэгт №5.5. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд байгуулах түймрийн шороон зурвас	176
Хүснэгт №5.6. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэл явуулах талбай.....	177
Хүснэгт №5.7. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд хийх ойн цэвэрлэгээний огтлолт /сумдаар/	179
Хүснэгт №5.8. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд ойжуулах талбай.....	181
Хүснэгт №5.9. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд байгалийн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээ	182
Хүснэгт №5.10. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд байгуулах түймрийн шороон зурвас га	183

Хүснэгт №5.11. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх талбай	183
Хүснэгт №5.12. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд хийх ойн цэвэрлэгээний хэмжээ	184
Хүснэгт №5.13. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд ойжуулах талбай га	184
Хүснэгт №5.14. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд байгалийн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээ	185
Хүснэгт № 5.15. 2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд шаардагдах зардлын тооцоо	188
Хүснэгт №6.1. Хөвсгөл аймгийн усан сангийн газар 2013 оны байдлаар	189
Хүснэгт №6.2. Хөвсгөл аймгийн гадаргын усны тооллого / 2013 он /	189
Хүснэгт №6.3. Монгол улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн арга хэмжээний төлөвлөгөөнд	193
2013 онд Хөвсгөл аймагт дараах төлөвлөгөө тусгагдсан	193
Хүснэгт №6.4. Гол горхины эргийн хамгаалалтын бүсийн хэмжээ	191
Хүснэгт №6.5. Нуур цөөрөм бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ	191
Хүснэгт №6.6. Булаг, рашаан бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ	192
Хүснэгт № 6.7. Булаг хамгаалах	195
Хүснэгт № 6.8. 1-р ээлжинд усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо	196
Хүснэгт №6.10. Хөвсгөл аймгийн хамгаалалтанд авах шаардлагатай булгийн судалгаа ..	197
Хүснэгт №6.11. Усан сан байгуулах	197
Хүснэгт №6.12. Төлөвлөж буй бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа	197
Хүснэгт №7.1. 2013-2023 онуудад улсын тусгай хамгаалалтад авах шаардлагатай, ээслогийн чухал ач холбогдолтой газруудын жагсаалт /санал/	198
Хүснэгт №7.2. Улсын тусгай хамгаалалт болон, аймаг, сумын тусгай хэрэгцээний газарт шинээр хамруулан хамгаалахаар санал өгсөн нутгийн газрын нэгдмэл сангийн бүтэц, тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл	200
Хүснэгт №8.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ	204
Хүснэгт №8.2. Байрлуулах үйлчилгээ	206
Хүснэгт №8.3. Жуулчны бааз	207
Хүснэгт №8.4. Зоогийн газар, ресторан	210
Хүснэгт №8.5. Рашаан сувилал	210
Хүснэгт №8.6. Хөвсгөл аймагт хөгжүүлэх боломжтой аялал жуулчлалын төрлүүд	220
Хүснэгт №8.7. Хөвсгөл аймгийн аялал рекреацийн өнөөгийн байдал, шинээр төлөвлөж буй газрууд	230
Хүснэгт №8.9. Жуулчны тоо: Хувилбар Б	231
Хүснэгт №9.1. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл, ашигт малтмалын төрөл	235
Хүснэгт №9.2. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн хэмжээг аж ахуй нэгж тус бүрээр авч үзвэл:	236
Хүснэгт №9.3. Гадаадын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн тоо, талбайн хэмжээ аймгаар	236
Хүснэгт №9.4. Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хуульд хамрагдсан тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт	237
Хүснэгт №9.5. Хөвсгөл аймгийн барилгын материалын эрдэс түүхий эдийн орд газрууд ..	237
Хүснэгт №9.6. Хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт /2014-05-01-ний байдлаар/	238
Хүснэгт №9.7. Хөвсгөл аймгийн хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн судалгаа	242
Хүснэгт №9.8. Цаашид ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл болох боломжтай тусгай зөвшөөрлийн судалгаа	242

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ

1.1. Ажлын үндэслэл

1. Хөвсгөл аймгийн засаг даргын тамгын газар, “Газар дэлхий” ХХК-ий хооронд байгуулсан “Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах” ажлын № ХӨ-2014/31-2014/зөвлөх/07 тоот гэрээ
2. Монгол улсын Газрын тухай хууль, Газрын кадастрын тухай хууль, Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх хууль, Барилга, хот байгуулалтын Сайдын 2007 оны 156-р тушаалаар баталсан “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн заавар”
3. Улсын их хурлын 2001 оны 57 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”
4. Улсын их хурлын 2008 оны 12 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилгод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”
5. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
6. Улсын их хурлын 2010 оны 23 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол мал” хөтөлбөр
7. Улсын их хурлын 2010 оны 36 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Шинэ бүтээн байгуулалт дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр”
8. Засгийн газрын 2009 оны 175-р тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалтын ажлын үнэлгээ”
9. “Газар өмчлөлийг эрчимжүүлэх чиглэл батлах тухай” Газрын харилцаа, геодези зураг зүйн газрын даргын 2013 оны А/97 дугаар тушаал
10. “Геодези, зураг, зүйн ажлын жишиг үнэ” /БД 81-103-06/
11. “Зураг төслийн ажлын жишиг үнэ” БД 81-16-12

1.2. Зорилго

Газрын нөөц, нөхцлийн суурь судалгаа, мэдээлэл, түүнд үндэслэсэн газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ, газрын төлөв байдал, чанарын үнэлгээний бүсчлэл, тухайн аймгийн газар ашиглалтын эрэлт хэрэгцээ, газар ашиглалтын уламжлалт мэдлэг, эдийн засаг, үйлдвэрлэлийн салбарын бүтэц, онцлог, ард иргэдийн амьдралын хэв маягийг шинжлэх ухаан, технологийн ололттой зөв хослуулж, газар зохион байгуулалтыг салбаруудын онцлогтой нягт шүтэлцүүлэн уялдуулсан, ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал бүхий, эдийн засгийн үр ашигтай, нийгмийн чиг баримжаатай, экосистемийн хамгааллын хандлагад нийцсэн газар ашиглалт, иргэдийг газар ашиглалтын тэгш эрхээр хангах боломж нөхцлийг бүрдүүлсэн, газарт суурилсан дунд, урт хугацааны хөгжлийн төлөвлөлтийн баримт бичиг боловсруулахад оршино.

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын эхний үе шат болох бэлтгэл ажил анхан шатны тайланг төлөвлөгөөт хугацаанд нь гүйцэтгэж аймагт ажлын хэсэгт танилцуулсан болно. Ажлын төлөвлөгөөний дагуу дараагийн үе шат болох хээрийн судалгааны ажил болон эцсийн шатны ажлын тайлангийн төслийг танилцуулж байна.

1.3. Ажлын үе шат, хугацаа, гүйцэтгэл

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах гэрээт ажлыг гүйцэтгээд байгаа ба уг ажлыг 4-н үе шатанд хуваан гүйцэтгэхээр төлөвлөгөө боловсруулан ажилласан. Үүнд:

1. Бэлтгэл буюу материал цуглуулах үе шат
2. Хээрийн хэмжилт судалгаа, орон нутгийн санал цуглуулах үе шат
3. Материал боловсруулалтын үе шат
4. Хэлэлцүүлэх, баталгаажуулах үе шат

1.3.1. Бэлтгэл үе шат

Бэлтгэл үе шатанд байгаль орчин, ландшафтын онцлог, суурь мэдээлэлийг цуглуулан боловсруулах, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх зэрэг ажлууд багтах ба аймгийн нутаг дэвсгэрт хамаарах байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор мужуудын онцлог, нөөц баялаг, суурь нөхцөлийг тодорхойлон эхний үе шатны ажлын тайланг боловсруулан хүргүүлсэн. Мөн тус үе шатны ажлын тайланд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрийн өнөөгийн газар ашиглалтын байдалд дүн шинжилгээ хийх, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний бэлтгэл үе шатанд хийгдсэн ажлын тайланг тусгасан.

Бэлтгэл үе шатанд хийгдсэн ажлын дараалал нь дараахь байдалтай байна. Үүнд:

Нэг. Мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах

- Төрөөс болон орон нутгийн түвшинд нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны чиглэлээр хэрэгжүүлж буй бодлого, хөтөлбөр, стратеги, төлөвлөгөө, чиглэл, цаашдын зорилтын талаар судалж тодруулж холбогдох материалыг бэлтгэх,
 - Гадаад, дотоодын эрдэм шинжилгээний байгууллага болон орон нутагт хэрэгжиж буй төслүүдийн хийсэн холбогдох судалгаа, зураг, тайлан урьд хийгдсэн судалгааны ажлын мэдээллүүдтэй танилцан хээрийн судалгаанд ашиглах, үндсэн үзүүлэлтийг харьцуулан судлах,
 - Хянан баталгааны дүгнэлт, зөвлөмжүүдийг нэгтгэн дүгнэж холбогдох мэдээ материалыг бэлтгэх
 - Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог, бүсүүдийн газар ашиглалт, хамгаалалт, газрын төлбөрийн мэдээллийг нягтлах, шинжилгээ хийх
 - Бэлтгэл ажлын үе шатанд цуглуулсан баримт материалд дүн шинжилгээ хийж газар дээрх тодруулалт судалгаа хийх удирдамж, төлөвлөгөө боловсруулах;
 - Суурь мэдээллүүдийг нэгтгэж газар зүйн мэдээллийн сан байгуулах
- Хоёр. Байгалийн нөөц, нөхцөл, газрын төлөв байдал, чанар, доройтлын судалгаа,
- Суурь судалгааны ажлуудыг сансарын тандан судалгаа, холбогдох байгууллагуудаас судалгааны материал авах, мэдээллийн сан, ном хэвлэл, тайлбар бичиг, зураглал үйлдсэн. Үүнд:
 - Уур амьсгал, түүний өөрчлөлт, / Хөдөө аж ахуйн цаг уурын үзүүлэлтүүд, хур тунадас, салхи, агаарын даралт, температур/
 - Байгалийн бүс, бүслүүр, усны сав газрын тэдгээрийн шинж чанарын судалгаа, зураглал

- Геологи, тектоникийн суурь мэдээлэл, /ашигт малтмалын нөөц/ судалгаа, зураглал
 - Газрын гадаргуугийн төрх байдал, хэв шинж /геоморфологи/ судалгаа, зураглал
 - Гүний болон гадаргын ус нөөц, төлөв байдал хүрэлцээ, хангамж, усан хагалбарын зураглал
 - Инженер геологийн нөхцлийн судалгаа, зураглал
 - Газар чичирхийлэлийн судалгаа, зураглал
 - хөрсөн бүрхэвч, хөрс, хөрсний бонитетийн судалгаа, зураглал
- Ургамал, бэлчээр хадлангийн газрын төлөв байдлын судалгаа, зураглал
- Биологийн төрөл зүйл, ховор ургамал, амьтны байршил, тархац, тэдгээрийн амьдрах орчны төлөв байдлын судалгаа, зураглал
 - Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох бүсийн хил зааг, зураглал
 - Дээрх суурь мэдээлэлд үндэслэн ландшафт-экологийн бүсчлэл, газрын төлөв байдал чанарын бүсийг тогтоох, зураглал хийх
 - Эдгээр судалгааны үр дүнд байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог/ райончлол/ бүсүүдийн хил заагийг тодотгох, нарийвчлах, газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний бүсчлэлийг тогтоох.
 - Инженер-геологийн нөхцлийн судалгаа, зураглал, хот суурин болон зам шугам сүлжээний газрын инженер-геологийн нөхцлийн зураглал/ байхгүй нөхцөлд шинээр судалгаа хийх асуудлыг төлөвлөх/
 - Аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгалийн нөхцөл, нөөц, экологийн тэнцвэрт байдалд үнэлгээ дүгнэлтийг хийх.

Гурав. Дэд бүтцийн хөгжлийн судалгаа, үзүүлэлтүүд

- Эрчим хүчний сүлжээ, байршил, хангамжийн судалгаа
- Авто болон төмөр замын сүлжээ, зорчигч тээвэр, ачаа эргэлтийн судалгаа
- Холбоо, мэдээлэл технологийн сүлжээ, байршил, хангамжийн судалгаа

Дөрөв. Хот суурин газрын барилгажилт, орон сууц, инженерийн болон нийгмийн дэд бүтэц, ногоон байгууламжийн судалгаа

- Нийт барилгажсан талбайн байршлын зураг, хэмжээ
- Нийтийн зориулалттай орон сууц, орчны газрын эзлэх талбай
- Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээнд холбогдсон хувийн орон сууцны газрын эзлэх талбай
- Инженерийн байгууламж, зам, шугам сүлжээний эзлэх талбай
- Нийгмийн дэд бүтцийн барилга байгууламжийн эзлэх талбай
- Цэцэрлэг, ногоон байгууламжийн эзлэх талбай
- Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээнд холбогдоогүй хувийн орон сууц, гэр хорооллын газрын эзлэх талбай
- Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн дэлгэрэнгүй судалгаа,
- Ландфилл, оршуулгын газар

Тав. Газар ашиглалт, газрын сангийн нэгдмэл сангийн ангилал, дэд ангилал, тайлан, мэдээлэл цуглуулж дүн шинжилгээ / сум тус бүрээр/

Зургаа. Программ хангамж бүрдүүлэх, боловсруулалт хийх:

- ARC GIS болон бусад дүрс боловсруулалтын программ хангамж ашиглан аль болох өндөр нарийвчлалтай хиймэл дагуулын үүлгүй /7-9 саруудын/ үеийн газрын суурь судалгааны болон төлөв байдлын газрын бүрхэвчийн зураг бэлтгэх;
- Өгөгдлүүдийг боловсруулж дүн шинжилгээ хийх /нөхцөл байдлын шинжилгээ, регрессийн шинжилгээ, кластрын шинжилгээний гэх мэт/ программууд
- Төлөвлөгөө боловсруулах математик загварчлалын программууд
- Судалгаа хийх мэргэжилтнүүдийн томилот, унаа, ажлын хуваарийг бэлтгэсэн байх, зөвлөгөө, заавар, аргачлалаар хангах;

Долоо. Геодези, зураг зүйн хангамж бүрдүүлэх, зураглал хийх:

- Аймгийн түвшинд 1:200 000, 1:500 000 масштабтай байр зүйн зураг бэлтгэж, газар зүйн холболт хийсэн.
- Тандан судалгаагаар хөрс ургамлын зургийг хянан баталгааны зурагтай давхцуулан хил зааг, талхлагдал, элсний нүүлт, цөлжилт, автогений болон техногений нөлөө болон бусад шаардлагатай мэдээллийг тодотгон харьцуулсан зургийг хийх;
- Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог, бүсүүдийн хил заагийг тодотгох, нарийвчлах, засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн зурагтай давхцуулж тухайн засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжүүдийн газрыг байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойргоор газрын төлөв байдал, чанарын бүсүүдэд хувааж зураглах, талбайн хэмжээг тогтоох
- Бэлтгэл ажлын хүрээнд тодорхойлогдсон газар ашиглалтын зориулалтын бүсүүдийн хил заагийг газар дээр нь нарийвчлан тодотгох.
- Өмнө хийгдсэн хянан баталгааны ажлын зураг, байр зүйн болон зураг зүйн зургуудыг нэгдсэн программд оруулж боловсруулах, ажлын зураг бэлтгэх;

Мэдээллийн хангамж бүрдүүлж шинжилгээ хийснээр нутаг дэвсгэрийн өрсөлдөх чадварыг тодорхойлно.

1.3.2. Хэмжилт судалгаа, орон нутгийн санал цуглуулах үе шат

Бэлтгэл болон суурь мэдээ материал цуглуулах, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх үе шатны үр дүнг нэгтгэн хээрийн ажилд хэрэглэгдэх зураг, судалгааны маягт, ажлын удирдамжыг боловсруулан сум тус бүрт ажилласан ба хээрийн судалгааны ажлыг ажлыг 8 хүний бүрэлдэхүүнтэй 3 баг болон хуваагдаж аймгийн бүх 23 сумдад ажиллаа. Ажлын хамрах хүрээнд:

Хамрах субъект:

Аймгийн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүх нэгж

Ард иргэд, малчид, тэдгээрийн бүлэг, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагууд,

Төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, төсөл хөтөлбөрийн газрууд

Үндэстэн, ястан, нүүдлийн аж ахуй, амьдралын хэв маяг, соёлыг тээгч малчид

Мэргэжлийн байгууллагууд

Хамрах объект:

Аймгийн нийт нутаг дэвсгэр болон геологийн тогтоц, байгалийн нөөц баялаг, ой, ус, хөрс, ургамал, биологийн төрөл зүйл, орон зайн орчин

Аймгийн газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилалын бүх газрууд

Аймгийн эдийн засаг, үйлдвэрлэл, аж ахуй, нийгмийн салбарууд

Тухайн аймаг хамрагдах усны сав газар

Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шатны ажлыг 2014 оны 08 сарын 03-аас 2014 оны 08 сарын 23-ны хооронд 20 хоногийн хугацаанд хийж гүйцэтгэлээ. Судалгааны явцад нийт 23 суманд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүр дээр тухайн салбарын мэргэжилтэн, орон нутгийн удирдлага, багийн дарга нар болон ард иргэдийн төлөөллөөс оролцуулан хэлэлцүүлэг явуулж Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тухайн орон нутгаас тусгах саналыг авлаа.

Энэхүү хээрийн судалгаагаар багууд өөрсдийн очсон сум орон нутгийн удирдлага болон салбарын мэргэжилтнүүдэд /Засаг дарга, засаг даргын орлогч, иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын дарга, тамгын газрын дарга, газрын даамал, байгаль орчны байцаагчид, хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн, багийн дарга нар болон бусад холбогдох хүмүүс/ аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүй, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний үр дүнг танилцуулж тухайн орон нутгаас газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд оруулах санал, хүсэлтийг албажуулан авч газрын зурагт буулган бусад холбогдох мэдээлэлийг цаасаар болон цахим хэлбэрээр цуглуулах ажлыг гүйцэтгэсэн.

Зураг №1.1. Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шатны ажлын зургаас

1.3.3. Суурин боловсруулалтын үе шат

Хээрийн ажлаар цуглуулсан материал, судалгааг боловсруулах, зургийг тоон хэлбэрт шилжүүлэх, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний үр дүнтэй уялдуулан газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр дараахь шалгуур үзүүлэлтийн дагуу гүйцэтгэж байна.

Засаг даргын мөрийн хөтөлбөр, Аймгийг хөгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр. Мөн бусад томоохон үндэсний хөтөлбөрүүдтэй уялдуулан төлөвлөсөн байна. Үүнд: “Хөдөө аж ахуй, хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн мастер төлөвлөгөө” /2011-2021/

- “Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг сэргээх”,/1998-2020/ “Атрын 3-р аян “
- “Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Ногоон хувьсгал”, “Ногоон хэрэм” -”-Үндэсний хөтөлбөр -/2005-2035/
- “Ус”-Үндэсний хөтөлбөр /2010-2021/
- "Нэг сум нэг суурин" -”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр”/2003-2015/
- “Малын тэжээл”, Монгол мал хөтөлбөр”,/2010-2021/- ”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Цөлжилт” -”-Үндэсний хөтөлбөр/2010-2015/
- “Ой”- ”-Үндэсний хөтөлбөр/2001-2015/
- “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг”- ”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах”
- “Монгол улсыг үйлдвэржүүлэх”
- “Багийн хөгжлийг дэмжих”

Ерөнхий шалгуур үзүүлэлт:

- Нийгмийн шалгуур үзүүлэлт/ Орон нутгийн иргэдийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн байх, ажлын байр нэмэгдүүлэх г.м/
- Эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлт / Сум орон нутгийн хөгжил, эдийн засгийн хувьд ашигтай байх /
- Экологийн шалгуур үзүүлэлт / Байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй байх /
- Төлөвлөгөө нь газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурласан байх шаардлагатай.
- Газрын төлөв байдал, чанарын үнэлгээний бүсүүд, тэдгээрт зөвшөөрөгдөх аж ахуйн болон байгаль хамгаалах үйл ажиллагааны төрөл, чиглэл, тавигдах шаардлагуудыг тодорхойлох
- Төлөвлөлтийн зураг төслийн үзүүлэлтийг гаргана.
- Төлөвлөгөө боловсруулах арга хэрэгсэл нь бүсчлэлийн зарчим байх бөгөөд газрын төлөв байдал, чанарын бүс, ашиглалтын зориулалтын бүс, нийгэм-эдийн засгийн эрэлт хэрэгцээг хангахад тухайн бүсэд тавигдах шаардлагыг тусгах.
- “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн заавар”
- “Сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”
- Газрын нэгдмэл сангийн ангилалын код
- Төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын стандартын дагуу “газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний том, дунд, бага масштабын зургийн таних

тэмдгийн стандартууд”: MNS 6316:20128, MNS 6317:20128 MNS 6315:2012 болон атрибут мэдээллийн тоон өгөгдөл /shape file/

- Судалгааны болон төлөвлөлтийн зургийг Байрлалыг WGS-84 солбицлын систем, Өндрийг Балтийн тэнгисийн өндрийн системд тус тус гүйцэтгэнэ.
- Бүх төрлийн масштабтай зургийг стандартын дагуу гүйцэтгэсэн байна. Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зурган мэдээлэл боловсруулах заавар /shape file/
- “Хиймэл дагуулын технологиор геодезийн сүлжээ байгуулах үндсэн дүрэм”
- 1997 оны Геоэкологийн хүрээлэн, Газрын хэрэг эрхлэх газрын хамтран боловсруулсан “Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгаа хийх ажлын заавар”
- Засгийн газрын 2003 оны 28 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”
- Бүх төрлийн дүн шинжилгээг стандарт аргачлалын дагуу хийсэн байна.
- Инженер-эдийн засгийн тооцооллыг математик загварчлал ашиглан боловсруулсан байна.
- Заавал мөрдөх акт, нотлох баримт, тэмдэглэлийг үйлдсэн байна..

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын одоогийн байдал****2.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт**

Хөвсгөл аймаг 2013 оны газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар нийт газар нутгийн хэмжээ 10062882га, үүнээс Хөдөө аж ахуйн зориулалттай газар 3749056,8 га буюу Хөвсгөл аймгийн газрын нэгдмэл сангийн ангиллын 37,2 хувийг эзэлж байгаагаас байгалийн бэлчээр 3649948,5 га буюу 97.3 хувийг, хадлан 48218 га буюу 1,2 хувийг, газар тариалангийн эргэлтийн талбай 33266,68 га буюу 0.8 хувийг тус тус эзэлдэг.

Хөвсгөл аймаг монгол улсын хойт хэсэгт баруун талаараа Оросын холбооны улс, Завхан аймагтай хойт талаараа Оросын холбооны улстай, зүүн талаараа Оросын Холбооны улс, өмнөд талаараа Булган, Архангай, Завхан, аймагтай хиллэдэг, байгаль - газар зүйн хувьд өндөр уул, уулын тайга, ойт хээр, нугын хээр, хуурай хээр болон хээрийн бүс бүслүүрт ямар нэгэн хэмжээгээр хамрагдаж байна. Хөвсгөл аймаг нь манай орны ойн сангийн зонхилох хувийг эзэлдэг бөгөөд ойд гацуур, хуш, нарс, улиас зэрэг навчит болон шилмүүст мод эзэлдгийн 90 орчим хувь нь хар мод юм.

2014 оны эхний байдлаар Хөвсгөл аймаг 3609.1 мянган толгой малтай, үүнээс тэмээ 1.9мянга, адуу 165.5мянга, үхэр 316.8 мянга, хонь 1722.7 мянга, ямаа 1402.1 мянган толгой байна.

Аймгийн нийт бэлчээр өндөр уул, дундаж өндөр болон нам уулсын, уулын хээрийн, хээрийн, нугын гэсэн 6 бүлэг төрөлд багтана. Бэлчээрийн талбайн 57.2 хувийг уулын, 18.8 хувийг уулын хээрийн, 13.9 хувийг хээрийн, бэлчээр эзлэх бөгөөд харьцангуй тогтвортой ургацтай бүс дундын буюу нугын бэлчээр 8.0 хувиас хэтэрдэггүй.

Хүснэгт №2.1. Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн ангилал

№	Бэлчээрийн төрөл	Хамрах талбай/мян.га/	Тэжээлийн нэгж /мян.тн/
1	Ө-Өндөр уулын хоорондох хөндий	32.0	223.7
2	ӨХ-Өндөр уулын бэлчээр	160.0	531.3
3	У-Дундаж өндөр болон нам,бэсрэг уулын бэлчээр	2091.2	815.3
4	УХ-уулын хээрийн	687.9	315.7
5	Х-Хээрийн	507.3.9	169.2
6	Н-Нугын	293.1	142.1
Дүн	Нийт	5499.9	2197.3

Бэлчээрийн талхлагдал ба талхлагдлын зэрэглэл

Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн нийт талбайн хэмжээ **3649.9** мян.га талбайг хамрана. Үүнээс талхлагдсан болон талхлагдалд өртөж байгаа бэлчээр **1292.7мян/га** буюу нийт бэлчээрийн талбайн **35.4** хувийг эзэлж байна.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хээрийн судалгааны ажлаар орон нутгаас авсан саналаар талхагдал болон талхагдалд өртөж эхэлж байгаа бэлчээрийн газар сумдын хэмжээ дараахь байдалтай байна.

Хүснэгт №2.2. Талхлагдсан, доройтсон бэлчээрийн хэмжээ

№	Сумдын нэр	Бэлчээрийн нийт талбай /га/	Талхлагдсан бэлчээр /га/
---	------------	-----------------------------	--------------------------

1	Тариалан	150918.19	32257.53
2	Эрдэнэбулган	150.16	14694.01
3	Цагаан-Үүр	4638.01	21231.22
4	Их-уул	112104.5	58545.32
5	Рашаант	120210.8	25091.5
6	Ханх	10921.22	12971.32
7	Чандмань-Өндөр	67315.1	130726.67
8	Түнэл	229784	102547.78
9	Тосонцэнгэл	162316.5	56289.09
10	Мөрөн	8237.59	7863.71
11	Алаг-Эрдэнэ	194549.82	48604.66
12	Төмөрбулаг	182092.58	72013.05
13	Ренчинлхүмбэ	117946.3	41641.56
14	Галт	231691.32	29950.61
15	Арбулаг	315433.55	48140.92
16	Бүрэнтогтох	251774.2	119103.86
17	Шинэ-Идэр	152935.1	586264.21
18	Жаргалант	120370.1	65536.54
20	Улаан-Уул	242561.2	1779.09
21	Баянзүрх	166954.9	52117.2
22	Цагаан-Уул	457462.6	182364.23
23	Цэцэрлэг	349580.74	200915.26
	Дун	3649948,5	1292727.65

Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд 23 сумын 1292.7 мянган га бэлчээр талхлагдаж, ургац 0.5 ц/га хүртэл буурсан байна. Шинэ-Идэр, Цагаан-Уул, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр сумдын бэлчээр илүү ихээр (182.7-586.21 мянган га) доройтжээ. Бэлчээрийн газрын талхлагдалд оруулж байгаа гол шалтгаан нь худаг ус байхгүй, гол горхи ширгэсний улмаас малтай иргэд гол, нугын болон усаа бараадан хэт бөөгнөрч бууснаас, мөн бэлчээр ашиглалтын хугацаа уртссан, зуслан нутгийн хувиарлалт нь малын бөөгнөрөл ихтэй /задгай ус ба устай цэг барааддаг/, зохицуулалтгүй, бэлчээрийн ургамлыг бэхжүүлэхгүйгээр мөлждөг, бэлчээрийн хоногийн тоо урт / хаврын дунд үеэс намар цас ортол/ хүртэл нэг газраа байнга байх, хот суурин газрын орчимд малын бөөгнөрөл ихэссэн, автогений болон техногений нөлөөлөл их, ойт хээрийн бүсэд улирлын бэлчээрийн хувиар алдагдаж нүүж нутаг сэлгэх, отор хийхээ больсон, өндөр уулын бүсэд царцааны гаралт ихэссэн, мал өссөн, тал хээр, говийн бүсэд огтоно, хулганы хөнөөл, бий болсноос голлон шалтгаалж байна. Харин өвөлжөөний орчмын бэлчээр доройтолд орох нь харьцангуй бага. Энэ нь ашиглалтын хугацаа богинотой /цасан бүрхүүлтэй/, өвс ургамал мөн хөрс малын хөлд нэрвэгддэггүй/цасан жийрэгтэй/, ургамлыг биежсэн хойно / фотосинтез харьцангуй идэвхитэй/ мал бэлчээрлэдэг, хамгийн онцлог нь өвөлжөөний бэлчээр уламжлал ёсоор бараг хувийнх шиг хамгаалагддаг. Мөн уулархаг буюу талбай ихтэй зэрэг онцлогт оршино.

Бэлчээр нутгийг зөв зохистой эдэлж ашиглахад:

- 1.Бэлчээрийн даацыг үл хэтрүүлэх
- 2.Тэжээлийн нөөцийг шавхахгүй
- 3.Ургамалд нөхөн төлжих хугацаа олгох
- 4.Сэлгэж ашиглах зэрэг үндсэн зарчмыг баримтлах шаардлагатай байна.

Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн даац

Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн жилийн дундаж нөөц 2197491.5 тонн, 3 сая 544.3 мянган хонь толгой мал багатаах даацтай. Одоогийн байдлаар 6 сая 54.0 мянган хонь/толгой мал бэлчээрлэж байгаа нь боломжит даацаас аймгийн дунджаар 171 %-иар хэтэрээд байна. Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Улаан-Уул, Цэцэрлэг сумдад бэлчээрийн даацад хянамгай хандах, үлдэж байгаа 20 суманд бэлчээрийн даацыг зохицуулах арга хэмжээ яаралтай авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай болжээ. Эдгээрийн дотор бэлчээрийнх нь даац маш өндөр дахин хэтэрсэн Мөрөн, Төмөрбулаг, Тосонцэнгэл, Галт, Рашаант, Тариалан, Түнэл, Их-Уул, Жаргалант, сумдын хувьд бэлчээрийн даацыг зохицуулах талаар аймаг, улсын зүгээс доривтой арга хэмжээ авахгүй бол оройтохоор болжээ/2.3-2.4 хүснэгт/. Тус тооцооллыг 2012оны бэлчээрийн газрын төлөв байдал чанарын хянан баталгааны материалд үндэслэн хийв.

Хүснэгт №2.3. Хөвсгөл аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөц

№	Сум	ӨХ-Өндөр уулын хоорондох хөндий		Ө-Өндөр уулын бэлчээр		У-Дундаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын бэлчээр		УХ-Уулын хээрийн	
		Талбай	Тэжээлийн нөөц	Талбай	Тэжээлийн нөөц	Талбай	Тэжээлийн нөөц	Талбай	Тэжээлийн нөөц
1	Алаг-Эрдэнэ	8641.9	2469.5	39461.0	14812.3	122468.6	42424.0	13770.8	4464.8
2	Чандмань-Өндөр			1577.0	551.5	56958.0	22434.2	39679.0	12764.8
3	Галт			17408.9	6527.8	190855.6	67536.7	12551.2	3360.6
4	Эрдэнэбулган					56671.6	19146.9	29021.2	8503.1
5	Их-Уул					73733.7	15707.9	3485.7	708.7
6	Жаргалант			11121.6	3079.4	122147.7	34985.4	23928.2	4748.2
7	Ханх	2532.8	810.5	84361.1	31940.5	34297.9	12823.2	46872.0	16900.0
8	Мөрөн					2541.5	361.9		
9	Шинэ-Идэр			9406.0	3061.9	95363.8	33311.9	5492.6	2379.3
10	Төмөрбулаг			17446.9	4418.7	148811.3	37317.3	21819.4	4160.8
11	Тосонцэнгэл					111055.7	27747.9	641.7	835.4
12	Цагаан-Үүр	6050.0	2007.6	114115.0	25018.6	54695.0	16999.0	35337.0	10466.9
13	Түнэл					170472.0	39552.9	1192.0	351.3
14	Арбулаг	16077.7	12394.4	15686.9	7311.0	88811.0	48608.3	111270.8	70354.8
15	Баянзүрх	27425.2	28522.5	109546.3	63012.0	61583.3	52243.2	22049.2	20816.8
16	Ренчинлхүмбэ	95498.1	87866.7	240994.0	110444.1	45462.8	18613.2		
17	Цагаан-Нуур	7783.1	1438.5	240303.9	22393.5	4567.7	318.5		
18	Цагаан-Уул			227733.3	97375.3	145762.1	79286.5	126720.8	63616.9
19	Цэцэрлэг	28015.1	16423.8	150402.3	44166.9	224691.1	95550.6	133196.9	49973.4
20	Улаан-Уул	128042.1	71857.6	330162.3	97192.6	19107.5	5264.7	10175.0	4792.7
21	Бүрэнтогтох					174373.0	64254.5	31443.0	22725.3
22	Рашаант					85070.0	44599.3	8749.0	4538.8
23	Тариалан					97097.0	36224.9	13019.0	9266.2
24	Бүгд	320066.1	223790.9	1600320.3	531306.1	2091234.1	815312.9	687922.0	315728.5

Хүснэгт №2.3.-ийн үргэлжлэл

№	Сум	Х-Хээрийн		Н-Нугын		Нийт гэжээлийн нөөц /тн/	Даац багтаамж /хт/	Одоо байгаа мал/хт/	Даац ашиглалт /%/
		Талбай	Тэжээлийн нөөц	Талбай	Тэжээлийн нөөц				
1	Алаг-Эрдэнэ	79038.9	18846.6	10792.4	2947.4	85964.6	138652.5	270861.6	195.4
2	Чандмань-Өндөр	15079.0	4621.4	9984.0	2880.6	43252.5	69762.1	127013.3	182.1
3	Галт			38697.7	7850.2	85275.3	137540.8	420859.6	306.0
4	Эрдэнэбулган	18957.5	6109.6	9226.9	2889.7	36649.3	59111.9	146831.7	248.4
5	Их-Уул	34143.4	6896.3	16471.2	3492.0	26804.9	43233.7	332277.9	768.6
6	Жаргалант			22710.2	4211.3	47024.2	75845.5	296338.6	390.7
7	Ханх	16525.3	5154.8	2033.7	427.1	68056.0	109767.8	108061.4	98.4
8	Мөрөн	4500.0	549.5	2054.4	344.2	1255.6	2025.2	231358.5	11424.3
9	Шинэ-Идэр			62388.8	18199.9	56952.9	91859.5	278752.4	303.5
10	Төмөрбулаг			18972.1	3525.5	49422.3	9713.4	301728.1	378.5
11	Тосонцэнгэл	54533.6	10830.2	5603.8	954.1	40367.6	65109.0	334885.4	514.3
12	Цагаан-Үүр	12798.0	2695.1	11780.0	2734.3	59921.5	96647.5	104660.6	108.3
13	Түнэл	43795.0	8835.9	23939.0	4685.0	53425.1	86169.5	235178.8	272.9
14	Арбулаг	85260.9	53908.6	17837.9	16264.2	208841.2	336840.7	330658.6	98.2
15	Баянзүрх			1716.3	2164.6	166759.0	268966.2	284268.5	105.7
16	Ренчинлхүмбэ					216924.0	349877.4	294410.7	84.1
17	Цагаан-Нуур					24150.5	38952.4	33647.2	86.4
18	Цагаан-Уул	706.3	466.1	31399.8	25137.3	265882.1	428842.1	427234.3	99.6
19	Цэцэрлэг	2896.5	1283.2	28848.8	15506.2	222904.1	359522.7	338381.9	94.1
20	Улаан-Уул					179107.5	288883.1	250134.5	86.6
21	Бүрэнтогтох	66377.0	19952.1	17423.0	5598.7	112530.6	181500.9	353876.7	195.0
22	Рашаант	31001.0	12218.1	7532.0	2961.8	64317.9	103738.6	278973.3	268.9
23	Тариалан	41716.0	16864.1	16015.0	19347.5	81702.7	131778.5	273616.4	207.6
24	Бүгд	507327.9	169231.6	293038.0	142121.5	2197491.5	3544341.1	6054010.0	

Оторын бэлчээр

Хөвсгөл аймгийн хувьд 2013 оны байдлаар аймаг дундын отрын бүс нутаг байхгүй бөгөөд сум дундын болон сумын отрын нөөц нутагаар ашиглагдаж байгаа газрын мэдээлэл доорхи байдалтай байна.

Хүснэгт№2.4. Отрынбүс нутгийн одоогийн байдал

№	Отрын бүс нутгийн байрших			Сумаас аль зүгт, хэдэн км - т	Талбайн хэмжээ /га/	Огторлох малын тоо	Одоо байгаа талбайн хэмжээ /га/	Энэ нутагт одоо байгаа			Ашиглалтын н зориулалт	Тайлбар
	Сумын нэр	Газрын нэр	Багийн нэр					Малын тоо	Өрхийн тоо	Усан хангамж		
1	Түнэл	Хадрагч	Зуна гол баг	Зүүн 80	5700	8370	20488	7516	17	Хад/гол	бэлчээр	Хавар 14, өвөл 3
2		Бэрхийн даваа	Зуна гол баг	Зүүн 70	3200			3416	10	Гол модны харз	бэлчээр	Хавар 2өвөл 8
3		Хуурай Баян гол	Зуна гол баг	Зүүн 86	8300			4021	8	Гүн өрмийн худаг	бэлчээр	Өвөл 8
4	Чандмань-Өндөр	Аригийн эх	Ёлгос	Баруун урагш 68	5680	15000	6143	1102	2	Ариг гол	Бэлчээр хадлан	Өвөл 2
5		Улиад	Ёлгос	Зүүн урагш 70	12890	11780	12980	2091	9	Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	Өвөл 9
6	Эрдэнэ-Булган	Бөөрөлж	1 баг	баруун	10280	8800	7795	9439	59		Бэлчээр хадлан	
7		Хутаг гол	1 баг	Баруун 56			3910	313	4	Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	
8		Горьхон	Зэрлэг баг	Зүүн хойд 35			4076	280	1	Гол мөрөн	Бэлч хадлан	
9		Буурлын гол	Зэрлэг баг	Зүүн 90	11200	12160	15213	560	4	Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	
10		Унгна	Зэрлэг баг	Зүүн урд 45			9710	290	2	Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	
11	Тариалан	Асайтын даваа	Давааны ар	Хойш	2560	7215	2861	300	3		Бэлчээр хадлан	
12		Бор толгойн Өвгөд	Сэлэнгэ	Сэлэнгийн урд	16270	33100	13587	-	-	Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	
13		Ар, Өвөр зорлого	Давааны ар	Хойш	32385	31870	30552	-	-		Бэлчээр хадлан	
14	Тосонцэнгэл	Цагаан сайр	3 баг	Баруун урд	1000	2500	1132	350	10	Гар худаг	Бэлчээр хадлан	Худаг гаргах
15	Их - Уул	Зуун мод, Хөх ан	Шивээ баг	Баруун хойш	5800	8000	5807	2000	2	Гол горхи	Бэлчээр	
16	Рэнчинлхүмбэ	Хорон тал	Ёлт		26870	29590					бэлчээр	
17	Рашаант	Залаат Халиун энгэрийн даваа	Энх тал баг	Баруун урагш 20	9600	15080	13577	14819	58	Г/өр худаг 1	Бэлчээр	
18		Натгуй Бадгуй	3 баг	Зүүн урд 3	800			5505	18	Гар худаг	бэлчээр	Худаг гаргах
19	Төмөрбулаг	Гүенгийн эх, Улаан хад, Уртбулаг	Тээл		10950	16540	11028	11471	41	Худаг Гол	бэлчээр	
20	Алаг - Эрдэнэ	Алагцар, Адуун гол	Яргис	Зүүн хойш	36400	15000	35353	6641	36	Гол горхи	Бэлчээр хадлан	
21	Цэцэрлэг Цагаан - Уул	Хилийн 255 баганаас 278 багана хүртэл	Хар боом Агар	Улсын хил дагуу	45700	44900	57680			Гол мөрөн	Бэлчээр хадлан	
Нийт					245585	259905	251892	70114	282			2 худаг

2.1.2. Тариалангийн газрын ашиглалт

Аймгийн тариаланд ашиглаж байгаа талбайн Тариалан 20445га, Эрдэнэбулган 6254.57га, Рашаант 3337га байдаг бөгөөд бусад суманд тариалангийн газар харьцангуй бага байна.

Хүснэгт№2.5. Хөвсгөл аймгийн тариалангийн талбай 2013оны байдлаар /га/

Сумд	Алагэрдэнэ	Арбулаг	Баянзүрх	Бүрэнгогтох	Галт	Жаргалант	Мөрөн	Их-уул	Рашаант	Тариалан	Тосонцэнгэл	Төмөрбулаг	Түнэл	Улаан-Уул	Цагаан-Уул	Цагаан-Үүр	Цэцэрлэг	Цандмань-Өндөр	Эрдэнэбулган	Дүн
Тариалангийн талбай	55.19	57.7	2	739.22	13.2	2.1	77.2	1583	3337.1	20445	106.5	14	547.5	1	6	3.8	8	13.6	6254.57	33266.68

Хүснэгт№2.6. Аймгийн тариалангийн газрын ашиглалтын байдал (га)

Үзүүлэлт		Хөвсгөл
Тариалангийн газар, бүгд /га/		33266,68
1	Тариалсан талбай	19304.42
Үүнээс	Үр тариа	17707
	Төмс, хүнсний ногоо	756,72
	Тэжээлийн ургамал	709
	Таримал ургамал, жимс жимсгэнэ	131,7
	Усалгаатай тариалан	-
2	Уриншилсан газар	2503
3	Өнжөөсөн талбай	2053,26
4	Атаршсан газар	10685,9

Тариалалт, ургац хураалтын байдал

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэхгүйгээр найдвартай өндөр ургац авч эдийн засгийн хувьд үр ашигтай ажиллах боломжгүй юм. Хөвсгөл аймгийн хувьд газар тариаланг эрчимжүүлэх гол эх сурвалж нь байгаль цаг уурынхаа нөхцөлд нийцүүлэн усалгаатай газар тариалан эрхлэх явдал юм.

Хүснэгт№2.7. Хөвсгөл аймгийн голлох тарималуудын нэг га-ийн ургац (сүүлийн 5 жилийн дунджаар цн)

№	Аймгийн нэрс	Үр тариа	Малын тэжээл	Төмс	Хүсний ногоо
1	Хөвсгөл	14930.0	1301,0	272.7	163.5

Тарималуудын нэг га-ийн ургацын усалгаатай үр тарианы ургац нилээд доогуур байна. Энэ нь тус нутагт энгийн усалгаатай тариалан зонхилж, инженерийн хийцтэй усалтын систем ашиглаж эхэлж байгаа боловч түүний ашиглалтын түвшин, агротехнологийн арга ажиллагаа хоцрогдонгуй байгааг харуулж байна.

2.2. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ шаардлага**2.2.1. Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж**

Аймгийн хүн ам 2020 онд 137368, 2025 онд 149271, 2030 онд 187027 мянгад хүрэхээр байна. Иймд өсөн нэмэгдэх хүн амын хэрэгцээг тооцоолж түүнд тохирсон менежментийг хийх нь чухал юм.

Хүснэгт №2.8. Хөвсгөл аймгийн хүн амын өсөлтийн тооцоолол

л/д	Сумдын нэр	2013он	2020он	2025он	2030он
1	Мөрөн	38191	41125	47765	59789
2	Алаг-Эрдэнэ	6015	6542	7598	9510
3	Арбулаг	3740	3931	4322	4995
4	Баянзүрх	3966	4169	4629	5400
5	Бүрэнтогтох	4104	4463	5183	6488
6	Галт	5139	5402	5938	6862
7	Жаргалант	5057	5316	5845	6649
8	Их-Уул	3889	4088	4493	5193
9	Рашаант	3579	3892	4520	5657
10	Ренчинлхүмбэ	4748	4991	5488	6342
11	Тариалан	5783	6079	668	7724
12	Тосонцэнгэл	4049	4256	4679	5407
13	Төмөрбулаг	4316	4693	5454	6827
14	Түнэл	3657	3977	4622	5784
15	Улаан-Уул	4159	4371	4806	5554
16	Ханх	2706	2844	3127	3614
17	Цагааннуур	1763	1853	2037	2355
18	Цагаан-Уул	5113	5374	5909	6846
19	Цагаан-Үүр	2486	2613	2872	3319
20	Цэцэрлэг	4552	4682	5147	5948
21	Чандмань-Өндөр	3020	3174	3480	4033
22	Шинэ-Идэр	3133	3293	3620	4184
23	Эрдэнэбулган	2731	2870	3155	3647
24	Хатгал	3100	3370	3914	4900
25	Хөвсгөл	128996	137368	149271	187027

Хүснэгт №2.9. Суурин хүн амын өсөлтийн тооцоолол

Д/д	Сумдын нэр	2020он		2025он		2030он	
		хүн ам	өрх	хүн ам	өрх	хүн ам	өрх
1	Мөрөн	43614	11183	50656	12988	63407	16258
2	Алаг-Эрдэнэ	899	281	1044	326	1307	408
3	Арбулаг	712	216	783	237	904	274
4	Баянзүрх	862	269	948	296	1095	342
5	Бүрэнтогтох	755	210	876	243	1097	305
6	Галт	1648	532	1812	585	2093	675
7	Жаргалант	1346	384	1479	422	1710	488
8	Их-Уул	1338	418	1471	460	1700	531
9	Рашаант	1170	334	1359	388	1702	486
10	Ренчинлхүмбэ	1954	528	2148	580	2483	671
11	Тариалан	3500	946	4065	1098	5089	1375
12	Тосонцэнгэл	1306	384	1516	446	1897	558
13	Төмөрбулаг	832	238	966	276	1208	345
14	Түнэл	2175	418	2526	486	3162	608
15	Улаан-Уул	1927	567	2119	623	2448	720
16	Ханх	1757	475	1932	522	2233	604
17	Цагааннуур	915	247	1005	272	1162	314

18	Цагаан-Уул	1080	310	1188	339	1373	392
19	Цагаан-Үүр	1034	295	1137	325	1314	375
20	Цэцэрлэг	1908	545	2098	600	2425	693
21	Чандмань-Өндөр	1369	403	1505	443	1740	512
22	Шинэ-Идэр	846	256	930	282	1074	325
23	Эрдэнэбулган	1268	352	1394	387	1610	447
24	Хатгал	2147	716	2493	831	3120	1040

Мал аж ахуйн гаралтай стратегийн ач холбогдол бүхий бүтээгдэхүүн болох мах, сүү сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг төлөвлөлтийн жилүүдэд хэдий хэмжээтэй байхыг дор тооцоолов, тооцоололд 2008 оны эрүүл мэндийн сайдын 257-р тушаалын 5-р хавсралтад заагдсан нэг хүний хоногийн дундаж хэрэглээний нормыг /хүснэгт№2.10/ашиглав.

Хүснэгт№2.10.Мах, махан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж

Он	Төрөл	Нийт үйлдвэрлэл /тн/	1 жилд хүсэнд хэрэглэх махны Хэмжээ/тн/				Шаардагдах хэрэгцээ /тн/	Хангалт, %	Хүн ам	Борлуулах /тн/
			Хонь ямаа	Үхэр	Адуу	Тэмээ				
2020	Мах, махан бүтээгдэхүүн	44,404.21	24785.8	15821.4	3786.9	10.00	12,363.12	359.2	137,368	32041.1
2025	Мах, махан бүтээгдэхүүн	44,404.21	24785.8	15821.4	3786.9	10.00	13,974.39	317.8	155,271	30429.8
2030	Мах, махан бүтээгдэхүүн	44,404.21	24785.8	15821.4	3786.9	10.00	16,832.43	263.8	187,027	27571.8

Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэглээ ч бүрэн хангагдаад цаана нь зах зээлд нийлүүлэх боломж өндөр байх болно.

Хүснэгт№2.11.Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж

Он	Төрөл	Нийт үйлдвэрлэл /тн/	1 жилд үйлдвэрлэх дундаж сүү, сүүн бүтээгдэхүүн			Шаардагдах хэрэгцээ /тн/	Хангах түвшин, %	хүн ам	Борлуулах /тн/
			Хонь	Үхэр/тн	Тэмээ				
2020	Сүү	17,236.23	3861.0	13366.8	8.4	10,027.86	171.9	137,368	7208.4
	Тараг, аарц	25,854.34	5791.5	20050.2	12.7	14,791.10	174.8		11063.2
2025	Сүү	17,236.23	3861.0	13366.8	8.4	11,334.78	152.1	155,271	5901.4
	Тараг, аарц	25,854.34	5791.5	20050.2	12.7	16,718.80	154.6		9135.5
2030	Сүү	17,236.23	3861.0	13366.8	8.4	13,652.97	126.2	187,027	3583.3
	Тараг, аарц	25,854.34	5791.5	20050.2	12.7	20,138.13	128.4		5716.2

Дээрхи тооцооллоос харахад одоогийн Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг бүрэн хангах боломжтой нь харагдаж байна. /төлөвлөлтийн жилүүдийн нийт үйлдвэрлэлийн боломжит хэмжээг 2.3 бүлэгт тусгасан сүргийн зохистой бүтцийн сүргийн эргэлтэд тулгуурлан тооцоолов/

2.2.2. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хангамж

Хөвсгөл аймаг 48.2 мянган га хадлангийн газартай. Монгол улсын статистикийн мэдээгээр Хөвсгөл аймаг 2013 онд 158.3 мянган тонн байгалийн хадлан, 220.7 тн тэжээл бэлтгэжээ. Үүнээс үзвэл хадлангийн нөөцтэй аймагт тооцогдохоор байна.

Хүснэгт №2.12. Хэрэгцээт өвс, тэжээлийн тооцоо

Шаардлагатай тэжээл/одоо байгаа малд/							
Үзүүлэлтүүд	Үнээ	Төл	Ингэ	Төл	Бог /хээлтэгч/	Төл	Дүн
Тэжээх малын тоо мян.толгой	130.3	88.5	0.6	0.2	1457.9	1096.3	2773.8
Нэг малд шаардагдах өвс/кг/	4.0	2.0	2.0	1.0	1.0	0.5	-
Нэг малд шаардагдах багсармал/кг/	1.0	0.5			0.2	0.1	-
Тэжээх хоног	120.0	120.0	90.0	90.0	45.0	45.0	-
Хэрэгцээ /өвс.тн/	62544.0	21230.6	106.2	21.5	65605.5	24667.7	174175.4
Хэрэгцээ /тэжээл.тн/	15636.0	5307.6	0.0	0.0	13121.1	4933.5	38998.3

Дээрхи тооцоололд өвлийн улиралд нэмэлт өвс тэжээлээр хангахад шаардагдах хэрэгцээ тооцсон бөгөөд зөвхөн уламжлалт бэлчээрийн Мал аж ахуйд шаардагдах хэрэгцээ юм.

2.2.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, хангамж

Хөдөө аж ахуйн салбарын стратегийн ач холбогдол бүхий хүнсний гол бүтээгдэхүүнүүдийн нэг нь газар тариалангийн салбараас авч буй үр тариа, төмс, хүнсний ногоо юм. Гэвч 1990 онд улс орон зах зээлийн харилцаанд шилжиж улсын хэмжээгээр газар тариалангийн үйлдвэрлэл уналтад ороод байсан ба Монгол Улсын Засгийн газраас 2008 оны “Атрын гурав дахь аян” тариалангийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөр, “Ногоон хувьсгал” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсний үр дүнд 2012 оны байдлаар 2007 онтой харьцуулбал нийт тариалах талбай 180 мян.га- аар, хураан авах буудай 4 дахин, төмс 1.7 дахин, хүнсний ногоо 1.3 дахин нэмэгдсэн байна. Тус хөтөлбөрт тариалангийн нийт эргэлтийн талбайн хэмжээг 600.0 мян.га-д хүргэх, 2008 онд 50.0 мян.га, 2009 онд 80.0 мян.га, 2010 онд 100.0 мян.га атаршсан талбайг үйлдвэрлэлд буцаан ашиглах, ганд тэсвэртэй, арвин ургацтай, усалгаатай болон усалгаагүй нөхцөлд тохирох зусах буудайн сортын үрийг импортлон үржүүлэх, сэлгээнд хөх тариа, арвай, хошуу будаа, царгас, эрдэнэ шиш, вандуй зэргийн ашиглаж, үр тариа, тэжээл үйлдвэрлэл эрхэлсэн аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдэд дэмжлэг үзүүлэх, усалгаатай тариалангийн талбайн хэмжээг 2 дахин нэмэгдүүлж 54.2 мян.га-д хүргэх, арван мян.га талбай услах хүчин чадалтай усалтын хуучин системийг сэргээн засварлах, 22.0 мян.га талбай бүхий усалтын системийг шинээр ашиглалтад оруулах, 15 сая шоо метр усны нөөц бүхий усан сан байгуулах зэрэг олон арга хэмжээнүүд тусгагдсан ба хүн амын хэрэгцээг 100% хангах зорилтыг тавьсан байна.

Хөвсгөл аймгийн хувьд 2013 оны статистикийн газрын мэдээгээр 2013 онд 2,747.70тн төмс, 24,379.90тн үр тариа, 1,229.80тн хүнсний ногоо хураан авсан ба энэ нь одоогийн аймгийн нийт хүн амын хэгэцээг үр тарианаас бусад төрөлд бүрэн хангах хэмжээнд хүрэхгүй байна. /үр тариа 145.9%, Төмс 39.1%, Хүнсний ногоо 12.3%/

Төлөвлөлтийн үе шатуудад /2020, 2025, 2030 онууд/ өсөн нэмэгдэх хүн амыг тооцоолон одоогийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээр аймгийн хүн амын хэдэн хувийг хангах бололцоотой тооцоолсон бөгөөд хүснэгт №2.12-т үзүүлэв

Хүснэгт №2.13. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ

Он	Төрөл	хүн ам	Хэрэгцээ /тн/	2013оны үйлдвэрлэл /тн/	Хангалт %	Нэмэгдүүлэх шаардлагатай хэрэгцээ/тн/	Борлуулах боломжтой үйлдвэрлэл/тн/
2020	Төмс	137,368	7,019.50	2,747.70	39.1	4,271.8	
	Үр тариа		16,713.11	24,379.90	145.9		7,666.8
	Хүнсний ногоо		10,027.86	1,229.80	12.3	8,798.1	
2025	Төмс	155,271	7,934.35	2,747.70	34.6	5,186.6	
	Үр тариа		18,891.31	24,379.90	129.1		5,488.6
	Хүнсний ногоо		11,334.78	1,229.80	10.8	10,105.0	
2030	Төмс	187,027	9,557.08	2,747.70	28.8	6,809.4	
	Үр тариа		22,754.95	24,379.90	107.1		1,624.9
	Хүнсний ногоо		13,652.97	1,229.80	9.0	12,423.2	

Тус хүн амын шаардагдах хүнсний хэрэгцээг тооцоолохдоо Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралтаар батлагдсан нэг хүнд шаардагдах жилийн дундаж хүнсний хэрэглээний нормыг баримталсан. /хүснэгт №2.18/

Хүснэгт №2.14. Нэг хүний жилийн дундаж хүнсний хэрэгцээ (кг/хүн) Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралт

№	Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр	Хоногт хэрэглэх хэмжээ (гр эсвэл мл)	Шимт бодисууд (гр)						Илчлэг (ккал)	
			Уураг	Үүнээс		Тос	Үүнээс			Нүүрс ус
Амьтны	Ургамлын	Амьтны		Ургамлын						
1	Мах, махан	150	28	28	0	19	19	0	0	281
2	Сүү	200	10	10	0	9	9	0	10	160
3	Тараг, аарц	295	8	8	0	9	9	0	12	166
4	Гурил	100	9	0	9	1	0	1	70	325
5	Гурилан	220	12	0	12	2	0	2	95	452
6	Будаа	78	9	0	9	0	0	0	57	269
7	Сахар, чихрийн зүйл	23	0	0	0	0	0	0	23	92
8	Төмс	140	3	0	3	0	0	0	28	123
9	Хүнсний ногоо	200	2	0	2	0	0	0	5	28
10	Буурцагт ургамал (вандуй, шош)	90	17	0	17	2	0	2	45	265
11	Жимс	180	1	0	1	0	0	0	20	84
12	Өндөг	19	2	2	0	2	2	0	0	30
13	Ургамлын тос	25	0	0	0	25	0	25	0	225
Бүгд		1720	101	48	53	69	39	30	365	2500
Үндсэн шимт бодисын илчлэг			404	192	212	621	351	270	1460	
Үндсэн шимт бодисын илчлэгийн нийт илчлэгт эзлэх хэвь			16			25			59	

Тайлбар: Илчлэгийн хэрэгцээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээг харьцангуй эрүүл монгол хүний хүнсний бүтээгдэхүүний хоногийн дундаж хэрэглээн дээр үндэслэн тогтоов.

Төлөвлөлтийн үе шатны жилүүдэд хүн амын өсөхийн хэрээр газар тариалангийн хэрэгцээт бүтээгдэхүүн нэмэгдэж байгаа бөгөөд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн

хэмжээ өсөн нэмэгдэхгүй байвал аймгийн нийт хүн амын төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг 20-30% хүртэл хэмжээнд л хангах боломжтойг хүснэгтээс харж болох юм. Иймд цаашид газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хэмжээг зайлшгүй нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлага байна. /шаардагдах газар тариалангийн эргэлтийн талбайн хэмжээг тооцоолсныг 2.6.2 бүлгээс харна уу./

2.3. Хөдөө Аж Ахуйн салбарын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ

2.3.1. Мал аж ахуйн салбарын SWOT шинжилгээ

Мал аж ахуйн салбарын дотоод хүчин зүйлд давуу талыг илэрхийлэх 3, сул талын мөн 3, гадаад хүчин зүйлийн таатай нөхцөлд 3, таагүй нөхцөлд мөн 3 гол хүчин зүйлийг сонгож авсан. Тус салбарын 6 чухал дотоод хүчин зүйлсээс хамгийн их нөлөөтэй нь менежмент сул (36.9%) эрсдэлд өртөмтгий байдал (26.4%) монгол малын тэсвэрт чанар (21.3%) гарчээ.

Гадаад 6 хүчин зүйлээс шийдвэрлэх нөлөө үзүүлэх нь тэжээлийн нөөц дутагдалтай (30.7%) усан хангамж муу (12.3%) экологийн хувьд эмзэг байдал (17.7%) улирлын шинжтэй байдал (17.7%) шийдвэрлэх нөлөөтэй байна.

Мал аж ахуйн салбарын дотоод хүчин зүйлийн нийцтэй байдлын харьцаа нь $CR=0.153$, гадаад хүчин зүйлийнх $CR=0.112$ гарсан тул шаардлагыг хангаж байна.

Хүснэгт № 2.15. Мал аж ахуйн салбарын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээний матриц

Дотоод хүчин зүйлс				Гадаад хүчин зүйлс							
Давуу тал (S)		Сул тал (W)		Таатай нөхцөл (O)		Таагүй нөхцөл (T)					
1. Малын тэсвэрт чанар өндөр.	2. Экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг	3. Зардал хямд.	1. Нэгжийн ашиг шим багатай.	2. Эрсдэлд өртөмтгий	3. Менежмент сул	1. Дөрвөн улирлын онцлог	2. Байршилын нягтрал бага	3. Нар салхи эх үүсвэр сайтай	1. Тэжээлийн дутагдалтай	2. Усан хангамж сул	3. Байгалиас хараат
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц:											
	1	2	3	4	5	6PV					
1	1	3	5	9	0.333	0.333	0.213				
2	0.333	1	1	0.333	0.333	0.200	0.045	λ_{max}	6.958		
3	0.2	1	1	3.0	0.200	0.2	0.063	CI	0.192		
4	0.111	3	0.333	1	0.143	0.2	0.045	CR	0.153		
5	3	5	5	5	0.200	1	0.264				
6	3	3	5	7	1	5	0.369				
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц:											
	1	2	3	4	5	6PV					
1	1	3	3	0.333	0.333	0.333	1				
2	0.333	1	0.333	0.333	0.333	0.333	3	λ_{max}	6.700		
3	0.333	3	1	0.333	0.333	0.333	0.333	CI	0.140		
4	3	3	3	1	3	3	0.333	CR	0.112		
5	3	5	3	0.333	1.000	1	1				
6	1	0.333	3	3	1	1	1				
Тэмээний аж ахуйн SWOT шинжилгээний матриц											
А. Дотоод хүчин зүйлс						Б. Гадаад хүчин зүйлс					
Давуу тал (S)			Сул тал (W)			Таатай нөхцөл (O)			Таагүй нөхцөл (T)		
1. Ган зудад тэсвэртэй			1. Нөхөн үржих хугацаа урт			1. Экологийн нөхцөл боломжтой			1. Усан хангамж дутагдалтай		

2.Тэжээл шаарддаг.	бага	2.Тоо нь цөөрч байгаа	2.Махан бүтээгдэхүүн нь эрэлтгүй.	2.Төрийн бодлогын нөлөө багатай.		
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	0.333333	3	5	0.275	27.48108
2	3	1	3	7	0.505	50.4988
3	0.333333	0.333333	1	5	1.169	16.86017
4	0.2	0.142857	0.2	1	0.052	5.159959
max=4.23251; CI=0.0775; CR=0.08612					1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	3	1	0.333333	0.228	22.8125
2	0.333333	1	0.333333	0.333333	0.097	9.6875
3	1	3	1	1	0.291	29.0625
4	3	3	1	1	0.384	38.4375
max=4.15433; CI=0.05144; CR=0.05716					1	100
Адууны аж ахуйн SWOT шинжилгээний матриц						
А. Дотоод хүчин зүйлс			Б. Гадаад хүчин зүйлс			
Давуу тал (S)		Сул тал (W)		Таатай нөхцөл(O)		Таагүй нөхцөл (T)
1.Өсгөн үржүүлэх уламжлалтай		1. Бэлчээрт халтай		1.Экологийн нөхцөл тааламжтай		1.Бүтээгдэхүүний эрэлт хязгаарлагдмал
2.Арчилгаа бага шаарддаг		2. Хулгайд өртөмтгий		2.Хурдан морь эрэлтэй		2.Мах сүү боловсруулах технологи хангалтгүй
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	3	0.333333	0.333333	0.151	15.06875
2	0.333333	1	0.2	0.2	0.067	6.703591
3	3	5	1	3	0.491	49.09282
4	3	5	0.333333	1	0.291	29.13484
max=4.19899; CI=0.06633; CR=0.0737					1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	0.2	1	0.333333	0.095	9.516807
2	5	1	3	3	0.499	49.93697
3	1	0.333333	1	0.2	0.106	10.56723
4	3	0.333333	5	1	0.3	29.97899
max=4.22796; CI=0.07599; CR=0.08443					1	100
Үхрийн аж ахуйн SWOT шинжилгээний матриц						
А. Дотоод хүчин зүйлс			Б. Гадаад хүчин зүйлс			
Давуу тал (S)		Сул тал (W)		Таатай нөхцөл(O)		Таагүй нөхцөл (T)
1.Бүтээгдэхүүний өрсөлдөхчадвар сайн		1.Ган, зуд, өвчинд өртөмтгий		1.Бүтээгдэхүүний эрэлт ихтэй		1.Экологийн нөхцөл хязгаарлагдмал
2.Тэжээлбага шаарддаг.		2.Сүүний зах зээлийн сүлжээ бүрдээгүй		2. Эрчимжсэн аж ахуйг дэмжих		2.Эрчимжсэн технологи хангалтгүй
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээниматриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	3	0.333333	1	0.201	20.06088
2	0.333333	1	0.333333	0.333333	0.097	9.663149
3	3	3	1	5	0.520	52.00081
4	1	3	0.2	1	0.183	18.27516
max=4.26535; CI=0.08845; CR=0.09828					1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	0.333333	0.333333	0.333333	0.099	9.886364
2	3	1	3	1	0.365	36.47727
3	3	0.333333	1	0.333333	0.172	17.15909
4	3	3	3	1	0.365	36.47727
max=4.15815; CI=0.05272; CR=0.05857					1	100

Хонины аж ахуйн SWOT шинжилгээний матриц						
А. Дотоод хүчин зүйлс			Б. Гадаад хүчин зүйлс			
Давуу тал (S)		Сул тал (W)	Таатай нөхцөл(О)		Таагүй нөхцөл (Т)	
1.Ган зудад тэсвэртэй		1.Арчилгаа их шаардагддаг	1.Дотоод, гадаад зах зээлийн эрэлт ихтэй		1.Экологийн нөхцөл хязгаарлагдмал	
2.Бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадвар сайнтай		2.Тэжээлийн хангамж сул	2.Арчилгааны уламжлалт технологитой		2.Даатгуулах таатай орчин бүрдээгүй	
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	1	1	1	0.239	23.85417
2	1	1	3	0.333333	0.272	27.1875
3	0.333333	0.333333	1	1	0.157	15.72917
4	1	3	1	1	0.332	33.22917
max=4.26535; CI=0.08772; CR=0.09746					1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	3	0.333333	0.333333	0.161	16.07356
2	0.333333	1	0.2	0.333333	0.083	8.318381
3	3	5	1	1	0.399	39.88736
4	3	3	1	1	0.357	35.72069
max=4.11686; CI=0.03895; CR=0.04328					1	100
Ямааны аж ахуйн SWOT шинжилгээний матриц						
А. Дотоод хүчин зүйлс			Б. Гадаад хүчин зүйлс			
Давуу тал (S)		Сул тал (W)	Таатай нөхцөл(О)		Таагүй нөхцөл (Т)	
1.Ноолуурын өрсөлдөх чадвар сайн		1.Арчилгаа их шаардагддаг	1.Ноолуурын эрэлт ихтэй		1. Бэлчээрт халтай	
2. Нөхөн үржихүйн чадавхтай		2.Зуданд тэсвэргүй	1.Экологийн орчин таатай		2.Махны эрэлт багатай	
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	1	0.333333	0.333333	0.129	12.917
2	1	1	1	0.333333	0.179	17.917
3	3	1	1	1	0.304	30.417
4	3	3	1	1	0.388	38.75
max=4.15515; CI=0.05172; CR=0.05746					1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц						
№	1	2	3	4	PV	%
1	1	1	0.333333	3	0.228	22.813
2	1	1	1	3	0.291	29.063
3	3	1	1	3	0.384	38.438
4	0.333333	0.333333	0.333333	1	0.097	9.6875
max=4.15433; CI=0.05144; CR=0.05716					1	100

2.3.2. Хүнсний үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээ

Хүнсний салбарын SWOT шинжилгээнд дотоод хүчин зүйлийн давуу, сул талд, мөн гадаад хүчин зүйлийн боломж, таагүй нөхцөлд тус бүр гурав гурав гол үзүүлэлтийг сонгон авч шинжилгээ хийсэн.

Хүчин зүйлийн нөлөөллийн үнэлгээ үндсэндээ үнэмшилтэй гарсан. Учир нь CR коэффициент нь 1-ээс бага утгатай байна. тухайлбал дотоод хүчин зүйлийн $CR=0.093$, гадаад хүчин зүйлийн $CR=0.094$, гарсан байна. Хүнсний салбарын дотоод 6 хүчин зүйлээс түүхий эдийн нөөцийн нөлөө (24.2%) хүнсний чанар, аюулгүй байдал (30.2%) хамгийн их нөлөөтэй гэж гарчээ.

Гадаад 6 хүчин зүйлээс байгалийн цаг уурын нөлөө (34.6%), импорт (19.4%) илүү хүчтэй нөлөөлж байгаа аж. Мах, сүү, үр тариа гурил, талх чихэр, исгэлт, хүнс гэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд дотоод, гадаад хүчин зүйлс хэрхэн нөлөөлж байгааг үзүүлэв. Мах, сүү, талх, чихэр, зэрэг бүтээгдэхүүний хувьд өөрийн техник, технологи зэрэг дотоод боломж нь сул байгаа ч гадаад нөхцөл нь тааламжтай байгаа ажээ.

Исгэлтийн дотоод нөхцөл нь сайн байгаа ч гадаад нөхцөл нь ихээхэн сул байна. Харин үр тариа, гурилын хувьд гадаад, дотоод нөхцөл гайгүй байна.

Энэ бүхэн хүнсний аж үйлдвэрийг цаашид үе шаттай хөгжүүлэх шаардлага байгааг илтгэж байна.

Хүснэгт №2.16. Хүнсний үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц

Хүнсний үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц								
Дотоод хүчин зүйлс				Гадаад хүчин зүйлс				
Давуу тал (S)		Сул тал (W)		Таатай нөхцөл (O)		Таагүй нөхцөл (T)		
1. Түүхий эдийн нөөц		1.Үйлдвэрлэлийн технологи		1.Олон улсын зах зээл		1. Байгаль, цаг уур		
2.Үйлдвэрлэлийн хүч		2.Маркетинг борлуулалт		2.Хандивын зээл тусламж		2.Импорт		
3. Хүний нөөц		3.Чанар, аюулгүй байдал		3.Хууль, эрх зүй		3. Бизнесийн орчин		
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц								
№	1	2	3	4	5	6	PV	%
1	1	3	3	1	3	1	0.242	24.16967
2	0.333333	1	0.333333	1	0.333333	0.333333	0.077	7.661098
3	0.333333	3	1	0.5	0.333333	0.25	0.093	9.257558
4	3	1	2	1	2	0.333333	0.154	15.39577
5	1	3	3	0.5	1	0.333333	0.133	13.33433
6	0.333333	3	4	3	3	1	0.302	30.18157
max=6.586822; CI=0.117364; CR=0.093891							1	100
Б. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц								
№	1	2	3	4	5	6	PV	%
1	1	3	3	0.333333	1	3	0.194	19.37208
2	0.333333	1	1	0.333333	0.333333	0.333333	0.07	7.012916
3	0.333333	1	1	0.333333	0.333333	3	0.103	10.34625
4	3	3	3	1	3	3	0.346	34.64986
5	1	3	3	0.333333	1	3	0.194	19.37208
6	0.333333	3	0.333333	0.333333	0.333333	1	0.092	9.24681
max=6.585318; CI=0.117064; CR=0.094406							1	100

2.3.3. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээ

Дотоод гадаад хүчин зүйлийн үнэлгээ сайн биш гарсан ч цаашид сайжруулах боломжтой. Дотоод хүчин зүйлсээс дараах хүчин зүйл хүчтэй нөлөөлж байна. тухайлбал

ажиллах хүчний өртөг 18.6%, түүхий эдийн нийлүүлэлт 15.3%, эко технологийн стандарт 16.0% хөрөнгө оруулалт 14.6% нөлөөлж байна.

Хүснэгт №2.17. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц

Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын SWOT шинжилгээний матриц							
Давуу тал (S)				Сул тал (W)			
1. Түүхий эдийн нөөц		1. Бэлтгэлийн тогтолцоо төлөвшөөгүй, орцын үнийн					
2. Бүтээгдэхүүний нэр төрлийн өсөлт		2. Менежментийн чадавхийн дээшлэлт хангалтгүй					
3. Техник, технологийн шинэчлэлт		3. Гүн боловсруулалтын түвшин хангалтай					
	1	2	3	4	5	6PV	
1	1	1	0.333333	0.333333	0.333333	0.14286	0.064
2	1	1	0.2	1	1	0.14286	0.055
3	3	5	1	3	3	1	0.318
4	1	3	0.14286	3	3	0.333333	0.112
5	3	1	0.333333	1	1	0.14286	0.083
6	7	7	1	7	7	1	0.369
Шалгуур	$\lambda_{\max} =$	6.59644	CI =	0.11929	CR = 0.0962	1	
Гадаад хүчин зүйлс							
Таатай нөхцөл (O)				Таагүй нөхцөл (T)			
1. Төрийн санхүүгийн дэмжлэг		1. Импортын хэмжээ их					
2. Кластер, паркийн төлөвлөгөөний эхлэл		2. Банкны зээлийн нөхцөл, үйлчилгээ					
3. Органиктехнологи болосмжтой		3. Ажиллах хүчний өртөгийн өсөлт					
	1	2	3	4	5	6PV	
1	1	1	0.333333	1	1	1	0.133
2	1	1	0.333333	0.333333	3	1	0.127
3	3	3	1	0.333333	3	1	0.223
4	1	3	3	1	3	3	0.312
5	1	0.333333	0.333333	0.333333	1	1	0.087
6	1	1	1	0.333333	1	1	0.118
Шалгуур	$\lambda_{\max} =$	6.56612	CI =	0.11322	CR = 0.09131	1	

2.3.4. Үр тарианы үйлдвэрлэлийн салбарын SWOT шинжилгээ

Үр тарианы салбарын хөгжилд өнөөгийн байдлаар нөлөөлж нийт хүчин зүйлийг дотоод хүчин зүйлийн давуу талыг илэрхийлэх 3, сул талыг тодорхойлж буй 4 үзүүлэлт, мөн гадаад хүчин зүйлүүдийн хамаарлын хүчний тооцоог гүйцэтгэсэн болно. Бидний гүйцэтгэсэн тооцоогоор дотоод хүчин зүйлийн CR (Consistency Ratio)=0.176, гадаад хүчин зүйлийнх CR=0.108 байгаа нь үнэлгээ үндэслэлтэй гэж үзэх боломжтой юм.

Хүснэгт №2.18. Үр тарианы үйлдвэрлэлийн SWOT шинжилгээний матриц

Үр тарианы үйлдвэрлэлийн SWOT шинжилгээний матриц			
А. Дотоод хүчин зүйлс		Б. Гадаад хүчин зүйлс	
Давуу тал (S)	Сул тал (W)	Таатай нөхцөл (O)	Таагүй нөхцөл (T)
1. Нутагшсан сорт	1. Тариаланчдын санхүүгийн чадавх	1. Зах зээлийн эрэлт	1. Хөрсний үржил шимийн доройтол
2. Мехханикжилт	2. Технологи хоцрогдсон, нөөцөд халтай	2. Засгийн газрын дэмжлэг	2. Байгалиас хамааралтай
3. Агротехник боловсрогдсон	3. Үйлдвэрлэл тогтвортой бус	3. Тариалангийн нөөц	3. Орц импортоос хамааралтай

							4. Үрийн зах зээл, чанар, хангамж	4. Тариалан эрхлэх сонирхол	4. Экспортын орчин хязгаарлагдмал							
А. Дотоод хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц																
№	1	2	3	4	5	6	7	PV	%РА							
1	1	0.33333	0.333333	0.2	0.2	0.333333	1	0.0563	5.6%	0.448						
2	3	1	0.333333	0.33333	0.2	1	1	0.0939	9%	0.73518						
3	3	3	1	3	0.333333	1	0.333333	0.1577	15.7%	1.38227						
4	5	3	-0.33333	1	3	1	0.333333	0.1702	17.1%	1.47327						
5	5	5	3	-	0.33333	1	1	0.1985	19.8%	1.68933						
6	3	1	1	1	1	1	1	0.1339	3.3%	1.11259						
7	1	1	3	3	1	1	1	0.1894	0.19	1.65596						
							21	14.3333	8.333333	8.2	6.733333	6.33333	5.66667	1	100%	λ _{max}
								λ _{max} =8.395044; CI=(λ _{max} -n)/(n-1)=0.232507			CR=CI/RI=0.176142					
А. Гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний матриц																
№	1	2	3	4	5	6	7	8	PV	%РА						
1	1	3	5	1	0.33333	1	1	1	0.13	13.0%	1.1923					
2	0.3333	1	3	0.33333	0.33333	0.33333	3	0.3333	0.093	9.3%	0.8752					
3	0.2	0.33333	1	0.33333	0.33333	0.2	0.33333	0.2	0.034	3.4%	0.3012					
4	1	3	3	1	0.33333	1	1	1	0.121	12.1%	1.1242					
5	3	3	3	3	1	1	1	1	0.195	19.5%	1.7558					
6	1	3	5	1	1	1	1	1	0.146	14.6%	1.3222					
7	1	0.33333	3	1	1	1	1	3	0.146	14.6%	1.278					
8	1	3	5	1	1	1	0.33333	1	0.136	13.6%	1.2249					
Д	8.5333	16.6667	28	8.66667	5.33333	6.53333	8.66667	5.5333	1	100.0%	λ _{max}					
Ү									33							
								λ _{max} =9.07495								
								CI=0.153564								
								CR=0.108911								

Эдгээр дотоод, гадаад хүчин зүйлийн таатай боломжийг дээд зэргээр ашиглах таагүй нөлөөллийн сөрөг үр дагаварыг бууруулах замаар хөгжлийн хандлагыг тодорхойлов.

Нөлөөллийн PV вектор, салбарын жиших үзүүлэлтийг ашиглан үр дүнд дотоод хүчин зүйлсийн үзүүлэх нөлөө (IC), гадаад хүчин зүйлсийн нөлөө (EC)-г ашиглан SWOT матрицыг дараах хүснэгтээр үзүүлэв. Мөн түүнчлэн үр тарианы үйлдвэрлэлийн өнөөгийн төвшин болон 2015 ба 2021 оны төвшин хөгжих боломж, нөлөөлөх дотоод, гадаад хүчин зүйлийн хамаарал болон нөлөөллөөс хамааралтай.

Дотоод хүчин зүйлсээс сул талын хүчин зүйлс, ялангуяа үйлдвэрлэлийн технологийн хоцрогдол (20%), тариаланчдын санхүүгийн чадвахи сул (17.1%), үрийн зах зээл, чанарын асуудал (18,9%) давамгайлах нөлөөтэй байгаа бол нутагшсан сортууд бий болсон (15%) явдал үр тарианы үйлдвэрлэл хөгжих боломжийг ямар нэг хэмжээгээ олгож байна.

Гадаад хүчин зүйлсийн нөлөөллийг авч үзвэл, тариалангийн хөрсний үржил шимийг доройтол (19.5%) үйлдвэрлэлийн байгалиас хамааралтай байдал болон үйлдвэрлэлийн орц импортын хамааралтай байдал (тус тус 14.0%), бүтээгдэхүүний экспортын орчин хязгаарлагдмал байдал сөрөг нөлөөтэй байгаа бол тус салбарын хөгжилд Монгол Улсын Засгийн газрын дэмжлэг зохих хэмжээгээр түлхэц болж байна. Эндээс авч үзэхэд, дотоод болон гадаад хүчин зүйлийн таагүй нөлөөллийг бууруулахад үйлдвэрчдийн санаачилга, идэвхтэй үйл ажиллагаа, төрийн бодлого, дэмжлэгийн зөв механизм чухал үүрэгтэй байгаа харагдаж байна.

Дээрх хүснэгт үзүүлсэн үр дүнгээс харахад дараах дүгнэлтийг хийж болохоор байна. Үүнд:

Одоогийн байдлаар газар тариалангийн салбар, түүний дотор үр тарианы үйлдвэрлэлд дотоод болон гадаад тааламжгүй хүчин зүйлсийн үзүүлэх нөлөөлөл харьцангуй өндөр боловч дотоод, гадаад орчны таатай нөхцөлд тулгуурлан сэргэн хөгжих үедээ байна.

Гадаад нөхцөл таатай байвал үр тарианы салбар нь 2015 он гэхэд өөрийн дотоод давуу талдаа тулгуурлан тогтвортой хөгжих суурь тавигдана.

2021 оны үед гадаад нөхцөл муудсан ч өөрийн давуу талаа ашиглан тогтвортой хөгжих боломж бүрдэхээр харагдаж байна.

2.4. Уламжлалт мал аж ахуй, бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

2.4.1. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Бэлчээрийн газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааны материалд үндэслэн “бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ”-г боловсруулсан бөгөөд 1-р үе шатанд ургамлан нөмрөгийн тэжээллэг чанар болон ашигт чанарыг харгалзан тохиромжтой байдлыг үнэлэв. Уг үнэлгээгээр өвөл- хаврын улирлын ашиглалт, зун- намрын улирлын ашиглалт, хадлангийн зориулалтаар ашиглах байдалд 1-ээс 4 шаталбарт баллаар үнэлэн боловсруулав. Үүнд:

- Нэн тохиромжтой
- Тохиромжтой
- Дунд зэрэг тохиромжтой
- Тохиромж муутай гэсэн үнэлэмжийг ашигласан болно.

Мөн малын төрлөөр буюу ба ерөнхий байдлаар бод болон бог малд тохиромжтой байдалд үнэлгээ хийв.

Уг үнэлгээ нь Хөвсгөл аймгийн нийт нутаг дэвсгэр болох **10096762.0** талбайг хамарсан **17927** нэгж талбарт /бэлчээрийн хянан баталгааны тайлан/ хуваагдах бөгөөд үүнээс бэлчээрийн эдэлбэрээр ашиглах боломжгүй 14023 нэгж талбай байсан ба нийт талбайн хэмжээ 4084813.3807 га байгаа бөгөөд нийт газар нутгийн 40.46%-г эзлэж байна /үүнд: ой бүхий газар, нуур цөөрөм тойромын эзлэх талбай гэх мэт бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд хамаарна/.

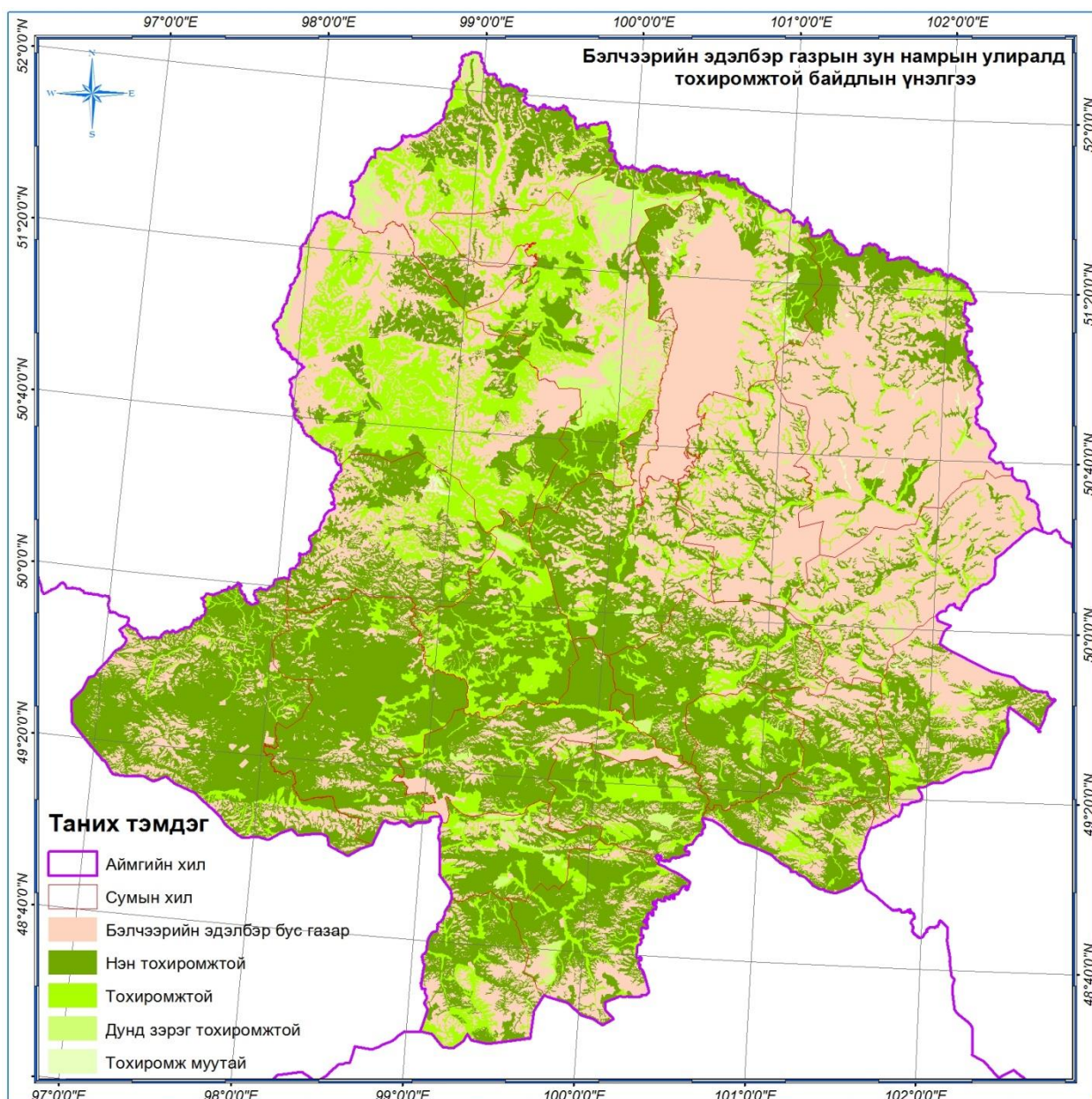
Тус үнэлгээнээс харахад нийт нутаг дэвсгэрийн 41.04% нь зун намрын улиралд бэлчээрийн зориулалтаар ашиглахад нэн тохиромжтой, 10.60% нь өвөл хаврын улиралд бэлчээрийн зориулалтаар ашиглахад нэн тохиромжтой нутаг байна. Мөн нийт нутаг дэвсгэрийн 27.32% нь бүх төрлийн малд тохиромжтой байгаа нь ажиглагдаж байна. /Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээг зөвлөх С.Жигжидсүрэн боловсруулав/

Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний 2-р үе шатанд бэлчээрийн газрын талхагдал, доройтолыг харгалзан даац багтаамжийг тооцоолж, цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ буюу малын хөлөөс чөлөөлөх, өнжөөх, улирлын хуваарьтай ашиглах зэрэг тохиромжтой газар ашиглалтын хэлбэрийг тодорхойлно.

Хүснэгт №2.19. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын зун-намрын улиралд тохиромжтой байдал

Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар	14023	4084813.3807	40.46
Нэн тохиромжтой	2238	4143887.6839	41.04
Тохиромжтой	1433	1603554.4800	15.88
Дунд зэрэг тохиромжтой	215	246445.0414	2.44
Тохиромж муутай	18	18061.4404	0.18
Дүн	17927	10096762.0	100.00

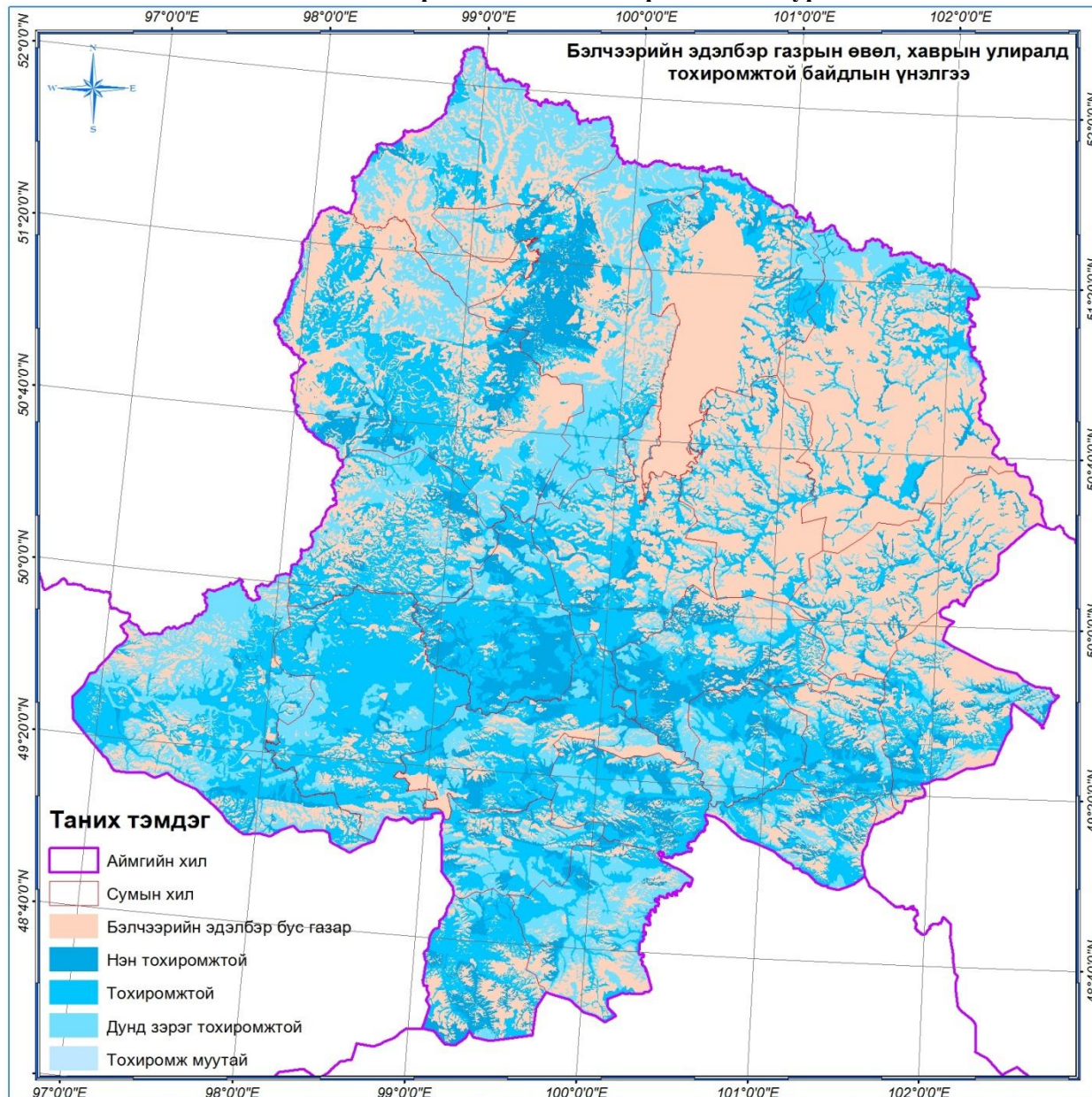
Тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

Хүснэгт №2.20. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын өвөл-хаврын улиралд тохиромжтой байдал

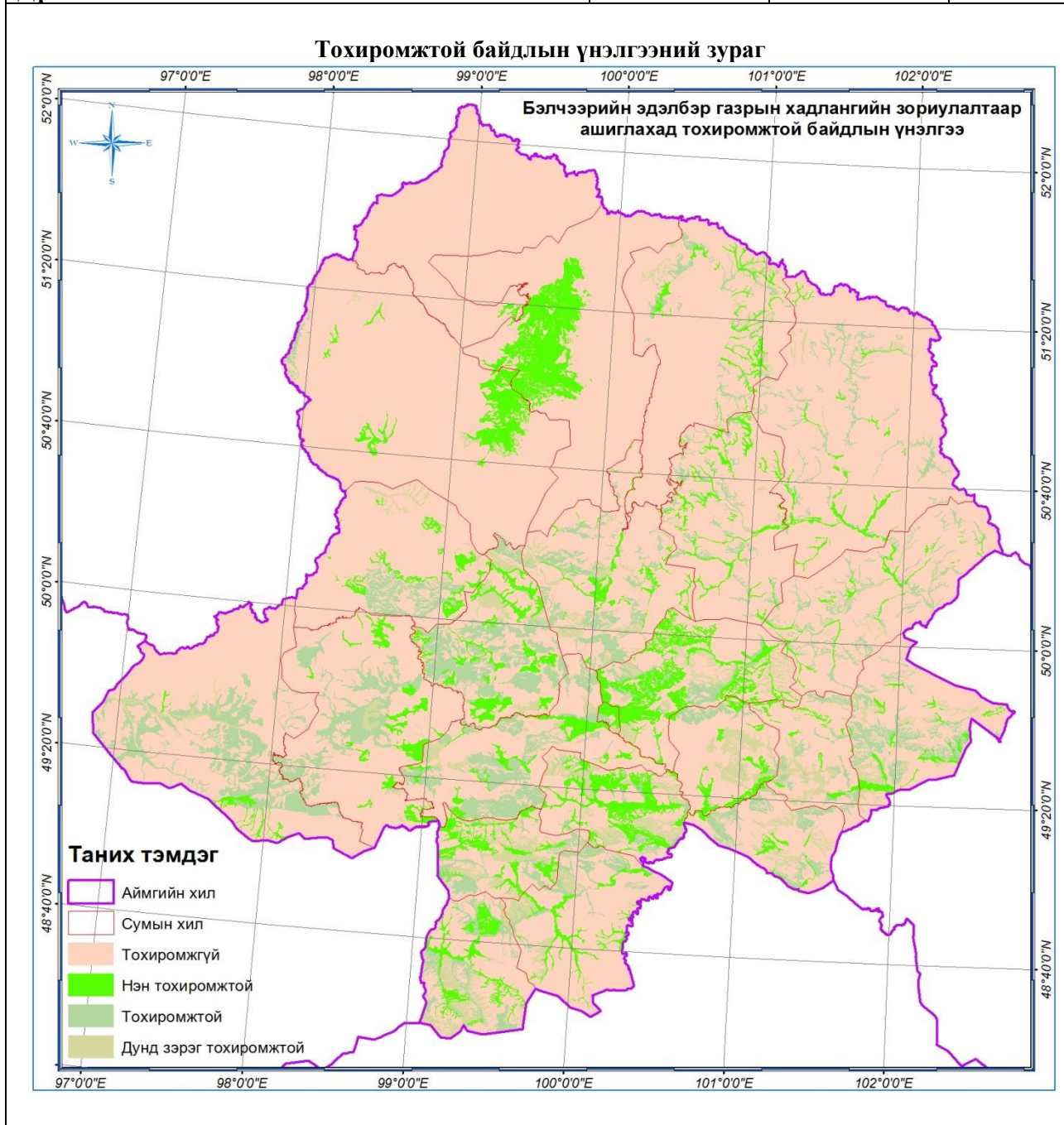
Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд	14023	4084813.3807	40.46
Нэн тохиромжтой	727	1069927.4346	10.60
Тохиромжтой	2030	2928551.4230	29.00
Дунд зэрэг тохиромжтой	1147	2013469.7880	19.94
Тохиромж муутай	0	0.0000	0.00
Дүн	17927	10096762.0	100.00

Тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

Хүснэгт №2.21. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжтой байдал

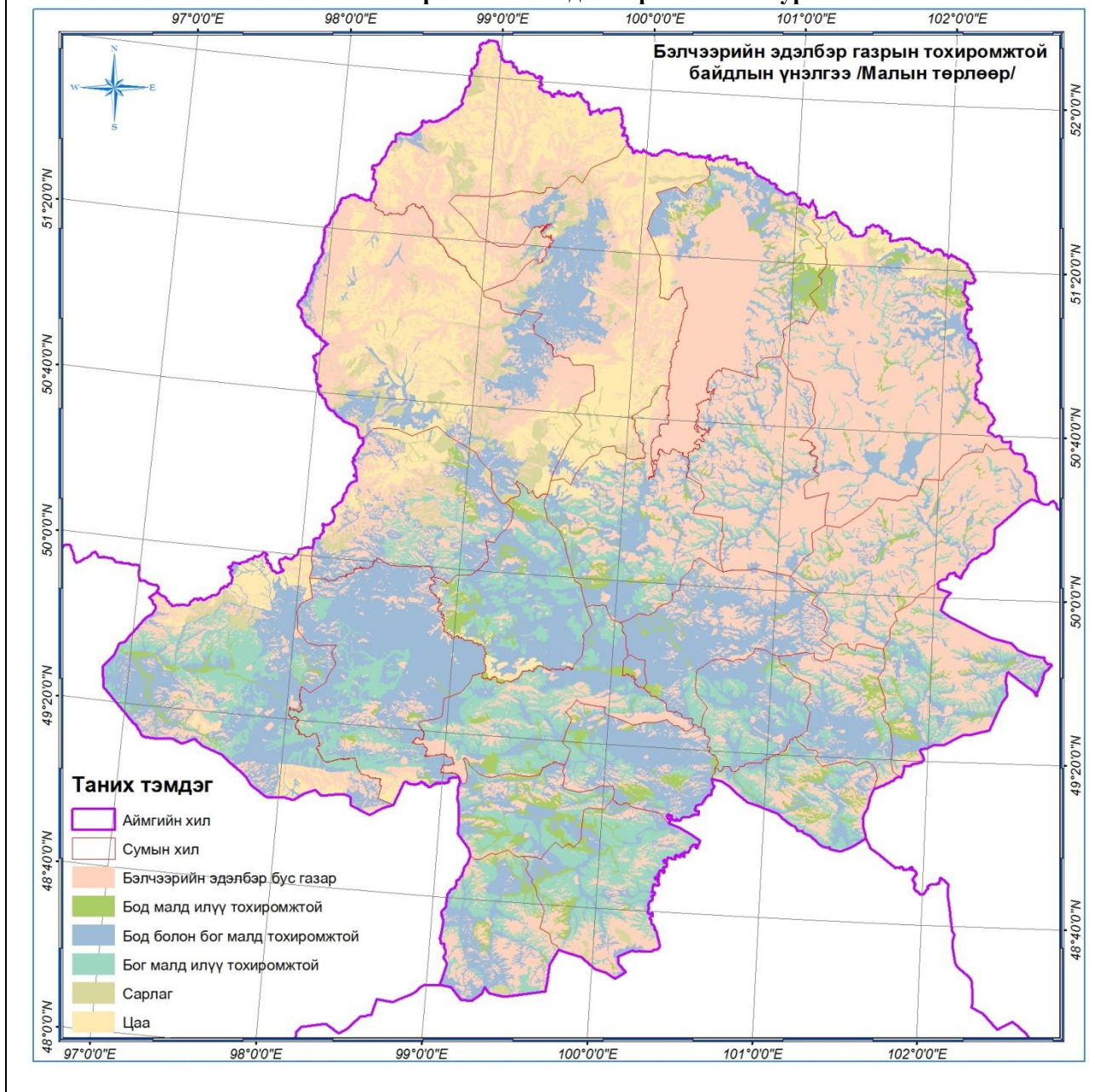
Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжгүй	16345	7821694.7764	77.47
Нэн тохиромжтой	614	844704.3816	8.37
Тохиромжтой	703	999115.3006	9.90
Дунд зэрэг тохиромжтой	265	431247.5677	4.27
Дүн		10096762.0	100.00

Хүснэгт №2.22. Бэлчээрийн эдэлбэрийн малын төрөлд тохиромжтой байдал

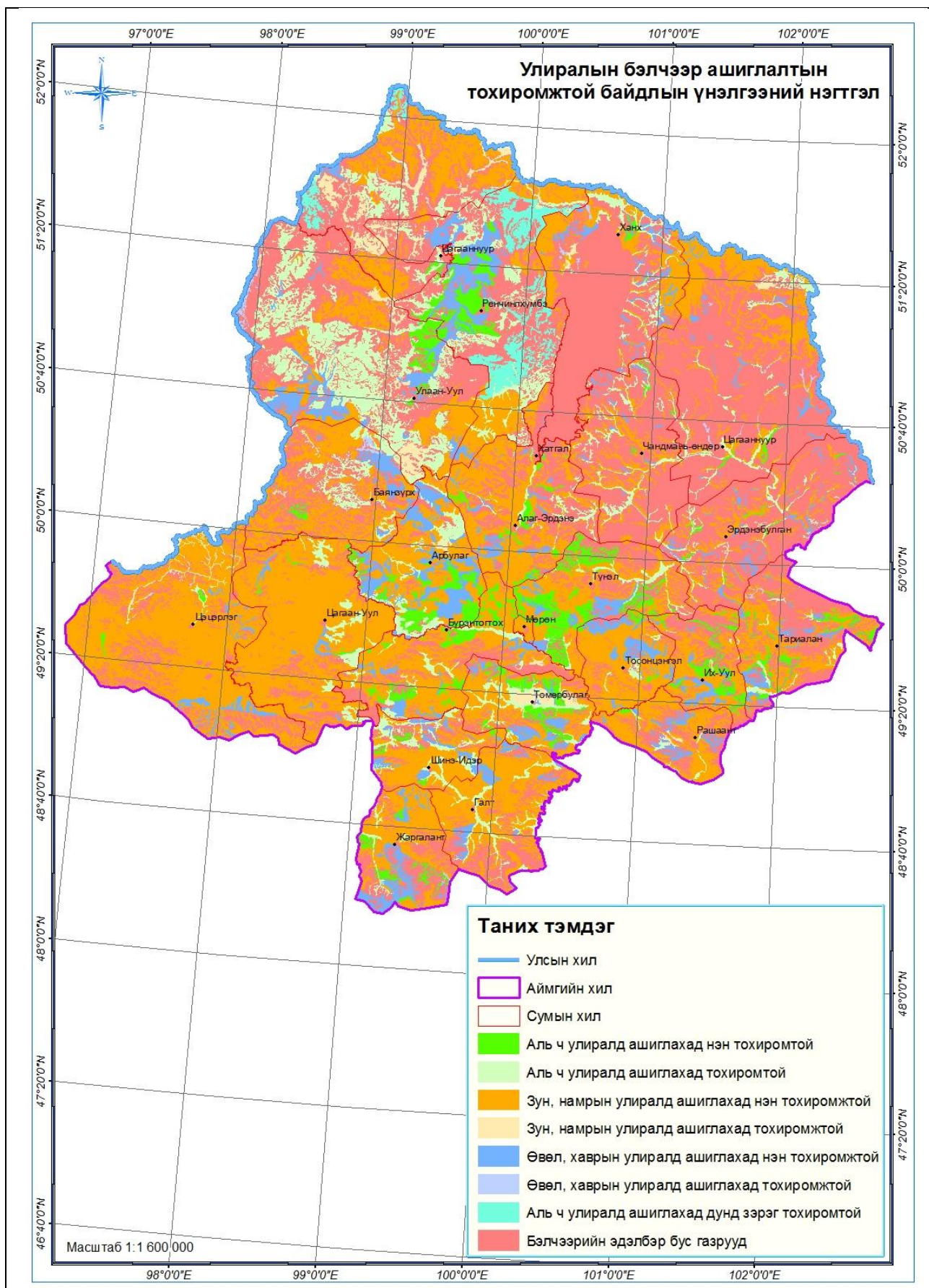
Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд	14023	4084813.3807	40.46
Бод малд илүү тохиромжтой	267	390330.7178	3.87
Бод, Бог малд тохиромжтой	1736	2758264.9353	27.32
Бог малд илүү тохиромжтой	745	1358705.4101	13.46
Сарлаг	524	331413.0639	3.28
Цаа	632	1173234.5185	11.62
Дүн		10096762.0	100.00

Тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

Хүснэгт №2.23. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ

Тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ	Тохиромжтой байдал улирлаар		Эзлэх талбай	Нэгж талбар	Эзлэх хувь	Нэгдсэн үнэлгээ	Нэгдсэн үнэлгээний хувь
	Зун намар	Өвөл хавар					
Аль ч улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	1	422628.0	280	4.2	Жилийн аль улиралд ашиглах боломжтой	13.0
Аль ч улиралд ашиглахад тохиромжтой	2	2	886760.1	865	8.8		
Зун, намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	2	2017040.2	1113	20.0	Зун намрын улиралд илүү тохиромжтой	38.5
Зун, намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	3	1704219.5	845	16.9		
Зун, намрын улиралд ашиглахад тохиромжтой	2	3	163661.5	197	1.6		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2	1	553132.9	371	5.5	Өвөл, хаврын улиралд илүү тохиромжтой	6.7
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3	1	89653.6	74	0.9		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	3	2	11202.6	36	0.1		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4	1	4512.8	2	0.0		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	4	2	13548.6	16	0.1		
Аль ч улиралд ашиглахад дунд зэрэг тохиромжтой	3	3	145588.8	105	1.4	Жилийн аль улиралд ашиглах боломжтой боловч дунд зэрэг тохиромжтой	1.4
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд			4084813.4	14023	40.5		40.5
Дүн			10096762.0	17927	100.0		100.0

2.4.2. Бэлчээрийн төрх, төлөв байдлыг сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээ

Бэлчээр, хадлангийн газрын төлөвлөлтийн зорилго нь жилээс жилд хомсдох байдалтай байгаа бэлчээр, хадлангийн газрыг уур амьсгалын өөрчлөлттэй уялдуулан нөхөн сэргээх, сайжруулах замаар байгалийн нөөцийг хамгаалах, тогтвортой хэмжээнд барихад чиглэсэн болно. Энэ зорилгыг хэрэгжүүлэх үндэслэл нь энэ онд гарсан Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг сааруулах, дасан зохицох чадавхийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн "Засгийн газарт чиглэл өгөх тухай" зарлиг, Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газраас батлан гаргасан Үндэсний болон үеийн Засгийн газруудын хөтөлбөрүүд, Шинэ Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөр, Хүнс, Хөдөө аж ахуйн салбарыг 2013-2021 он хүртэл хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө, Малын үржлийн ажлын стратеги Төлөвлөгөө (2009-2021 он), Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол зэргийг харгалзан үзсэн болно.

Хөвсгөл аймгийн бэлчээр ашиглалтын төлөвлөгөөнд 2020, 2025, 2030 оны төвшинд байх хүн амын мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангах, зах зээлд нийлүүлэх хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээг харгалзан, сүргийн бүтэцийг зохистой болгох, малын тоог тогтвортой барих замаар бэлчээрийн даацад малын тоо, толгойг тохируулах бодлого баримталсан болно.

Хөвсгөл аймгийн хувьд Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Улаан-Уул, Цэцэрлэг сумаас бусад сумдууд бэлчээрийн даац хэтэрсэн байдалтай байгаа бөгөөд Мөрөн, Төмөрбулаг, Тосонцэнгэл, Галт, Рашаант, Тариалан, Түнэл, Их-Уул, Жаргалант сумууд бэлчээрийн даац ашиглалт 200-с дээш хувь болсон байна.

Иймд зуны бэлчээрт байх малын тоог өсгөж, өвөл-хаврын тарчиг цагийн бэлчээрт байх малын тоог эдийн засгийн хохирол багатай цөөлөх бодлого баримтлан зах зээлд залуу малын мах илүү борлуулах боломжтой байхаар төлөвлөн сүргийн зохистой бүтэцийг хүснэгт 2.24-д үзүүлэв. Таван төрлийн малын харьцааг тохируулахын тулд 10 гаруй жил маш нарийн тооцоотой үржлийн ажлыг зохион байгуулж, зарлагыг зөв зохицуулах хэрэгтэй болно. Доорхи тооцооллоор тус аймгийн хувьд сүргийн зохистой бүтэцийг харуулсан бөгөөд Хүнс, хөдөө аж ахуйн яамнаас гаргасан Хөдөө аж ахуйн мастер төлөвлөгөө, улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэн боловсруулав.

Хүснэгт №2.24. Бэлчээрийн даацад тохируулсан сүргийн бүтцийн зөвлөмж

Сүргийн зохистой бүтэц						
Үзүүлэлтүүд	тэмээ	адуу	үхэр	хонь	ямаа	Бүгд
Одоо байгаа малын тоо	1915	169854	330309	1741631	1420893	3,664,602.0
Сүргийн бүтцэд эзлэх хувь/тоо толгой/	0.1	4.6	9.0	47.5	38.8	100
Одоо байгаа малын тоо /хонь толгой/	9575	1188978	1981854	1741631	1278803.7	6200841.7
Сүргийн бүтцэд эзлэх хувь %	0.15	19.17	31.96	28.09	20.62	100.0
Сүргийн зохистой бүтэц % /тоо толгой/	0.20	19.00	37.80	25.00	18.00	100.0
Сүргийн зохистой бүтэц /хонь толгой/	12402	1178160	2343918	1550210	1116152	9865743.7
Сүргийн зохистой бүтэц /толгой/	2480	168309	390653	1550210	1240168	3351821
Хээлтэгчийн зохистой харьцаа %	35	25	45	60	40	-
Хээлтэгчийн зохистой харьцаа /толгой/	868	42077	175794	930126	496067	1644933
Бойжуулах төл 100 эхээс % /улсын дундаж/	45	75	75	85	82	-
Бойжуулах төл /толгой/	391	31558	131845	790607	406775	1361176

Нийт мал төлтэй/зун намрын бэлчээрт байх/	2871	199866	522498	2340818	1646944	4712997
Зарлага толгой	50	25246	105476	711547	366098	
Зарлага %	1.7	12.6	20.2	30.4	22.2	

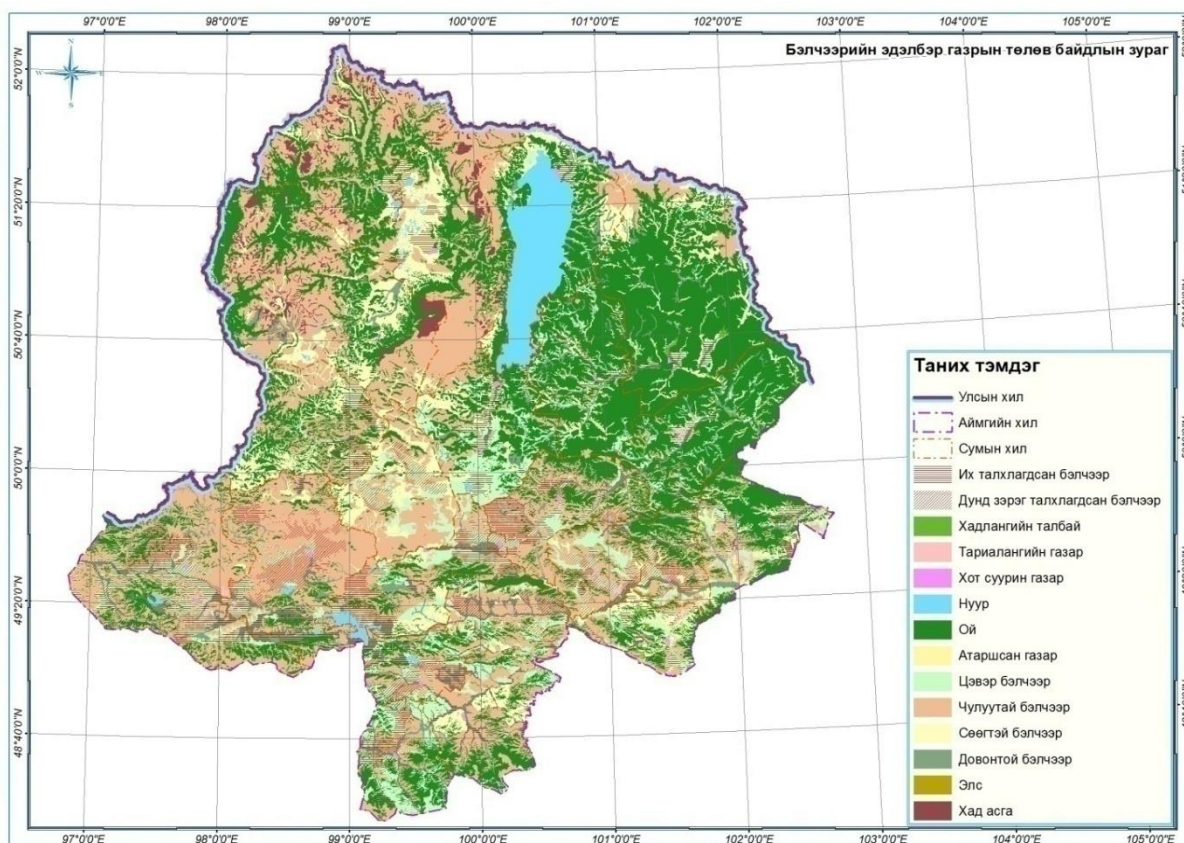
Хүснэгт №2.25. 2013 оны жилийн эцсийн Хөвсгөл аймгийн малын, 2030 онд хүрэх түвшиний харьцуулалт

№	Малын тоо, мян.бодит		Малын тоо, мян.хонь/толгой		Зөрүү мян. хонь/толгой
	2014	2030	2014	2030	
Тэмээ	1915	2480	9575	12400	2825
Адуу	169854	168309	1188978	1178163	-10815
Үхэр	330309	390653	1981854	2343918	362064
Хонь	1741631	1550210	1741631	1550210	-191421
Ямаа	1420893	1240168	1278803.7	1116151.2	-162652.5
Бүгд	3664602	3351820	6200841.7	6200842.2	0.5

Бэлчээр нутгийг хамгаалж, малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулах арга хэмжээг төлөвлөхдөө сүргийн бүтцийг био-экологийн зохистой уламжлалт харьцаа уруу нь аажмаар шилжүүлэх замаар бэлчээрт өвөлжиж, хаваржих малын тоо толгойн өсөлтийг хязгаарлан малчдын жилийн дундаж орлогыг өсгөх бодлого баримталсан болно.

Доройтсон бэлчээрийн газарт авах арга хэмжээ

Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд доройтсон бэлчээрийг байгалийн өөрийнх нь аясаар нөхөн сэргээхэд бэлчээрийг хуваарьтай ашиглах зохицуулалтыг хийж өгөх нь зүйтэй юм. Иймд ойрын хугацаанд (2020он хүртэл) талхлагдсан бэлчээрийн ачаалалыг сааруулах, доройтлын байдлыг харгалзан зуны эхэн буюу наадам өнгөртөл юмуу, эсвэл 2-3 жил ашиглахгүй байх. Нугын бэлчээрийн хувьд нэг жил өнжөөх хувилбар тохиромжтой байх талтай.

Зураг №2.1. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талбайн байршил

Хүснэгт №2.26. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй бэлчээр

Сумын нэр	Талхлагдал	Шифр	Ургамлын бүлгэмдэл	Талбай /га/	Дундаж ургац/ц/г/	Тэжээлийн нөөц	Арга хэмжээ
Тариалан	Их	Н-II-1-3	Хиагт, Хиаг-алаг өвст	1048.43	3.8	398.4034	Нэг жил өнжөөх, боломжтой нутагт хашаалж хамгаалан түүвэрлэн үндсэн сайжруулалт хийх замаар таримал бэлчээр хадлан бий болгох
		Н-II-3-2	Алаг өвс-улалжит	1514.94	4.2	636.2748	
		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	2210.23	4.7	1038.8081	
		Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	741.32	4.1	303.9412	2 жил өнжөөх, сэлгээ нэвтрүүлэх
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	3600.74	3.1	1116.2294	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	3863.53	3.5	1352.2355	
		У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	2141.26	3	642.378	
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2077.1	4.2	872.382	2 жил өнжөөх
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	4013.35	3.2	1284.272	2-3 жил өнжөөх
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	9845.34	4.3	4233.4962	2-3 жил өнжөөх
		Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	700.18	4.2	294.0756	
Х-I-3-1	Зүр өвс- алаг өвст	501.11	2.5	125.2775			
			32257.53		12297.7737		
рд эн эб ул	Их	Н-II-2-5	Үетэн-алаг өвст хээржсэн нуга	3172.27	2.4	761.3448	Нэг жил өнжөөх

		УХ-II-2-2	Улаан толгой - улалж - алаг өвст	1197.24	3.1	371.1444	2-3 жил өнжөөх	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2560.19	3.3	844.8627		
		Х-I-1-2	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	2515.27	2.3	578.5121		
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн- алаг өвст	1436.44	3.6	517.1184	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-2	Ботууль-хялганат, хялгана- ботууль	1267.98	2.7	342.3546		
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	632.86	3.4	215.1724		
		Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1911.76	3.8	726.4688		
				14694.01		4356.9782		
Цагаан-Үүр	Их	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	5877.44	2.6	1528.1344	1-2 жил өнжөөх	
		Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	3097.36	4.2	1300.8912		
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	267.55	2.7	72.2385	2-3 жил өнжөөх	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	277.85	4.4	122.254		
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	811.22	2.5	202.805	2-3 жил өнжөөх	
		УХ-II-5-1	Сөөгт ширэнгэ, төгөл	5.94	3.6	2.1384		
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн- алаг өвст	8349.41	2.5	2087.3525	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-4-1	Жижиг улалж- үетэнт	2544.45	2.8	712.446		
				21231.22		6028.26		
Их-Уул	Их	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	1862.43	1.5	279.3645	Нэг жил өнжөөх, сэлгээ нэвтрүүлэх	
		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	782.37	1.8	140.8266		
		У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	608.71	2.8	170.4388		
		У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	15763.11	3	4728.933	2-3 жил өнжөөх	
		У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	2865.49	2.1	601.7529		
		У-IV-2-4	Биелэг - алаг өвст	1032.02	2.2	227.0444		
		У-IV-2-5	Хялганат, Хялгана-алаг өвст	2207.85	2.5	551.9625		
		УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	769.11	3.2	246.1152		
		Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	2475.06	1.7	420.7602	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	415.51	1.8	74.7918		
		Х-II-1-1	Хиагт	466.61	2	93.322		
		Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	1256.49	1.4	175.9086		
					30504.76		7711.2205	
	Дунд	Дунд	Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	2644.03	2.8	740.3284	Зуны улиралд амраагаад, сэлгээтэй ашиглах
			Н-III-1-3	Үетэн-дэрт	3800.78	1.9	722.1482	Хашаалж хамгаалах
			У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	2203.36	2.5	550.84	
			У-IV-2-6	Хялгана -зүр өвст	602.2	2.8	168.616	1-2 жил өнжөөх
			У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	384.68	2.8	107.7104	
			У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	1324.58	3	397.374	
			УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	654.28	1.9	124.3132	1-2 жил өнжөөх
Х-I-2-3			Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1130.63	1.8	203.5134		
Х-I-2-4			Хялгана-хиагт	1379.2	1.6	220.672		
Х-I-2-5			Хялгана-хазаарт	12595.97	2.2	2771.1134	2-3 жил өнжөөх	
Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	749.9	1.9	142.481				
Х-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	319.48	2.2	70.2856				
Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	251.47	1.7	42.7499				
				28040.56		6262.1455		
Рашаант	Их	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	1497.08	4.9	733.5692	2-3 жил өнжөөх	
		УХ-II-2-2	Улаан толгой - улалж - алаг өвст	1800.95	3.1	558.2945		
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн- алаг өвст	2190.57	3.5	766.6995	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	11271.28	3.5	3944.948		
		Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	5179.55	2.2	1139.501		
					21939.43		7143.0122	
	Дунд	Дунд	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	344.45	4.1	141.2245	1-2 жил өнжөөх
Н-I-2-4			Улалж-алаг өвст	559.12	3.2	178.9184	Нэг жил	

		Н-II-1-2	Өлөнгө-алаг өвст	508.37	3.4	172.8458	өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	926.28	3.7	342.7236		
		Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	813.85	3.1	252.2935		
				3152.07		1088.0058		
Ханх	Их	ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	57.12	3.2	18.2784	1-2 жил өнжөөх	
		Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	2032.11	2.1	426.7431	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	20.54	3.7	7.5998	2-3 жил өнжөөх	
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	320.42	3.6	115.3512	2-3 жил өнжөөх	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	838.15	3.3	276.5895		
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	6140.52	3.6	2210.5872	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	4.33	3.2	1.3856		
		Х-I-4-1	Жижиг улалж- үетэнт	3558.13	3.5	1245.3455		
				12971.32		4301.8803		
Чандмань-ндөр	Их	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2493.94	3.3	823.0002	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	1069.91	3.2	342.3712		
		Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	1363.08	3.2	436.1856		
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	676.53	4.1	277.3773	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	5393.12	3.2	1725.7984		
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	2030.37	2.5	507.5925		
					13026.95		4112.3252	
	Дун	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	459.72	3.2	147.1104	1-2 жил өнжөөх	
				459.72		147.1104		
Түнэл	Их	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	763.34	1.8	137.4012	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	5527.07	1.4	773.7898	2-3 жил өнжөөх	
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	6962.3	2.6	1810.198		
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	24749.74	2.9	7177.4246		
		У-II-2-9	Хялгана - зүр өвст	2399	2.5	599.75		
		У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	1335.34	2.7	360.5418		
		У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	34.77	2.5	8.6925		
		Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	14903.83	2.5	3725.9575	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-15	Дааган сүүл-үетэнт	1596.55	1.5	239.4825		
	Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	8587.71	2.5	2146.9275			
					66859.65		16980.1654	
	Дунд	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	6333.47	1.8	1140.0246	Нэг зун амраагаад сэлгээтэй ашиглах	
		Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	4877.85	2.5	1219.4625		
		Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	4788.65	2.1	1005.6165		
		Н-III-4-2	Цахилдаг- үетэнт (тор өвстэй)	814.76	2	162.952	Нэг жил өнжөөх	
		У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	2501.71	2.7	675.4617		
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1795.98	2.9	520.8342		
		У-II-2-9	Хялгана - зүр өвст	592.95	2.5	148.2375		
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	812.58	2.3	186.8934	1-2 жил өнжөөх	
		Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	4649.82	2.5	1162.455	1-2 жил өнжөөх	
Х-I-2-15		Дааган сүүл-үетэнт	2135.57	1.6	341.6912			
Х-I-2-9		Хялганат, хялгана-алаг өвст	5684.37	1.4	795.8118			
Х-II-2-2	Жижиг дэгнүүлт үетэнт, жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	700.42	1.5	105.063				
				35688.13		7464.5034		
Тосонцэнгэл	Их	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	11669.22	3.1	3617.4582	2 жил өнжөөх	
		У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	999.12	1.7	169.8504		
		У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	373.56	2.2	82.1832		
		У-IV-2-6	Хялгана -зүр өвст	639.07	2	127.814		
		Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	724.47	1.9	137.6493	2-3 жил өнжөөх	
		Х-I-2-5	Хялгана-хазаарт	1064.56	1.5	159.684		

		X-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	3261.76	1.9	619.7344		
		X-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	548.19	2.1	115.1199		
				19279.95			5029.4934	
	Дунд		H-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	983.37	1.4	137.6718	Нэг жил өнжөөх
			У-IV-2-2	Ботууль-хялганат	201.46	2.2	44.3212	1-2 жил өнжөөх
		У-IV-2-6	Хялгана -зүр өвст	1099.3	2	219.86		
		У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	1778.31	1.8	320.0958	1-2 жил өнжөөх	
		УХ-II-2-2	Улаан толгой - улалж - алаг өвст	616.34	1.8	110.9412		
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	939.83	1.7	159.7711	2 жил өнжөөх	
		X-I-2-5	Хялгана-хазаарт	8062.74	1.5	1209.411		
X-I-2-5		Хялгана-хазаарт	1580.27	1.5	237.0405			
X-I-2-9		Хялганат, хялгана-алаг өвст	11697.09	1.9	2222.4471			
X-I-3-2		Алаг өвс- үетэнт	3995.27	2.1	839.0067			
X-II-2-3	Жижиг дэгнүүлт үетэн - хялганат	6055.16	1.8	1089.9288				
			37009.14			6590.4952		
Мөрөн	Их	У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1177.91	1.7	200.2447	2 жил өнжөөх	
				1177.91		200.2447		
	Дунд	H-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	2008.14	1	200.814	Зуны улиралд өнжөөгөөд, сэлгээтэй ашиглах	
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1013.26	1.9	192.5194	1 жил өнжөөх	
		X-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	4842.31	1.1	532.6541	1 жил өнжөөх, хөнгөн ашиглах	
			7863.71			925.9875		
Алаг-Эрдэнэ	Их	H-I-2-2	Улалж-үетэнт	4230.95	2	846.19	1 жил өнжөөх, сэлгээнд оруулах	
		H-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	127.15	3.2	40.688		
		H-II-2-5	Үетэн-алаг өвст хээржсэн нуга	477.87	4.6	219.8202		
		H-III-3-2	Дэрс-хиаг-алаг өвст	793.51	5.2	412.6252	Хашаалж хамгаалах	
		X-I-1-2	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	4909.27	2.8	1374.5956	2-3 жил өнжөөх	
		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	374.87	2.9	108.7123		
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	274.98	3.5	96.243		
		X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	12300.67	2.8	3444.1876		
		X-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	2499.46	2.8	699.8488		
		X-I-2-2	Ботууль-хялганат, хялгана-ботууль	1429.96	2.5	357.49		
		X-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	2679.78	3.1	830.7318		
		X-I-2-6	Хялгана-дааган сүүлт	4314.87	2.7	1165.0149		
		X-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	6663.83	3.1	2065.7873		
		X-I-4-1	Жижиг улалж- үетэнт	2593.27	1.9	492.7213		
				ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	4517.09	2.2	993.7598
				48187.53			13148.4158	
	Дунд		X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	417.13	2.8	116.7964	Нэг жил өнжөөх
			417.13			116.7964		
Төмөрбулаг	Их	H-I-2-2	Улалж-үетэнт	2424.21	3.7	896.9577	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		H-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	1460.37	3.6	525.7332		
		H-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1526.17	3.9	595.2063		
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	898.46	1.6	143.7536	2-3 жил өнжөөх	
		У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	1537.79	3.2	492.0928		
		У-IV-2-5	Хялганат, Хялгана-алаг өвст	5432.73	3.6	1955.7828		
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	4573.68	1.7	777.5256	2-3 жил өнжөөх	
	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	1464.35	2.1	307.5135			
				19317.76			5694.5655	
Дунд		H-I-2-2	Улалж-үетэнт	10304.81	1.9	1957.9139	1-2 жил	

		Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1876.27	2.8	525.3556	өнжөөх, эсвэл хавж хөрсийг сийрэгжүүлээд жил өнжөөх	
		Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	305.57	3.7	113.0609	2 жил өнжөөх	
		У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	7173.34	2.9	2080.2686	1 жил өнжөөх	
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	3148.26	2.6	818.5476		
		У-II-3-3	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт	3959.48	2.5	989.87		
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	8076.54	2.6	2099.9004		
		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	4820.87	2.8	1349.8436		
		УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	3603.51	3.5	1261.2285	1 жил өнжөөгөөд сэлгэж ашиглах	
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	5565.55	1.7	946.1435		
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	3287.56	2.1	690.3876		
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	573.53	1.4	80.2942		
				52695.29		12912.8144		
Ренч инлх үмбэ	Их	ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	624.04	4.4	274.5776	1-2 жил өнжөөх	
		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	17326.74	3.5	6064.359	2 жил өнжөөх	
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	23690.78	4.55	10779.3049		
				41641.56		17118.2415		
Галт	Их	Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	647.51	1.3	84.1763	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	8215.41	1.2	985.8492		
		Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	8561.4	3.4	2910.876		
		УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	8320.65	4.5	3744.2925	2 жил өнжөөх	
					25744.97		7725.194	
	Дунд	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	4205.64	3.3	1387.8612	Нэг жил өнжөөх	
				4205.64		1387.8612		
Арбулаг	Их	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	5.43	5.4	2.9322	Хашаалж хуваарьтай ашиглах	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	45.31	4	18.124		
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	28.48	4.2	11.9616		
					79.22		33.0178	
	Дунд	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	1176.34	5.4	635.2236	Сэлгээнд оруулах	
		Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	4039.61	5.6	2262.1816		
		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	252.16	4.5	113.472	2 жил өнжөөх	
		ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	1706.68	4.2	716.8056		
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	11.36	3.4	3.8624	1-2 жил өнжөөх	
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1367.25	3.9	533.2275		
		У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	193.01	4.8	92.6448		
		У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	2786.11	4	1114.444		
		У-II-3-3	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт	3284.26	4.2	1379.3892		
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	2597.09	3.8	986.8942		
		У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1367.4	3.6	492.264		
		У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	627.24	3.5	219.534		
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	11213.72	3.1	3476.2532	Нэг жил өнжөөх	
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	1423.3	4.1	583.553		
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	2054.32	4.1	842.2712	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		Х-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	474.79	3.8	180.4202		
		Х-II-2-1	Ботууль алаг өвст Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэнт	4458.28	3.8	1694.1464		
	Х-II-2-2	Жижиг дэгнүүлт үетэнт, жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	3386.66	3.5	1185.331			
	Х-II-3-2	Агь- үетэнт	5642.12	3.6	2031.1632			
				48061.7		18543.0811		
Бүрэнгогтох	Их	Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	7883.59	4.3	3389.9437	Хавж сийрүүлэх	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	14675.44	3.9	5723.4216	2 жил өнжөөх	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	16889.39	3.5	5911.2865		
		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	1688.61	2.8	472.8108	2-3 жил өнжөөх	
		У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	7673.45	3.1	2378.7695		
		У-IV-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг	2631.01	3.4	894.5434		

			өвст					
			У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	7255.19	3	2176.557	
			УХ-II-1-2	Хиагт, Хиаг - алаг өвст	2385.03	3.7	882.4611	
			УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	10136.36	4.7	4764.0892	2-3 жил өнжөөх
			УХ-II-2-2	Улаан толгой - улалж - алаг өвст	2591.01	4.7	1217.7747	
			УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	5763.61	4.8	2766.5328	
			Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1363.97	3.1	422.8307	
			Х-I-2-15	Дааган сүүл-үетэнт	910.67	4.1	373.3747	
			Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	11243.44	3.3	3710.3352	2-3 жил өнжөөх
			Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	7111.49	4.3	3057.9407	
			Х-I-3-2	Алаг өвс - үетэнт	2557.08	3.1	792.6948	
			Х-I-4-1	Жижиг улалж- үетэнт	2670.84	2.3	614.2932	
			Х-II-3-2	Агь - үетэнт	5832.71	1.1	641.5981	
					111262.89		40191.2577	
		Дунд		Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	3713.28	4.3	1596.7104
	УХ-II-4-1		Улалж - үетэнт	722.05	4.1	296.0405	Нэг жил өнжөөх	
	Х-I-2-5		Хялгана-хазаарт	3405.64	1.3	442.7332		
			7840.97		2335.4841			
Шинэ-Идэр	Их		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	16672.43	4.9	8169.4907	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах
			Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	11116.91	1.9	2112.2129	
			Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	11647	2.9	3377.63	
			Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	305.26	2.6	79.3676	
			Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	14.4	3.7	5.328	2-3 жил өнжөөх
			У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	152.85	2	30.57	
			У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	1327.75	3.2	424.88	
			У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	559.19	3.3	184.5327	
			У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	113.47	4.9	55.6003	
			У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2668.34	4.6	1227.4364	
			У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	5256.88	3.3	1734.7704	
			У-IV-2-14	Хазаар өвс - хялганат	1308.01	1.4	183.1214	
			У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	1.56	1.8	0.2808	
			УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	4634.8	4.5	2085.66	
					55778.85		19670.8812	
Дунд		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	3254.39	4.9	1594.6511	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах	
		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	2958.95	2.6	769.327		
		Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	2106.24	3.7	779.3088	1 жил өнжөөх	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	5356.54	3.3	1767.6582		
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	7737.98	4.9	3791.6102		
		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3010.87	4.6	1385.0002		
	У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	4060.39	1.8	730.8702			
			28485.36		10818.4257			
Жаргалант	Их		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	4957.23	1.8	892.3014	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах
			Н-II-1-1	Үетэн-алаг өвст	3990.32	1.5	598.548	
			Н-II-5-2	Бургас-улиаст, Улиас-бургаст, Бургас-хар модот	781.65	1.7	132.8805	
			Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	1191.36	3.4	405.0624	1-2 жил өнжөөх
			ӨХ-I-2-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс-бушилзат	447.33	2.6	116.3058	2-3 жил өнжөөх
			У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	5214.75	2.4	1251.54	
			У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	399.63	4.1	163.8483	
			У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	435.57	3.9	169.8723	
			У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	2249.16	2.7	607.2732	
			У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	3696.85	2.2	813.307	
			У-IV-2-9	Хялгана - хазаар өвст	3933.51	2.1	826.0371	
			У-V-1-1	Ботууль - алаг өвс - агьт	9467.66	2.6	2461.5916	
	УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	546.97	2.6	142.2122	2-3 жил өнжөөх		

		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	6134.47	1.6	981.5152	
				43446.46		9562.295	
	Дунд	Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	3434.91	1.4	480.8874	Сэлгэж нарийн хуваарьтай ашиглах
		Н-II-1-1	Үетэн-алаг өвст	4088.3	1.5	613.245	
		Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	32.24	2.9	9.3496	
		Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	2550.47	3.4	867.1598	Нэг жил өнжөөх
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	304.64	2.8	85.2992	
		У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	373.11	2.8	104.4708	
		У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	850.54	2.2	187.1188	
		У-V-1-1	Ботууль - алаг өвс - агьт	2003.91	2.6	521.0166	
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	647.29	2.6	168.2954	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	1525.87	1.4	213.6218	
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	6278.8	2.1	1318.548	
				22090.08		4569.0124	
Цагаан уур	Их	ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	140.4	1.96	27.5184	2-3 жил өнжөөх
				140.4		27.5184	
Улаан-Уул	Их	ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	7.22	5.67	4.09374	2-3 жил өнжөөх
		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	847.41	5.88	498.27708	
		У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	924.46	2.73	252.37758	
				1779.09		754.7484	
Баянзүрх	Их	Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	494.56	5.04	249.25824	2-3 жил өнжөөх
		Ө-III-1-1	Ботууль - бушилз - улалжит	1697.57	5.88	998.17116	
		ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	646.76	5.3	342.7828	
		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	16585.23	5.7	9453.5811	
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	6343.3	4.5	2854.485	
		У-II-2-5	Үетэн - улаан толгой - улалжит	3672.8	4.8	1762.944	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	4931.09	4.2	2071.0578	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	5414.82	5	2707.41	
		УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	7477.57	5.1	3813.5607	
		УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	2223.19	3.4	755.8846	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	595.3	4.6	273.838	
				50082.19		25282.9734	
	Дунд	ӨХ-I-2-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс-бушилзат	714.32	5.1	364.3032	Сэлгээнд оруулах, нарийн хуваарьтай ашиглах
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	706.55	4.5	317.9475	Сэлгээнд оруулах, нарийн хуваарьтай ашиглах
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	468.26	4.2	196.6692	
		У-VII-2-4	Холимог сөөгт	145.88	4	58.352	
				2035.01		937.2719	
Цагаан-Уул	Их	Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	30321.74	7.3	22134.8702	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	17969.44	4.2	7547.1648	1-2 жил өнжөөх
		У-II-2-5	Үетэн - улаан толгой - улалжит	906.83	4.49	407.16667	2 жил өнжөөх
		УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	10626.62	4.6	4888.2452	
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	18155.77	4.1	7443.8657	
					77980.4		42421.3126
	Дунд	Н-III-2-1	Тор өвст, тор өвс-үетэн-алаг	486.22	3.4	165.3148	Нэг жил

			өвст				өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах
		Н-III-2-2	Үетэн-шарилж-алаг өвст	4614.7	3.46	1596.6862	
		Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	3968.98	7.3	2897.3554	
		Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	2656.3	4.5	1195.335	1 жил өнжөөх
		Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	5221.17	4.44	2318.19948	
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	2934.51	5.4	1584.6354	1 жил өнжөөх
		У-II-2-8	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	9199.22	6.9	6347.4618	
		У-II-2-9	Хялгана - зүр өвст	6978.86	4.03	2812.48058	
		УХ-II-1-2	Хиагт, Хиаг - алаг өвст	5222.86	8.1	4230.5166	
		УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	20096.47	3.88	7797.43036	Нэг жил өнжөөх
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	39882.22	4.1	16351.7102	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	3122.32	4.42	1380.06544	
				104383.83		48677.1913	
Цэцэрлэг	Их	Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	1750.71	7.98	1397.06658	хавж сийрүүлэх, үр нэмэрлэн тарих
		Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	1106.32	3.11	344.06552	1-2 жил өнжөөх
		Ө-1-1-2	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат, Зожир өвс - хагт	33	2.94	9.702	
		ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	1732.36	4.6	796.8856	1-2 жил өнжөөх
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	9089.33	3.78	3435.76674	1-2 жил өнжөөх
		У-II-2-8	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	6.28	4.83	3.03324	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	48661.42	5.04	24525.3557	
		УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	61433.59	4.24	26047.8422	1-2 жил өнжөөх
		УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	27515.82	4.31	11859.3184	
	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	4587.54	4.83	2215.78182		
				155916.37		70634.8178	
	Дунд	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	7729.95	4.87	3764.48565	Сэлгээнд оруулж зуны улиралд ашиглалтаас чөлөөлөх
		Н-II-2-5	Үетэн-алаг өвст хээржсэн нуга	1669.81	2.3	384.0563	
		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	12374.52	2.4	2969.8848	
		Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	5571.65	3.9	2172.9435	
		Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1464.48	3.15	461.3112	Сэлгээтэй ашиглах
		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	144.49	5.88	84.96012	Сэлгээтэй ашиглах
		У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	447.73	3.78	169.24194	
		У-II-2-8	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	956.9	4.83	462.1827	1 жил өнжөөх
У-III-1-1		Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	416.93	4.62	192.62166		
У-III-1-2		Ботууль - алаг өвст	900.69	5.04	453.94776		
УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	435.87	5.92	258.03504	1 жил өнжөөх		
УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	11461.18	4.31	4939.76858			
Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1424.69	2.96	421.70824	1-2 жил өнжөөх		
			44998.89		16735.1475		
		Дүн	1292727.65		459937.926		

Хөвсгөл аймагт өндөр уулын хоорондох хөндий, дундаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын хоорондох мөн нугын болон нугат хээрийн бэлчээрт талхагдал ихэссэн байна. Нэг хэсэгт 4-7 хоног мал бэлчээхээр тооцож, бэлчээрээ 6-9 хэсэгт хувиарлаж, тэмдэг, шав

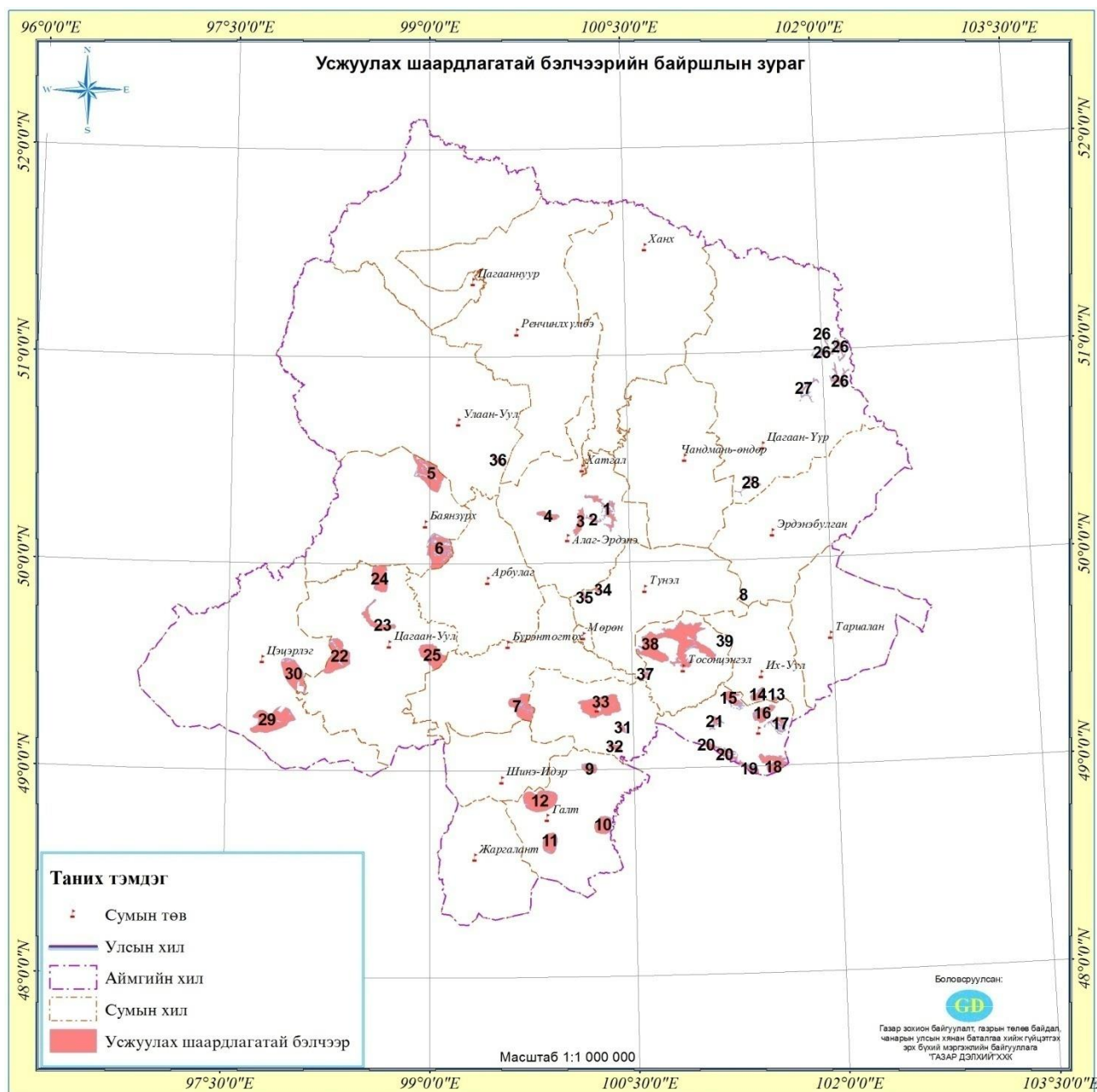
тавиад нэг хэсэгт 4-7 хоног малаа бэлчээх маягаар сэлгээтэй ашиглавал бэлчээрийн даац 10-15 хувиар дээшлэнэ.

- Хотноосоо малаа тодорхой 2-3 чиглэлд гаргадаг замтай болж, хот орчмын 500-1000 м-ийн доторх бэлчээрийг талхлуулахгүй хадгалж сургах. “Хотонд ойр бэлчээр бол хашаалсан өвс” л гэсэн мэргэн үгийг санаж ажиллах.

Бэлчээр дэх хад, чулууг түүж, бороо, цасны үерийн усыг бэлчээрт тараах далан барих, хуурай сайр тосгуулан далан хаалт хийж үерийн усыг талбайд оруулах ажлыг жил жилийн бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөнд тусгаж хэрэгжүүлэх гэх мэт нарийн арга ажиллагааг хэвшүүлэх шаардлагатай.

2.4.3. Ашиглалт багатай бэлчээрийн төлөвлөлт

Доройтсон бэлчээрийг малын хөлөөс чөлөөлөх, бэлчээрийн сэлгээ нэвтрүүлэхийн тулд ашиглалт багатай болон ашиглалтгүй байгаа бэлчээрийн нөхцөлийг ашиглах зайлшгүй шаардлага гарна. Судалгаагаар Хөвсгөл аймагт нэн түрүүнд 287.4 мян га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай байна (2.27-р хүснэгт, 2.1-р зураг). Одоогоор усгүйгээс ашиглалт багатай байгаа 1-р ээлжинд усжуулах шаардлагатай 287.4 мян га бэлчээрийг усжуулснаар 195.9 мянган хонь толгой малын бэлчээрийг эргэлтэд оруулж, тэр хэмжээний бэлчээрийн газрыг сэлгээнд оруулах боломж нээгдэнэ.

Зураг№2.2. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршил

Хүснэгт№2.27. Усжуулах шаардлагатай ашиглалт багатай бэлчээрийн тэжээлийн нөөц, даац

№	Сумын нэр	Усжуулах бэлчээр						Тохиромжтой байдлын үнэлгээ			
		Талбай дугаар	Талбайн хэмжээ /га-р/	Ургац/ли/	Тэжээл нөөц/тн/	Даац, Хонь, толгой	Ургамал индекс	Пасс нэр	Зун, Наман	Өвөл Хаван	Ямар малд тохиромжтой
1	Алаг-Эрдэнэ	1	708.3	3.2	226.7	365.6	Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	2	2	бод, бог
			87.0	3.9	33.9	54.7	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод, бог
			1233.3	3.5	431.7	696.2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
			657.4	3.4	223.5	360.5	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	2	2	бог
			2809.2	3.1	870.8	1404.6	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод, бог
			258.1	2.8	72.3	116.5	Х-I-2-1	Ботууль-жижиг	1	2	бод, бог

						дэгнүүлт үетэн-алаг өвст				
		939.9	3.1	291.4	469.9	Х-1-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1	бод, бог
		6693.1		2150.2	3468.1					
2		43.7	2.8	12.2	19.7	Х-1-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод, бог
		111.9	3.2	35.8	57.8	У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	2	1	бод, бог
		970.4	3.5	339.6	547.8	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		311.0	4.6	143.1	230.7	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	
		1437.0		530.7	856.0					
3		1.3	3.2	0.4	0.7	Н-1-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	бод, бог
		1532.9	2.8	429.2	692.3	Х-1-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод, бог
		371.4	3.1	115.1	185.7	Х-1-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1	бод, бог
		1240.2	1.9	235.6	380.1	Х-1-4-1	Жижиг улалж- үетэнт	1	1	бод, бог
		914.1	3.4	310.8	501.3	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	1	бог
		23.0	3.3	7.6	12.2	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3	1	бод
		163.6	3.0	49.1	79.2	У-IV-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бод, бог
		4246.5		1147.9	1851.4					
4		991.8	2.8	277.7	447.9	Х-1-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод, бог
		115.0	2.7	31.1	50.1	Х-1-2-6	Хялгана-дааган сүүлт	1	2	бод, бог
		16.4	3.1	5.1	8.2	Х-1-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	бод, бог
		1664.4	3.5	582.5	939.6	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		234.6	3.1	72.7	117.3	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод, бог
		3022.1		969.1	1563.0					
5		585.1	5.0	294.9	475.6	Ө-II-1-1	Бушилж - улалжит, Улалж - бушилзат	2	2	сарлаг
		799.6	4.6	369.4	595.8	Ө-II-1-3	Бушилз - жижиг дэгнүүлт үетэнт, Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	3	сарлаг
		744.9	5.0	375.4	605.5	Ө-II-2-1	Боролжит болон Сөөгт	2	2	сарлаг
		474.9	6.3	299.2	482.6	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	2	бод, бог
		10005.0	9.4	9414.7	15184.9	ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	2	1	бод, бог
		50.5	6.3	31.7	51.1	У-II-2-5	Үетэн - улаан толгой - улалжит	2	1	бод, бог
		2873.7	10.9	3138.1	5061.4	УХ-II-5-1	Сөөгт ширэнгэ, төгөл	4	2	бод
		15533.6		13923.3	22457.0					
6		19.9	4.5	9.0	14.5	Х-II-2-1	Ботууль алаг өвст Ботууль- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	бод, бог
		4483.1	7.6	3389.2	5466.5	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст- улалжит	1	3	бод, бог
		1389.6	7.9	1090.8	1759.4	У-II-2-5	Үетэн - улаан толгой - улалжит	2	1	бод, бог
		2317.3	9.2	2141.2	3453.6	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		6412.6	10.1	6463.9	10425.6	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бод, бог
		1818.5	8.5	1542.1	2487.2	УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн	1	2	бод, бог

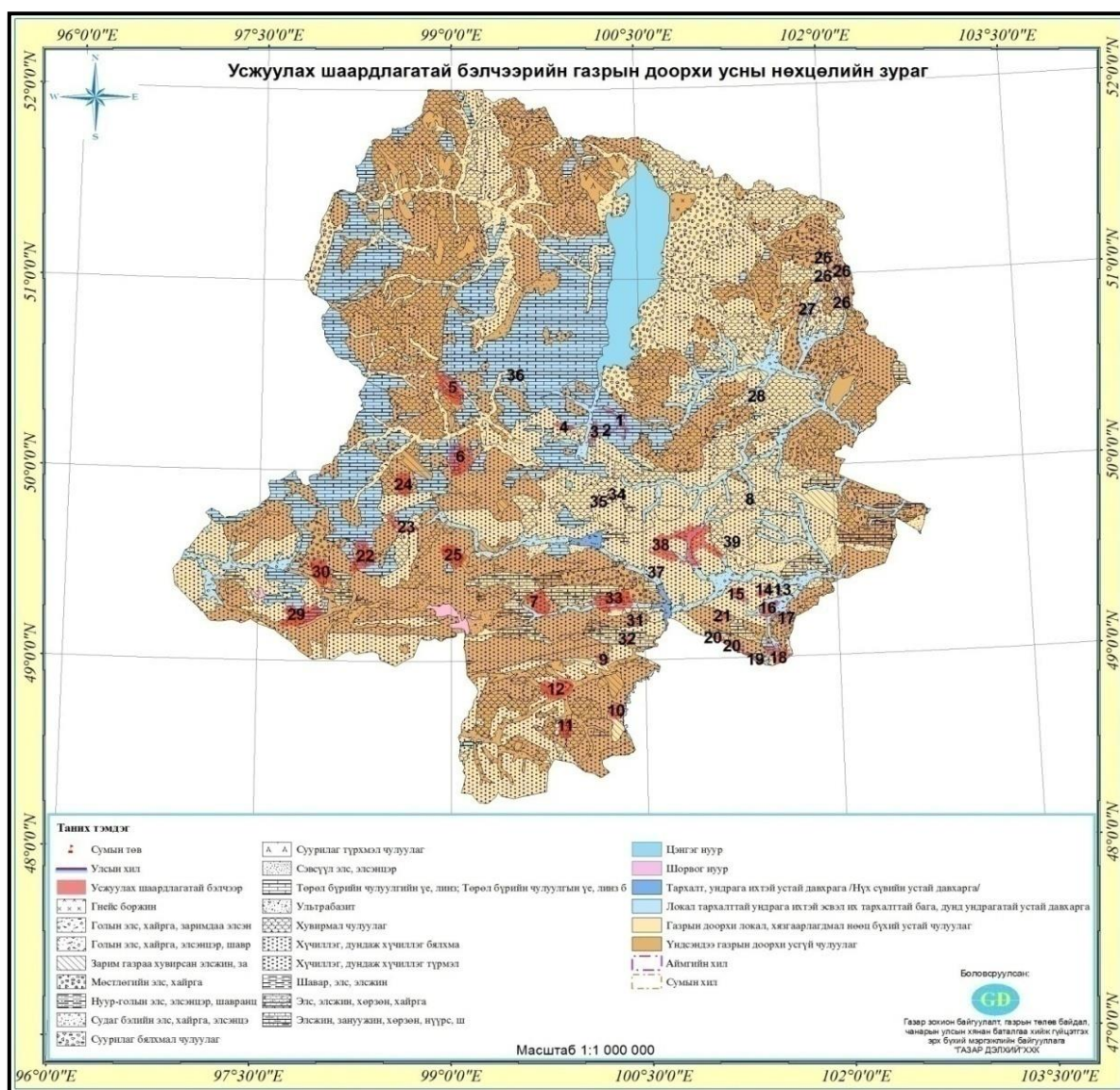
							нуга				
		616.1	7.7	476.2	768.1	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	бод,бог	
		17057.1		15112.4	24374.9						
3	Бүрэнгодох	2.9	7.2	2.1	3.3	Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	1	3	бод	
		422.5	4.3	181.7	293.0	Х-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	бод,бог	
		3419.8	3.0	1025.9	1654.7	Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1	бод,бог	
		7660.0	3.9	2987.4	4818.4	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог	
		143.3	3.5	50.1	80.9	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		11648.4		4247.2	6850.3						
4	Эрдэнэбулган	11.9	3.2	3.8	6.1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог	
		32.4	3.6	11.7	18.8	Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод,бог	
		94.7	3.1	29.4	47.3	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		139.0		44.8	72.3						
5	9	9.7	3.4	3.3	5.3	Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1	2	бод	
		587.4	3.2	188.0	303.2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог	
		2683.4	3.3	885.5	1428.3	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		68.8	3.6	24.8	39.9	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		14.6	3.7	5.4	8.7	У-IV-2-7	Хялгана - хиагт	2	1	бод,бог	
		3363.9		1107.0	1785.4						
	10	58.0	1.3	7.5	12.2	Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	2	2	бод,бог	
		1856.4	1.2	222.8	359.3	Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	2	2	бод,бог	
		152.0	3.3	50.2	80.9	У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	1	2	бод,бог	
		2802.3	3.3	924.8	1491.6	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		2037.2	3.6	733.4	1182.9	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		6905.8		1938.6	3126.8						
	11	4135.2	3.3	1364.6	2201.0	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		1554.5	4.3	668.4	1078.1	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3	1	бод	
		1310.0	4.5	589.5	950.8	УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	2	2	бод,бог	
			6999.7	2622.6	4229.9						
	12	1625.5	3.3	536.4	865.2	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	бод,бог	
		1593.0	1.2	191.2	308.3	Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	2	2	бод,бог	
		1278.8	3.4	434.8	701.3	Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1	2	бод	
		2322.7	3.6	836.2	1348.7	У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	бод,бог	
9688.3		3.3	3197.1	5156.7	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог		
16508.3		5195.7	8380.2								
6	13	276.1	3.0	82.8	133.6	У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	1	2	бод,бог	
		230.1	2.8	64.4	103.9	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	2	бог	
		201.6	1.7	34.3	55.3	Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	2	1	бод,бог	
		707.8		181.5	292.8						
	14	2144.9	2.2	471.9	761.1	Х-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	2	1	бод,бог	
		962.3		0.0	0.0	У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	1	2	бод,бог	
		3107.2	471.9	761.1							
7	Рацаант	2782.6	3.5	973.9	1570.8	Х-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	бод,бог	
		640.6	5.6	358.7	578.6	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог	
		1044.6	5.3	553.6	892.9	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		146.1	5.6	81.8	131.9	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2	1	бод	

		4613.8		1968.1	3174.3					
		7.1	3.7	2.6	4.3	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	1	2	бод
	16	33.3	5.0	16.6	26.8	X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод,бог
		1923.6	3.4	654.0	1054.9	X-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	1	2	бод,бог
		3995.6	5.6	2237.5	3608.9	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		84.0	4.1	34.4	55.5	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	2	1	бод
		6043.6		2945.3	4750.4					
	17	74.1	5.3	39.2	63.3	Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	2	2	бод,бог
		573.7	5.2	298.3	481.2	X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод,бог
		1196.7	2.8	335.1	540.4	У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	1	2	бод,бог
		1129.5	5.6	632.5	1020.2	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2	1	бод
		2973.9		1305.2	2105.1					
	18	4284.9	3.5	1499.7	2418.9	X-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	бод,бог
		1088.7	5.6	609.7	983.3	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		3029.3	5.3	1605.5	2589.5	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		102.0	4.5	45.9	74.1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог
		8504.9		3760.8	6065.8					
	19	825.5	4.5	371.5	599.1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог
		1780.6	5.6	997.1	1608.3	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		2606.0		1368.6	2207.4					
	20	1326.1	5.2	689.6	1112.2	X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод,бог
		87.0	5.6	48.7	78.6	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
		2749.2	5.3	1457.1	2350.1	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		10.0	5.6	5.6	9.0	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2	1	бод
		264.8	4.5	119.2	192.2	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог
		344.4	4.1	141.2	227.8	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	2	1	бод
		4781.5		2461.3	3969.9					
	21	165.1	5.0	82.6	133.1	X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод,бог
		1193.2	3.5	417.6	673.6	X-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	бод,бог
		20.8	5.3	11.0	17.8	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		144.4	5.3	76.5	123.4	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		228.8	5.6	128.1	206.7	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2	1	бод
		1752.4		715.9	1154.6					
8	Цагаан-Уул	343.6	3.6	123.7	199.5	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	2	бод,бог
		78.5	3.6	27.9	44.9	Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	1	2	бод,бог
		11314.3	4.5	5080.1	8193.8	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог
		3941.3	4.9	1939.1	3127.6	УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бог
		15677.6		7170.8	11565.8					
	23	10.8	3.6	3.9	6.2	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн	1	2	бод,бог

9	Цагаан-Үүр	24							- бушилзат			
			1688.7	3.6	599.5	966.9	Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	1	2	бод,бог	
			4930.2	3.9	1912.9	3085.4	УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бод,бог	
		6629.6		2516.3	4058.5							
		15.7	4.8	7.6	12.2	Ө-III-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - бушилзат	1	2	бод,бог		
		71.6	4.5	32.2	52.0	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	2	бод,бог		
		4246.8	3.6	1507.6	2431.6	Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	1	2	бод,бог		
		0.0	6.8	0.0	0.0	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог		
		5521.1	4.2	2318.8	3740.1	УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	2	2	бод,бог		
		9855.2		3866.2	6235.9							
		10899.7	9.3	10136.7	16349.6	Ө-IV-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	1	2	бод,бог		
		30.3	4.3	13.1	21.1	Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	1	3	бод		
	614.9	6.8	416.3	671.4	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог			
	599.8	6.5	388.7	626.9	УХ-II-1-1	Үетэн - алаг өвст	2	2	бод,бог			
	40.9	6.5	26.6	42.8	УХ-II-1-2	Хиагт, Хиаг - алаг өвст	2	2	бод,бог			
	12185.6		10981.4	17711.9								
	9	Цагаан-Үүр	26	411.4	3.4	139.9	225.6	Ө-III-1-2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - бушилзат	1	2	бод,бог
				4155.3	3.5	1454.3	2345.7	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог
				1777.8	4.2	746.7	1204.3	УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бод,бог
				56.4	4.5	25.4	40.9	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	3	1	бод
				1572.7	4.5	707.7	1141.5	УХ-II-5-1	Сөөгт ширэнгэ, төгөл	4	2	бод
				7973.6		3074.0	4958.0					
		Цагаан-Үүр	27	517.5	3.4	176.0	283.8	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог
				34.0	3.4	11.6	18.6	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бог
454.9				5.3	241.1	388.9	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	2	2	бог	
558.8				3.1	173.2	279.4	УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бог	
346.1				4.2	145.4	234.5	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	2	1	бод	
1911.4					747.2	1205.2						
Цагаан-Үүр	28	987.7	3.3	325.9	525.7	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог		
		161.0	4.0	64.4	103.9	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3	1	бод		
		425.1	5.3	225.3	363.4	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог		
		1573.7		615.6	992.9							
10	Цэцэрлэг	29	3.3	5.7	1.9	3.0	ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	2	1	бод,бог	
			4657.0	3.8	1760.3	2839.2	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог	
			2863.3	5.0	1443.1	2327.6	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
			11199.8	3.4	3796.7	6123.8	УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бод,бог	
			1615.3	3.4	555.7	896.2	УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бог	
			20338.7		7557.7	12189.8						
	Цэцэрлэг	30	7476.5	3.2	2355.1	3798.5	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	2	бод,бог	
			36.2	7.3	26.3	42.4	Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	1	3	бод	

			30.2	8.0	24.1	38.9	Н-III-5-1	Жижиг улалж-үетэнт	1	2	бог
			1252.2	3.8	473.3	763.4	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог
			4067.4	4.8	1964.6	3168.7	У-II-2-8	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бод,бог
			38.6	3.4	13.1	21.1	УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бод,бог
			787.2	3.4	270.8	436.8	УХ-II-2-5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	бог
			13688.4		5127.2	8269.8					
11	Төмөрбулаг	31	1185.9	3.6	426.9	688.6	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3	1	бод
			1.5	1.4	0.2	0.3	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	бод,бог
			25.4	2.8	7.1	11.5	Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1	2	бод
			1212.8		434.2	700.4					
		32	2.3	2.5	0.6	0.9	Ө-IV-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1	2	бод,бог
			20.9	2.8	5.8	9.4	Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	1	2	бод
			758.0	1.4	106.1	171.2	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	бод,бог
			1055.8	1.3	137.3	221.4	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
			1837.0		249.8	402.9					
	33	2110.9	1.9	401.1	646.9	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	бод,бог	
		1793.1	1.4	251.0	404.9	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	бод,бог	
		10821.7	2.7	2921.9	4712.7	У-II-3-3	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт	2	3	бод,бог	
		3.3	1.6	0.5	0.8	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		2305.7	1.9	438.1	706.6	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	бод,бог	
		1860.8	1.5	279.1	450.2	УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	бод,бог	
		18895.4		4291.7	6922.1						
	12	Түнэл	34	169.4	1.4	23.7	38.2	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	1	2
254.0				1.9	48.3	77.8	У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	бод,бог
42.8				1.8	7.7	12.4	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог
466.1					79.7	128.5					
35		465.3	2.1	97.7	157.6	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	1	2	бод	
		230.7	2.6	60.0	96.8	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3	бод,бог	
		415.2	2.5	103.8	167.4	Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	2	1	бод,бог	
		1111.2		261.5	421.8						
13	Улаан-Уул	36	168.7	2.5	42.5	68.6	Ө-I-1-1	Хагт, Хаг - хөвдөт	1	3	цаа
				2.3	88.8	143.2			1	3	сарлаг
			384.2	2.5	16.6	26.7	Ө-II-1-3	Бушилз - жижиг дэгнүүлт үетэнт, Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	2	2	сарлаг
			710.3	4.7	333.8	538.4	ӨХ-I-1-2	Боролжит болон Сөөгт	2	1	бод бог
			1328.9		481.7	776.9					
14	37	1022.3	3.1	316.9	511.2	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог	
		1022.3		316.9	511.2						
	38	196.4	2.1	41.3	66.5	Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	1	2	бод	
		422.4	1.7	71.8	115.8	Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2	бод бог	
		9140.8	2.1	1919.6	3096.1	Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганаг	1	2	бод бог	
		1277.7	1.9	242.8	391.5	Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	бод бог	
		4522.3	1.6	723.6	1167.1	Х-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	2	1	бод бог	
		3205.7	1.7	545.0	879.0	Х-II-2-2	Жижиг дэгнүүлт үетэнт, жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг	1	2	бод бог	

						өвст				
		4133.8	1.7	702.7	1133.5	Х-II-2-3	Жижиг дэгнүүлт үетэн - хялганат	1	2	бод бог
		1.2	1.9	0.2	0.4	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	бод бог
		1836.8	3.4	624.5	1007.3	У-II-2-8	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	бод бог
		7222.5	2.8	2022.3	3261.8	У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	2	2	бод бог
		10118.2	2.4	2428.4	3916.7	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		278.6	2.6	72.4	116.8	У-IV-2-2	Ботууль -хялганат	1	2	бог
		6.4	2.2	1.4	2.3	УХ-II-3-1	Алаг өвст	3	1	бод бог
		569.9	2.4	136.8	220.6	УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	2	1	бод
		42932.6		9532.7	15375.3					
39		149.7		0.0	0.0	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3	бог
		42.8	2.6	11.1	17.9	Х-I-3-2	Алаг өвс- үетэнт	2	1	бод бог
		192.5	2.1	40.4	65.2					
Дүн		287478.7		121513.1	195988.8					

Зураг №2.3. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөлийн зураг

Хүснэгт №2.28. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөл

№	Сумдын нэр	Талбайн дугаар	Гүний усны нөөц, тархалт	Томьёолсон	Талбай, га		
1	Алаг-Эрдэнэ	1	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	5605.83		
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1131.18		
						6737.01	
		2	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	1440.81		
					1440.81		
		3	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	4028.04		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	58.225		
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	172.21		
					4258.475		
		4	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	111.22		
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	630.167		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	536.52		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1753.74		
					3031.647		
		3	Баянзүрх	5	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	7978.019
					Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	3921.402
Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр				2477.908		
Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз				1225.715		
				15603.044			
6	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай			Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	8025.66		
	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	9107.02				
			17132.68				
3	Бүрэнгогтох	7	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	403.26		
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	10710.92		
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	576.247		
					11690.427		
4	Эрдэнэ булган	8	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	139.123		
				139.123			
5	Галт	9	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	345.065		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1700.48		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Суурилаг түрмэл чулуулаг	1328.096		
					3373.641		
		10	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1628.109		
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	347.192		
	Газрын доорхи локал,	Заримдаа газраа хувирсан	2883.084				

			хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	элсжин	
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	2066.548
					6924.933
		11	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	522.109
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	934.887
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	431.734
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	1847.419
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	8.86
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	3278.46
					7023.469
		12	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	9459.36
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	145.42
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	6961.04
					16565.82
6	Их-Уул	13	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	593.94
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	114.35
					708.29
		14	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	3109.945
				3109.945	
7	Рашаант	15	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	4619.307
					4619.307
		16	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	2892.303
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	3156.429
					6048.732
		17	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1370.093
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	1375.596
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	230.216
					2975.905
		18	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	471.526
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Суурилаг түрмэл чулуулаг	5571.597
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	830.96
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1637.16
					8511.243
		19	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	738.144
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	71.93
Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс		167.9		
Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар		1630.754		
			2608.728		
20	Газрын доорхи локал,	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг,	187.34		

8	Цагаан-Уул	21	хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	бялхмал		
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	2151.022	
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	2449.544	
				4787.906		
		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	2.355		
		Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1752.437		
			1754.792			
	9	Цагаан-Үүр	22	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	4977.983
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Суурилаг түрмэл чулуулаг	4556.65
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	6232.25
					15766.883	
			23	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	867.33
Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг				Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	435.07	
Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай				Хувирмал чулуулаг	5051.09	
Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай				Суурилаг түрмэл чулуулаг	310.63	
					6664.12	
24			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	5126.366	
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	3667.302	
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1112.087	
			9905.755			
25	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	11023.33			
	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Заримдаа газраа хувирсан элсжин	1208.709			
	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	9.655			
			12241.694			
9	26	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1849.304		
		Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	941.94		
		Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	2132.269		
		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	2110.64		
		Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Суурилаг түрмэл чулуулаг	825.828		
		Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	112.312		
				7972.293		
	27	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	491.27		
		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Суурилаг түрмэл чулуулаг	261.43		
		Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1159.008		
				1911.708		
	28	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	1160.57		
		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	27.63		
		Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хувирмал чулуулаг	29.88		

			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	357.007
					1575.087
10	Цэцэрлэг	29	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	621.58
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	7750.81
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	4106.877
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	7991.89
					20471.157
		30	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Суурилаг түрмэл чулуулаг	11328.711
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	180.58
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	2203.402
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	60.799
					13773.492
11	Төмөрбулаг	31	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	1121.4
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Суурилаг түрмэл чулуулаг	69.265
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	25.15
					1215.815
		32	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	1454.06
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	387.707
					1841.767
		33	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Суурилаг түрмэл чулуулаг	4884.114
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс	5890.675
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	710.11
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	5056.39
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	436.879
			Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Суурилаг түрмэл чулуулаг	1968.339
					18946.507
		12	Түнэл	34	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай
					467.405
35	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай			Хувирмал чулуулаг	386.146
	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	728.167
					1114.313
13	Улаан-Уул	36	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	1223.521
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Төрөл бүрийн чулуулгын үе, линз	110.31
				1333.831	
14	Тосонцонгөл	37	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	879.573
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	144.97
					1024.543
		38	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	30307.794

		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	929.219
		Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	11773.326
				43010.339
	39	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхмал	132.282
		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	Хувирмал чулуулаг	60.42
				192.702
	Дүн			288475.338

Худаг усгүйгээс шалтгаалан ашиглалт багатай байгаа бэлчээрийг усжуулах боломж нөхцөл, бэлчээр ашиглалтын улирлын тохиромжтой байдлын үнэлгээг нэгтгэн үзэхэд нийт талбай жилийн аль ч улиралд ашиглах боломжтой бөгөөд бүх талбай ус агуулагч хурдас бүхий давхаргатай байна. Тооцоолсноор аймгийн бэлчээр нутгийг усжуулахад нийт 71 худаг шинээр гаргахад хангалттай байна./2.29-р хүснэгт/

Хүснэгт №2.29. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн нөхцөлийн нэгдсэн үнэлгээ, шаардлагатай худгийн тоо

Талбайн дугаар	Бэлчээрийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Усжуулах боломж, нөхцлийн үнэлгээ		Нийт талбай /га/	Шаардлагатай худгийн тоо
		Хайгуул хийгдэх уст давхрага бүхий газар	Хайгуул хийгдэх шаардлагагүй талбай		
1	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 57 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6737.01		6737.01	2
2	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	1440.81		1440.81	1
3	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 71 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4258.48		4258.48	1
4	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба 80 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3031.65		3031.65	1
5	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	5147.12	10455.93	15603.04	3
6	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 71 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	8025.66	9107.02	17132.68	3
7	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	979.51	10710.92	11690.43	2
8	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба 67 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	139.12		139.12	1
9	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 80 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3028.58	345.07	3373.64	1
10	Жилийн аль улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь зун намрын улиралд нэн тохиромжтой	6577.74	347.19	6924.93	2
11	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	1457.00	5566.47	7023.47	2
12	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 80 хувь нь өвөл-хаврын	9459.36	7106.46	16565.82	3

	улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой				
13	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	708.29		708.29	1
14	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	3109.95		3109.95	1
15	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 75 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4619.31		4619.31	1
16	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	6048.73		6048.73	1
17	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 75 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	230.22	2745.69	2975.91	1
18	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	8039.72	471.53	8511.24	2
19	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	2536.80	71.93	2608.73	1
20	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 50 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2338.36	2449.54	4787.91	1
21	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба 80 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2.36	1752.44	1754.79	1
22	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4977.98	10788.90	15766.88	3
23	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6229.05	435.07	6664.12	1
24	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	1112.09	8793.67	9905.76	2
25	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	9.66	12232.04	12241.69	3
26	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3052.58	4919.71	7972.29	2
27	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1911.71		1911.71	1
28	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	1545.21	29.88	1575.09	1
29	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 80 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	11857.69	8613.47	20471.16	4
30	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	60.80	13712.69	13773.49	3
31	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	25.15	1190.67	1215.82	1
32	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1454.06	387.71	1841.77	1
33	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 67 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	13625.51	5320.99	18946.51	3
34	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	467.41		467.41	1
35	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 67 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1114.31		1114.31	1

36	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	1333.83		1333.83	1
37	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1024.54		1024.54	1
38	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 71 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	43010.339		43010.339	9
39	Жилийн аль улиралд ашиглах боломжтой бэлчээр	192.702		192.702	1
	Дүн	170920.38	117554.98	288475.33	71

Хүснэгт №2.30. 1-р ээлжснд усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо

№	Сумын нэр	Талбайн дугаар	Хугацаа	Шаардлагатай худгийн тоо	Нэгж худгийн зардал /сая.төг/
1	Алаг-Эрдэнэ	1	2015-2020	5	100
		2			
		3			
		4			
2	Баянзүрх	5		6	120
		6			
3	Бүрэнтогтох	7		2	40
4	Эрдэнэбулган	8		1	20
5	Галт	9		8	160
		10			
		11			
		12			
6	Их-Уул	13		2	40
		14			
7	Рашаант	15	8	160	
		16			
		17			
		18			
		19			
		20			
		21			
8	Цагаан-Уул	22	9	180	
		23			
		24			
		25			
9	Цагаан-Үүр	26	4	80	
		27			
10	Цэцэрлэг	28	7	140	
		29			
11	Төмөрбулаг	30	5	100	
		31			
		32			
12	Түнэл	33	2	40	
		34			
13	Улаан-Уул	35	1	20	
		36			
14	Тосонцэнгэл	37	11	220	
		38			
		39			
ДҮН			71	1420	

Хүснэгт №2.31. Бэлчээр усжуулалтын төлөвлөгөө, шаардагдах зардал

№	Сумдын нэр	Бэлчээрийн талбай	Шинээр гаргах худаг	Үе шаг			Нэгж худгийн зардал /сая.төг/
				I-р	II-р	III-р	
1	Алаг-Эрдэнэ	194549.82	23	5	8	10	460
2	Арбулаг	315433.55	9	-	4	5	180
3	Баянзүрх	166954.9	22	6	7	9	440
4	Бүрэнтогтох	251774.2	12	2	6	4	240
5	Галт	231691.32	16	8	5	3	320
6	Жаргалант	120370.1	11	-	4	7	220
7	Их-Уул	112104.5	10	2	5	3	200
8	Рашаант	120210.8	15	8	2	5	300
9	Ренчинлхүмбэ	117946.3	14	-	6	8	280
10	Тариалан	150918.19	20	-	10	10	400
11	Тосонцэнгэл	162316.5	19	11	4	5	380
12	Төмөрбулаг	182092.58	19	5	7	7	380
13	Түнэл	229784	9	2	3	4	180
14	Улаан-Уул	242561.2	14	1	8	5	280
15	Ханх	10921.22	15	-	6	9	300
16	Цагаан-Уул	457462.6	21	9	5	7	420
17	Цагаан-Үүр	4638.01	10	4	3	3	200
18	Цэцэрлэг	349580.74	26	7	10	9	520
19	Чандмань-Өндөр	67315.1	10	-	6	4	200
20	Шинэ-Идэр	152935.1	15	-	7	8	300
21	Мөрөн	8237.59	8	-	3	5	160
22	Эрдэнэбулган	150.16	5	1	2	2	100
23	Цагааннуур	0	-	-	-	-	-
Дүн		3649948.5	324	71	121	132	6460

2.5. Эрчимжсэн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөө

2.5.1. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээ

Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээг

1. Бэлчээр ургамалжилтын үнэлгээ/2.31-р хүснэгт/
2. Тэжээлийн ургамал тариалах боломж /2.32-р хүснэгт/
3. Усан хангамжын нөхцөл /2.33-р хүснэгт/ гэсэн шалгууруудаар үнэлэв.

Хүснэгт №2.31. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газрын бэлчээрийн ургамалжилтын үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Шифр	Ургамалын бүлгэмдэл	Ургамалжын тохиромжтой байдал			Малын төрөлд тохиромжтой байдал	Талбай /га/
				Зун-намар	Өвөл-хавар	Хадлан		
1	Тариалан	X-I-1-2	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	2	Бүх төрлийн малд	61.71
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бод малд	15.12
		Дүн						
2	Тариалан	У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	199.38
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	2	Бүх төрлийн малд	2.67
		X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	1.30
		X-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1		Бүх төрлийн малд	63.54

		Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст	1	3	3	Бод малд	270.08	
		Ой							0.05
		Дүн							537.02
3	Тариалан	Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2		Бүх төрлийн малд	966.35	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	20.70	
		Тариалангийн газар							62.72
		Дүн							1049.77
4	Тариалан	У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	1	2	3	Бүх төрлийн малд	58.65	
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1		Бүх төрлийн малд	0.24	
		Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст	1	2	2	Бод малд	439.82	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	46.74	
		Тариалангийн газар							2.62
		Дүн							548.07
5	Түнэл	Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	1	2		Бүх төрлийн малд	217.78	
		Дүн							217.78
6	Түнэл	Х-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	1	2		Бүх төрлийн малд	579.97	
		Дүн							579.97
7	Түнэл	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	1	Бүх төрлийн малд	798.29	
		У-II-2-9	Хялгана - зүр өвст	1	3	3	Бүх төрлийн малд	41.17	
		У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	3	Бүх төрлийн малд	367.99	
		У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	2	1	2	Бүх төрлийн малд	4.82	
		Х-II-2-7	Үетэн - алаг өвст	2	1	2	Бүх төрлийн малд	1320.83	
		Н-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	2	2	1	Бүх төрлийн малд	501.98	
		Н-I-2-4	Улалж-алаг өвст	2	2	1	Бүх төрлийн малд	959.91	
		Н-III-4-2	Цахилдаг- үетэнт (тор өвстэй)	2	2	2	Бод малд	807.96	
		Тариалангийн газар							387.74
		Ой							156.39
Дүн							5347.07		
8	Түнэл	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	1	1	1	Бүх төрлийн малд	110.59	
		У-II-2-9	Хялгана - зүр өвст	1	3	3	Бүх төрлийн малд	119.75	
		У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	3	Бүх төрлийн малд	337.54	
		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	1	Бүх төрлийн малд	276.70	
		Нуур							2.32
		Дүн							846.89
9	Алаг-Эрдэнэ	У-IV-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	1.68	
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	508.68	
		Х-I-1-2	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	2	Бүх төрлийн малд	1267.84	
		Н-III-3-2	Дэрс-хиаг-алаг өвст	3	1	2	Бүх төрлийн малд	73.26	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2		Бүх төрлийн малд	238.20	
		Нуур							12.78
		Дүн							2102.44
10	Чандмань-Өндөр	Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2		Бүх төрлийн малд	5.67	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	0.63	
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	178.15	
		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	1	Бүх төрлийн малд	302.56	
		Ой							1.58
		Дүн							488.59

11	Чандмань-Өндөр	X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	119.82	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	86.26	
		Дүн							206.08
12	Бүрэнтогтох	H-I-2-3	Улалж-улаан толгойт	2	2	1	Бүх төрлийн малд	14.39	
		У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	1	2	3	Бүх төрлийн малд	496.05	
		X-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1		Бүх төрлийн малд	5203.88	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	41.22	
		Атаршсан газар							294.71
		Тариалангийн газар							544.04
		Дүн							6594.29
13	Рашаант	У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	878.78	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	521.34	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	651.41	
		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2	1	3	Бод малд	709.17	
		У-IV-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	650.48	
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	1	Бүх төрлийн малд	117.50	
		X-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	4684.19	
		X-I-2-13	Жижиг дэгнүүлт үетэн-хялганат	1	2		Бүх төрлийн малд	2454.96	
		H-I-2-4	Улалж-алаг өвст	2	2	1	Бүх төрлийн малд	559.12	
		H-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	1	2	2	Бод малд	137.58	
		Хадлангийн газар							695.95
		Тариалангийн газар							1664.46
		Атаршсан газар							2491.17
		Хот суурины газар							611.42
		Нуур							333.96
Дүн							17161.51		
14	Тосонцэнгэл	У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	3	Бүх төрлийн малд	175.35	
		У-II-3-2	Алаг өвс - үетэн - улалжит	2	2	3	Бүх төрлийн малд	498.67	
		У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	584.96	
		У-IV-2-8	Хялгана - үетэнт	1	2	3	Бүх төрлийн малд	675.80	
		У-IV-2-13	Үетэн - алаг өвст	1	1		Бүх төрлийн малд	3.64	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	2	Бүх төрлийн малд	105.59	
		X-I-2-5	Хялгана-хазаарт	1	2	3	Бүх төрлийн малд	4577.33	
		X-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	1	Бүх төрлийн малд	673.41	
		Тариалангийн газар							2340.05
Дүн							9634.81		
15	Тосонцэнгэл	У-IV-2-1	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	51.27	
		X-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	1	Бүх төрлийн малд	726.07	
		Дүн							777.34
16	Цэгцэрлэг	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3		Бүх төрлийн малд	378.65	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	763.45	
		УХ-II-2-4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	2	Бүх төрлийн малд	3702.74	
		Тариалангийн газар							717.99
		Хот суурины газар							202.25
		Дүн							5765.09
17	Эн	У-II-2-3	Ботууль-зүр өвст	2	2		Бүх төрлийн малд	210.24	

		У-II-3-3	Зүр өвс - жижиг дэгнүүлт үетэнт	2	3		Бүх төрлийн малд	58.33	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	173.90	
		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	1	3		Бог малд	779.98	
		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	3	1	3	Бод малд	191.78	
		УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	2	2	1	Бүх төрлийн малд	486.29	
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	2	2	2	Бод малд	763.46	
		Х-I-1-1	Хиагт, Хиаг-алаг өвст	1	1	2	Бод малд	1411.83	
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	370.28	
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1		Бүх төрлийн малд	302.02	
		Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	2	2	1	Бүх төрлийн малд	386.82	
		Хадлангийн газар						1571.05	
		Тариалангийн газар						418.80	
		Ой						2604.08	
		Дүн						9728.85	
18	Эрдэнэбулган	У-II-2-2	Ботууль- алаг өвст-улалжит	1	3		Бүх төрлийн малд	47.57	
		У-II-2-3	Ботууль-зүр өвст	2	2		Бүх төрлийн малд	27.59	
		У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	1	2	2	Бог малд	1527.75	
		УХ-II-3-3	Алаг өвс-улалж - үетэнт	2	1	2	Бүх төрлийн малд	781.11	
		УХ-II-4-1	Улалж - үетэнт	3	1	2	Бод малд	722.79	
		Х-I-1-1	Хиагт, Хиаг-алаг өвст	1	1	2	Бод малд	407.51	
		Х-I-1-2	Хиаг- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2	2	Бүх төрлийн малд	605.00	
		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	1	2		Бүх төрлийн малд	217.22	
		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	1		Бүх төрлийн малд	255.12	
		Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	1	Бүх төрлийн малд	1406.63	
		Н-II-2-5	Үетэн-алаг өвст хээржсэн нуга	1	2	3	Бод малд	2284.01	
			Хадлангийн газар						344.07
			Тариалангийн газар						2559.34
	Ой						3211.15		
	Дүн						14396.85		
19	Мөрөн	У-II-2-10	Хялгана - алаг өвст	1	2	3	Бүх төрлийн малд	277.72	
		Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст	1	2	1	Бүх төрлийн малд	827.18	
		Дүн						1104.90	
	Нийт дүн						77164.15		

Ургамалжилтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ: 1-нэн тохиромжтой, 2-төхиромжтой, 3-дунд зэрэг тохиромжтой

2.31-р хүснэгтээс харахад Эрчимжсэн Мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий 19-н газраас Түнэл, Эрдэнэбулган, Тосонцэнгэл сумдын зарим газар байгалийн хадлан бэлтгэх боломжтой талбайтай байна. Мөн ихэнх бэлчээрийн талбай нь бүх төрлийн бэлчээрийн малд тохиромжтой байгаа боловч зөөлөн усархаг навчит буурцагтан-үет өвсөнд дасан зохицсон цэвэр цусны сүү, сүү-махны үхэрт таарамж муутай.

Хүснэгт №2.32. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газруудын тэжээлийн ургамал тариалах боломж нөхцөлийн үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Тариаланд тохиромжтой талбай	Тариаланд тохиромжгүй талбай	Дүн
1	Тариалан		76.8	76.8
2	Тариалан	52.8	484.2	537.0
3	Тариалан	535.7	514.1	1049.8
4	Тариалан	269.7	278.4	548.1
5	Түнэл		217.8	217.8
6	Түнэл	236.9	343.1	580.0
7	Түнэл	2172.9	3174.2	5347.1
8	Түнэл	195.8	651.1	846.9
9	Алаг-Эрдэнэ	838.7	1263.7	2102.4
10	Чандмань-Өндөр	222.4	266.2	488.6
11	Чандмань-Өндөр	0.3	205.7	206.1
12	Бүрэнтогтох	5557.9	1036.4	6594.3
13	Рашаант	9722.4	7439.1	17161.5
14	Тосонцэнгэл	6392.2	3242.6	9634.8
15	Тосонцэнгэл		777.3	777.3
16	Цэцэрлэг	4739.5	1025.6	5765.1
17	Эрдэнэбулган	3275.9	6452.9	9728.8
18	Эрдэнэбулган	9245.7	5151.1	14396.9
19	Мөрөн	597.5	507.4	1104.9
	Дүн	44056.5	33107.6	77164.2

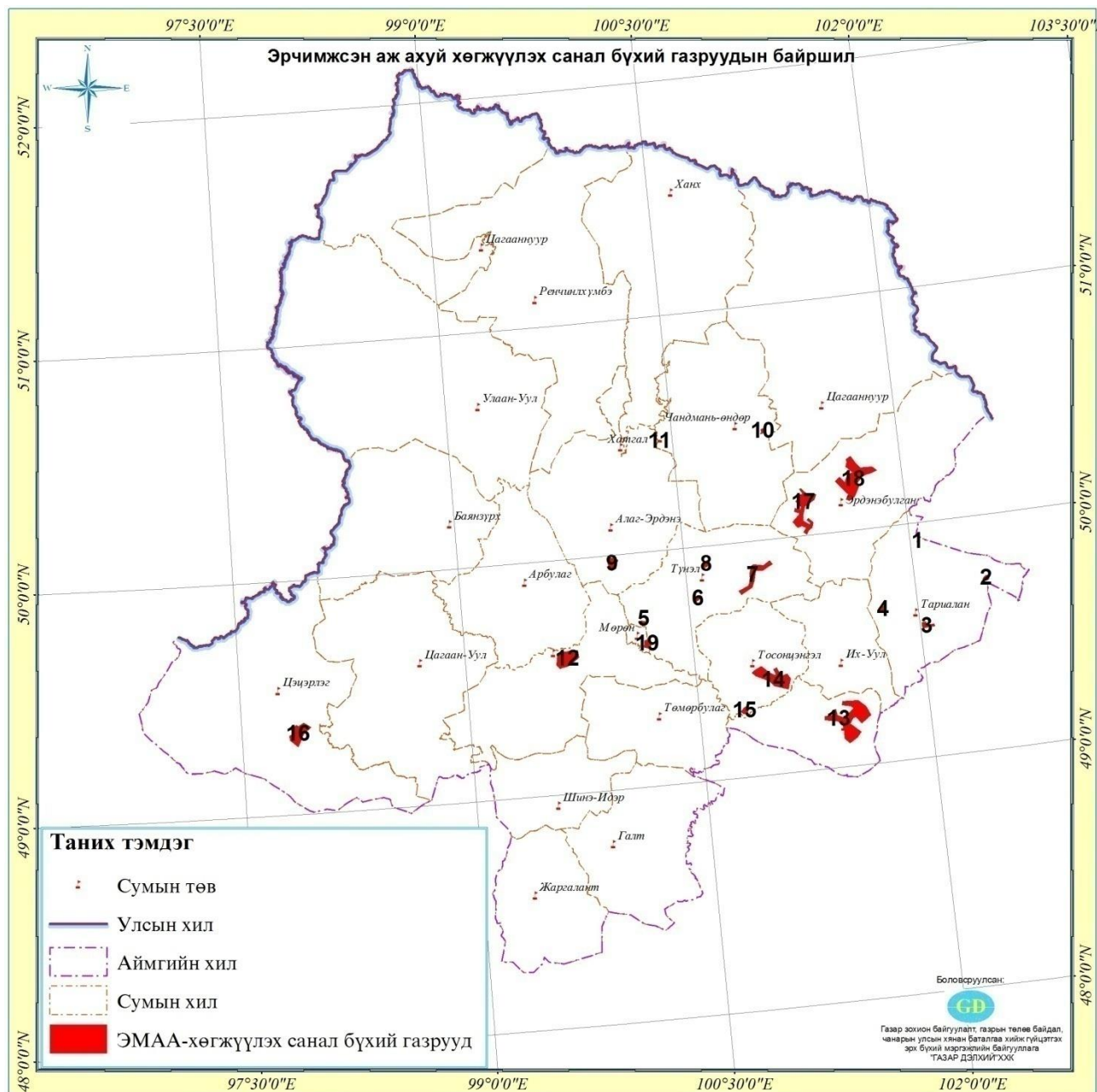
Эрчимжсэн аж ахуйн хүчин чадлаас хамааруулан тэжээлийн хэрэгцээг хангах боломжийн үнэлгээ нь өөрчлөгдөх бөгөөд тэжээлийн хэрэгцээг газар тариалан ихтэй бусад сумдаас зөөврийн тэжээлээр хангах боломжтой. Гэхдээ энэ нь зардлыг ихэсгэх тул зах зээлийн боломж нөхцөлийн үнэлгээг харгалзах шаардлагатай.

Хүснэгт №2.33. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын усан хангамжийн үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Талбай/га/
1	Тариалан		76.8		76.8
2	Тариалан	419.3		117.7	537.0
3	Тариалан		581.8	468.0	1049.8
4	Тариалан	445.1	103.0		548.1
5	Түнэл		217.8		217.8
6	Түнэл	74.3	505.7		580.0
7	Түнэл	3606.5	1740.5		5347.1
8	Түнэл	620.6	226.3		846.9
9	Алаг-Эрдэнэ	355.9	1746.6		2102.4
10	Чандмань-Өндөр		488.6		488.6
11	Чандмань-Өндөр		21.3	184.8	206.1

12	Бүрэнтогтох	400.1	5352.2	842.0	6594.3
13	Рашаант	7424.1	3463.8	6273.6	17161.5
14	Тосонцэнгэл	6796.1	2838.7		9634.8
15	Тосонцэнгэл	547.1	230.2		777.3
16	Цэцэрлэг	1187.0	4578.1		5765.1
17	Эрдэнэбулган	5782.8	3145.7	800.4	9728.8
18	Эрдэнэбулган	5596.5	6806.4	1993.9	14396.9
19	Мөрөн	2.9	1102.0		1104.9
	Дүн	33258.6	33225.3	10680.3	77164.1

Усан хангамжийн асуудал бол эрчимжсэн аж ахуйд нэн чухал үзүүлэлт бөгөөд сумдын санал өгсөн 19-н талбайн хувьд бүгд гүний усаар хангагдах бүрэн боломжтой бөгөөд ингэснээр эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх бүс болгоход боломжтой.

Зураг №2.4. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газруудын зураг

2.5.2. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийн менежмент

Хөвсгөл аймаг Алаг-Эрдэнэ, Чандмань-Өндөр, Тариалан сумдад 1600.7 га-д эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэхээр санал оруулжээ. Нутгийнхаа байгалийн нөөцтэй уялдуулан гадаад харилцаагаа бодвол Хөвсгөл аймагт эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх шаардлага их бий. Цагааннуур, Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Баянзүрх, Арбулаг, Цэцэрлэг, Цагаан-уул сумдууд ОХУ-ын Туватай, Чандмань-Өндөр, Цагаан-Үүр, Алаг-Эрдэнэ, Эрдэнэбулган ОХУ-ын Буриад улстай хилийн худалдаагаар мах, махан бүтээгдэхүүн гаргах өргөн боломжийг ашиглах шаардлагатай.

Эрчимжсэн махны үхрийн аж ахуй, гахай, шувууны аж ахуйг Тариалан, Эрдэнэбулган, Рашаант, Их-Уул, Бүрэн тогтох сумдад хөгжүүлэх боломжтой.

Эрчимжсэн мал аж ахуйг сонгомол угтаар нь сүүний, махны үхрийн аж ахуй, гахай, шувууны аж ахуйг үйлдвэрийн аргаар байнгын байран тэжээлтэй үйлдвэржсэн аж ахуй эрхлэнэ гэж үзвэл бэлчээр нь ийм хэлбэрийн аж ахуйд тохиромж муутай учраас усалгаа, бордоотой таримал бэлчээр, таримал тэжээлд тулгуурлах шаардлагатай, ийм нөөц боломж бий. Саалийн нэг үнээнд жилд 2 т өвс, 1.8 т багсармал, 8 т өвсөн дарш, 1 т үндэс үртэн, 1.2 кг эрдэс давс шаардлагатай гэж тооцвол 15 үнээтэй жижиг фермерт өвс 30 т, багсармал тэжээл 27 т, өвсөн дарш 120 т, тэжээлийн үхэр манжин 15 т -ыг бэлгэх юмуу алсаас худалдан авах шаардлага гарна. Цус сайжруулсан нутгийн махны үхрийг зун нь бэлчээрээр таргалуулаад 8-р сарын сүүлээс 10-р сар гартал таримал ногоон бэлчээрээр малан 12-р сарын сүүл хүртэл нэмэгдэл тэжээлээр жинг хадгалж 1-2 сард 45 хоног шахаж бордоод зах зээлд мах нийлүүлдэг фермерийн аж ахуйнуудыг дэмжих замаар махны үхрийн аж ахуйг хөгжүүлэх, атаршуулаад байгаа 10.6 мян га тариалангийн талбайд нөхөн сэргээлт хийж таримал бэлчээр болгох, Мөрөн хотыг сүүгээр хангах 50 үнээний фермийг Тариалан, Мөрөн, Арбулагт байгуулах, Тариалан суманд жилд 3000 тонн хүчин чадалтай тэжээлийн үйлдвэр, сумдын төвд тариаланч, жижиг фермерүүдэд тэжээлийн ургамал тариалах, хадлан бэлчээрээ сайжруулахад үйлчлэх зориулалтын техник үйлчилгээний газар байгуулах хэрэгтэй болно. Газар тариаланг түшиглүүлэн жижиг (8 мэгж, 1 бодонтой) гахайн ферм байгуулж гахайн махны үйлдвэрлэл хөгжүүлэн хиам хийдэг болох. Аймгийн төвийн өрхүүдийг шувуу үржүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх гэх мэт аргаар мал аж ахуйгаа эрчимжүүлэх стартеги бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Хүснэгт №2.34. Фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх чиглэл

Сумын нэр	Сүү	Мах	Гахай	Шувуу	Хонь	Ямаа	Ногоо
Арбулаг					+		
Бүрэнтогтох	+		+	+			
Их-Уул							
Рашаант		+	+				+
Ренчинлхүмбэ		+					
Түнэл	+		+				+
Тариалан		+	+	+			+
Тосонцэнгэл		+	+				+
Улаан-Уул					+		
Цагаан-Уул					+		
Цэцэрлэг	+						
Эрдэнэбулган		+	+				

Шинэ-Идэр					+		
Галт					+		
Жаргал							
Баянзүрх					+		
Төмөрбулаг						+	
Мөрөн	+		+	+			

Хүснэгт №2.35. Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх чиглэл, хүчин чадал

Сумдын нэр	Тэжээл тариалах талбайн хэмжээ	Сүүний фермийн аж ахуй		Махны фермийн аж ахуй		Гахайн аж ахуй	
		Хүчин чадал	Тоо	Хүчин чадал	Тоо	Хүчин чадал	Тоо
Алаг-Эрдэнэ		25	2				
Бүрэнтогтох	935.5	25.0	4			8 мэгж	2
Рашаант	2140.7			50	2	8 мэгж	5
Түнэл	87.7	25.0	4			8 мэгж	2
Тариалан	891.9			100	10	8 мэгж	10
Тосонцэнгэл	1864.6			50	4	8 мэгж	2
Цэцэрлэг	3738.8	25.0	1				
Эрдэнэбулган	567.4			50	6	8 мэгж	3
Чандмань-Өндөр				25	2		
Мөрөн		25	2			8 мэгж	3

Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Баянзүрх, Цагааннуур сумдуудад нутгийн шилмэл омгийн Хогоргогын монгол, сарлаг, дархад омгийн ууцан сүүлт хонины аж ахуйг уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйгаар төрөлжүүлэн хөгжүүлэх.

Алаг-Эрдэнэ, Чандмань, Цагаан-Үүр нутгийн омгийн монгол үхрийн аж ахуйг зонхилж хөгжүүлэхээр төлөвлөлөө.

2.6. Хадлангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

Хөвсгөл аймаг 48.2 мян га хадлангийн газартай, жилд 200 мян тонн байгалийн хадлангийн өвс бэлтгэж байгаа. Тус аймгийн хувьд байгалийн хадлангаас бэлтгэж буй өвс хэрэгцээгээ бүрэн хангаж байна. Харин хэрэгцээтэй байгаа 46-50 мян.тн тэжээл үйлдвэрлэхийн тулд тэжээлийн үр тарианы үйлдвэрлэлийг одоогийнхоос 40-50 дахин нэмэгдүүлэх шаардлага тулгарч байна. Үүний тулд сумдуудад жилд 150-200тн тэжээл үйлдвэрлэх жижиг цех байгуулах, тариалан суманд 10 мян.тн тэжээл үйлдвэрлэх хүчин чадалтай тэжээлийн үйлдвэр байгуулах шаардлагатай. Тэжээлийн үйлдвэр, цехийг шаардлагатай үр тариагаар хангахын тулд тэжээлийн ургамалын тариалах талбайг өргөтгөх, га-ийн ургацыг нэмэгдүүлэх шаардлага байна.

Хүснэгт №2.36. Хэрэгцээт тэжээлийн тооцоо

Шаардлагатай тэжээл/одоо байгаа малд/							
Төрөл	Үнээ	Төл	Ингэ	Төл	Бог /хээлтэгч/	Төл	Дүн
Тэжээх малын тоо мян.толгой	130.3	88.5	0.6	0.2	1457.9	1096.3	2773.8
Нэг малд шаардагдах өвс/кг/	4.0	2.0	2.0	1.0	1.0	0.5	-
Нэг малд шаардагдах багсармал/кг/	1.0	0.5			0.2	0.1	-
Тэжээх хоног	120.0	120.0	90.0	90.0	45.0	45.0	-
Хэрэгцээ /өвс.тн/	62544.0	21230.6	106.2	21.5	65605.5	24667.7	174175.4
Хэрэгцээ /тэжээл.тн/	15636.0	5307.6	0.0	0.0	13121.1	4933.5	38998.3

Шаардлагатай гэжээл/Тооцоолсон сүргийн зохистой бүтцээр/							
Тэжээх малын тоо мян.толгой	175.8	119.4	0.9	0.3	1426.2	1072.5	2795.1
Нэг малд шаардагдах өвс/кг/	4.0	2.0	2.0	1.0	1.0	0.5	-
Нэг малд шаардагдах багсармал/кг/	1.0	0.5			0.2	0.1	-
Тэжээх хоног	120.0	120.0	90.0	90.0	45.0	45.0	-
Хэрэгцээ /өвс.тн/	84384.0	28644.1	154.8	31.3	64179.0	24131.3	201524.6
Хэрэгцээ /гэжээл.тн/	21096.0	7161.0	0.0	0.0	12835.8	4826.3	45919.1

Байгалийн хадлан бэлтгэх талбайг хамгаалах, нэмэгдүүлэх шаардлага байгаа бөгөөд Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд хадланд хамгийн тохиромжтой нугын бэлчээр 293,3мян.га байгаа боловч жилийн 4-н улиралд байнга ашиглагдан талхлагддаг учир га-н ургац нь дунджаар 0,5га/цн хүртэл буурч ядуурч байна. Цаашид байгалийн нөөцийг зөв зохистой ашиглахын тулд нугын бэлчээрийг сайжруулах, хамгаалах шаардлагатай байна. Үүний тулд нугын бэлчээрийг хадлангийн зориулалтаар эзэмшүүлэх, хашиж хамгаалах зэрэг сайжруулах арга хэмжээг дэмжих хэрэгтэй. Хөвсгөл аймгийн хувьд нугын хадланг сайжруулснаар 1га-с авах ургацын хэмжээг 40-50цн хүргэх боломж байна.

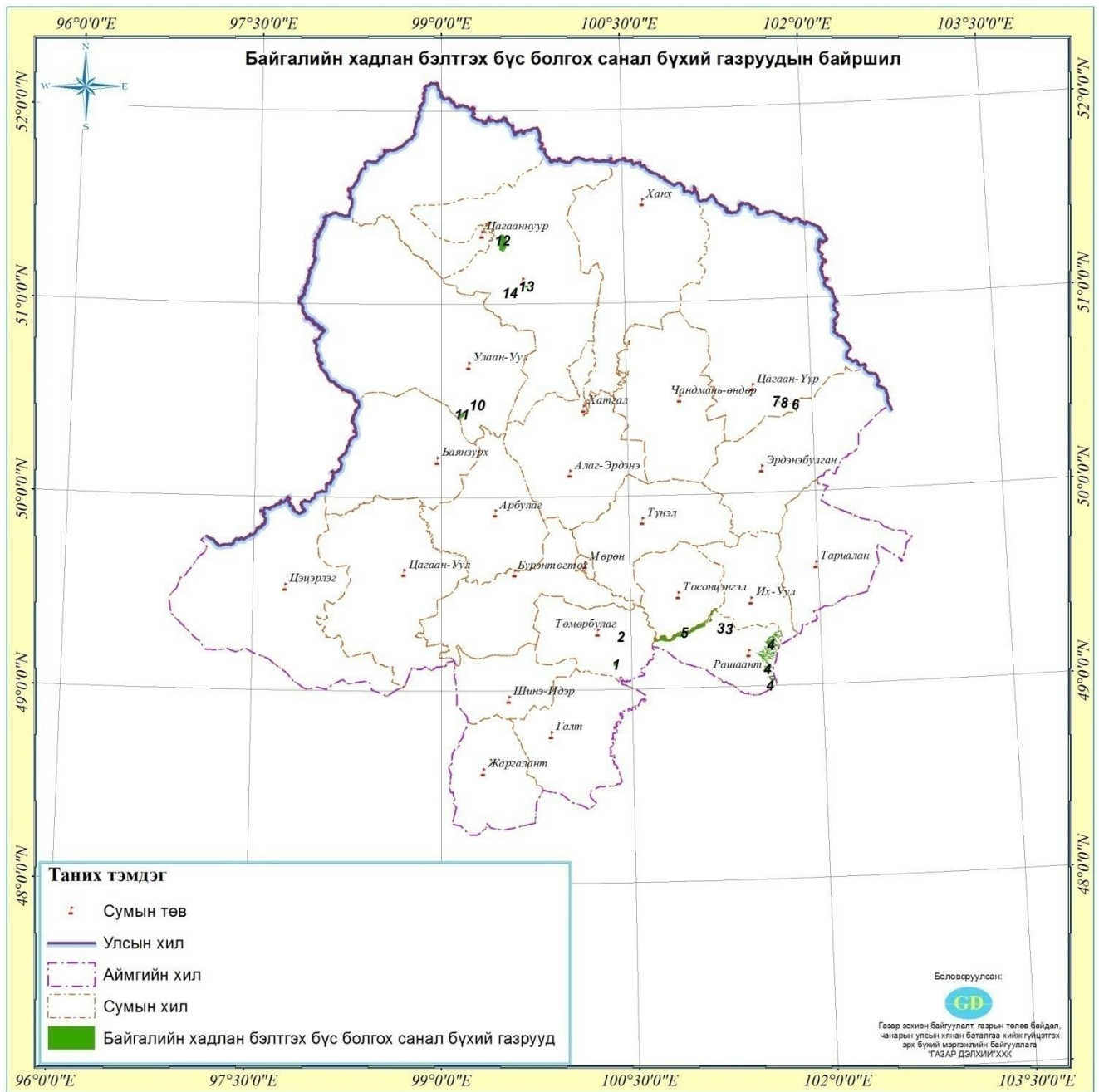
Хадлангийн газаргүй, юмуу хадлангийн газар багатай Мөрөн, Ханх, Баянзүрх сумдад иргэдэд газар эзэмшүүлэн усалгаа, бордоотой хадлангийн газартай болгох, өвөлжөө, хаваржааны бууцны хөлд ногоон тэжээл тариулах замаар жил тутам бэлтгэх өвсний хэмжээг нэмэгдүүлэх, бүх сумдад хадлангийн газар услах, бууц шивхээр бордуулж ургац нэмэгдүүлэхэд анхаарууштай.

Бэлчээр, хадлангийн газрын хэмжээ хумигдаж, доройтлын хэмжээ ихсэх тусам сайжруулах асуудал улам хүчтэй болно гэдэг энгийн аксемийг иш үндэс болгон дараах товч зөвлөмжийг өглөө.

Ургамлын ургалтад нөлөөлдөг 6 хүчин зүйлээс монгол оронд хамгийн хүчтэй мэдрэгддэг хүчин зүйл нь ус, чийгийн дутагдал, хуурайшиж дулаарч байгаа энэ эрин үед бүр ч чухал асуудал болно.

Бэлчээр, хадлангийн газрын менежментийг сайжруулахын тулд хамгийн үр дүнтэй арга хэмжээ нь чулуутай бэлчээр, хадлангийн газрын том, жижиг чулууг түүж, газрын гадрагын налуугын хөндлөн чиглэлд 15-30 м-ийн зайтай 25-30 см өндөр далан өрөх арга юм. Энэ хоёр талын ач холбогдолтой. Нэгд бэлчээрийн газрын чулууг түүснээр ургамал ургах талбайг нэмэгдүүлэх, хоёрт бороо, цасны усны урсацыг сааруулан, тарааж ус хөрсөнд шингэхэд дэм болно (С. Жигжидсүрэн, 2005).

Малын бууцыг хотоо тойруулж, нэг дор овоолж, хатаагаад нунтагдуу хар хүрэн болсон үед хадлангийнхаа талбайд 1 м²-д нэг хувин бууц орохоор тооцоолж бордвол ургац өтгөрч, чанар нь дээшилнэ.

Зураг №2.5. Хадлангийн зориулалтаар ашиглах санал бүхий газрууд түүний тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Хүснэгт №2.37. Хадлангийн зориулалтаар ашиглах санал бүхий газрууд, түүний тохиромжтой байдлын үнэлгээ, сайжруулах арга хэмжээний төлөвлөлт

№	Сумдын нэр	Хадлан						Тайлбар	
		Талбайн дугаар	Хэмжээ /га/	Ургац /цн/	Тэжээлийн ноёд/гн/	Тохиромжтой эсэх	Ургамалын индекс		Ургамалын төрөлжилт
1	Төмөрбулаг	1	338.80	2.7	91.48	2	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	Хадлан тэжээлийн ургамал
		2	18.30	1.9	3.48	1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст/талхлагдсан/	
			357.10						
2	Рашаант	3	28.55	4.3	12.28		Х-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	Хадлан
			152.82	6.8	103.92	2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өв	
			192.77	4.3	82.89		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	
			37.87	4.3	16.28		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	
			80.27	5.2	41.74	3	У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	
		4	86.16	6.2	53.42	2	Н-II-2-2	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	Хадлан-Халиун энгэрийн ам
			108.32	7.2	77.99		Х-I-2-11	Жижиг дэгнүүлт үетэнт	
			384.34	7.5	288.26		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст	
			3198.05	3.6	1151.3	3	У-II-3-1	Зүр өвст, Зүр өвс - алаг өвст	
			2761.15	3.6	994.01		У-III-2-1	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	
			646.43	4.2	271.50		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст	
			366.71	4.2	154.02	2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	
	205.25		6.2	127.26		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст		
	352.41		5.8	204.40	1	Н-II-1-2	Өлөнгө-алаг өвст		
	1361.76		6.5	885.15	1	Н-II-1-3	Хиагт, Хиаг-алаг өвст		
	5	603.34	6.5	392.17	2	Н-II-2-1	Үетэн-алаг өвст	Хадлан-Сэлэнгийн сав газрын дагуу	
		296.30	6	177.78	2	Н-II-2-3	Үетэн-улалж-алаг өвст		
		13.17	6.2	8.17	3	Н-II-4-1	Улалж-үетэн-алаг өвст		
		505.31	7.2	363.82		Х-I-2-1	Ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвст		
		1523.66	6	914.20		Х-I-2-3	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт		
		132.56	5.4	71.58	1	Х-I-2-9	Хялганат, хялгана-алаг өвст		
		60.62	5	30.31		У-II-2-1	Бутнуур- улалж -алаг өвст		
		999.31	5.2	519.64	2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст		
		1041.50	4.3	447.84		У-III-1-2	Ботууль - алаг өвст		
		280.24	5	140.12	2	У-IV-2-6	Хялгана -зүр өвст		
		77.76	5.5	42.77	2	УХ-II-2-3	Бутнуур - алаг өвс - улалжит		
			7247.93						
3	Цагаан-нуур	6	67.83	3.6	24.42	1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	Хадлан-Сумын фонд
		7	67.83	3.6	24.42	1	УХ-II-2-1	Үетэн - улалж - алаг өвст	
		8	70.44	3.1	21.84	1	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	
			30.49	3.6	10.97	2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	
		9	57.18	3.1	17.73	1	Н-I-2-2	Улалж-үетэнт	
			10.68	3.6	3.85	2	У-III-1-1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	
	304.45								
4	Улаан-Уул	10	111.86	2.52	28.19		Ө-II-2-1	Боролжит болон Сөөгт	Хадлангийн талбай
		11	802.53	5.88	471.89		ӨХ-I-1-2	Бушилз - улалжит	
			914.39						
5	Ренчинлхүмбэ	12	1131.50	4.55	514.83	1	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	Хадлангийн талбай
			1912.25	9.45	1807.08	1	ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	
		13	244.70	9.45	231.24	1	ӨХ-I-1-1	Бушилз - үетэнт	
		14	141.63	4.55	64.44	1	У-II-2-6	Үетэн-алаг өвст	
	3430.09								

2.7. Тариалангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

2.7.1. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний 1-р үе шатанд

- Өндөржилт
- Налуужилт
- Тухайн нутаг дэвсгэрт тархсан хөрс гэсэн 3-н үндсэн шалгуурыг харгалзан газар тариаланд ашиглаж болох талбайг сонгосон бөгөөд

Өндөржилт, налуужилтыг сансрын хиймэл дагуулын мэдээний өндрийн загвар /DEM/ ашиглан ARCGIS программ хангамжаар бодуулсан ба хөрсний ерөнхий үнэлгээг тус компаний зөвлөх А.Буянбаатар/PhD/ боловсруулан тариалан эрхлэх боломж бүхий бүс нутгийг ялгасан. Газар тариалан эрхлэх боломжтой бүс нутгуудийг Агро үйлдвэрлэлийн бүлгүүдэд хуваан үнэлсэн болно.

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний 1-р үе шатанд

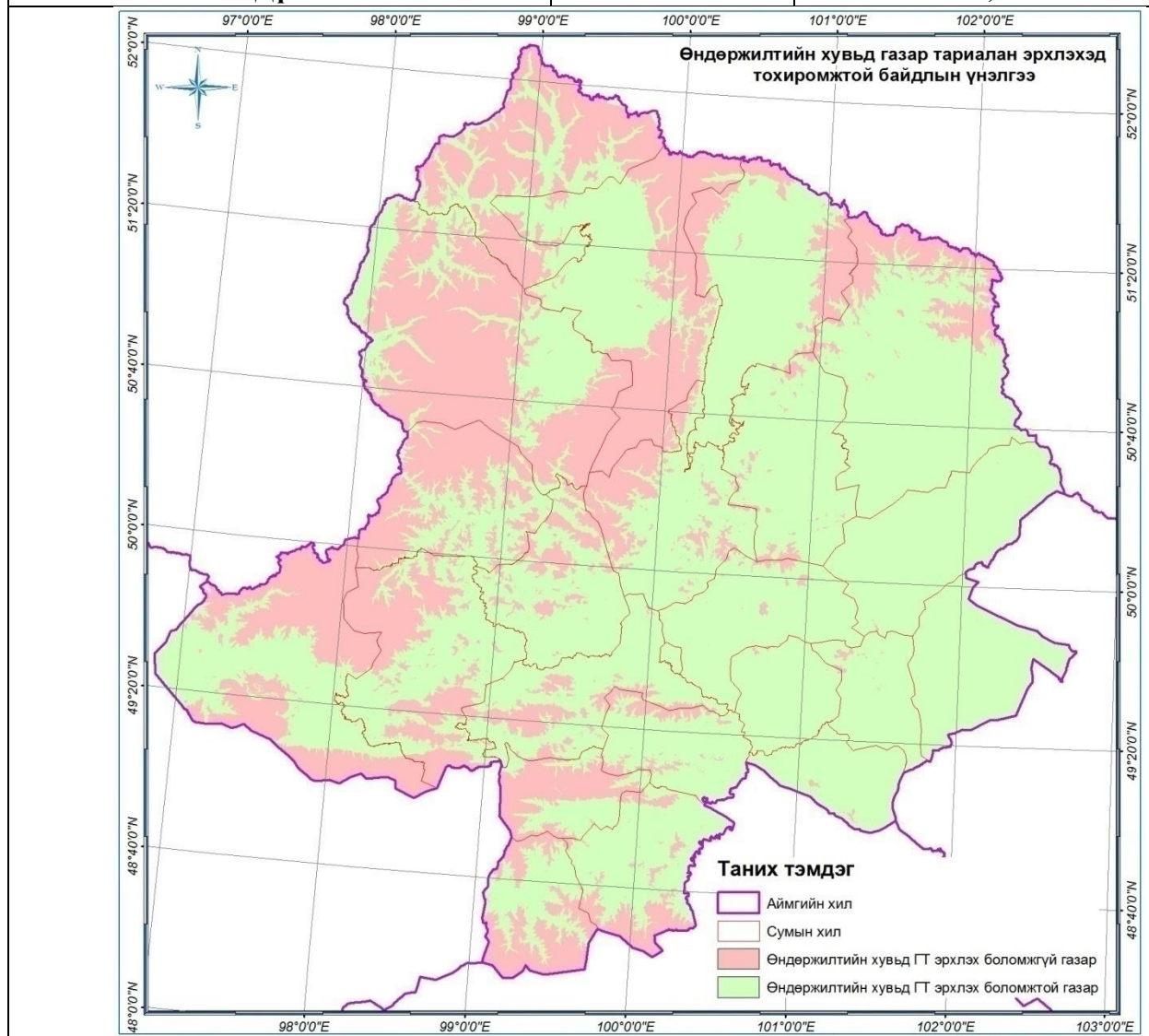
- Өндөржилт
- Налуужилт
- Тухайн нутаг дэвсгэрт тархсан хөрс гэсэн 3-н үндсэн шалгуурыг харгалзан газар тариаланд ашиглаж болох талбайг сонгосон бөгөөд

Өндөржилт, налуужилтыг сансрын хиймэл дагуулын мэдээний өндрийн загвар /DEM/ ашиглан ARCGIS программ хангамжаар бодуулсан ба хөрсний ерөнхий үнэлгээг тус компаний зөвлөх А.Буянбаатар/PhD/ боловсруулан тариалан эрхлэх боломж бүхий бүс нутгийг ялгасан. Газар тариалан эрхлэх боломжтой бүс нутгуудийг Агро үйлдвэрлэлийн бүлгүүдэд хуваан үнэлсэн болно.

Хөвсгөл аймгийн хувьд нийт нутаг дэвсгэрийн 33,4% нь өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд боломжтой бүс нутаг байна.

Хүснэгт №2.38. Өндөржилтийн үнэлгээ

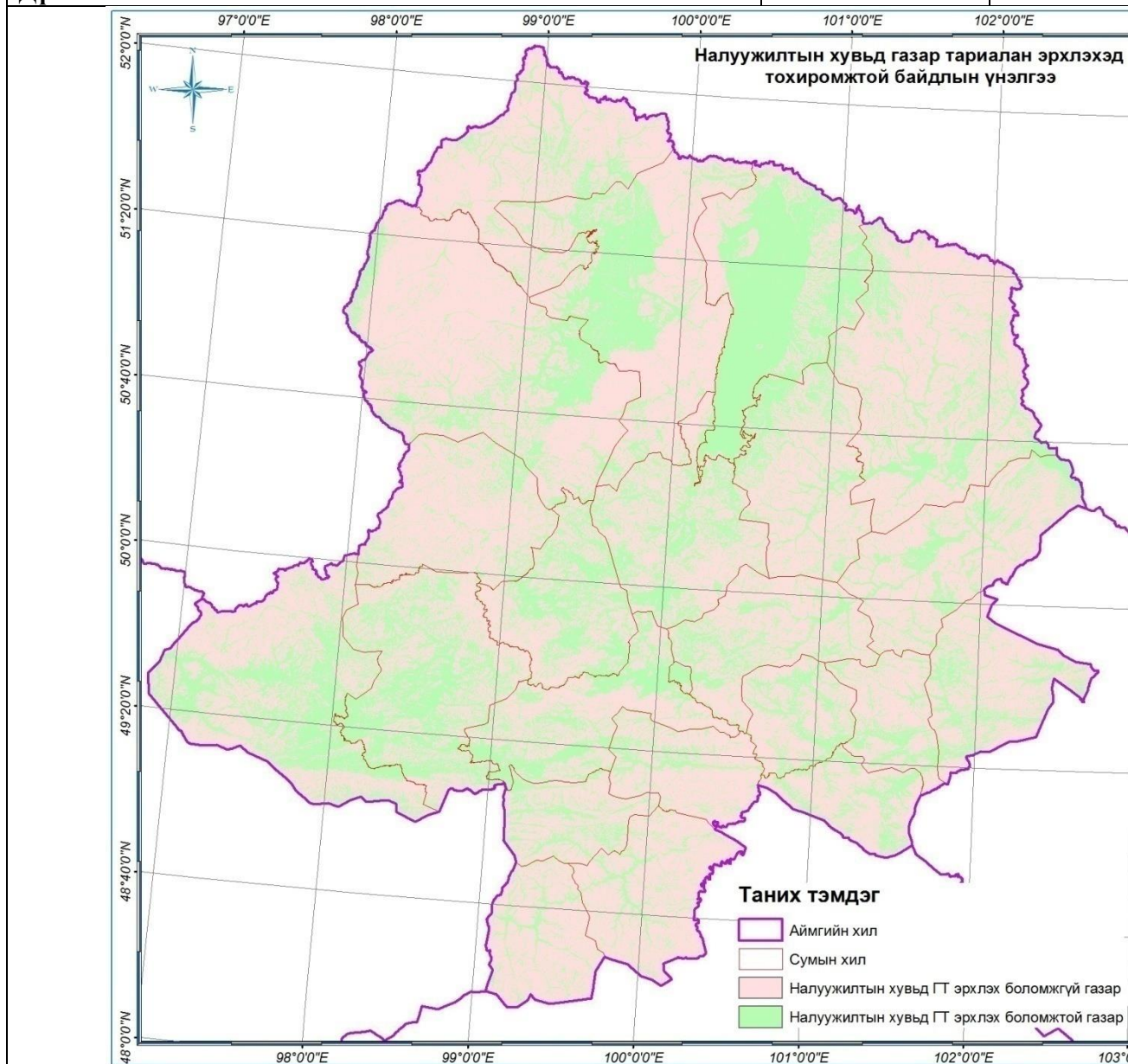
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар	3376517.3	33,4
Өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй газар	6720244.7	66,6
Дүн	10096762.0	100,0

Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 22,62% нь налуужилтийн хувьд нэн тохиромжтой бүс нутаг буюу 0-3°, 12,64% нь тохиромжтой буюу 3-5°-н налуужилттай байна/тус талбай нь зөвхөн хуурай газар бус нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бодогдсон болно/.

Хүснэгт №2.39. Налуужилтын үнэлгээ

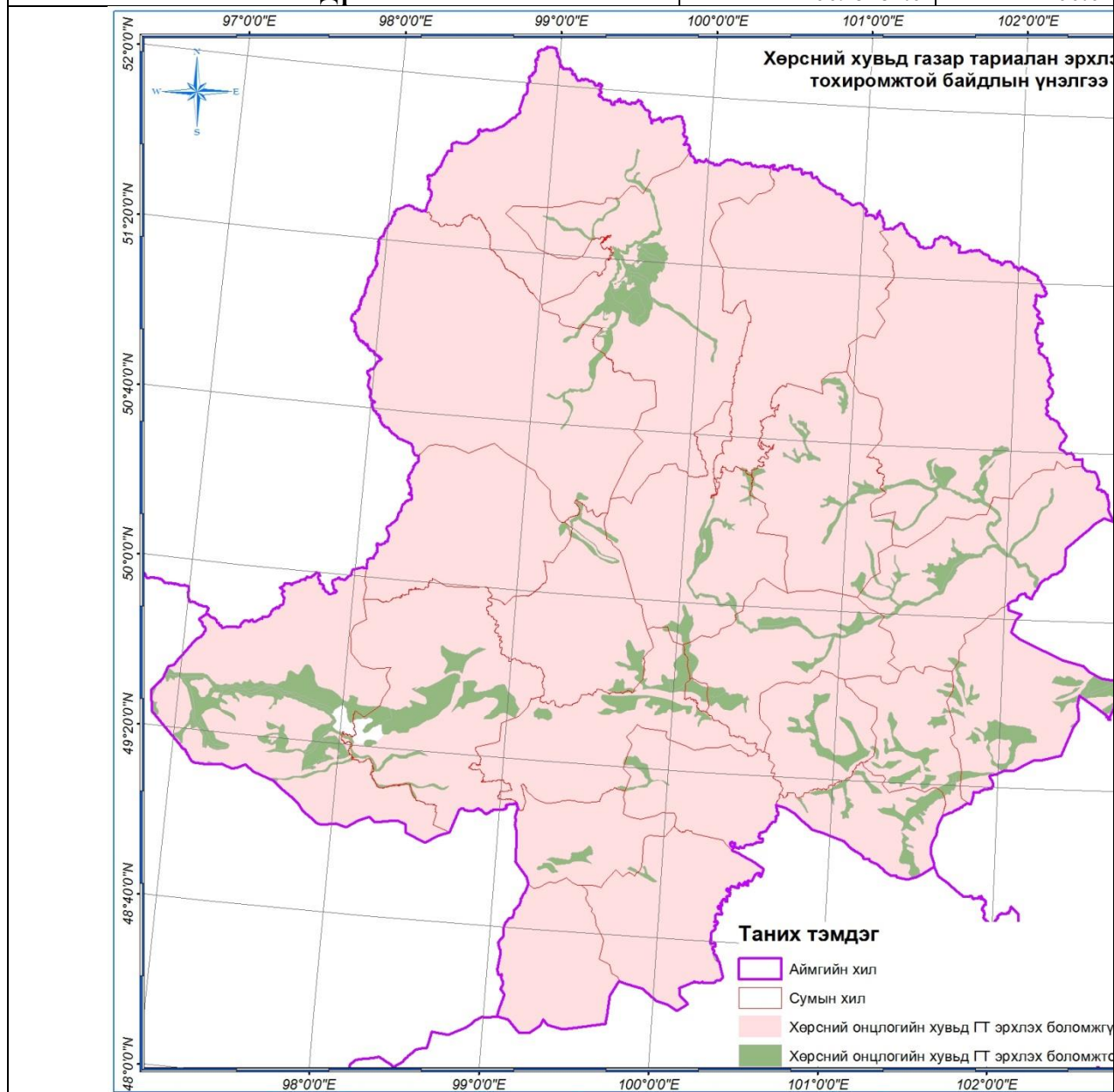
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд нэн тохиромжтой налуу бүхий газар/0-3°/	2283874.05	22.62
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой налуу бүхий газар/3-5°/	1276219.32	12.64
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй налуу бүхий газар	6536668.63	64.74
Дүн	10096762.0	100

Хөвсгөл аймгийн нийт нтаг дэвсгэрт тархсан хөрсний ерөнхий онцлогийг харгалзан газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой байдлыг үнэлэхэд нийт нутаг дэвсгэрийн 7,3% нь газар тариалан эрхлэх боломжтой хөрс бүхий бүс нутаг байна.

Хүснэгт №2.40. Хөрсний үнэлгээ

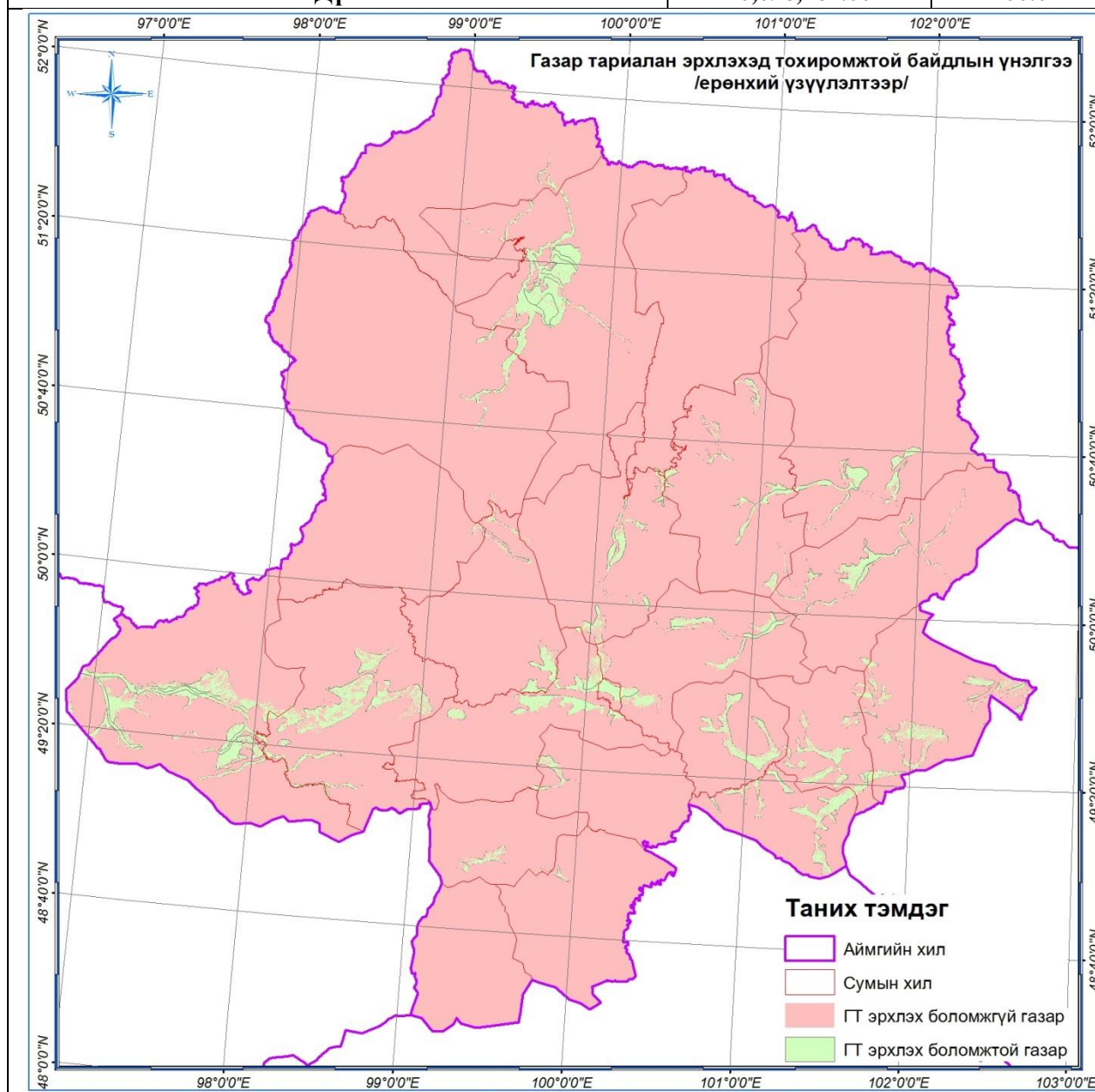
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой хөрс бүхий газар	736208.25	7.3
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй хөрс бүхий газар	9360553.75	92.7
Дун	10096762.0	100.0

Дээрхи 3-н үзүүлэлтийг нэгтгэн үзэхэд нийт нутаг дэвсгэрийн 3,55% нь ерөнхий суурь үзүүлэлтээрээ газар тариалан эрхлэхэд нэн тохиромжтой бүс нутаг бөгөөд 1,15% нь газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой боловч нэмэлт нөхцөл шаардах газар нутаг байна.

Хүснэгт №2.41. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний нэгтгэл

Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд нэн тохиромжтой газар	359,266.57	3,55
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар	116,153.85	1,15
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй газар	9,621,341.58	95,29
Дүн	10,096,762.00	100.0

Хүснэгт №2.42. Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах боломж бүхий нөөц газрын үнэлгээ
/тохиромжтой байдлын ерөнхий үнэлгээгээр/

№	Сумын нэр	Тохиромжтой байдлын зэрэглэл				Дүн
		1	2	3	Тохиромжгүй	
1	АЛАГ-ЭРДЭНЭ	7946.5	3267.6	10414.2	427784.0	449412.3
2	АРБУЛАГ	12418.2			342978.6	355396.8
3	БАЯНЗҮРХ	2082.9			430541.9	432624.8
4	БҮРЭНТОГТОХ	23896.0		10942.7	346895.3	381734.0
5	ГАЛТ	2715.8			347139.0	349854.9
6	ЖАРГАЛАНТ				266415.0	266415.0
7	МӨРӨН	6639.0		7343.4	-3784.1	10198.2
8	ИХ-УУЛ	15801.5		8552.7	176345.2	200699.4
9	РАШААНТ	22270.4			176132.2	198402.6
10	РИНЧИНЛХҮМБЭ	32064.7	27786.4		709861.1	769712.2
11	ТАРИАЛАН	31082.1		9014.9	300520.9	340617.9
12	ТОСОНЦЭНГЭЛ	15544.4			189203.1	204747.5
13	ТӨМӨРБУЛАГ	4617.1			247067.1	251684.2
14	ТҮНЭЛ	13879.5	3953.0	8345.4	329717.6	355895.5
15	УЛААН-УУЛ	1969.7	6727.9		997927.7	1006625.2
16	ХАНХ	2100.2	9.9		617284.6	619394.7
17	ЦАГААННУУР		1598.0		564017.2	565615.2
18	ЦАГААН-УУЛ	5541.4	7081.8	36295.2	529494.6	578412.9
19	ЦАГААН-ҮҮР	11610.1	4926.8		867963.3	884500.1
20	ЦЭЦЭРЛЭГ	34757.5	15826.9	25245.3	663676.8	739506.5
21	ЧАНДМАНЬ-ӨНДӨР	9312.3	4243.0		431071.8	444627.1
22	ШИНЭ-ИДЭР	4329.2			199632.0	203961.3
23	ЭРДЭНЭБУЛГАН	14207.1	9059.6		460453.1	483719.8
	Аймгийн дүн	274785.8	84480.8	116153.8	9618338.0	10093758.4

Газрын нэгдмэл сангийн ангилалд тариалангийн газраар бүртгэгдсэн талбайг тус тохиромжтой байдлын үнэлгээний үр дүнтэй нэгтгэн үзвэл доорхи байдалтай байна.

Хүснэгт №2.43. Одоо ашиглагдаж байгаа тариалангийн талбайн тохиромжтой байдал

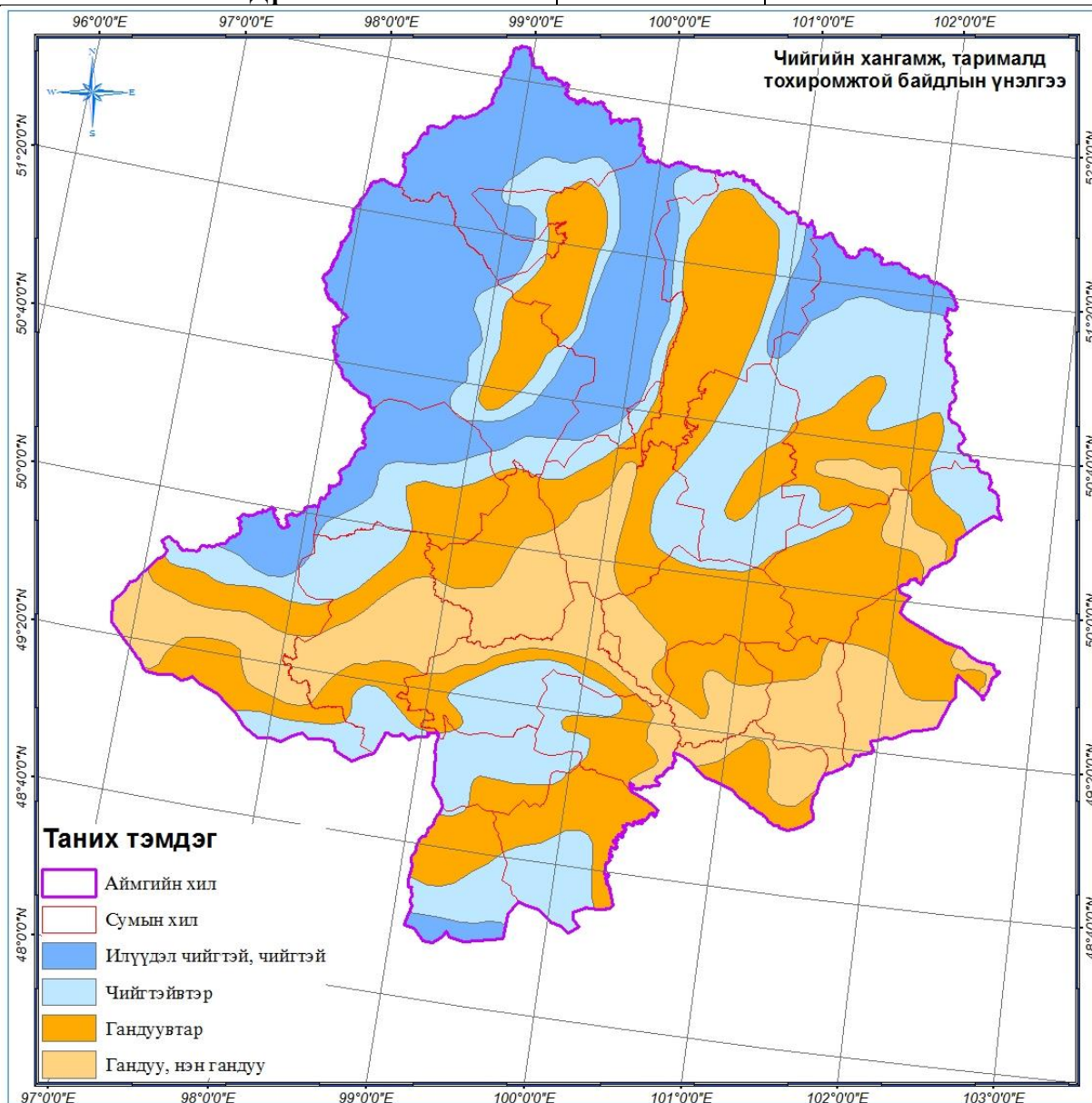
№	Сумын нэр	Тохиромжтой байдлын зэрэглэл				Дүн
		1	2	3	Тохиромжгүй	
1	АЛАГ-ЭРДЭНЭ					0.0
2	АРБУЛАГ	393.1				393.1
3	БАЯНЗҮРХ					0.0
4	БҮРЭНТОГТОХ	961.4				961.4
5	ГАЛТ				3.6	3.6
6	ЖАРГАЛАНТ				3.2	3.2
7	МӨРӨН	49.9				49.9
8	ИХ-УУЛ	1731.4	231.0		60.0	2022.3
9	РАШААНТ	5845.6			146.3	5991.9
10	РИНЧИНЛХҮМБЭ	618.9		104.7	3.0	726.6
11	ТАРИАЛАН	18692.9			1933.7	20626.6
12	ТОСОНЦЭНГЭЛ	1969.0			1.7	1970.8
13	ТӨМӨРБУЛАГ					0.0
14	ТҮНЭЛ	687.7			12.8	700.5
15	УЛААН-УУЛ	345.4			36.2	381.6
16	ХАНХ					0.0
17	ЦАГААННУУР					0.0
18	ЦАГААН-УУЛ				0.5	0.5
19	ЦАГААН-ҮҮР					0.0
20	ЦЭЦЭРЛЭГ	2756.0		976.8	16.1	3748.9
21	ЧАНДМАНЬ-ӨНДӨР	4.6		0.7	0.1	5.5
22	ШИНЭ-ИДЭР					0.0
23	ЭРДЭНЭБУЛГАН	4841.2		1509.8	196.5	6547.5
	Аймгийн дүн	38897.0	231.0	2592.0	2413.8	44133.8

Газар тариалан эрхлэх боломжтой бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээний 2-р үе шатанд байгаль цаг уурын нөхцөл/нарны гийгүүлэлт, ургамлын дулаан хангамж,

салхи, хур тунадас г.м үзүүлэлтүүд/ болон бусад нэмэлт үзүүлэлтүүдийг харгалзан үзэж газар тариалан эрхлэхэд зайлшгүй шаардагдах агро техникийн үйл ажиллагаа, хөрс сайжруулах технологи, ээлжлэн тариалалтын ашигтай бөгөөд тохиромжтой системийг тодорхойлон дүгнэлт зөвлөмжийг боловсруулах ажлыг хийж байна.

Хүснэгт №2.44. Газар тариаланд тохиромжтой бүс нутгийн ургамлын чийгийн хангамжийн үнэлгээ

Ургамлын чийг хангамж	Талбай /га/	Эзлэх хувь
Илүүдэл чийгтэй, чийгтэй	2130375.79	21.10
Чийгтэйвтэр	2636216.62	26.11
Гандуувтар	3584776.30	35.50
Гандуу, нэн гандуу	1745393.30	17.29
Дүн	10096762.00	100.00

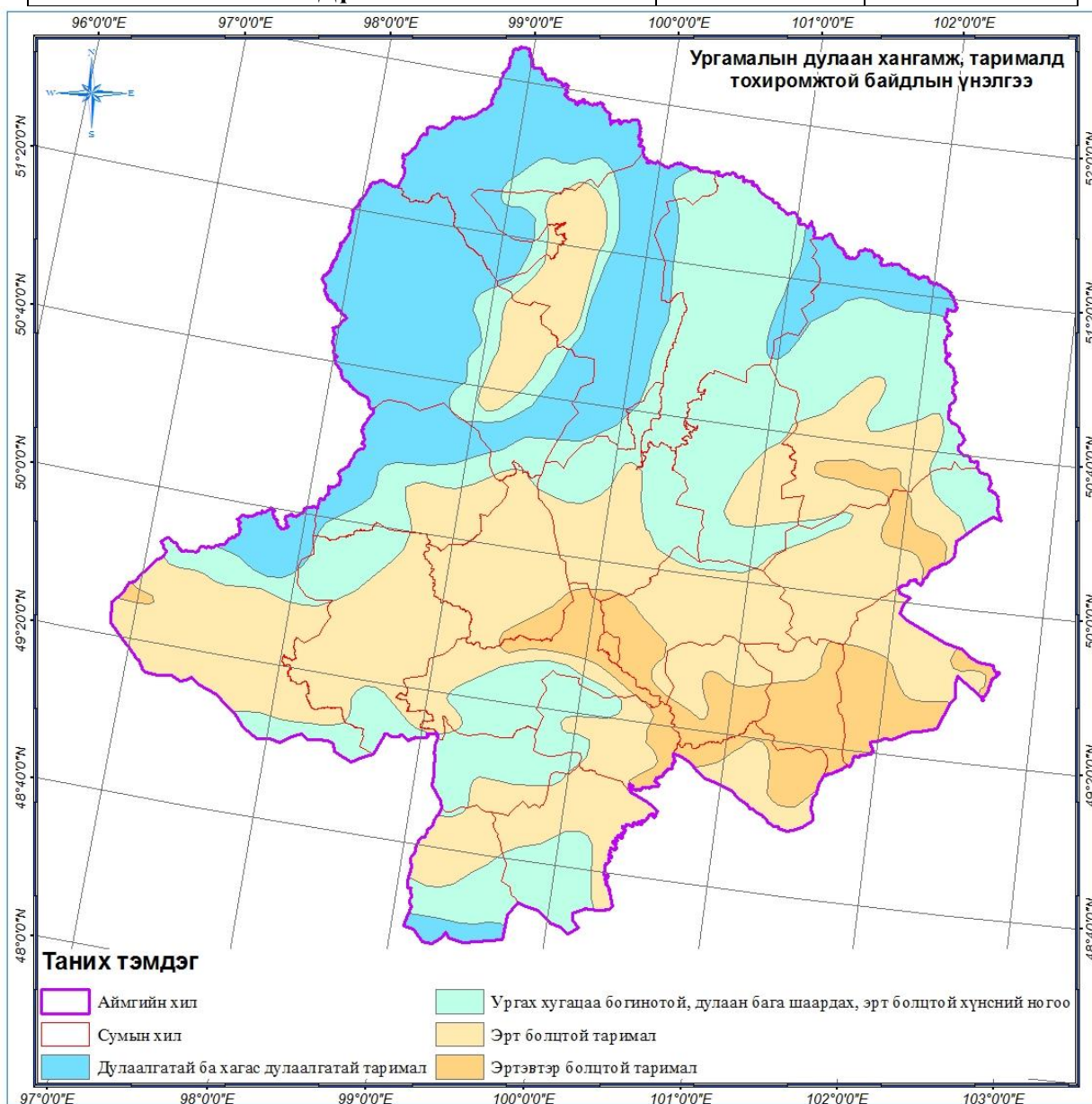

Зураг №2.6. Чийг хангамжийн үнэлгээ

Дээрхи зураглалаас харахад ерөнхий суурь нөхцөлөөрөө газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх боломжтой бүс нутаг нь чийгийн хангамжаараа гандуу болон нэн гандуу мөн гандуувтар бүс нутгуудад байршиж байна.

Хүснэгт №2.45. Газар тариаланд тохиромжтой бүс нутгийн ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээ

Ургамлын дулаан хангамжийн нөхцөл	Талбай/га/	Эзлэх хувь
Дулаалгатай ба хагас дулаалгатай таримал	2130375.79	21.10
Ургах хугацаа богинотой, дулаан бага шаардах, эрт болцтой хүнсний ногоо	3155912.58	31.26
Эрт болцтой таримал	3884012.81	38.47
Эртэвтэр болцтой таримал	926460.82	9.18
Дүн	10096762.00	100.00

Зураг №2.7. Ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээ

Тус зургаас харахад ерөнхий суурь нөхцлийн үнэлгээгээрээ газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой бүс нутаг нь ургамлын дулаан хангамжын хувьд Эрт болцтой

тарималд тохиромжтой Эртэвтэр болцтой тарималд тохиромжтой бүс нутгууд хамаарч байна.

2.7.2. Тариалангийн газрын менежмент

Хүн амын өсөн нэмэгдэж буй газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангахын тулд тариалангийн газрын 1га-аас авах ургацыг нэмэгдүүлэх, тариалалт хийж буй талбайг нэмэгдүүлэх 2 үндсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Тус аймгийн хувьд одоогийн нийт газар тариаланд идэвхитэй ашиглагдаж буй эргэлтийн талбай нь хангалтгүй байгаа бөгөөд 2030 он гэхэд аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг хангах хэмжээнд хүрэхээргүй байна /хүснэгт №2.45./.

Хүснэгт №2.46. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газрын тооцоо

Он	Төрөл	Шаардлагатай нийт үйлдвэрлэл /тн/	Жилд тариалалт хийх шаардлагатай талбай /га/	Шаардлагатай нийт эргэлтийн талбай /төрлөөр, га/	Шаардлагатай нийт эргэлтийн талбай/га/	Одоогийн нийт эргэлтийн талбай/ГНС-н тайлангаар/	Атарцсан болон өнжөөсөн талбай /ГНС-н тайлангаар/	Орон нутгаас санал болгосон ГТ хөгжүүлэх газрууд/тохиромжтой байдлын үнэлгээгээр тогтоогдсон/	Нийт боломжит ГТ-н эргэлтийн талбай	Шаардлагатай эргэлтийн талбайд эзлэх хувь
2020	Төмс	7019.5	468.0	935.9	72128.22					66.83
	Үр тариа	16713.1	11937.9	35813.8						
	Хүнсний ногоо	10027.9	682.2	1364.3						
	Тэжээлийн ургамал	45919.1	17007.1	34014.1						
2025	Төмс	7934.3	529.0	1057.9	77095.58	33266.6	10685.9	4251.2	48203.7	62.52
	Үр тариа	18891.3	13493.8	40481.4						
	Хүнсний ногоо	11334.8	771.1	1542.1						
	Тэжээлийн ургамал	45919.1	17007.1	34014.1						
2030	Төмс	9557.1	637.1	1274.3	85906.58					56.11
	Үр тариа	22755.0	16253.5	48760.6						
	Хүнсний ногоо	13653.0	928.8	1857.5						
	Тэжээлийн ургамал	45919.1	17007.1	34014.1						

Дээрхи хүснэгтээс харахад 2030 он гэхэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд идэвхитэй ашиглагдах эргэлтийн талбайн хэмжээ 85906.58га бөгөөд энэ нь зөвхөн аймгийн хүн амыг бүтээгдэхүүнээр хангахад хэрэгцээт талбай юм. Орон нутгаас гарсан санал, одоо байгаа тариалангийн талбайн хэмжээ нь газар тариалангийн эргэлтийн талбайг 4251.2мян.га-аар хүртэл тэлэх боломжтой байгаа тул тус тогтоогдсон газруудад газар тариаланг дэмжин хөгжүүлснээр аймгийн нийт шаардлагатай эргэлтийн талбайн 56.11 хувийг хангах боломжтой.

Тариалангийн газрын эргэлтийн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхэд 1-р ээлжинд хуучин ашиглагдаж байсан газруудыг ашиглах хэрэгтэй бөгөөд усалгаатай газар тариаланг

дэмжин хөгжүүлснээр 1 га-аас авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлж шаардлагатай эргэлтийн талбайн хэмжээг бууруулна. Хөвсгөл аймгийн хувьд одоогийн эргэлтэд буй тариалангийн талбайн тохиромжтой байдлын үнэлгээг хүснэгт №2.46. үзүүлэв.

Хүснэгт №2.47. Усалгаатай болон усалгаагүй талбайн ургацын харьцуулалт

Нэр төрөл,	Усалгаагүй талбайн ургац, цн/ га	Усалгаатай талбайн ургац, цн/ га	Хөрсний тариаланд тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Ургацын зөрүү, цн/ га
Төмс	150	300	Тариаланд тохиромжтой сайн болон дунд зэргийн чанарын хөрс	150
Үр тариа	14	22	Тариаланд тохиромжтой сайн чанарын хөрс, тариаланл тохиомжтой дундаас доогуур чанарын хөрс, Тариаланд тохиромжтой дунд зэргийн чанарын хөрс	8
Хүнсний ногоо	150	300	Тариаланд тохиромжтой сайн болон дунд зэргийн чанарын хөрс	100
Тэжээлийн ургамал	27	46	Тариаланд тохиромжтой сайн чанарын хөрс, тариаланл тохиомжтой дундаас доогуур чанарын хөрс, Тариаланд тохиромжтой дунд зэргийн чанарын хөрс	19

Дээрх хүснэгтээс харахад усалгаатай болон усалгаагүй талбайд тариалж авах ургацын зөрүүг үзвэл төмс 150 цн/га, үр тариа 8 цн/га, хүнсний ногоо 100 цн/га, тэжээлийн ургамал 19 цн/га-аас давуу авах боломжтой байна.

Хүснэгт №2.48. Хүнсний хэрэгцээ ба түүнд шаардагдах тариалангийн талбай

Нэр, төрөл	Хэрэгцээ, тн			Шаардагдах талбай, га						Ургацын норм, цн /га	
	2020	2025	2030	Усалгаагүй			Усалгаатай талбай			Усалгаагүй	Усалгаатай
				2020	2025	2030	2020	2025	2030		
Төмс	7019	7934	9557	467	528	637	234	264	318	150	300
Үр тариа	16713	18891	22754	11937	13493	16252	7597	8587	10343	14	22
Хүнсний ногоо	10027	11334	13652	682	771	928	358	405	546	147	280
Тэжээлийн ургамал	46919	49329	52434	17572	18475	19638	10200	10724	11399	27	46

Газрын нэгдмэл сангийн 2013 оны тайлангаар тус аймагт нийт 33266.68га тариалангийн газар бүртгэгдсэн ба 10685.9га атаршсан газар байгаа бөгөөд хээрийн судалгааны үед сумдаас ирсэн саналуудыг доор үзүүлэв.

Хүснэгт №2.49. Цаашид газар тариалан шинээр хөгжүүлэх саналтай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

№	Сумын нэр	Тохиромжтой байдлын зэрэглэл				Дүн
		1	2	3	4	
1	АЛАГ-ЭРДЭНЭ			1210.2		1210.2
2	АРБУЛАГ					0.0
3	БАЯНЗҮРХ					0.0
4	БҮРЭНТОГТОХ					0.0
5	ГАЛТ					0.0

6	ЖАРГАЛАНТ				0.0
7	МӨРӨН				0.0
8	ИХ-УУЛ	818.8			818.8
9	РАШААНТ				0.0
10	РИНЧИНЛХҮМБЭ				0.0
11	ТАРИАЛАН				0.0
12	ТОСОНЦЭНГЭЛ				0.0
13	ТӨМӨРБУЛАГ				0.0
14	ТҮНЭЛ				0.0
15	УЛААН-УУЛ				0.0
16	ХАНХ				0.0
17	ЦАГААННУУР				0.0
18	ЦАГААН-УУЛ			2076.7	2076.7
19	ЦАГААН-ҮҮР				0.0
20	ЦЭЦЭРЛЭГ				0.0
21	ЧАНДМАНЬ-ӨНДӨР		145.5		145.5
22	ШИНЭ-ИДЭР				0.0
23	ЭРДЭНЭБУЛГАН				0.0
	Дүн	818.8	145.5	3286.9	0.0
				0.0	4251.2

Дээрхи газар тариалан эрхлэж буй болон шинээр дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн онцлогт тохирсон агротехникийн үйл ажиллагаа, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний зөвлөмжийг доор үзүүлэв.

Хүснэгт №2.50 Цаашид тариалангийн газарт авч хэрэгжүүлэх зөвлөмж

Тохиромжтой байдлын зэрэглэл	Зөвлөмж
Тариаланд тохиромжтой сайн чанарын хөрс/1/	<p>Энэ бүлгийн хөрсний үржил шимийн түвшин харьцангуй сайн, органик бодисын агууламж ихтэй байх онцлогтой. Харин механик бүрэлдэхүүний хувьд физик шаврын агуулагдах хувь их байх тул ургамал ургалтын хугацаан дахь хөрс боловсруулалтыг технологийн дагуу сайн хийх хэрэгтэй. Харин сайргархаг, элсэнцэр механик бүрэлдэхүүнтэй хөрсөнд усалгааны норм, горимыг сайтар тохируулах, хөрс хамгаалах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Мөн түүнчлэн хөрсний үе давхаргын зузаан газрын гадаргуу болон бусад хүчин зүйлээс хамааралтай ихээхэн хэлбэлзэлтэй байх тул тухайн талбай бүрд хөрсний судалгааг гүйцэтгэж, үе давхаргын зузааныг нь тогтоож хагалах гүн, тарих таримлын төрлийг сонгох нь чухал. Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд нийт 274,785.8 га талбай хөрсний нөөцтэй байгааг бүрэн ашиглаж буудайн үйлдвэрлэл эрхлэхэд нэг га –аас улсын дунджаар 12 цн ургац авна гэж тооцвол 3,297,429 цн ургац бүрдүүлэх боломжтой байна. Тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрхлэхэд бордох, хог ургамал, өвчин хортонтой тэмцэх, хөрс хамгаалах арга хэмжээг иж бүрэн шинжлэх ухааны үндэстэй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашиглахад тухайн талбайд хөрсний ус – физикийн судалгааг нарийвчлан хийж, усалгааны норм, горимын чандлан барих нь зүйтэй. Хөрсний үе давхаргын зузаан их, хүнд механик бүрэлдэхүүнтэй тохиолдолд ус барих чадвар сайн байх тул усалгааг ахиу нормоор цөөн услах нь зүйтэй юм. Усалгаатай нөхцөлд 1 га –аас авах ургацын хэмжээ эрс нэмэгддэг нь таримал ургамал хөрснөөс тэжээлийн бодисыг авч ашиглаж байгаатай холбоотой бөгөөд тэр хирээр хөрсний үржил шим алдагдана. Өнөөгийн байдлаар дэлхийд тариалах талбайн 17 хувийг усалгаатай тарьж байгаа боловч нийт ургацын 50 гаруй хувийг усалгаатай талбайгаасаа авч байгаа нь усалгаа эдийн засгийн болоод талбай ашиглалтын ямар их ач холбогдолтой болохыг харуулж буй хэрэг юм.</p> <p>Гэвч асуудалд болгоомжтой хандан шинжлэх ухааны үндэстэйгээр</p>

	<p>хэрэгжүүлэхгүй бол хөрс эвдрэлд нэрвэгдэх, үржил шимээ алдан доройтож, ургац өгөх чадваргүй болдог нь дэлхийн олон улс оронд нотлогдсон билээ. Ийм байдлаар хэдэн сая га газар ашиглагдахгүй болсны дотор ОХУ, Хятад, Дундад Азийн орнууд, Энэтхэг зэрэг олон улс үндэстэн ихээхэн хэмжээний талбайнхаа хөрсний үржил шимийг алджээ. Иймд энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашиглахдаа хөрсний үржил шимийг хамгаалах асуудалд онцгой анхарах, налуужилтыг усалгаа хийх аргыг сонгохдоо тооцох нь зүйтэй. Усалгаатай нөхцөлд буудайн ургац 20 цн / га – аас дээш байж эдийн засгийн хувьд үр ашигтай байдаг гэсэн тооцоо, судалгаа байна.</p>
<p>Тариаланд тохиромжтой дунд зэргийн чанарын хөрс/2/</p>	<p>Энэ бүлгийн хөрс нь үржил шимийн түвшин дундаас доогуур, зарим газар газарт хайрга, чулууны эзлэх хувь ихтэй, ихэвчлэн хөнгөн механик бүрэлдэхүүнтэй байх онцлогтой. Иймд хөрс хамгаалах арга хэмжээг иж бүрэн авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Тухайлбал талбай бүрийн хөрсний агрохимийн шинжилгээг нарийвчлан хийж бордоог шинжлэх ухааны үндэстэй хэрэглэх, салхины элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах хэрэгтэй. Үе давхаргын зузаан ихээхэн хэлбэлзэлтэй байх тул талбай бүрийн хөрсний судалгааг хийж хагалах гүн, тариалах таримлыг сонгох нь зүйтэй. Хөвсгөл аймгийн ихэнх сумдад энэ бүлгийн хөрс тархсан байгаагаас үзэхэд үржил шимээр ядмаг, эзмэг хөрсөн бүрхэвчтэй гэж ерөнхийд нь ойлгож болох бөгөөд ийм нөхцөлд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд хөрс сайжруулах арга хэмжээг тогтмол авч хэрэгжүүлэх, технологийг чандлан мөрдөх нь газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг тогтвортой хөгжүүлэх боломж бүрдэнэ. Энэ бүлгийн хөрс нийт 84480.8 га газарт тархсан бөгөөд үр тарианы үйлдвэрлэлд бүрэн ашиглана гэвэл нэг га –аас улсын дунджаар 12 цн ургац бүрдүүлнэ гэж тооцвол 1013769.6 цн, харин хамгийн бага тархалттай Жаргалант суманд 3.2 га талбайн нөөц байгааг бүрэн ашиглаж төмсний үйлдвэрлэл эрхлэхэд улсын дунджаар 140 цн ургац бүрдүүлнэ гэж тооцвол нийт 448 цн төмс хураах боломжтой. Энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашиглахад ихээхэн эмзэг байх бөгөөд тухайн талбайд хөрсний ус – физик шинж чанарыг нарийвчлан судалж услах норм, горимыг тогтоох, хөрс усны элэгдэлд өртөх, шим тэжээлийн бодисоор ядуурч үржил шимээ алдах, давсжих зэрэг процесс боломжтой тул урьдчилан сэргийлэх хамгаалах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Ялангуяа хөрсний тэжээлийн бодисын хангамж төдийлөн сайн биш тул бордоог зохих нормоор хэрэглэх нь зүйтэй. Усалгаатай нөхцөлд усалгаагүйгээс бордоог ахиу нормоор хэрэглэдэг бөгөөд хөрсний агрохимийн шинжилгээнд тулгуурлан бордооны тун, нормыг тогтооно. Бүс нутагт зохицсон сортыг тариалах, усалгаатай тариаланг шинжлэх ухааны үндэстэй эрхлэх нь чухал юм.</p>

Тариаланл тохиомжтой дундаас доогуур чанарын хөрс/3/	Энэ бүлгийн хөрс нь үе давхаргын хувьд нимгэн, үржил шимийн түвшин дундаас доогуур, хайрга, чулууны агууламж ихтэй тул газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрхлэхэд технологийг чанд мөрдөх, хөрс хамгаалах арга хэмжээг иж бүрэн авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Мөн түүнчлэн карбонат агуулалтын гүн нилээд дээр, зарим газарт өнгөнөөсөө карбонаттай байх тохиолдол их байх тул хөрсний уусмал дахь давсны агууламж ихсэж ургац хязгаарлах сөрөг талтай. Иймд хөрсийг давсжихаас урьдчилан сэргийлэх, давстай хөрсийг сайжруулах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, хөрсний агрохимийн шинжилгээг талбай бүрээр хийлгэх шаардлагатай. Хөрсний үе давхаргын хувьд нимгэн газруудад төмс, хүнсний ногоо тариалах боломжгүй бөгөөд үр тариа болон тэжээлийн ургамал тариалахад тохиромжтой юм. Энэ бүлгийн хөрс нь Хөвсгөл аймагт 116,153.8 га –д тархсан бөгөөд энэ хөрсний нөөцийг бүрэн ашиглаж тэжээлийн ургамал тариалахад улсын дунджаар 280 цн ургац бүрдүүлнэ гэж тооцоход 32,523,064 цн тэжээлийн ногоон массын ургац хураан авах боломжтой. Энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашиглахад давсжих, усны элэгдэлд өртөх, шим тэжээлийн бодисоор дутагдах зэрэг сөрөг үр дагавар гарах магадлал өндөртэй. Иймд тухайн талбай бүр хөрсний ус – физикийн инж чанарын судалгааг нарийулан хийж усалгааны тун нормыг тогтоох, хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Ялангуяа бордоог шинжлэх ухааны үндэстэй хэрэглэх, хүчиллэг бордоо хэрэглэх нь зүйтэй. Иймд бүс нутагт зохицсон сортыг тариалах, усалгаатай тариаланг шнжлэх ухааны үндэстэй эрхлэх нь чухал юм.
--	--

Хүснэгт №2.51. Хөвсгөл аймгийн тариаланд тохиромжтой хөрсний агро үйлдвэрлэлийн бүлгийн онцлог

Тохиромжтой байдлын зэрэглэл	Тархалт	Талбайн хэмжээ, га	Тайлбар
1-р бүлэг	Алаг-эрдэнэ, Ар булаг, Баянзүрх Бүрэнтогтох Галт Мөрөн Их уул Рашаант Ринчинлхүмбэ Тариалан Тосонцэнгэл Төмөрбулаг Түнэл Улаан-уул Ханх Цагаан-уул Цагаан –үүр Цэцэрлэг Чандмань-Өндөр Шинэ-Идэр Эрдэнэ-Булган	274785.8	Морфологи бичиглэлүүдээс үзэхэд гол төлөв ялзмагт үе нь хар болон хар хүрэн өнгөтэй, гүн нь 25 см-ийн орчим, бөөмөрхөг бүтэцтэй, ургамлын үндсээр баялаг, хөрсний 35 см-ээс давсны хүчлийн уусмалд буцалж байгаа нь хөрс үүсгэгч эх чулуулаг нь карбонатлаг болохыг харуулж байна. Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 32.0 мг-экв орчим байх ба түүний дотор калцийн агууламж 50-аас дээш хувийг эзэлж байгаа нь хөрсний бүтцэнд сайн нөлөө үзүүлнэ. Ялзмагт үе давхаргадаа ялзмагийн агууламж 3.5 -7.5 % хүрэх ба ургамалд шингээгдэх азотын хангамжаар азотын хангамжаар төдийлэн сайнгүй, хөрсний хөдөлгөөнт фосфор, солилцох кали хангамжийн зэргээр дундаас доогуур, 100г хөрсөнд 1.8 - 4.2 мг фосфор, 8-27 мг кали агуулна. Механик бүрэлдэхүүний хувьд ихэвчлэн дунд шавранцар байна.
2-р бүлэг	Алаг-эрдэнэ, Жаргалант Ринчинлхүмбэ Түнэл Улаан-уул Ханх Цагаан-уул	84480.8	Хөрсний ялзмагт үеийн зузаан дунджаар 21 см орчим, ялмаг агууламж хөнгөн шавранцар хөрсөнд 2,1 -2.8 %, 100 грхөрсөндхөдөлгөөнт фосфор (P ₂₀₅) 2.1-4.1 мг, солилцохкали (K ₂ O) 16- 22 мг байна. Хөрсний орчин карбонатгүй үедээ рН= 6.6 -7.2 байх ба карбонатын илэрц гол төлөв 28 см –аас цааш 10 %-ийн давсны хүчилд буцлана.

	Цагаан –үүр Цэцэрлэг Чандмань-Өндөр Цагаан-нуур Эрдэнэ-Булган		Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 22.1 – 27.8 мг-экв байх ба түүний дотор калцийн агууламж 50 %-иас дээш эзэлнэ. Зүсэлт хийхэд хүрэн өнгөтэй, бөөмөрхөг бүтэцтэй, доод үе давхаргадаа бага зэрэг чулуурхаг, ургамлын үндсээр дунд зэрэг, шилжилт тод, ихэвчлэн элсэнцэр, хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй байна. Дээрхээс үзэхэд уг хөрс нь үржил шимийн хувьд ХАА-н таримал тариалахад тохиромтой боловч ашиглалтын явцад дээрх хөрс уг шинж чанараа тодорхой хэмжээгээр алдсан нь дамжиггүй. Хөрсний дээрх шинж чанараас харахад хөрсний үржил шимээр ядуу, салхины элэгдэл эвдрэлд өртөмтгий байх тул хөрс хамгаалах технологийг чанд мөрдөж тариалан эрхлэх нь чухал юм. Аллювийн нугын хөрсний ялзмагт үе давхарга төдийлэн зузаан биш 13- 18 см, голдуу цайвардуу хүрэн өнгөтэй, бүх үе давхарга нь хоорондоо эрс ялгаатай үелсэн маягтай. Дээд үе давхаргадаа ихэвчлэн хөнгөн шавранцараас элсэнцэр, доошлох тутам наанги шавар багасч чулууны хэмжээ томорно. Ялзмаг агууламж 1.6– 4.0 %, хөрсний орчин саармагаас шүлтлэг 6.1-7.23 байна. 100 г хөрсөнд шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 28 -32 мг/экв байх ба түүний ихэнхи хэсгийг кальци эзэлнэ. Хөдөлгөөнт фосфор, калийн агууламжаар дунд зэрэг, фосфор 2.5 - 3.5 мг, кали 8-28 мг байна. Дээрхээс үзэхэд тус аймагт тархсан хөрс нь хөрсний ялзмагт үеийн зузаан, ялзмаг агууламж, шим тэжээлийн бодисын хангамжаар тийм ч муугүй бөгөөд оновчтой бодлого явуулахад арвин ургац авах бүрэн боломжтой.
3-р бүлэг	Алаг-эрдэнэ, Бүрэнтогтох Мөрөн Их уул Тариалан Түнэл Цагаан-уул Цэцэрлэг	116153.8	Морфологи бичиглэлүүдээс үзэхэд гол төлөв ялзмагт үе нь цайвардуу хүрэн өнгөтэй, гүн нь 15 -21 см-ийн орчим ,үрлэн бүтэцтэй, ургамлын үндсээр тийм ч баялаг биш, хөрсний 15 см-ээс давсны хүчлийн уусмалд буцалж байгаа нь хөрс үүсгэгч эх чулуулаг нь карбонатлаг болохыг харуулж байна. Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 22-28.0мг-экв байх ба түүний дотор калцийн агууламж 50-аас дээш хувийг эзэлж байгаа нь хөрсний бүтцэнд сайн нөлөө үзүүлнэ. Ялзмагт үе давхаргадаа ялзмагийн агууламж 1.1 -2.8 % хүрэх ба харин азотын хангамжаар төдийлэн сайнгүй, хөрсний хөдөлгөөнт фосфор, калиар дунд зэрэг хангагдсан, 100г хөрсөнд 1.5 - 2.4мг фосфор, 12-20.5 мг кали агуулна. Механик бүрэлдэхүүний хувьд ихэвчлэн элсэнцэр болон хөнгөн шавранцар байна.

Тариалангийн талбайн элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах арга хэмжээ

Бид Хөвсгөл аймгийн тариалангийн хөрсний 2014 онд боловсруулсан салхины элэгдэл болон усны эвдрэлийн мэдээг үндэслэн 2030 хүртэлх элэгдэл, эвдрэлд өртөж болзошгүй ба өртсөн байх талбайг тооцоолон доорх хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт №2.52. Хөвсгөл аймгийн 2030 он хүртэлх тариалангийн хөрсний элэгдэл, эвдрэл

Нэр	2014 оны байдлаар элэгдэл, эвдрэлд өртөж болзошгүй талбай га	2014 оны байдлаар элэгдэл, эвдрэлд өртсөн талбай га	Элэгдэл, эвдрэл га-аар						Нийт / га	
			2020		2025		2030		Өртөж болзошгүй	Өртсөн байх талбай
			Өртөж болзошгүй	Өртсөн байх талбай	Өртөж болзошгүй	Өртсөн байх талбай	Өртөж болзошгүй	Өртсөн байх талбай		
Салхи	19590.3	23526.5	137132.1	164685.5	235083.6	282318	333035.1	399950.5	705250.6	846.954
Ус	37294.9	461.4	261064.3	229.8	447538.8	5536.8	634013.3	7843.8	1342616.4	16610.4
Дүн	56885.2	23987.9	398196.4	167915.3	682622.4	287854.8	967048.4	407794.3	2047867	863564.4

Дээрх хүснэгтээс харахад Хөвсгөл аймгийн элэгдэл, эвдрэлийн хэмжээгээр 2020 оны байдлаар өртөж болзошгүй 398196.4 га, өртсөн байх 167915.3 га, 2025 оны байдлаар өртөж болзошгүй 682622.4 га, өртсөн байх 287854.8 га, 2030 оны байдлаар өртөж болзошгүй 967048.4 га, өртсөн байх 407794.3 га, 2014-2030 он хүртэлх нийт талбайн хэмжээгээр элэгдэл, эвдрэлд өртөж болзошгүй 2047867 га, өртсөн байх 863564.4 га байна. Энэ бүгдээс үзэхэд Хөвсгөл аймгийн хамгаалах болон сайжруулах талбайн хэмжээгээр 2020 оны байдлаар хамгаалах 398196.4 га, сайжруулах 167915.3 га, 2025 оны байдлаар хамгаалах 682622.4 га, сайжруулах 287854.8 га, 2030 оны байдлаар хамгаалах 967048.4 га, сайжруулах 407794.3 га, 2014-2030 он хүртэлх нийт талбай хамгаалах 2047867 га, сайжруулах 863564.4 га талбайг ус салхины элэгдэл, эвдрэлийн эсрэг цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Хөрсийг хамгаалах болон сайжруулахын тулд дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлнэ.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг тогтвортой үр ашигтай эрхлэхэд үйлдвэрлэлийн технологийн нарийн мөрдөх, хөрс сайжруулах болон хамгаалах арга хэмжээг тогтмол авч хэрэгжүүлэх нь арвин ургац авах гол үндэс болно. Оросын холбооны улсад хийсэн судалгаагаар шим тэжээлийн бодисоор баялаг хар шороон хөрсийг ч бордоход ургац нэмэгдсэн дүн гарсан байдаг. Манай орны хувьд хөрсөн бүрхэвч ихээхэн эмзэг, үржил шимээр ядмаг тул хөрс сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэстэй, тогтмол, зайлшгүй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Иймд хөрс хамгаалах зарим нэг аргууд болон бодоо хэрэглэх тун норм, өвчин хортонтой тэмцэх аргачлалыг товч дурьдсан болно.

Хөрсийг салхины элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах арга хэмжээ

1. Ойн зурвас байгуулах. Салхины дээд талд салхины хүчийг бууруулах, талбайн чийгийн ууршилтийг багасгах, өвөл цас тогтоох зорилгоор ойт хээрт 3 эгнээ, хээрт 4 ба түүнээс дээш эгнээгээр ойн зурвасыг байгуулна. Энэ нь шигүү зурвас бөгөөд сийрэг зурвас гэж бас байна. Сийрэг зурвасыг нэвтэрсэн салхи, зурвас дээгүүр давж ирсэн салхитай мөргөлдөж хүч нь саардаг.

2. Хөрсийг хавж боловсруулах. Хуурай уур амьсгалтай манай орны нөхцөлд хөрсийг аль болох хөндөхгүйгээр, ургамлан бүрхэвчийг устгахгүйгээр /уриншийн боловсруулалтын эцэст 1м² талбайд 40ш гуурс үлдээх/ хөрс боловсруулалтыг аль болох

цөөн оновчтой хийх . Үүнд хавж боловсруулах СЗС-2.1, СЗП-3.6, КПШ-5 зэрэг эрозийн техникийг өргөн ашиглах.

3. Зурваслан тариалах. Салхины хөндлөн чигт хөрс хөнгөн, элэгдэж эвдэрсэн бол 30-50м, элэгдэж эвдрээгүй хүндэвтэр хөрстэй бол 50-75м-ийн өргөнтэйгээр зурваслан тариалах. Ялангуяа томоор талбайг эсгэсэн тохиолдолд зайлшгүй зурваслан тариалах шаардлагатай.

4. Шим ба эрдэс бордоогоор бордох. Үржил шимээр ядуурч доройтсоноос хөрс хийсч элсжих процесс түргэдэг учир хөрсний бүтэц, үржил шимийг сайжруулахын тулд үр тарианд N60P40K40 /үйлчлэх бодис/ , төмс, хүнсний ногоонд N90P60K60 гэсэн дундаж тунгаар эрдэс бордоог хэрэглэхийн дээр орон нутгийн бордоо бууцыг үр тарианд 1га-д 20 тн, төмс, хүнсний ногоонд 20-40 тн хийж өгөх хэрэгтэй. Гэхдээ бууц нь ялзарсан бууц байх шаардлагатай.

5. Сүрэл хэрчиж цацах. Талбайд хураалт хийсэний дараа Сүрэл хэрчигч ФУН-5 төхөөрөмжийг ашиглан комбайнаар 1га-д 6-8цн сүрэл цацаж өгөх нь хөрсөнд бордоо болохоос гадна салхинаас хамгаалах, чийг барих онцгой ач холбогдолтой байдаг.

6. Ногоон бордоот уринш. Үржил шимээр ядуурч, элжсэн талбайд ногоон массыг бий болгоод буцааж түүнийг хөрсөнд булах нь үржил шимийг дээшлүүлж хөрсжүүлэх нэг арга болдог. Таримлыг сонгохдоо хөрсөнд шим тэжээлийн бодисыг хамгийн ихээр хуримтлуулж чадах таримлыг ногоон бордуурт сонгох шаардлагатай. Манай орны нөхцөлд хошоон өвс /донник/, царгасыг /люцерна/ өргөн ашигладаг.

7. Олон наст тариалах. Хүчтэй эвдрэлд орсон талбайг эргэлтээс түр болон бүр чөлөөлж олон наст үет, буурцагт ургамлыг тариалах нь хөрс сайжруулах нэг чухал арга байдаг. Манай орны нөхцөлд царгас, хошоон өвс, хошоонгор, ерхөг, хиаг, өлөнгө, согоовор зэрэг үет болон буурцагт ургамлыг 1га-д 6-10ц байхаар тооцож тариалдаг. Эвдэрч доройтсон талбай уг талбайнхаа онцлогоос хамааран 8-15 жилийн хугацаанд нөхөн сэргэдэг.

Хөрсийг усны элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах

Газрын гадаргын хэвгий байдал, гол мөрний сав газар хэтэрхий ойр талбайг хагалснаас талбай усны шугаман /гуу жалга/ болон нэлэнхүй эвдрэлд орж гуу жалга үүсэх, намагжих явдал хааяа тохиолддог. Үүнд:

1. Шугаман эвдрэл үүссэн тохиолдолд: газрын гадаргын налууд хөндлөн 12-15м – ийн зайтайгаар хөрсийг 50 см гүн зүсэж боловсруулах.
2. Газрын гадаргын хэвгийг тогтсон усыг талбайгаас шуудуу татаж зайлуулах.
3. Нэлэнхүй эвдрэлд орж намагжсан тохиолдолд мөн илүүдэл усыг газрын гадаргын налууг харгалзан нам талруу нь суваг шуудуу татаж урсгах.

Тариалангийн талбайд тархсан хог ургамал, хортон, шавьж, мэрэгчидтэй тэмцэх

Тус аймгийн үр тариа, төмс, хүнсний ногооны талбайд зонхилон тохиолдох өвчин, хортон шавьж, мэрэгчид болон хог ургамлыг устгах зарим нэг бодисын зааварчилгааг толилуулж байна.

Үр тарианы талбайд хог ургамлаас татар сагаг, тарианы хар будаа, чөдөр тарна, үхэр тарна, мөлхөө хиаг, хонгио хошуу будаа, лууль, бөөнөг хамхуул, үнэгэн сүүл, г.м элбэг тааралдана. Мөн хортон мэрэгчидээс шар чичүүл, өвчинөөс шугаман зэв, тоост харуу бага зэрэг үзэгдэнэ.

Төмс, хүнсний ногооны талбайд байцааны хивэн, нугын бор эрвээхэй, жант цох, хөнөөлт бясаа, царцаа, хачиг г.м хортон шавьж түгээмэл тохиолдоно.

Хүснэгт №2.53. Ургамал хамгаалах бодис хэрэглэх заавар

Бодисын нэр	1га-д хэрэглэх тун л/га, кг/га	Хэрэглэх таримал	Хэрэглэх өвчин, шавьж, хог ургамал, мэрэгчид	Хэрэглэх арга, хугацаа, онцлог	Хэдэн удаа хэрэглэх
Децис	0.25	Буудай, арвай	хөнөөлт бясаа, бөөс, цагаалж, тарианы цохууд, үрийн бүгэг,	ургалтын үед 1га-д 100 л ажлын уусмал бэлдэж шүрших.	1-2
	0.25-0.5	Хүнсний ногоо	нугын бор эрвээхэй	Авгалдайн хөжлийн эхний үед 1га-д 100л а/уусмал	1-3
	0.3	Байцаа	хивэн, бөөс, цагаан эрвээхэй	Ургалтын хугацаанд 1га/100л	1-3
	0.1-0.15	Төмс	жант цох ба бусад	Цох гарсан үед 1га-д 100л а/шингэн	1-3
Фуроре супер	0.8-1.2	үр тариа, манжин, лууван, байцаа, сонгино	Хонгио амуу, гагадай, хар будаа	Ургалтын үед хог ургамлын 2 навчтай болох үеэс 1га-д 50-100л а/уусмал	1
Пума супер	0.8-1.2	буудай	Хонгио амуу, хоног будаа, хар будаа	Мөн ижил	1
Зенкор	0.7	Улаан лооль	1наст үет ба өргөн навчит хог ургамал	Таримлын 2-4 навчтай байх үед 1га-д 100л	1
2.4-ийн нэгдлүүд цууны хүчлийн давс, эфирууд	1.5-2.0	үр тариа	өргөн навчит хог ургамал/лууль г.м/	1га-д 25-100л а/уусмал шүрших, 2.4Д давсыг 1.5-2.0, эширийг 0.8-1.5л/га тунгаар	1
	0.8-1.5				
Суми -8	1.5-8.0	буудай	Хатуу ба тоосон харуу, үндэсний ялзрал	1т үрэнд 10л шингэн хэрэглэнэ, үрийг тарихаас 7-30 хоногийн өмнө ариутгана	1
Бромодиалон	14мл/га	буудай	Шар чичүүл болон бусад мэрэгчид	Будаан өгөш бэлдэж 1га-д 1.5-3.0кг цацах	2
Сумицидин20	0.3	Төмс, байцаа, лууван, манжин жимс	Жант цох, бүгэг, байцааны хивэн, ялаа ба бусад	1га-д 50-100л шингэн хэрэглэх	1-3
Кинмикс 5	0.25-0.5	манжин	Мрэгч бүгэг, бөөс, шөвгөлж бусад	1га-д 50-100л шингэн хэрэглэх	1-2
Раундап	2-3 4-6 2-3	Төмс Уринш байцаа	1наст үе болон өргөн навчит х/ур	Төмс соёолохоос 2-5хоногийн өмнө 1га-д 200л шингэн, уриншинд 1га-д 25-100л шингэн	1

Сандофон	2.0	Төмс, лооль	Фиофтор, макроспориоз, переноспориоз өвчинд	Ургалтын үед 1га-д 200л шингэн бэлдэх	2-4
Маврик	0.6-0.12	Алим жимс, жимсгэнэ	Алимны үрэлж эрвээхэйн авгалдай, хачиг	Ургалтын үед 1модонд 2000мл шингэн бэлдэх	1-2

Жич: Сүүлийн үед хлорофос, керлин мэт бодисуудыг хэрэглэхээ больсон болохыг анхааруулж байна.

Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэглэлээс хамааруулан эрдэс ба шим бордоо хэрэглэх

Хөрсний хөдөлгөөнт элементүүд болох ниратазот, хөдөлгөөнт фосфор, калийг тодорхойлсон судалгааны тоо материал, үзүүлэлтийг авч ашиглав. Эдгээр үзүүлэлтийг шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэглэлээр /Усалгаатай газар тариалангийн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, лабораторийн маш бага, бага, дунд, хангалттай, сайн хангалттай гэсэн 5 баллын зэрэглэл, мг/кг шороонд, 0-20см гүн/ авч үзээд тухайн хөрс аль элементээр ямар зэрэглэлд багтаж байгааг тогтоосны үндсэн дээр тухайн Хөдөө аж ахуйн тарималд тохирсон тунгаар бордох юм .

Хүснэгт №2.54. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэг мг/кг шороонд /0-20см гүнд/

Шим тэжээлийн бодисын төрөл	Хангалтын зэрэг				
	Маш бага	Бага	дунд	Хангалттай	Сайн хангалттай
Нитратын азот	< 3.5	3.6-8.0	8.1-11.0	11.1-14.0	> 14
Хөдөлгөөнт фосфор	< 50	51-80	81-130	131-250	> 251
Хөдөлгөөнт кали	< 90	91-120	121-160	161-220	> 221

Жишээ нь: 15/250 га талбайн Нитратын азот кг шороонд 5.6, фосфор 98 мг, кали 162мг байна гэж үзвэл уг талбайн хөрс ургамалд ашиглагдах нитратын азотоор бага, хөдөлгөөнт фосфороор дунд зэрэг хангалттай, калиар хангалттай байна гэсэн үг. Тэгвэл усалгаагүй нөхцөлд үр тариаг бордох тунг дараахи байдлаар N60P30K0–бордох шаардлагагүй гэж тогтооно.

Төмс, хүнсний ногооны талбайд 1га-д 20-40тн бууцаар бордсон тохиолдолд дараахи эрдэс бордооны тунг хэрэглэнэ /хүснэгт 2.50/.

Усалгаагүй үр тарианы талбайг уриншлах үед дээрхи тунгаар, усалгаатай үр тариа болон төмс, хүнсний ногооны талбайг жил бүр тариалахдаа бордоно.

Хэрэв үр тарианы дараа төмс, хүнсний ногоо, тэжээл тариалах бол сүүлийн тарималд шаардлагатай тунгаар тооцож бордоно.

Хүснэгт №2.55. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэргээс хамаарч Хөдөө аж ахуйн тарималыг бордох тун, 1га-д кг /үйлчлэх бодис/.

Таримлын нэр	Хангалтын зэрэг		
	бага	дунд	сайн
1. Азотын бордоо			
үр тариа, усалгаагүй	60	40	40
усалгаатай	120	80	60
Төмс	80	60	40
Эртийн байцаа	200	160	120
Оройн байцаа	120	100	70
Хүнсний ногоо	80	60	40
Ногоон тэжээл, дарш	120	100	50

2. Фосфорын бордоо			
үр тариа, усалгаагүй	40	30	15-20
усалгаатай	80	50	15-20
Төмс	80	60	40
Эртийн байцаа	200	100	60
Оройн байцаа	120	100	45
Хүнсний ногоо	80	70	60
Ногоон тэжээл, дарш	150	120	60
3. Калийн бордоо			
үр тариа, усалгаагүй	40	30	Бордохгүй
усалгаатай	80	60	Бордохгүй
Төмс	120	100	80
Эртийн байцаа	160	100	60
Оройн байцаа	100	80	60
Хүнсний ногоо	90	60	60
Ногоон тэжээл, дарш	150	100	70

Дээр дурьдсан хөрс хамгаалах, хог ургамал хортон шавьж устгах, эрдэс бордоо хэрэглэх заавар зөвлөмжийг өөрийн талбайн онцлог, Хөдөө аж ахуйн тарималд зохицуулан хэрэглэвэл зохино.

Тохиромжтой усалгааны систем

Судалгаанаас үзэхэд Хөвсгөл аймагт усалгаагүй тариалан эрхлэх боломж нөхцөл байгаа боловч усалгаатай газар тариаланг дэмжин хөгжүүлж, хязгаарлагдмал нөөц бүхий тариалангийн газрын хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр 1га-с авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх нь эдийн засгийн хувьд үр ашигтай. Хөвсгөл аймгийн нутагт дэвсгэрт тариалан эрхлэн явуулахад хамгийн тохиромжтой усалгааны систем нь өргөн цацалттай намираа усалгааны систем юм.

Хүснэгт №2.56. Ил талбайн өргөн цацралттай намираа усалгааны систем

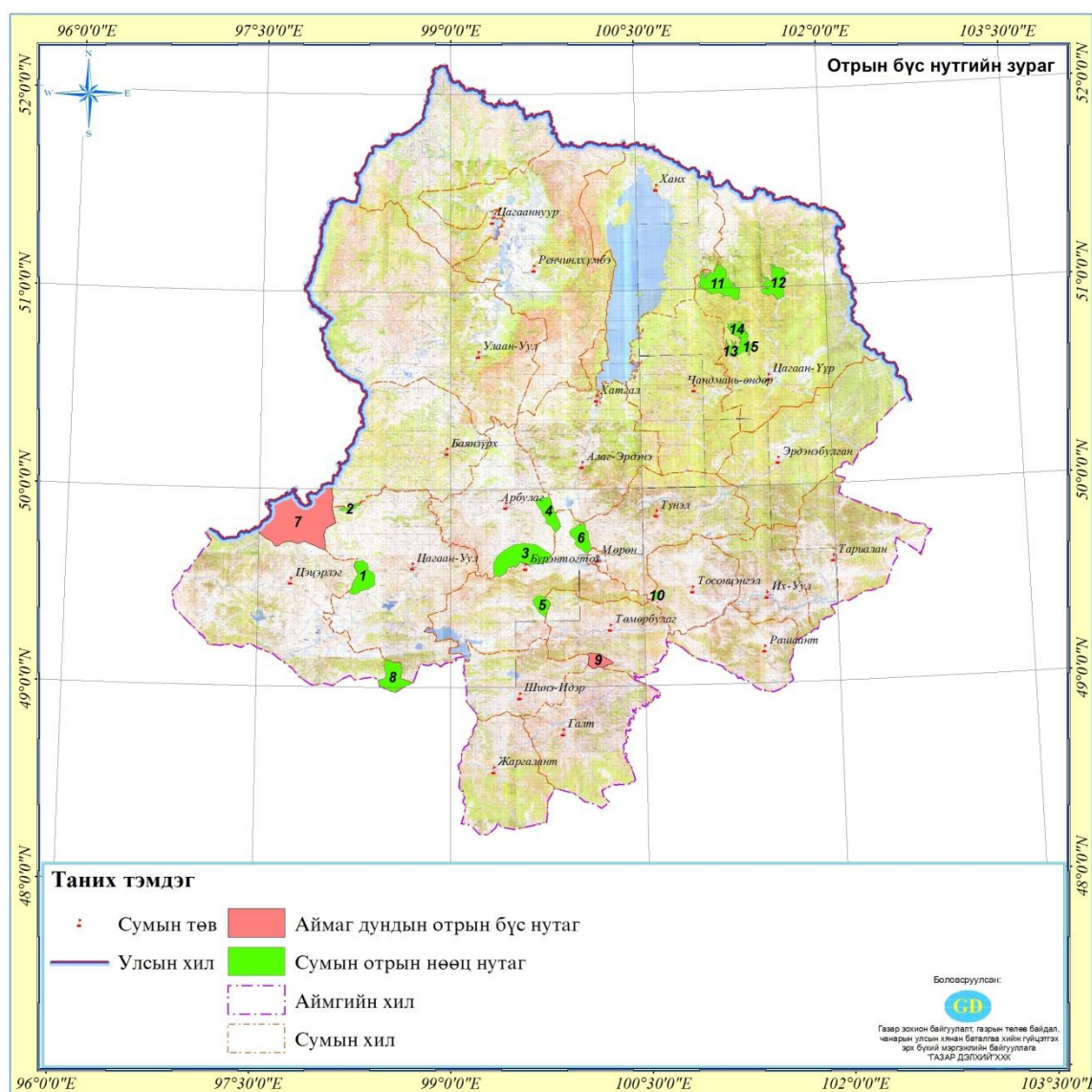
№	Бүтээгдэхүүний нэр	Хэмжих нэгж	Савлагааны хэмжээ	1 багцад орох хэмжээ	Ширхэг үнэ төг	Бүгд
1	Ус сорох болон шахах хоолой	Метр	100 метр	100	2800	280000
2	Ус хувиарлах хоолой	Метр	100 метр	100	2800	280000
3	Хувиарлах хоолойн холбогч	Ширхэг		10	7500	75000
4	Намираа хоолой 7 см	Метр	100 метр	1000	1200	1200000
5	Намираа хоолойн хаалт	Ширхэг		10	200	2000
6	Бэхлэгч	-	-	10	150	1500
7	Нийт 1 га багцын үнэ	-	-	-	-	1838500

Дээрх хүснэгтээр усалгааны 1 га талбайн усалгааны системийн өөрийн өртөг 1838500 төгрөг болж байна.

2.8. Отрын бүс нутгийн ашиглалт хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

Хөвсгөл аймаг оторын бүс нутгийг өргөтгөхөд их анхаарч байна. Цагаан-үүр суманд нутаг 11,12, 13,14-р талбарт зам засч, 269.1 мян га бэлчээрийг зун-өвлийн улиралд отор отороор ашиглана. Сумын дотор оторын хэд хэдэн бүс нутаг бий болгоно. Үүнд: Арбулаг сум 3,4-р талбарт 45 мян га, Бүрэнтогтох сум 5,6-р талбарт 17.1 мян га, Тосонцэнгэл 10-р талбарт гүн өрмийн худаг гаргаж 1.0 мян га, Цагаан-Уул сум 1,2-р талбарт 17.2 мян га бэлчээрийг өвлийн оторт ашиглахаар төлөвлөж байна.

1974-1975 онд Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-уул, Бүрэнтогтох сумын нутагт Завхан аймгаас 40.0 мян мал отроор өвөлжиж байжээ (С. Жигжидсүрэн. 1982 он). Аймаг дундын оторын 7.6 мян га бэлчээр Төмөрбулаг суманд байгуулагдсан, Цэцэрлэг сумын нутагт аймаг дундын оторын бүс 87.0 мян га бэлчээр нэмэгдэнэ.

Зураг №2.8. Отрын бүс нутгийн зураг

Хүснэгт №2.57. Отрын бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ

№	Сумын нэр	Отрын бүс нутаг							Тайлбар	Талбай /га/
		Газрын нэр	Зураг дээрхи дугаар	Ургамалын индекс	Дундаж ургац	Тэжээл нооц	Даац, багтаамж	Пасс нэр		
1	Арбулаг	3	Ө-I-1-3	4.8	3134.2	5055.1	Боролжтой, хөвдөт болон Хөвд - улалжит	Сумын отрын бүс нутаг	6529.5	
			X-I-2-3	6.6	2091.8	3373.9	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт		3169.4	
			X-I-2-5	6.15	2415.2	3895.5	Хялгана-хазаарт		3927.2	
			X-I-4-1	6.3	4.5	7.2	Жижиг улалж- үетэнт		7.1	
			X-II-2-1	5.85	688.1	1109.8	Ботууль алаг өвст Ботууль- жижиг дэгнүүлт үетэнт		1176.2	
			У-II-2-6	3.9	3411.2	5501.9	Үетэн-алаг өвст		8746.6	
			УХ-II-1-3	5.8	96.4	155.5	Өлөнгөт, Өлөнгө - алаг өвст		166.3	
			УХ-II-2-5	6.15	353.7	570.5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга		575.2	
			УХ-II-3-4	6.5	4653.8	7506.2	Зүр өвс-алаг өвс- үетэнт		7159.7	
		УХ-II-4-1	8.4	704.2	1135.8	Улалж - үетэнт	838.3			
				17553.1	28311.5		32295.5			
		4	X-I-2-3	6.6	734.4	1184.5	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1112.7		
			У-II-2-6	3.9	675.0	1088.7	Үетэн-алаг өвст	1730.8		
			X-II-3-2	6.6	3488.4	5626.4	Агь- үетэнт	5285.4		
			УХ-II-2-5	6.15	2782.3	4487.6	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	4524.0		
					7680.0	12387.2		12652.9		
		2	Бүрэнгогтох	5	УХ-II-2-1	5.5	200.2	322.9	Үетэн - улалж - алаг өвст	364.0
					X-I-2-3	4.1	250.0	403.2	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	609.8
					У-III-1-1	3	135.3	218.3	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	451.1
У-III-1-2	3				1264.1	2038.8	Ботууль - алаг өвст	4213.5		
			1849.6	2983.2		5638.4				
6	X-I-2-3		4.1	1137.9	1835.4	Хялгана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	2775.5			
	X-I-2-5		4.2	57.2	92.3	Хялгана-хазаарт	136.3			
	У-III-1-1		3.1	2652.5	4278.2	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	8556.4			
			3847.7	6205.9		11468.1				
3	Тосонцэнгэл	10	У-IV-2-1	2.3	236.8	382.0	Ботууль - алаг өвст	1029.6		
4	Цагаан-Уул	1	Ө-IV-1-1	4.5	155.2	250.3	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	344.8		
			Ө-IV-1-2	4.44	35.0	56.4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	78.8		
			У-II-2-2	5.4	6131.4	9889.4	Ботууль- алаг өвст- улалжит	11354.5		
			УХ-II-2-5	6.15	2432.7	3923.7	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	3955.6		
			8754.2	14119.7		15733.6				
	2	Ө-I-1-2	4.44	5.4	8.7	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат, Зожир өвс - хагт	12.1			
		Ө-IV-1-1	4.5	673.8	1086.7	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	1497.3			
				679.1	1095.4		1509.4			
5	Цагаан-Үүр	11	У-II-2-2	3.4	78.6	126.7	Ботууль- алаг өвст- улалжит	231.1		
			У-III-1-1	3.4	952.3	1536.0	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	2800.9		
			УХ-II-2-1	3.3	88.5	142.8	Үетэн - улалж - алаг өвст	268.2		
			УХ-II-3-3	3.9	2.6	4.1	Алаг өвс-улалж - үетэнт	6.6		
								3306.8		
	12	У-II-2-2	3.4	3.8	6.1	Ботууль- алаг өвст- улалжит	11.1			
		У-III-1-1	3.4	919.4	1482.9	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст	2704.1			
		У-III-1-2	5.3	48.6	78.4	Ботууль - алаг өвст	91.7			
		УХ-II-2-1	3.3	142.8	230.3	Үетэн - улалж - алаг өвст	432.6			
		УХ-II-4-1	4.2	238.6	384.9	Улалж - үетэнт	568.2			
				1353.2	2182.5		3807.7			

6	Цэлэрлэг	13	УХ-II-2-1	3.3	118.6	191.3	Үетэн - улалж - алаг өвст	шаардлаг атай Зуны отрын бүс нутаг, зам засах шаардлаг атай	359.4		
			У-III-1-1	3.4	6.4	10.4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвст		19.0		
					125.0	201.7			378.4		
		14	УХ-II-2-5	3.1	316.2	510.1	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	Өвөл зуны отрын бүс нутаг, зам, ус сайжруул ах	1020.1		
		15	УХ-II-2-5	3.1	83.4	134.5	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	Өвлийн отрын бүс нутаг	269.1		
		7	Төмөрбулаг	7	Ө-II-1-3	2.31	1562.7	2520.5	Бушилз - жижиг дэгнүүлт үетэнт, Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	Аймаг дундын отрын бүс нутаг болгох	6765.1
					Ө-IV-1-1	3.15	6185.3	9976.3	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат		19635.8
					Ө-IV-1-2	3.11	54.0	87.1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт		173.6
					Ө-I-1-2	2.94	14328.6	23110.6	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат, Зожир өвс - хагт		48736.6
					ӨХ-I-1-2	5.88	6771.7	10922.1	Бушилз - улалжит		11516.5
					У-III-1-2	5.04	27.0	43.6	Ботууль - алаг өвст		53.6
						28929.3	46660.1		86881.2		
				8	Ө-IV-1-2	3.11	2968.0	4787.1	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - агьт	Отрын бүс нутаг	9543.5
Ө-I-1-2	2.94				379.3	611.9	Боролжтой Зожир өвс - бушилзат, Зожир өвс - хагт	1290.3			
УХ-II-2-5	3.44				1.1	1.7	Ботууль - алаг өвст хээржсэн нуга	3.1			
					3348.4	5400.7		10836.9			
9	Ө-III-1-2			2.7	6.1	9.9	Жижиг дэгнүүлт үетэн - алаг өвс - бушилзат	Аймаг дундын отрын бүс нутаг	22.6		
	Ө-IV-1-1	2.5	246.4	397.4	Жижиг дэгнүүлт үетэн - бушилзат	985.6					
	Н-II-2-2	3.7	279.5	450.8	Үетэн-цахилдаг - алаг өвст	755.4					
	У-II-2-10	2.8	228.9	369.2	Хялгана - алаг өвст	817.6					
	У-II-2-6	2.9	92.7	149.6	Үетэн-алаг өвст	319.8					
	У-II-3-2	3.6	86.6	139.7	Алаг өвс - үетэн - улалжит	240.7					
	У-III-2-1	2.8	819.2	1321.3	Сөөг бүхий Алаг өвс - үетэнт	2925.8					
	УХ-II-1-1	3.5	527.2	850.3	Үетэн - алаг өвст	1506.3					
		2286.7	3688.3		7573.7						

Отрын бүс нутагт аймаг, сумын төсвийн хөрөнгөөр малын хашаа саравч барих, худаг ус гаргах, өвс тэжээл бэлтгэх, сум дундын нутагт бусад сумдаас нүүж ирэх малчдын замыг тосгуулан дамжин өнгөрөх цэг байгуулж тохижуулах, ойролцоох нутгийн иргэдэд тулгуурлан хүн малын эмч, худалдаа, үйлчилгээний газар ажиллуулах арга хэмжээ авах нь зүйтэй.

Отрын бүс нутгийн бэлчээрийн ургац тачир, сийрэг байдлыг харгалзан отрын бүс нутагт даацаас хэтэрсэн мал оруулах, ган, зуд тохиогоогүй үед мал оруулахаас аль болохоор татгалзаж байхыг санал болголоо.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. ХҮН АМЫН СУУРЬШЛИЙН БҮС НУТГИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын одоогийн байдал

3.1.1. Хот суурин газрын ашиглалтын байдал

2013 оны жилийн эцсийн газрын нэгдмэл сангийн тайлангаар хот тосгон бусад суурин газрын нийт талбай 18783.64 га байна. Үүнээс барилга байгууламжийн дэвсгэр газар 9.3%, нийтийн эдэлбэрийн газар 74.7%, үйлдвэрийн газар 0.13%, уурхайн дэвсгэр газар 5.8%, үлдсэн хувь нь гэр хорооллын газар тус тус эзэлж байна.

Хүснэгт №3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын эзлэх талбай /2013 оны ГНС-н тайлангаас/

№	Сумын нэр	Нийт талбай	Барилга байгууламжийн дэвсгэр газар	Нийтийн эдэлбэрийн газар	Үйлдвэрийн газар	Уурхайн дэвсгэр газар	Гэр хорооллын газар
1	Алаг-Эрдэнэ	2330.90	40.75	2215.51	-	-	74.64
2	Арбулаг	268.00	19.33	162.43	-	-	86.24
3	Баянзүрх	418.90	22.27	352.26	-	-	44.37
4	Бүрэнтогтох	645.98	121.69	312.10	-	109.3	102.89
5	Галт	887.16	31.85	809.07	-	-	46.24
6	Жаргалант	752.80	33.1	698.80	-	-	20.9
7	Мөрөн	1761.56	985.8	280.34	19.45	-	475.97
8	Их-Уул	415.00	24.91	333.18	4.2	-	52.71
9	Рашаант	978.70	17.7	904.40	-	-	56.6
10	Рэнчинлхүмбэ	1504.00	40	560.38	-	850	53.62
11	Тариалан	408.90	30.025	262.38	-	39	77.5
12	Тосонцэнгэл	535.00	21.95	449.25	-	-	63.8
13	Төмөрбулаг	318.40	13.395	253.29	-	-	51.72
14	Түнэл	980.20	112.89	711.71	-	-	155.6
15	Улаан-Уул	563.00	30.77	462.70	-	-	69.53
16	Ханх	0.00	0	0.00	-	-	0
17	Цагааннуур	2102.50	23.56	2022.47	1	-	55.47
18	Цагаан-Уул	793.69	27.74	722.50	-	-	43.45
19	Цагаан-Үүр	554.69	1.765	480.02	-	-	72.91
20	Цэцэрлэг	604.90	84.4	380.66	-	100	39.84
21	Чандмань-Өндөр	1164.00	29.324	1078.84	-	-	55.84
22	Шинэ-Идэр	482.40	13.26	379.44	-	-	89.7
23	Эрдэнэ-Булган	312.96	21.81	214.53	-	-	76.62
Дүн		18783.64	1748.29	14046.24	24.65	1098.3	1866.16

Одоо байгаа хот суурин газрын хэмжээгээр багатай сумд Арбулаг, Их-Уул, Тариалан, Төмөрбулаг, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган зэрэг сумдууд байна. Эдгээр сумдуудын зарим нь аймгийн төвөөс алслагдмал, төв рүү нүүх хүн амын шилжилт хөдөлгөөний байдал, хөрс, ургамалжилтын хувьд газар тариалан, үйлдвэрлэл эрхлэхэд тохиромжгүй, үйлдвэрлэл, зам харгуй, эдийн засгийн хувьд сайн хөгжөөгүй улмаас иргэдийн тогтмол суурьшмал байдал муу байдагтай холбоотой гэж үзэж байна. Харин төв суурин газартай ойр оршдог болон үйлдвэрлэл, зам харгуй сайтай, уул уурхай түлхүү хөгжсөн сумд болох Алаг-Эрдэнэ, Түнэл, Ренчинлхүмбэ зэрэг сумдууд хот суурины газар нутгийн хэмжээгээрээ арай илүү байна. Энэ нь сумын эдийн засгийн нөхцөл бололцоо, иргэдийн тогтвор суурьшилтай ажиллаж амьдрах, зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна.

Хүснэгт №3.2. Хөвсгөл аймгийн сумдын суурин газрын 2009 болон 2013 оны өөрчлөлт га-аар

Д/д	Сумдын нэр	Барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар			Гэр хороололын газар			Нийтийн ашиглалтын газар			Үйлдвэрийн газар			Уурхайн дэвсгэр газар		
		Он	2009	2013	%	2009	2013	%	2009	2013	%	2009	2013	%	2009	2013
1	Алаг-Эрдэнэ	37.54	40.75	8.55	43.3	74.64	72.38	2250.1	2215.51	-1.54						
2	Арбулаг	19.23	19.33	0.57	67.61	86.24	27.56	181.16	162.43	-5.26						
3	Баянзүрх	17.5	22.27	27.26	44.17	44.37	0.45	355.83	352.26	-1.00						
4	Бүрэнтогтох	109.1	121.69	11.54	69.16	102.89	48.77	353.44	312.1	-11.70				108.3	109.3	0.92
5	Галт	28.6	31.85	11.36	36.94	46.24	25.18	821.62	809.07	-1.53						
6	Жаргалант	25	33.1	32.40	16.6	20.9	25.90	703.2	698.8	-0.63						
7	Мөрөн	939.3	985.8	4.95	402.56	475.97	18.24	360.43	280.34	-22.22	18.3	19.45	6.28			
8	Их-Уул	20.02	24.91	24.43	37.03	52.71	42.34	354.72	333.18	-6.07	3.2	4.2	31.25			
9	Рашаант	16.3	17.7	8.59	40.2	56.6	40.80	913.9	904.4	-1.04						
10	РэнчинЛхүмбэ	40	40	0.00	35.81	53.62	49.73	578.19	560.38	-3.08				850	850	0.00
11	Тариалан	25	30.025	20.10	69	77.5	12.32	273.9	262.38	-4.21				39	39	0.00
12	Госонцэнгэл	19.72	21.95	11.31	43.74	63.8	45.86	471.54	449.25	-4.73						
13	Төмөрбулаг	13.12	13.395	2.10	41.42	51.72	24.87	261.86	253.29	-3.27						
14	Түнэл	100.8	112.89	11.99	62.6	155.6	148.56	797.6	711.71	-10.77						
15	Улаан-Уул	30.8	30.77	-0.10	56.9	69.53	22.20	475.3	462.7	-2.65						
16	Ханх	0	0	0.00	0	0	0.00	0	0	0.00						
17	Цагааннуур	8.5	23.56	177.18	30.72	55.47	80.57	2062.3	2022.47	-1.93	1	1	0.00			
18	Цагаан-Уул	27	27.74	2.74	31.15	43.45	39.49	735.54	722.5	-1.77						
19	Цагаан-Үүр	1.84	1.765	-4.08	65.93	72.91	10.59	486.92	480.02	-1.42						
20	Цэцэрлэг	84.4	84.4	0.00	32.69	39.84	21.87	387.81	380.66	-1.84				100	100	0.00
21	Чандмань-Өндөр	25	29.32	17.28	42.4	55.84	31.70	1090.6	1078.84	-1.08						
22	Шинэ-Идэр	9.1	13.26	45.71	85	89.7	5.53	382.3	379.44	-0.75						
23	Эрдэнэ-Булган	13.4	21.81	62.76	48.2	76.62	58.96	250.93	214.53	-2.55						
Аймгийн дүн		1611.3	1748.3	8.50	1403.13	1866.16	33.00	14549	14046.3	-3.46	22.5	24.65	9.56	1097.3	1098.3	0.09

3.1.2. Хөвсгөл аймгийн бүлэг суурингийн тогтолцоо*Хүснэгт №3.3. Хөвсгөл аймгийн суурьшлийн тогтолцоо*

№	Бүлэг суурингийн төвийн нэр	Хамрагдах сум суурины нэр
1	Мөрөн хот	Арбулаг, Бүрэнтогтох, Түнэл, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Баянзүрх, Алаг-Эрдэнэ
2	Ренчинлхүмбэ	Цагааннуур, Улаан-Уул
3	Хатгал	Ханх, Чандмань-Өндөр
4	Тариалан	Их-Уул, Рашаант, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган
5	Шинэ-Идэр	Галт, Жаргалант
6	Цагаан-Уул	Цэцэрлэг

(Эх сурвалж* Монгол Улсын Дэд бүтцийн хөгжлийн яам, <<бүлэг суурингийн тогтолцоо >> төсөл)

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд хот суурины нутаг дэвсгэрийн хэрэгцээг тодорхойлох зорилгоор хүн амын тоог 2020, 2025, 2030 онуудад тооцоолсныг үндэслэн хүн амын тоогоор нь 3 ангиллаа. Үүнд:

3000-5000 хүнтэй сумууд: Ханх, Цагаан-Үүр, Чандмань-Өндөр, Цагааннуур, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган, Хатгал, Арбулаг

5001-7000 хүнтэй сумууд: Баянзүрх, Бүрэнтогтох, Галт, Жаргалант, Их-Уул, Рашаант, Ренчинлхүмбэ, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Улаан-Уул, Цагаан-Уул, Цэцэрлэг

7001-9500 хүнтэй сумууд: Алаг-Эрдэнэ, Тариалан

Ангиллын харгалзан сумдын төвд байх соёл ахуйн үйлчилгээний барилгын хүчин чадлыг тооцоолсон.

Бүлэг суурингийн төв нь Ренчинлхүмбэ, Хатгал, Тариалан, Шинэ-Идэр, Цагаан-Уул сумдад сум дундын эмнэлэг, ерөнхий боловсролын бүрэн дунд төрөлжсөн сургууль байна.

Сум бүрт хүн амын соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагууд болох хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, сумын эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний бүх төрлийн барилга байгууламж байхаар тооцов.

Аймгийн хөгжлийн бодлогод бүлэг суурингийн төвүүдээс гадна үйлдвэрлэлийн төв болох Рашаант, аялал жуулчлалын төв болох Алаг-Эрдэнэ, хойд сумдын тулгуур төв болох Улаан-Уул, загвар сум болох Тосонцэнгэл сумдыг далайцтай хөгжүүлэх зорилт дэвшүүлсэн. Энэ зорилгод нийцүүлж Рашаант суманд мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв байгуулна. Алаг-Эрдэнэ суманд зочид буудал, жуулчны үйлчилгээг түлхүү хөгжүүлж бүх сумдын хүн ардын ажлын байр, амьдарлын нөхцлийг хангахад хот байгуулалтын үйл ажиллагааг чиглүүлнэ.

Аймгийн төв Мөрөн хотод бүрэн дунд боловсролын төрөлжсөн сургууль, Шинжлэх ухаан технологийн парк, Их дээд сургууль байгуулна.

Эх сурвалж* Засгийн газрын 2013 оны 226 тогтоолын 1 дүгээр хавсралт

Хүснэгт№3.4. Хөвсгөл аймгийн сум суурины төвд хот байгуулалтын нормын дагуу байх шаардлагатай соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллага

№	Сум суурины нэр	Хүүхдийн цэцэрлэг	сургууль	Бүрэлдүнд боловсролын н.сүлжүүл	Сумын эмнэлэг	Сум дундын эмнэлэг	Их дээд сургууль	МСУТ	Эмийн сан	Биеийн тамир спортын байгууламж	Соёлын төв	Зочид буудал	Дэлгүүр, худалдаа	Нийтийн хоолны газар	Ахуйн үйлчилгээний төв	Холбооны салбар	Банк
1	Мөрөн	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	Алаг-Эрдэнэ	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	Арбулаг	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	Баянзүрх	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
5	Бүрэнтогтох	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
6	Галт	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
7	Жаргалант	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
8	Их-Уул	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
9	Рашаант	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10	Ренчинлхүмбэ	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11	Тариалан	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12	Тосонцэнгэл	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
13	Төмөрбулаг	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
14	Түнэл	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
15	Улаан-Уул	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
16	Ханх	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
17	Цагааннуур	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
18	Цагаан-Уул	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19	Цагаан-Үүр	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
20	Цэцэрлэг	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
21	Чандмань-Өндөр	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
22	Шинэ-Идэр	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
23	Эрдэнэбулган	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
24	Хатгал	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

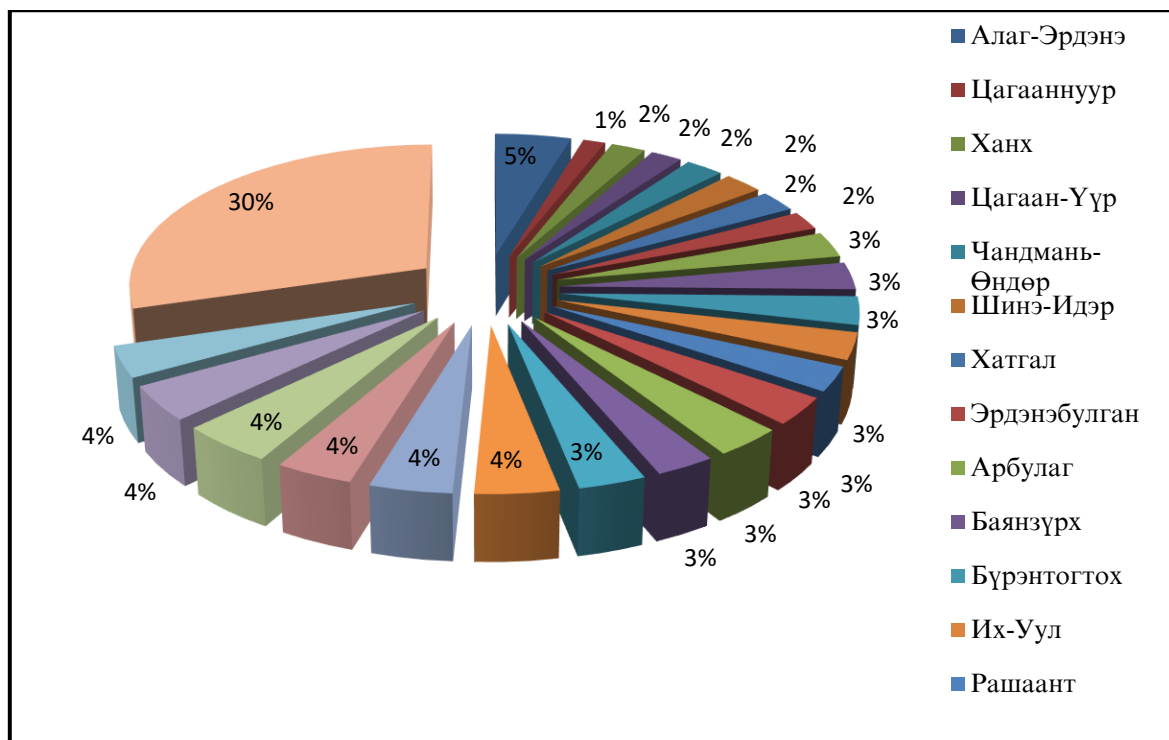
3.2. Хот байгуулалтын нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ, хэрэгцээ шаардлага**3.2.1. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, өсөлт бууралт**

2013 оны статистик тоо баримтаас харахад Хөвсгөл аймгийн нийт хүн амын 32.72% буюу 41198 нь аймгийн төвд, 19.04% буюу 23973 нь сумын төвд, 48.23% буюу 60725 нь хөдөөд тус тус амьдарч байна.

Хөвсгөл аймаг нь засаг захиргааны нэгжийн хувьд хүн амынхаа тоо хэмжээгээр харилцан адилгүй 24 сумаас бүрддэг. 2013 оны эцэст 36.7 мянган өрх, 125.9 мянган хүн амтай болж, 2012 оныхоос өрхийн тоо 3.5 хувиар, хүн ам 0.9 хувиар өссөн байна. Өрх хүн амыг байршлаар нь авч үзвэл нийт өрхийн 19.5 хувь буюу 7.2 мянган өрх, нийт хүн амын 19 хувь буюу 23.9 мянган хүн сумын төвд, нийт өрхийн 31,3 хувь бууу 11.5 мянга өрх, нийт хүн амын 30.3 хувь буюу 38.2 мянган хүн ам аймгийн төвд амьдарч байна.

Хүснэгт №3.5. Хүн ам байршлаар /2013 он/

Сумын нэр	2011 он			2012 он			2013 он		
	Хот	Сумын төв	Хөдөө	Хот	Сумын төв	Хөдөө	Хот	Сумын төв	Хөдөө
Алаг-Эрдэнэ	-	652	2350	-	827	2174	-	841	2167
Арбулаг	-	756	3265	-	668	3110	-	674	3066
Баянзүрх	-	1259	2762	-	820	3207	-	818	3148
Бүрэнтогтох	-	681	3388	-	694	3252	--	713	3391
Галт	-	828	4257	-	836	4193	-	869	4270
Жаргалант	-	1303	3795	-	1280	3797	-	1297	3760
Их-Уул	-	3082	1030	-	1372	2688	-	1224	2665
Рашаант	-	1086	2525	-	753	2875	-	1036	2543
Ренчинлхүмбэ	-	798	4054	-	786	4125	-	772	3976
Тариалан	-	3240	2687	-	3545	2420	-	3143	2640
Тосонцэнгэл	-	1203	2988	-	1201	3016	-	1135	2914
Төмөрбулаг	-	691	3563	-	757	3544	-	791	3525
Түнэл	-	1204	2364	-	1058	2624	-	1310	2347
Улаан-Уул	-	1055	3170	-	1388	2786	-	1411	2748
Ханх	-	1530	1057	-	1578	1095	-	1612	1094
Цагаан-Уул	-	1280	4047	-	913	4386	-	845	4268
Цагаан-Үүр	-	956	1577	-	898	1495	-	989	1497
Цэцэрлэг	-	773	3964	-	789	3868	-	758	3794
Чандмань-Өндөр	-	1286	1718	-	1050	2007	-	995	2025
Шинэ-Идэр	-	879	2554	-	1801	1540	-	727	2406
Хатгал	2982	-	-	3000	-	-	3007	-	-
Мөрөн	37471	-	-	36077	-	-	38191	-	-
Эрдэнэбулган	-	1168	1601	-	1184	1561	-	1169	1562
Цагааннуур	-	763	873	-	797	876	-	844	919
ДҮН	40453	26473	59589	39077	24995	60639	41198	23973	60725

Зураг №3.1. Хүн ам байршлаар 2013

2013 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт суурин хүн ам 125.896 гэж бүртгэгдсэн байгаа юм. Үүнээс аймгийн төв болох Мөрөн хотод нийт хүн амын 30% буюу 38191 хүн, Алаг-Эрдэнэ сум 5% буюу 6015, Галт, Жаргалант, Ренчинлхүмбэ, Тариалан Цагаан-Уул, Цэцэрлэг сумдууд 4% буюу 4552 - 5783, Арбулаг, Баянзүрх, Бүрэнтогтох, Их-Уул, Рашаант, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Улаан-Уул зэрэг сумдууд 3% буюу 3579-4159 хүн, харин Ханх, Цагаан-Үүр, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр, Хатгал, Эрдэнэбулган сумдууд нь 2% болох 2486-3133 хүн, үлдсэн Цагааннуур сум нь 1% буюу 1763 хүн амтайгаар тус тус бүртгэгдсэн байна.

Хүснэгт №3.6. Хүн амын дундаж өсөлтийн хувь, сумдаар 2012-2013 он

№	Сумдын нэр	2012	2013	2013-2012 (%)	2012-2013 оны жилийн дундаж өсөлт
1	Алаг-Эрдэнэ	3001	3008	99.8	0.2
2	Арбулаг	3778	3740	101.0	-1.0
3	Баянзүрх	4027	3966	101.5	-1.5
4	Бүрэнтогтох	3946	4104	96.0	4.0
5	Галт	5029	5139	97.8	2.2
6	Жаргалант	5077	5057	100.4	-0.4
7	Их-Уул	4060	3889	104.2	-4.2
8	Рашаант	3628	3579	101.4	-1.4
9	Ренчинлхүмбэ	4911	4748	103.3	-3.3
10	Тариалан	5965	5783	103.1	-3.1
11	Тосонцэнгэл	4217	4049	104.0	-4.0
12	Төмөрбулаг	4301	4316	99.7	0.3
13	Түнэл	3682	3657	100.7	-0.7
14	Улаан-Уул	4174	4159	100.4	-0.4
15	Ханх	2673	2706	98.8	1.2
16	Цагаан-Уул	5299	5113	103.5	-3.5
17	Цагаан-Үүр	2393	2486	96.1	3.9
18	Цэцэрлэг	4657	4552	102.3	-2.3

19	Чандмань-Өндөр	3057	3020	101.2	-1.2
20	Шинэ-Идэр	3341	3133	106.2	-6.2
22	Мөрөн	36077	38191	94.1	5.9
23	Эрдэнэбулган	2745	2731	100.5	-0.5
24	Цагааннуур	1673	1763	94.6	5.4
Нийт		124711	125896	99.0	1.0

Манай улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээс хойших сумдын хүн амын өсөлт эрс тэс ялгаатай болсон нь дээрх хүснэгтээс харагдаж байна. Энэ нь гагцхүү шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой гэж үзэж болно.

Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд Алаг-Эрдэнэ сум хамгийн их өсөлт 100.4 хувь буюу 3014 хүнээр нэмэгдсэн бол бууралтын хувьд хамгийн их Шинэ-Идэр сум -6.2 хувь буюу 208 хүнээр буурсан үзүүлэлттэй байна. Мөрөн, Цагааннуур, Бүрэнтогтох, Галт, Ханх, Төмөрбулаг, сумууд 0,3-5,9 хүртэлх хувиар өссөн бол үлдсэн бусад сумууд нь 0.4- /-6.2/ хувиар буурсан байна.

Хүснэгт №3.7. Сум суурингийн хүн амын тооцоо

Сүмдын нэр	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Мөрөн	38191	38305	38535	38882	39352	39947	40670	41125	42120	43270	44585	46079	47765	49661	51787	54164	56823	59789
Алаг-Эрдэнэ	6015	6033	6069	6124	6198	6292	6406	6542	6700	6883	7092	7330	7598	7899	8237	8615	9038	9510
Арбулаг	3740	3747	3759	3778	3804	3838	3880	3931	3990	4059	4136	4224	4322	4431	4552	4686	4833	4995
Баянзүрх	3966	3974	3986	4006	4034	4070	4115	4169	4232	4304	4387	4480	4629	4792	4923	5067	5226	5400
Бүрэнтогтох	4104	4116	4141	4178	4229	4293	4370	4463	4571	4696	4838	5000	5183	5389	5619	5877	6166	6488
Галт	5139	5149	5165	5190	5227	5274	5332	5402	5483	5577	5684	5804	5938	6088	6254	6437	6639	6862
Жаргалант	5057	5067	5082	5108	5143	5190	5247	5316	5396	5488	5594	5712	5845	5993	6157	6238	6434	6649
Их-Уул	3889	3897	3908	3928	3955	3991	4035	4088	4149	4220	4300	4390	4493	4607	4732	4872	5025	5193
Рашаант	3579	3590	3611	3643	3688	3743	3810	3892	3986	4094	4219	4360	4520	4699	4900	5125	5377	5657
Ренчинлхүмбэ	4748	4757	4772	4796	4829	4873	4927	4991	5066	5153	5252	5363	5488	5627	5780	5950	6137	6342
Тариалан	5783	5794	5812	5841	5882	5935	6000	6079	6170	6276	6397	6532	668	6852	7039	7246	7473	7724
Тосонцэнгэл	4049	4057	4069	4090	4118	4155	4200	4256	4320	4394	4478	4573	4679	4797	4928	5073	5232	5407
Төмөрбулаг	4316	4329	4355	4394	4447	4514	4596	4693	4810	4940	5091	5262	5454	5670	5913	6185	6488	6827
Түнэл	3657	3668	3690	3723	3768	3825	3894	3977	4075	4186	4314	4458	4622	4805	5010	5240	5497	5784
Улаан-Уул	4159	4167	4180	4200	4230	4268	4315	4371	4437	4513	4600	4697	4806	4928	5063	5211	5375	5554
Ханх	2706	2711	2720	2733	2752	2777	2807	2844	2887	2936	2993	3056	3127	3206	3294	3390	3496	3614
Цагааннуур	1763	1766	1772	1780	1793	1809	1829	1853	1880	1913	1950	1991	2037	2089	2146	2209	2278	2355
Цагаан-Уул	5113	5123	5138	5164	5200	5247	5305	5374	5455	5548	5655	5775	5909	6058	6224	6406	6624	6846
Цагаан-Үүр	2486	2491	2498	2511	2528	2551	2579	2613	2652	2697	2749	2807	2872	2945	3025	3114	3212	3319
Цэцэрлэг	4552	4561	4574	4597	4630	4571	4621	4682	4752	4834	4926	5030	5147	5277	5421	5580	5755	5948
Чандмань-Өндөр	3020	3026	3035	3050	3071	3099	3133	3174	3222	3277	3340	3410	3480	3578	3676	3784	3903	4033
Шинэ-Идэр	3133	3139	3149	3164	3186	3215	3250	3293	3342	3400	3465	3538	3620	3712	3813	3925	4048	4184
Эрдэнэбулган	2731	2736	2744	2758	2778	2802	2832	2870	2913	2963	3020	3084	3155	3235	3324	3421	3528	3647
Хатгал	3100	3109	3128	3156	3194	3242	3300	3370	3452	3546	3654	3776	914	4070	4244	4439	4657	4900

Хүснэгт №3.8. Сум суурингийн төвийн хүн амын тооцоо

Сумдын нэр	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Мөрөн	40105	40225	40467	40830	41325	41949	42708	43614	44669	45888	47283	48867	50656	52667	54921	57442	60262	63407
Алаг-Эрдэнэ	827	829	834	842	852	865	880	899	921	946	975	1007	1044	1086	1132	1184	1242	1307
Арбулаг	677	678	680	684	688	695	703	712	722	735	749	765	783	802	824	848	875	904
Баянзүрх	820	822	824	828	834	842	851	862	875	890	907	926	948	972	998	1027	1059	1095
Бүрэнтогтох	694	696	700	706	715	726	739	755	773	794	818	845	876	911	950	994	1043	1097
Галт	1568	1571	1576	1584	1595	1609	1626	1648	1673	1701	1734	1770	1812	1857	1908	1964	2025	2093
Жаргалант	1280	1282	1286	1293	1302	1314	1328	1346	1366	1389	1416	1446	1479	1517	1558	1604	1654	1710
Их-Уул	1274	1246	1280	1287	1296	1307	1321	1338	1359	1382	1408	1438	1471	1508	1550	1595	1645	1700
Рашаант	1076	1079	1085	1095	1108	1125	1145	1170	1198	1231	1269	1311	1359	1413	1474	1542	1618	1702
Ренчинлхүмбэ	1859	1863	1868	1877	1890	1908	1929	1954	1984	2017	2056	2099	2148	2202	2263	2329	2402	2483
Тариалан	3219	3229	3248	3277	3317	3367	3428	3500	3585	3683	3795	3922	4065	4227	4408	4610	4836	5089
Тосонцэнгэл	1201	1205	1212	1223	1237	1256	1279	1306	1337	1374	1415	1462	1516	1576	1643	1719	1803	1897
Төмөрбулаг	765	767	772	779	788	800	814	832	852	875	902	932	966	1005	1048	1095	1148	1208
Түнэл	2000	2006	2018	2036	2060	2092	2130	2175	2227	2288	2358	2437	2526	2626	2739	2865	3005	3162
Улаан-Уул	1834	1838	1843	1852	1865	1882	1903	1927	1957	1990	2028	2070	2119	2172	2232	2297	2369	2448
Ханх	1672	1675	1680	1689	1700	1716	1735	1757	1784	1815	1849	1888	1932	1980	2035	2095	2160	2233
Цагааннуур	870	872	874	879	885	893	903	915	928	944	962	982	1005	1030	1059	1090	1124	1162
Цагаан-Уул	1028	1030	1033	1038	1045	1055	1067	1080	1097	1115	1137	1161	1188	1218	1251	1288	1328	1373
Цагаан-Үүр	984	986	989	994	1000	1010	1021	1034	050	1068	1088	1111	1137	1165	1197	1233	1272	1314
Цэцэрлэг	1815	1819	1824	1833	1846	1863	1883	1908	1937	1970	2008	2050	2098	2151	2210	2275	2346	2425
Чандмань-Өндөр	1303	1306	1310	1316	1325	1337	1352	1369	1390	1414	1441	1472	1505	1544	1586	1632	1683	1740
Шинэ-Идэр	805	807	809	813	819	826	835	846	859	873	890	909	930	953	979	1008	1040	1074
Эрдэнэбулган	1206	1208	1212	1218	1227	1238	1252	1268	1287	1309	1334	1362	1394	1429	1468	1511	1588	1610
Хатгал	1974	1980	1992	2010	2034	2065	2102	2147	2199	2259	2327	2405	2493	2592	2703	2827	2965	3120

Хүснэгт №3.9. Сумын төвийн өрхийн өсөлтийн тооцоо /2020-2030 он/

Д/д	Сумдын нэр	2020он		2025он		2030он	
		хүн ам	өрх	хүн ам	өрх	хүн ам	өрх
0	1	2	3	4	5	6	7
2	Мөрөн	43614	11183	50656	12988	63407	16258
3	Алаг-Эрдэнэ	899	281	1044	326	1307	408
4	Арбулаг	712	216	783	237	904	274
5	Баянзүрх	862	269	948	296	1095	342
6	Бүрэнтогтох	755	210	876	243	1097	305
7	Галт	1648	532	1812	585	2093	675
8	Жаргалант	1346	384	1479	422	1710	488
9	Их-Уул	1338	418	1471	460	1700	531
10	Рашаант	1170	334	1359	388	1702	486
11	Ренчинлхүмбэ	1954	528	2148	580	2483	671
12	Тариалан	3500	946	4065	1098	5089	1375
13	Тосонцэнгэл	1306	384	1516	446	1897	558
14	Төмөрбулаг	832	238	966	276	1208	345
15	Түнэл	2175	418	2526	486	3162	608
16	Улаан-Уул	1927	567	2119	623	2448	720
17	Ханх	1757	475	1932	522	2233	604
18	Цагааннуур	915	247	1005	272	1162	314
19	Цагаан-Уул	1080	310	1188	339	1373	392
20	Цагаан-Үүр	1034	295	1137	325	1314	375
21	Цэцэрлэг	1908	545	2098	600	2425	693
22	Чандмань-Өндөр	1369	403	1505	443	1740	512
23	Шинэ-Идэр	846	256	930	282	1074	325
24	Эрдэнэбулган	1268	352	1394	387	1610	447
25	Хатгал	2147	716	2493	831	3120	1040

3.2.2. Хот байгуулалтын ерөнхий нөхцлийн үнэлгээ

Хот байгуулалтын үнэлгээг хот суурин тус бүрээр дараахь үзүүлэлтүүдээр гаргана.

Үүнд:

- Далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдал
- Эдэлбэр газрын налуу
- Байгалийн нөлөөлөлд автагдах байдал /үер, салхи, элс/
- Хөрсний усны төвшин
- Ул хөрсний төрөл
- Цэвдэг хөрсний тархалт
- Газар чичирхийллийн бичил мужлал
- Ус хангамжийн эх үүсвэр
- Газар нутгийн онцлогоос хамаарах

Үнэлгээ нь хот суурин бүрээр тохиромжтой, хязгаарлагдмал тохиромжтой, тохиромжгүй гэсэн ангиллаар тодорхойлогдоно.

- Тохиромжтой нөхцөлд 5 балл
- Хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлд 4 балл
- Тохиромжгүй нөхцөлд 3 балл гэсэн баллын тогтолцоогоор үзүүлэлт тус бүрийн үнэлгээг гаргаж, тэдгээрийн дундаж нь үнэлгээг тодорхойлно. Үүнд:

Хүснэгт №3.10. Хот суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үзүүлэлтүүд	Зохицох балл		
		Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй
1	Гадаргын налуу 1-4% 5-10% 11%-ээс дээш	5	4	3
2	Далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдал 1500 метр хүртэл 1500-2000 метр хүртэл 2000-ээс дээш	5	4	3
3	Цэвдэг хөрсний тархалт /хот суурины нутаг дэвсгэрт тархсан хувиар / 0% 50% хүртэл 50%-иас дээш бол	5	4	3
4	Овойлт суултын хөрсний дархалт /хот суурины нутаг дэвсгэрт тархсан хувиар/ 0-5% 10% хүртэл 20%-иас дээш	5	4	3
5	Газар чичирхийллийн мужлал 6 балл 7-8 балл 9 балл ба дээш	5	4	3
6	Хөрсний усны илрэх төвшин 3 метрээс дээш 1-5 метр 10 метр хүртэл	5	4	3
7	Ундны усны хангамж Сайн Дунд Муу	5	4	3

Хот сууринд газрын гадаргын налуу нь 0.4-4% байх нь илүү тохиромжтой байдаг бол газар хөдлөлийн балл барилга байгууламжид сөрөг нөлөө бий болдог. Газар хөдлөлтийн баллын эсрэг авах арга хэмжээ нь барилгын төсөвт өртгийг 4-12 %-иар, Цэвдэг хөрс хот суурины дэвсгэр газрын 60-70 %-д тархсан бол төсөвт өртөг 12-25 %, 25-30 хувьд тархсан бол 1-2 %-иар ихэсдэг. Хүчтэй овойлттой хөрс барилгын төсөвт өртгийг 10%, дунд зэргийн овойлттой хөрс 15%, сул овойлттой хөрс 6%-иар тус тус ихэсдэг байна.

/эх сурвалж: Т. Хоролжав <Монгол орны хот байгуулалтын байгалийн нөхцөл> Улаанбаатар 2011/

Шинээр байгуулах сум суурины төвийг <тохиромжтой> газрыг сонгон байршуулах бөгөөд харин одоо байгаа сумдын төвийн барилга байгууламжийн төлөвлөлтөд байгалийн нөхцлийн үнэлгээгээр төсөвт өртгийн тооцоог нарийвчлан хийх шаардлага тавигдана.

Хүснэгт №3.11. Хөвсгөл аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ

Д/д	Хот суурины нэр	Усан хангамж	Олон жилийн цөвдэг хөрс	Газар чичирхийлэл /балл/	Ул хөрс		Хөрсний усны түвшин /м/	Үерт автагдсан байдал	Газрын гадаргын налуу %	Барилгын уур амьсгалын	Далайн түвшнээс өргөгдсөн байдал /м/	Бусад
					Хөрсний төрөл	Норматив ачаалал /кг/см2/						
1	Мөрөн	+		7-8	овойлт суулт	3.0-6.0	5.0-5.5	үер.хам	5.0-8.0		1550.0	үер.хам
2	Хатгал	дунд	үргэлжилсэн	9	овойлт	2 54 5	2.54.5	үер.хам	3.0-10.0		1700.0	намагтай
3	Ханх	+	алаг цоог	9		2.5-5.0	0.9-2.0	үер.хам	10дээш		1650.0	
4	Могойнол	дунд		9	сул овойлт							
5	Алаг эрдэнэ	+	алаг цоог	8		3.0-3.5			1.0-2.0		1610.0	
6	Арбулаг	+		8	сул овойлт	2.5-3.0	5.5-9.7		2.6		1730.0	
7	Баянзүрх	дунд	үргэлжилсэн	8		3.0-6.0	1.8-2.0		1.0-2.0		1570.0	
8	Бүрэнтогтох	+		8	хүч бус овойлт	3.0-5.0	10дээш		2.0		1350.0	
9	Галт	+		7			10дээш		6.0		1550.0	
10	Их-уул	+		7	хүс овойлт	2.5-3.0	10дээш		1.6		1045.0	
11	Жаргалант	+	алаг цоог	7	хүч бус овойлт	304 2	1.6-5.7	үер.хам	5.0		1370.0	
12	Рашаант	+		7	хүч овойлт	304 0		үер.хам	1.0-3.0		1385 0	
13	Рэнчинлхүмбэ	+	үргэлжилсэн	8		2 54 0	2.4		0.5		1655.0	
14	Тариалан	+		7		2.5-3.0			2.4		1240.0	
15	Тосонцэнгэл	+		7		5.0	Эдээш		2.0-5.0		1200.0	
16	Төмөрбулаг	+		8		2.5-6.0	6.0		5.0		1420.0	
17	Түнэл	+	алаг цоог	7		2 54 0	Дунд		5.0-8.0		1500.0	
18	Улаан уул	+	үргэлжилсэн	8								
19	Цагааннуур	дунд	үргэлжилсэн	8	хүч овойлт	2.3-3.0	1.4-1.5		2.0		1540.0	
20	Цагаан-уул	+	алаг цоог	9		5.0			4.0-6.0		1790 0	
21	Цагаан-үүр	+	үргэлжилсэн	8-9	хүч овойлт	2 54 0	1.54.3		0.5-0.6		1130.0	
22	Цэцэрлэг	+	үргэлжилсэн	9	дунд овойлт	304 5	40дээш		1.0-2.0		1855.0	
23	Чандмань-өндөр	+	үргэлжилсэн	7	овойлт	2 04 5		үер.хам	1.0-2.5		13000	
24	Шинэ идэр	+		8		2 54 5	10дээш		4.0		1650.0	
25	Эрдэнэбулган	+		8	овойлт	1.5-5.0	2.84.5	үер.хам	4.0		1140.0	

Хүснэгт №3.12. Хөвсгөл аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхцлийн үнэлгээ

№	Хот суурины нэр	Газрын гадаргуу				Байрлалын өндөршилт			Цэвдэг хөрсний тархалт			Овоолт суулттай хөрсний тархалт			Газар чичирхийллийн балл				Хөрсний усны илрэх төвшин				Ундны усны хангамж			Инженер-геологийн нөхцлийн үнэлгээ	
		Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй		Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Сайн	Дунд	Муу	Дундаж балл	Үнэлгээ		
1	Мөрөн		-0.75			387.5		Үгүй/5				4			-0.25		1.1			Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
2	Хатгал		-1.75			425			Үргэлжилсэн/3			3		3		-0.5					Дунд /4		3.6	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
3	Ханх			3.6/6		412.5				Алаг цоог/4			Сул/4		3		-0.275			Сайн /5			3.8	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
4	Могойн гол												Сул/4		3		4				Дунд /4		3.7	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
5	Алаг-Эрдэнэ	0.2				402.5				Алаг цоог/4		Үгүй/5			2		4			Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
6	Арбулаг	0.5/2				432.5		Үгүй/5					Сул/4		2		-0.84			Сайн /5			4.7	Тохиромжтой			
7	Баянзүрх	-0.2				392.5			Үргэлжилсэн/3		Үгүй/5				2		-0.25				Дунд /4		4.1	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
8	Бүрэнтогтох	0.4				270		Үгүй/5					Сул/4				2.2			Сайн /5			4.7	Тохиромжтой			
9	Галт		1.5			387.5		Үгүй/5							1.75		4		Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой				
10	Их-Уул	0.3/2				209		Үгүй/5					Хүчтэй/3		1.75		2.2	4		Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
11	Жаргалант		1.25			274				Алаг цоог/4			Сул/4		1.75		-1.02			Сайн /5			4.3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
12	Рашаант	-0.4				277		Үгүй/5					Хүчтэй/3		1.75		4			Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
13	Ренчинлхүмбэ	0.1				413.7			Үргэлжилсэн/3		Үгүй/5				2		0.8			Сайн /5			4.1	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
14	Тариалан	0.4/8				248		Үгүй/5							1.75		4			Сайн /5			4.7	Тохиромжтой			
15	Тосонцэнгэл		-0.75			240		Үгүй/5							1.75		0.8			Сайн /5			4.7	Тохиромжтой			
16	Төмөрбулаг		1.25			284		Үгүй/5							2		1.2			Сайн /5			4.7	Тохиромжтой			
17	Түнэл		-0.75			300				Алаг цоог/4		Үгүй/5			1.75		4			Сайн /5			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
18	Улаан-Уул								Үргэлжилсэн/3		Үгүй/5				2		4			Сайн /5			3.2	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			
19	Цагааннуур	0.4				385			Үргэлжилсэн/3				Хүчтэй/3		2		0.37				Дунд /4		3.8	Хязгаарлагдмал тохиромжтой			

20	Цагаан-Уул		-0.5		447.5			Алаг цоог/4						3		4		Сайн /5		3.8	Хязгаарлагдмал тохиромжтой
21	Цагаан-Үүр	- 0.0 2		226					Үргэл жилсэ н/3			Хүчт эй/3		- 0.33		4		Сайн /5		4.0	Хязгаарлагдмал тохиромжтой
22	Цэцэрлэг	-0.2			463.7				Үргэл жилсэ н/3		Сул/4			3	0.8			Сайн /5		4.1	Хязгаарлагдмал тохиромжтой
23	Чандмань- Өндөр	-0.3		260					Үргэл жилсэ н/3		4		1.75		5			Сайн /5		4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой
24	Шинэ-Идэр	0.8			412.5		Үгүй/5				Үгүй/5			2		2		Сайн /5		4.7	Тохиромжтой
25	Эрдэнэбулган	0.8		228			Үгүй/5				4		2			-0.42		Сайн /5		4.5	Тохиромжтой

Хөвсгөл аймгийн хот суурины байгалийн нөхцөлийн үнэлгээний дүгнэлт

Гадаргын налуугын үнэлгээгээр: Алаг-Эрдэнэ, Арбулаг, Баянзүрх, Бүрэнтогтох, Их-Уул, Рашаант, Ренчинлхүмбэ, Тариалан, Цагааннуур, Цагаан-Үүр, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган сумд 1-4%-ын налуутай буюу тохиромжтой харьцангуй тэгш газартай байрлаж байна. Хатгал, Мөрөн, Галт, Жаргалант, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Цагаан-Уул сумд 5-8 хувийн налуутай учир хязгаарлагдмал тохиромжтой.

Байршлын өндөршилт буюу далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдлаар: Бүрэнтогтох, Их-Уул, Жаргалант, Рашаант, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Цагаан-Үүр, Чандмань-Өндөр, Эрдэнэбулган сумд 1500м хүртэл өндөрт байрладаг нь тохиромжтой нөхцөлтэй.

Мөрөн, Хатгал, Ханх, Алаг-Эрдэнэ, Арбулаг, Баянзүрх, Галт, Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Цагаан-Уул, Цэцэрлэг, Шинэ-Идэр сумд 2000м хүртэл өндөрт байрладаг нь хязгаарлагдмал тохиромжтой. Иймд барилга дулаан хадгалалтад тохирсон хийц сонгох шаардлагатай.

Цэвдэг хөрсний тархалтын үзүүлэлтээр: Арбулаг, Бүрэнтогтох, Галт, Их-Уул, Рашаант, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган сумд цэвдэг хөрсгүй учир тохиромжтой нөхцөлтэй.

Ханх, Алаг-Эрдэнэ, Жаргалант, Түнэл, Цагаан-Уул сумдад цэвдэг хөрс алаг цоог тархсан учир хязгаарлагдмал тохиромжтой. Хатгал, Баянзүрх, Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Цагааннуур, Цагаан-Үүр, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр сумдад үргэлжлэн тархсан цэвдэг хөрстэй учир тохиромжгүй нөхцөлтэй.

Цэвдэг хөрстэй газарт барилга байгууламж барихад барилгын суурь, төрөл хийцийг оновчтой сонгож, нөлөөллийг харгалзсан арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай.

Овойлт суулттай хөрсний тархалт, хүчний зэргийн үзүүлэлтээр: Сул овойлттой хөрс бүхий Мөрөн, Хатгал, Ханх, Могойн гол, Арбулаг, Бүрэнтогтох, Жаргалант, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр, Эрдэнэбулган сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлтэй.

Их-Уул, Рашаант, Цагаан-Уул, Цагаан-Үүр сумдад хүчтэй овойлттой хөрс илэрсэн учир тохиромжгүй нөхцөлтэй. Алаг-Эрдэнэ, Баянзүрх, Галт, Ренчинлхүмбэ, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Шинэ-Идэр сумдад овойлт суулттай хөрс илрээгүй учир тохиромжтой нөхцөлтэй юм.

Овойлт суулттай хөрстэй газарт барилга байгууламж барихад түүнд тохирсон барилгын хийц, төрлийг сонгож, хүчний нөлөөллийн эсрэг арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай.

Газар чичирхийллийн мужлалаар: 7-8 баллын мужлалд оршдог Мөрөн, Алаг-Эрдэнэ, Арбулаг, Баянзүрх, Бүрэнтогтох, Галт, Их-Уул, Жаргалант, Рашаант, Ренчинлхүмбэ, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Улаан-Уул, Цагааннуур, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлтэй.

Хатгал, Ханх, Могойн гол, Цагаан-Уул, Цагаан-Үүр, Цэцэрлэг сумд 9 баллын мужлалд байрладаг учир тохиромжгүй нөхцөлтэй.

9-10-аас дээш баллтай газарт барилга байгууламж барихад газар хөдлөлийн хүчний эсрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай байдаг.

Хөрсний ус илрэх төвшний үзүүлэлтээр: Хатгал, Ханх, Могойн гол, Алаг-Эрдэнэ, Баянзүрх, Галт, Их-Уул, Жаргалант, Рашаант, Ренчинлхүмбэ, Тариалан, Түнэл, Улаан-Уул, Цагааннуур, Цагаан-Уул, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган сумдад хөрсний ус 3 метр хүртэлх төвшинд илэрдэг учир хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлтэй.

Хөрсний ус нь харьцангуй гүнд буюу 3 метрээс дээш төвшинд илэрдэг Мөрөн, Арбулаг, Бүрэнтогтох, Их-Уул, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр сумд тохиромжтой нөхцөлтэй.

Ундны усны хангамжийн үзүүлэлтээр: Хатгал, Могойн гол, Баянзүрх, Цагааннуур сумд дунд зэрэг гэсэн судалгаатай байна. Бусад бүх сум сууринд ундны усны хангамж сайн.

3.2.3. Хот суурины газрын хэрэгцээ, хангамжийн үнэлгээ

Газар зохион байгуулалтын 2014-2030 оны ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын хүрээнд хот байгуулалтад тавигдах ерөнхий шаардлага, төлөвлөлтийн норм ба дүрмийн дагуу тухайн хот сум суурины төвийн барилга байгууламж, нутаг дэвсгэрийн бүсүүдэд шаардагдах газрын хэмжээг тооцоолж гаргалаа.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөний тооцооны үндэс болох хүн амын хэтийн тоог 2014-2020, 2021-2025, 2026-2030 оноор тооцоолж хүн амын тоотой уялдуулан орон сууц, цэцэрлэг сургууль эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжуудын хүчин чадал, шаардагдах эдэлбэр газрын хэмжээг тодорхойлов. /Хот байгуулалтын нормоор/

Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгуулалмжын бүс

Захиргаа олон нийтийн төвд нутгийн захиргаа олон нийтийн 7-8 байгууллага төвлөрч 8,4-9,6 га газрыг эзлэнэ. Худалдаа үйлчилгээний төвд дэлгүүр, ахуйн үйлчилгээний байгууллагууд байрлаж 1,0-1,14 га газартай байна.

Гэр орон сууцны бүс

Орон сууцны бүсэд шаардагдах газрын хэмжээг гаргахдаа нэг өрхөд 0,07-0,08 га эдэлбэр газар ногдохоор, өмчлөлд шаардагдах газрын хэмжээг хуулийн дагуу нэг иргэнд 0,5 га-аар тус тус тооцсон. Цэцэрлэгийн 1 хүүхдэд 40м², ерөнхий боловсролын сургууль дотуур байрт 2,0-2,8 га, эмнэлэгийн 1 оронд 300м², биеийн тамир спортын цогцолбор нь 1000 хүнд 0,7-0,9 га байна.

Үйлдвэр аж ахуйн бүс

Үйлдвэр аж ахуйн бүсийн тооцоонд тухайн сумын газрын нэгдмэл сангийн тайлан, хөгжлийн хэтийн төлөвийн харгалзан үзсэн болно. Энэ бүсэд байх хүнс, бараа, барилгын материал, түүхий эдийн захуудыг хот төлөвлөлтийн нормд заагдсан 1000 хүнд 60-300м²

эдэлбэр газар ногдохоор, дахин ашиглах түүхий эд /хоёрдогч түүхий эд/-ийн цэгийн газрын хэмжээг 5-6 мянган хүнд 0,1 га эдэлбэр газар бүхий 1 объект байхаар тооцсон.

Нийтийн эзэмшлийн бусад газар

Хот орчмын бүсэд хамаарах хог хаягдлын газрын хэмжээ нь нормоор 1000 хүнд 0,02-0,05 га байна. Оршуулгын газрын хэмжээ нь нормоор 1000 хүнд 0,3-0,5 га байх ёстой боловч одоо байгаа хэмжээнээс нь ихгүй байхаар тооцсон. Авто засварын газар 100 машинд 5,0 га, шатахуун түгээх станц 2 резервуартай үед 0,1 га, 4 резервуартай бол 0,2 га, 6 резервуартай бол 0,3 га байна.

Галын депо нь 5-6 мянган хүнд 0,3-0,6 га эдэлбэр газар бүхий 1 объект байх бөгөөд 2-оос цөөнгүй машинтай байна.

Автовокзал нь 100 машинд 2,3 га, 200 машинд 3,5 га эдэлбэр газартай байна. Нисэх буудлын эдэлбэр газрыг газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсанаар авч тооцсон. Сумын төвд байх халаалтын зуух, ус хангамжийн эх үүсвэр, бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын хэмжээг хүчин чадалтай нь уялдсан нормоор бодож төлөвлөв. Хот төлөвлөлтийн норм нь хот байгуулалтын үр ашиг, оршин суугчдын ажиллаж амьдрах таатай нөхцлийг хангах оновчтой хэмжээ тул түүнийг баримтлан хот байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах нь зохистой.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд сумуудын хүн амын тоо, сумуудын төвийн барилга байгууламж болон бүсүүдийн шаардагдах газрын хэмжээ, иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээг сум тус бүрээр тооцоолов. Үүнд:

1. Сумын төвийн хүн амын тооцоо
2. Сумын хүн амын тооцоо
3. Сумын төвийн өрхийн тооцоо
4. Сумын төвийн суурьшлийн бүсийн тооцоо
5. Соёл ахуй үйлчилгээний байгууллагуудын эдэлбэр газрын тооцоо
6. Сумын төвийн дэд бүсийн тооцоо
7. Сумын төвийн эдэлбэр газрын тооцоо
8. Сумын хүн амын өмчлөлд шаардагдах газрын хэрэгцээний тооцоо

Хүснэгт №3.13. Сумын төвийн суурьшлын бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо /2010-2030 он/ хот байгуулалтын нормоор

Д/д	Сумын нэр	2020							2025							2030						
		Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн	Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн	Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	28.1	9.04	8.4	1.8	0.9	4.82	53.06	32.6	9.04	9.0	2.0	1.04	5.37	59.05	40.8	9.04	9.6	2.6	1.31	6.34	69.7
2	Арбулаг	21.6	6.29	8.4	1.4	0.7	3.84	43.23	23.7	6.29	9.0	1.6	0.8	4.14	45.53	27.4	6.29	9.6	1.8	0.9	4.6	50.6
3	Баянзүрх	26.9	7.27	8.4	1.8	0.9	4.53	49.8	29.6	7.27	9.0	2.0	0.95	4.9	53.72	34.2	7.27	9.6	2.2	1.1	5.43	59.8
4	Бүрэнтогтох	23.3	7.71	8.4	1.6	0.8	4.18	46.0	27.0	7.71	9.0	1.8	0.88	4.64	51.03	33.9	7.71	9.6	2.2	1.1	5.45	59.96
5	Галт	53.2	10.25	8.4	3.2	1.6	7.66	84.31	58.5	10.25	9.0	3.6	1.8	8.32	91.47	67.5	10.25	9.6	4.2	2.1	9.36	103.01
6	Жаргалант	42.7	9.19	8.4	2.7	1.35	6.43	70.77	46.9	9.19	9.0	3.0	1.5	6.96	76.55	54.2	9.19	9.6	3.4	1.7	7.81	85.9
7	Их-Уул	41.8	13.23	8.4	2.7	1.34	6.75	74.22	46.0	13.23	9.0	3.0	1.47	7.23	79.93	53.1	13.23	9.6	3.4	1.7	8.1	89.13
8	Рашаант	37.1	8.79	8.4	2.4	1.17	5.79	63.65	43.1	8.79	9.0	2.8	1.36	6.51	71.56	54.0	8.79	9.6	3.4	1.7	7.75	85.24
9	Ренчинлхүмбэ	58.7	11.06	8.4	4.0	1.95	8.41	92.52	64.4	11.06	9.0	2.3	2.14	8.9	97.8	74.6	11.06	9.6	5.0	2.48	10.27	113.01
10	Тариалан	105.1	18.19	8.4	7.0	3.5	14.22	156.41	122.0	18.19	9.0	8.2	4.1	16.15	177.64	152.8	18.19	9.6	10.2	5.1	19.6	215.49
11	Тосонцэнгэл	42.7	9.26	8.4	2.6	1.3	6.43	70.69	49.6	9.26	9.0	3.0	1.5	7.24	79.6	62.0	9.26	9.6	3.8	1.9	8.65	95.21
12	Төмөрбулаг	26.4	7.89	8.4	1.6	0.8	4.51	49.6	30.7	7.89	9.0	2.0	1.0	5.06	55.65	38.3	7.89	9.6	2.4	1.2	5.94	65.33
13	Түнэл	52.25	12.64	8.4	4.4	2.17	8.0	87.86	60.75	12.64	9.0	5.0	2.5	9.0	98.99	76.0	12.64	9.6	6.4	3.2	10.8	118.64
14	Улаан-Уул	63.0	10.78	8.4	3.8	1.9	8.8	96.68	69.2	10.78	9.0	4.2	2.1	9.53	104.81	80.0	10.78	9.6	4.8	2.4	10.7	118.28
15	Ханх	52.7	8.89	8.4	3.4	1.7	7.5	82.59	58.0	8.89	9.0	3.8	1.9	8.16	89.75	67.1	8.89	9.6	4.4	2.2	9.22	101.41
16	Цагааннуур	27.4	6.33	8.4	1.8	0.9	4.48	49.31	30.2	6.33	9.0	2.0	1.0	4.85	53.38	34.9	6.33	9.6	2.4	1.2	5.44	59.87
17	Цагаан-Уул	34.4	8.49	8.4	2.2	1.1	5.46	60.05	37.7	8.49	9.0	2.4	1.2	5.9	64.69	43.6	8.49	9.6	2.8	1.4	6.6	72.49
18	Цагаан-Үүр	32.8	6.84	8.4	2.0	1.0	5.1	56.14	36.1	6.84	9.0	2.2	1.1	5.52	60.76	41.7	6.84	9.6	2.6	1.3	6.2	68.24
19	Цэцэрлэг	60.6	11.46	8.4	3.8	1.9	8.62	94.78	66.7	11.46	9.0	4.2	2.1	9.35	102.81	77.0	11.46	9.6	4.8	2.4	10.53	115.79
20	Чандмань-Өндөр	44.8	8.12	8.4	2.8	1.4	6.55	72.07	49.02	8.12	9.0	3.0	1.5	7.1	77.92	56.9	8.12	9.6	3.4	1.7	8.0	87.72
21	Шинэ-Идэр	25.6	6.6	8.4	1.6	0.8	4.3	47.3	28.2	6.6	9.0	1.8	0.9	4.65	51.15	32.5	6.6	9.6	2.2	1.1	5.2	57.2
22	Эрдэнэбулган	39.1	7.4	8.4	2.6	1.3	5.9	64.7	43.0	7.4	9.0	2.8	1.4	6.4	70.0	49.7	7.4	9.6	3.2	1.6	7.2	78.7
23	Хатгал	71.6	12.1	8.4	4.2	2.1	9.8	108.32	93.1	12.1	9.0	5.0	2.5	11.2	122.9	104.0	12.1	9.6	6.2	3.1	13.5	148.5

Хүснэгт №3.14. Сум төвийн дэд бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо /төлөвлөлтийн хугацааны эцэст 2030он/ хот байгуулалтын нормоор

Д/д	Сумдын нэр	Инженерийн байгууламжийн бүс			Аж ахуй үйлдвэрийн бүс									Хот орчмын бүс /төвөөс 5-15 км-т/					Дэд бүсийн дүн		
		Усны эх үүсвэр усан сан	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж	Халаалтын зуух	Авто вокзал	Галын депо	Хоёрдогч түүхий эд авах цэг	Үйлдвэрийн бүс	Хүнсний зах	Ахуй үйлчилгээ барааны зах	Барилгын материалын зах	Түлшний зах	Түүхий эдийн зах	ШТС	Амралт сувиллын газар	Нисэх буудал	Хог хаях газар	Оршуулгын газар		Зам	Хамгаалалтын зурвас
1	Алаг-Эрдэнэ	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.2		45.05	0.05	1.7	6.5		73.74
2	Арбулаг	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.2			0.05	2.6	6.5		29.56
3	Баянзүрх	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.2			0.05	2.0	6.5		28.96
4	Бүрэнтогтох	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	110.03	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.2			0.05	4.2	6.5		126.16
5	Галт	1.2	0.7	0.8	2.3	0.3	0.1	15.0	0.06	0.01	0.06	0.06	0.01	0.2			0.05	2.3	6.5		29.65
6	Жаргалант	1.2	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.06	0.01	0.06	0.06	0.01	0.2			0.05	1.1	6.5		28.08
7	Их-Уул	1.2	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.05	0.01	0.05	0.05	0.01	0.2			0.05	2.0	6.5		29.22
8	Рашаант	1.3	1.0	1.0	2.4	0.4	0.1	90.0	0.05	0.01	0.05	0.05	0.01	0.2			0.05	1.0	6.5		104.12
9	Ренчинлхүмбэ	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	40.0	0.07	0.01	0.07	0.07	0.01	0.2			0.05	2.1	6.5		54.21
10	Тариалан	1.5	0.7	0.8	2.3	0.3	0.1	15.0	0.15	0.01	0.15	0.15	0.01	0.2			0.05	4.0	6.5		31.92
11	Тосонцэнгэл	1.5	0.7	0.8	2.4	0.4	0.1	15.0	0.06	0.01	0.06	0.06	0.01	0.2			0.05	9.0	6.5		36.87
12	Төмөрбулаг	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.2			0.05	3.0	6.5		30.87
13	Түнэл	1.5	0.7	0.8	2.3	0.3	0.1	15.0	0.09	0.01	0.09	0.09	0.01	0.2			0.05	9.0	6.5		36.74
14	Улаан-Уул	1.0	0.7	0.7	2.3	0.4	0.1	15.0	0.07	0.01	0.07	0.07	0.01	0.2			0.05	2.0	6.5		29.18
15	Ханх	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.06	0.01	0.06	0.06	0.01	0.2			0.05	-	6.5		27.1
16	Цагааннуур	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.2		12.0	0.05	3.0	6.5		41.96
17	Цагаан-Уул	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.2			0.05	36.0	6.5		62.49
18	Цагаан-Үүр	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.2			0.05	1.0	6.5		27.49
19	Цэцэрлэг	1.0	0.7	0.8	2.3	0.3	0.1	100.0	0.07	0.01	0.07	0.07	0.01	0.2			0.05	3.0	6.5		30.18
20	Чандмань-Өндөр	1.5	0.8	0.8	2.4	0.4	0.1	15.0	0.05	0.01	0.05	0.05	0.01	0.2		4.0	0.05	2.0	6.5		33.22
21	Шинэ-Идэр	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.2			0.05	1.0	6.5		27.96
22	Эрдэнэбулган	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	15.0	0.05	0.01	0.05	0.05	0.01	0.2		4.0	0.05	2.0	6.5		33.02
23	Хатгал	2.0	1.0	1.1	3.5	0.6	0.1	15.0	0.09	0.01	0.09	0.09	0.01	0.3		50.0	0.05	117.0	6.5		197.44

Хүснэгт №3.15. Сум суурины суурьшлын бүсийн соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагуудын эдэлбэр газрын тооцоо

Д/д	Сумдын нэр	2030 он						
		Хүүхдийн цэцэрлэг	ЕБС	Эмнэлэг	Биений тамир спорт	Худалдаа үйлчилгээ	Нөөц 10%	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	0.47	2.8	2.43	1.04	1.48	0.82	9.04
2	Арбулаг	0.32	2.3	1.35	0.72	1.03	0.57	6.29
3	Баянзүрх	0.4	2.6	1.45	0.9	1.25	0.67	7.27
4	Бүрэнтогтох	0.4	2.7	1.71	0.95	1.25	0.70	7.71
5	Галт	0.75	2.7	1.8	1.65	2.39	0.93	10.25
6	Жаргалант	0.61	2.7	1.74	1.36	1.94	0.84	9.19
7	Их-Уул	0.60	2.4	1.41	1.36	1.93	0.13	13.23
8	Рашаант	0.60	2.6	1.5	1.36	1.93	0.8	8.79
9	Ренчинлхүмбэ	0.86	2.7	1.65	2.0	2.85	1.01	11.06
10	Тариалан	1.84	2.8	2.01	4.08	5.81	1.65	18.19
11	Тосонцэнгэл	0.68	2.6	1.45	1.52	2.17	0.84	9.26
12	Төмөрбулаг	0.43	2.7	1.71	0.96	1.37	0.72	7.89
13	Түнэл	1.15	2.6	1.53	2.56	3.65	1.15	12.64
14	Улаан-Уул	0.9	2.6	1.45	2.0	2.85	0.98	10.78
15	Ханх	0.79	2.0	1.02	1.76	2.51	0.81	8.89
16	Цагааннуур	0.4	2.3	0.72	0.96	1.37	0.58	6.33
17	Цагаан-Уул	0.5	2.7	1.8	1.12	1.6	0.77	8.49
18	Цагаан-Үүр	0.47	2.3	0.93	1.04	1.48	0.62	6.84
19	Цэцэрлэг	0.86	2.7	1.58	1.92	3.36	1.04	11.46
20	Чандмань-Өндөр	0.62	2.3	1.11	1.39	1.96	0.74	8.12
21	Шинэ-Идэр	0.4	2.3	1.16	0.9	1.24	0.6	6.6
22	Эрдэнэбулган	0.58	2.0	1.05	1.28	1.82	0.67	7.4
23	Хатгал	1.12	2.5	1.35	2.5	3.53	1.1	12.1

Хүснэгт №3.16. Иргэнд өмчлүүлэх газрын нөөцийн төлөвлөлт га-аар

№	Сум суурины нэр	Газрын хэрэгцээ					Шинээр шаардагдах газрын хэмжээ	
		2030	2025	2020	Үүнээс		2025	2030
					Олгогдсон газар	Нэмж олгох газар		
1	Алаг-Эрдэнэ	4755	3799	3271	76.84	3194.16	528	956
2	Арбулаг	2497.5	2161	1965.5	86.24	1879.26	195.5	336.5
3	Баянзүрх	2700	2314.5	2084.5	44.37	2040.13	230	385.5
4	Бүрэнтогтох	3244	2591.5	2231.5	102.89	2128.61	360	652.5
5	Галт	3431	2969	2701	46.24	2654.76	268	462
6	Жаргалант	3324.5	2922.5	2658	20.9	2637.1	264.5	402
7	Их-Уул	2596.5	2246.5	2044	52.71	1991.29	202.5	350
8	Рашаант	2828.5	2260	1946	56.6	1889.4	314	568
9	Ренчинлхүмбэ	3171	2744	2495.5	53.62	2441.88	248.5	427
10	Тариалан	3862	3341.5	3039.5	77.5	2962	302	520.5
11	Тосонцэнгэл	2703.5	2339.5	2128	63.8	2064.2	211.5	364
12	Төмөрбулаг	3413.5	2727	2346.5	51.72	2294.78	380.5	686.5
13	Түнэл	2892	2311	1988.5	155.6	1832.9	322.5	581
14	Улаан-Уул	2777	2403	2185.5	69.53	2115.97	217.5	374
15	Ханх	18.7	1563.5	1422	82.44	1339.56	141.5	243.5
16	Цагааннуур	1177.5	1018.5	926.5	55.47	871.03	92	159
17	Цагаан-Уул	3423	2954.5	2687	43.45	2643.55	267.5	468.5
18	Цагаан-Үүр	1659.5	1436	1306.5	72.91	1233.59	129.5	223.5
19	Цэцэрлэг	2974	2573.5	2341	39.84	2301.16	232.5	599.5
20	Чандмань-Өндөр	2016.5	1740	1587	55.84	1531.16	153	276.5
21	Шинэ-Идэр	2092	1810	1646.5	89.7	1556.8	163.5	282
22	Эрдэнэбулган	1823.5	1577.5	1435	76.62	1358.38	142.5	246
23	Хатгал	2450	1957	1685	55.0	1630	272	493

Тайлбар: Олгогдсон газар нь 2013 ба түүнээс өмнөх онд олгосон газар 2. Нэмж шаардагдах газар нь тухайн он хүртэл олгогдох хэмжээ

Хүснэгт №3.17. Сум суурины төвийн хүн ам, барилга байгууламжид хамаарах газрын төлөвлөлт га-аар

№	Сум суурины нэр	2020			2025			2030		
		Суурьш-лийн бүс	Дэд бүс	Дүн	Суурьш-лийн бүс	Дэд бүс	Дүн	Суурьш-лийн бүс	Дэд бүс	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	53.06	73.74	126.8	59.05	73.74	132.79	69.7	73.74	143.44
2	Арбулаг	43.23	29.56	72.79	45.53	29.56	75.09	50.6	29.56	80.16
3	Баянзүрх	49.8	28.96	78.76	53.72	28.96	82.68	59.8	28.96	88.76
4	Бүрэнтогтох	46.0	126.16	166.16	51.03	126.16	177.19	59.96	126.16	186.12
5	Галт	84.31	29.65	113.96	91.47	29.65	121.12	103.01	29.65	132.66
6	Жаргалант	70.77	28.08	98.85	76.55	28.08	104.63	85.9	28.08	113.98
7	Их-Уул	74.22	29.22	103.44	79.93	29.22	109.15	89.13	29.22	118.35
8	Рашаант	63.65	104.12	167.77	71.56	104.12	175.68	85.24	104.12	189.32
9	Ренчинлхүмбэ	92.52	54.21	146.73	97.8	54.21	152.01	113.01	54.21	167.22
10	Тариалан	156.41	31.92	188.33	177.64	31.92	209.56	215.49	31.92	247.41
11	Тосонцэнгэл	70.69	36.87	107.56	79.6	36.87	116.47	95.21	36.87	132.08
12	Төмөрбулаг	49.6	30.87	80.47	55.65	30.87	86.52	65.33	30.87	96.2
13	Түнэл	87.86	36.74	124.7	98.9	36.74	135.64	118.64	36.74	155.38
14	Улаан-Уул	6.68	29.18	125.86	104.81	29.18	133.99	118.28	29.18	147.46
15	Ханх	82.59	27.1	109.69	89.75	27.1	116.85	101.41	27.1	128.51
16	Цагааннуур	49.31	41.96	91.27	53.38	41.96	95.34	59.87	41.96	101.83
17	Цагаан-Уул	60.05	62.49	122.54	64.69	62.49	128.18	72.49	62.49	134.98
18	Цагаан-Үүр	56.14	27.49	83.63	60.76	27.49	88.25	68.24	27.49	95.73
19	Цэцэрлэг	94.78	30.18	197.96	02.81	30.18	132.99	115.79	30.18	145.97
20	Чандмань-Өндөр	72.07	33.22	105.29	77.92	33.22	111.14	87.72	33.22	120.94
21	Шинэ-Идэр	47.3	27.96	75.26	51.15	27.96	79.11	57.2	27.96	85.16
22	Эрдэнэбулган	64.7	33.02	97.72	70.0	33.02	103.02	78.7	33.02	111.72
23	Хатгал	108.2	197.44	305.64	122.9	197.44	320.34	148.5	197.44	345.94

3.2.4. Хот байгуулалтад тавигдах шаардлага

Хот байгуулалт нь түүх, соёл иргэншлийн уламжлал, эдийн засаг нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэл, хүрээлэн буй орчны хамгаалалд нийцсэн амьдрах тааламжтай орон зайг бүрдүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Хот тосгоны ирээдүйн хөгжил, эдийн засаг нийгмийн зохистой орчин бий болгохын тулд газар ашиглалт, орон зайн зохион байгуулалтыг сайжруулах зорилгоор хот төлөвлөлт хийгдэнэ. Хот төлөвлөлт нь Хүн амын нутагшил суурьшлийн ерөнхий төсөл, Бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөлт, Хот тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, Хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө гэсэн үе шатаар хийгдэнэ. Ерөнхий төлөвлөгөөний төлөвлөлтийн хугацаа нь 20-25 жил, эхний ээлжийн хугацаа нь 8-10 жил байна.

Хот тосгон нь хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу тогтоосон барилгажих хязгаартай, оршин суугчдын орон сууц, нийгмийн үйлчилгээний барилга байгууламжтай, хүн амыг хүнсээр хангах болон хот орчмын бүсийн нутаг дэвсгэртэй байна.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөнд хүн амын амьдрах таатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг тодорхойлж, хот тосгоны хил хязгаар, газар ашиглалтын бүсчлэлийг тогтоож хот байгуулалтын бодлогыг тодорхойлно. Хот байгуулалтын орон зайн төлөвлөлт бодлогыг боловсруулахад бүсүүд хоорондын болон орон сууц олон нийт нийгмийн үйлчилгээ үйлдвэрлэл аж ахуйн барилга байгууламжийн архитектур-орон зайн төлөвлөлтийг зам тээвэр, инженерийн дэд бүтцээр хангаж, хүн амын үндэсний ёс заншил, уламжлалыг байгаль орчны нөхцөлтэй уялдуулсан иж бүрэн шийдэл гаргана.

Хот тосгоны эдэлбэр газрыг хот байгуулалтын олон талт үйл ажиллагааны зориулалтаар ангилан, бүсчилж зам тээврийн сүлжээг зохион байгуулан байгаль орчин хүн амын аюулгүй таатай орчинд амьдрах нөхцлийг хангана.

Хот тосгоны хөгжлийн чиг хандлага, байгаль цаг уур, инженер- геологийн нөхцөл, байгалийн нөөц, хүн амын суурьшил, дэд бүтцийн хангамж нь хот байгуулалт төлөвлөлтийн үндсэн хүчин зүйл юм. Эдгээр хүчин зүйлийг харгалзан хот тосгоны эдэлбэр газар буюу барилгажих нутаг дэвсгэрийг бүсчлэн тогтооно.

Хот төлөвлөлтийн үндсэн бүсүүд:

Суурьшлийн буюу орон сууц, олон нийтийн бүсүүд

Үйлдвэрийн аж ахуйн бүс

Гудамж зам тээвэр, дэд бүтцийн бүс

Ногоон байгууламж, амралт зугаалгын бүс

Тусгай зориулалтын бүс

Хот орчмын бүс

Хөдөө аж ахуйн бүс

Зуслан

Суурьшлийн бүс

Хүн амын ажиллаж амьдрах эрүүл ахуй, аюулгүйн нөхцөл шаардлагыг хангасан орон зайг нь суурьшлын нутаг дэвсгэр буюу суурьшлын бүс юм. Энэ нь хот тосгоны

захиргаа олон нийт соёл ахуйн үйлчилгээ, орон сууц, ногоон байгууламж, нийтийн эзэмшлийн зам талбайгаас бүрдэнэ.

Суурьшлийн нутаг дэвсгэрт үйлчилгээний зохистой хүрээ бүхий орон сууцны хороолол, хүн амын өдөр тутмын хэрэгцээний соёл ахуй үйлчилгээний барилга байгууламж, олон нийтийн үйлчилгээ захиргааны байгууллага, нийтийн хэрэгцээний цэцэрлэгт талбай байрлана.

Үйлдвэр аж ахуйн бүс

Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг зонхилох салхины доод чигт байрлуулна. Үйлдвэр аж ахуйн бүсэд ариун цэвэр эрүүл ахуйн хувьд байгаль орчинд халгүй үйлдвэр аж ахуй, худалдааны захууд, инженерийн барилга байгууламжууд, барилгын үйлдвэрлэлийн бааз, галын депо, мал аж ахуйн түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх цех, түлшний зах, хоёрдогч түүхий эд хүлээн авах цэг байрлана. Тухайн объектыг өмчлөгч, ашиглагч, эзэмшигч нь орчны ус, агаар, хөрсний бохирдлоос орчныг хамгаалах үүрэг хүлээнэ. Мал амьтан тэдгээрийн гаралтай бүтээгдэхүүн боловсруулах, химийн бодис, био бэлдмэлийн агуулах, галын ба дэлбэрэх аюултай үйлдвэрлэл, тэдгээрийн агуулах, хог хаягдал устгах объект болон үйлдвэр, уурын зуух, бохир цэвэрлэх байгууламж зэргийг суурьшлийн бүсийн доод чигт байрлуулна.

Гудамж зам тээвэр дэд бүтцийн бүс

Гудамж замын сүлжээ нь хот тосгоны нутаг дэвсгэрийн уялдаа, харилцан таталцлын тэнхлэг болно. Энд төмөр зам, авто болон агаарын тээвэр, цэвэр, бохир ус, дулаан, холбоо, цахилгааны шугам сүлжээний барилга байгууламж байна.

Ногоон байгууламж амралт зугаалгын бүс

Хотын захын нутаг дэвсгэрт ойн сан, ногоон бүс байна. Энд хот орчмы ой, хамгаалалтын ойн зурвас, амралт зугаалгын газар, цэцэрлэгт хүрээлэн, зуслан, цэнгэлдэх хүрээлэн, спортын цогцолбор бүхий орон зайн задгай орчин хамаарна. Энэ бүсийг үндсэн үүргээс нь гадна салхи шуурга, элсний нүүлтээс хамгаалах зориулалттай ойн зурвастай байгуулна. Зурвасын өргөн нь 50 метрээс ихгүй байна.

Тусгай зориулалтын бүс

Тусгай зориулалтын бүсэд улсын нөөц газар, батлан хамгаалах болон хилийн боомтын зориулалттай нутаг дэвсгэр хамаарна.

Хот орчмын бүс

Хот орчмын бүс нь хот тосгоноос 5-15 км-ийн радиуст байх нутаг дэвсгэр хамаарна. Хот орчмын бүс нь хөдөө аж ахуйн бүс, зуслангийн бүсээс бүрдэнэ.

Нисэх онгоцны буудал, авто болон төмөр замын өртөө, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн барилга байгууламжууд, хог хаягдлын цэг, оршуулгын газар хот орчмын бүсэд байрлана. Хот орчмын бүс нь ногоон байгууламжтай, түүний дотоод хязгаар нь хот тосгоны барилгажих нутаг дэвсгэрийн хил байна. Барилгажих хилийн дагуу 500 метрээс багагүй өргөнтэй ойн зурвас байгуулна. Зуслангийн бүс нь улирлын чанартай суурьшин амьдрах нутаг дэвсгэр байна.

Хот тосгоны ус хангамжийн эх үүсвэрийг газрын дээд талд суурьшлын бүсийн ойролцоо байхаар сонгоно. Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийг хатуу дэглэмийн 1-р бүс, хязгаарлах 2 ба 3-р бүс гэж ангилан тогтооно.

Хүснэгт №3.18. Гүний усны эх үүсвэрийн ариун цэврийн хамгаалалтын бүс

Эх үүсвэрийн нэр	Хэмжих нэгж	Зай хэмжээ
Гүн өрмийн худаг		
1-р бүс	Метр	50
2-р бүс	Метр	100
Нэгдсэн усан сан	Метр	150

Гүний эх үүсвэрт хөрсний ус нэвтрэх нөхцөлтэй, эсвэл урсгал уснаас шууд тэжээгдэх нөхцөлтэй бол эх үүсвэрээс 500 метрээс доошгүй зайд, хөрсний уснаас хамгаалагдсан нөхцөлд 200 метрээс доошгүй зайд хамгаалалтын бүсийг тогтооно.

Ус хангамжийн эх үүсвэрт гадаргын усыг ашигладаг нөхцөлд гол горхи булгийн эргээс 200 метрээс доошгүй зайд 1-р бүсийг, урсгалаас дээш 50км-ээс доошгүй, урсгалаас доош 500 метрээс доошгүй зайд хязгаарлалтын бүсийг тогтооно.

Ус хангамжид усыг цэвэршүүлэх шаардлагатай нөхцөлд цэвэршүүлэх байгууламжийг бий болгож түүний эдэлбэр газрыг хүчин чадлаас нь хамааруулж тогтооно. Үүнд:

0.8 мян.м ³ /хон	1 га
0.8 - 12 мян.м ³ /хон	2 га
12 - 32 мян.м ³ /хон	3 га
32 - 60 мян.м ³ /хон	4 га
10 - 125 мян.м ³ /хон	6 га
125 - 250 мян.м ³ /хон	12 га
250 – 400 мян.м ³ /хон	18 га
400-800 мян.м ³ /хон	24 га

Хот тосгоны бохир ус цэвэрлэх байгууламж нь зонхилох салхины доод чигт, гадаргын нам хэсэгт байрлана.

Хүснэгт №3.19. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын дээд хэмжээ

№	Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн хүчин чадал мян.м ³ /хон	Эдэлбэр газрын хэмжээ, га		
		Цэвэрлэх байгууламж	Лагийн талбай	Бохир усны гүн цэвэрлэгээ, биологийн цөөрөм
1	0.7 хүртэл	0.5	0.2	-
2	0.7-17	4	3	3
3	17-40	6	9	6
4	40-130	12	25	20
5	130-175	14	30	30
6	175-280	18	55	-

3.3. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт

Алаг-Эрдэнэ сум

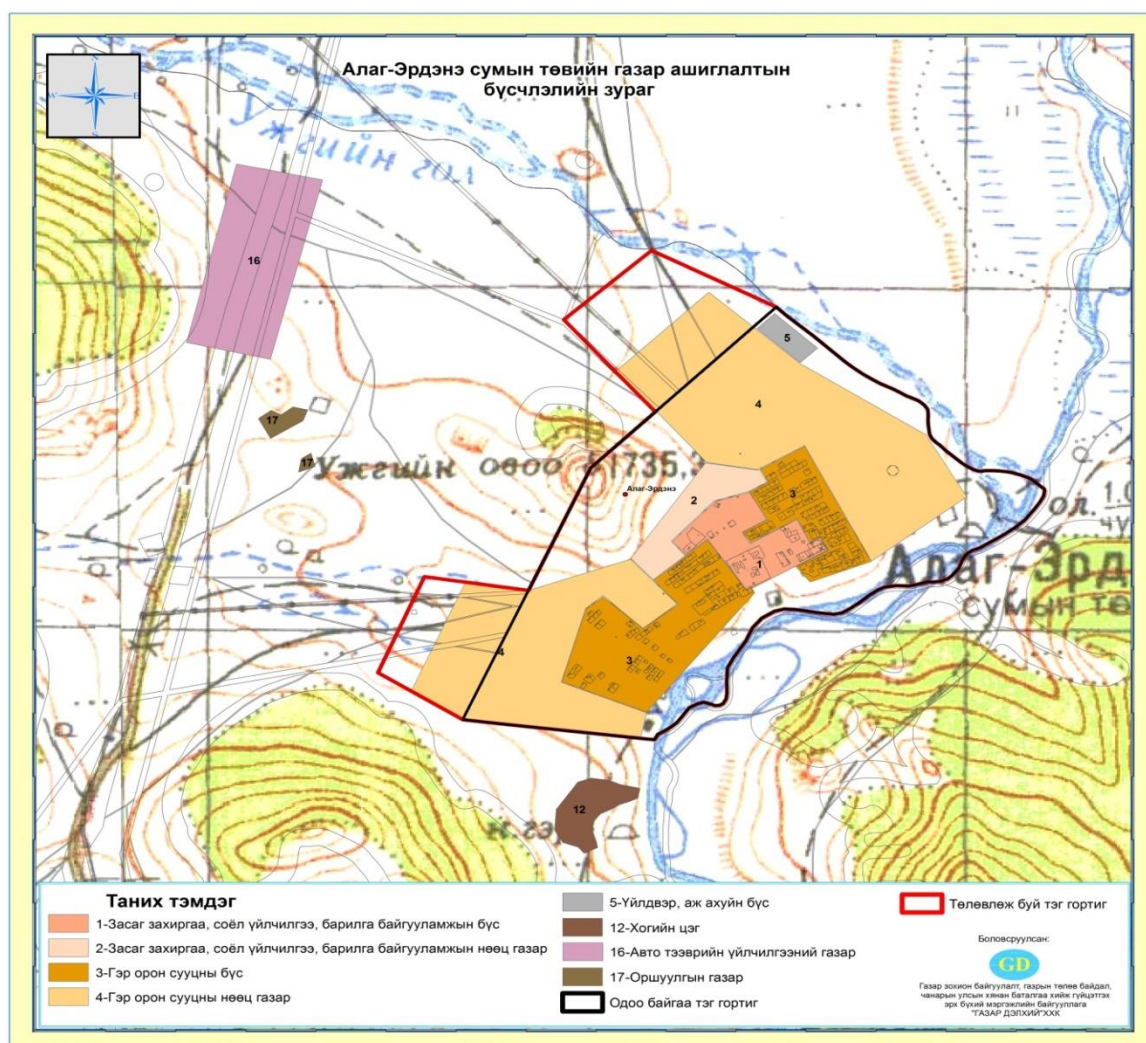
Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээний барилга байгууламжийн бүс нь 20.54 га, нөөц нь 14.61 га байна. Соёл ахуйн үйлчилгээний барилгуудыг газрын хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр барихад хүрэлцээтэй.

Гэр орон сууцны бүс 69.43 га, нөөц газар нь 191.8 га байна. Энэ нь нэг өрхөд ногдох эдэлбэр газрыг норм болон олгогдсон газрыг багтаасан хангалттай нутаг дэвсгэр юм. Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн зүүн хойд талд 3.77 га талбайд төлөвлөсөн.

Хогийн цэг 10.05 га-д байрлана. Хогийн цэгийг бульдозероор дотогш түрж талбайн хэмжээг багасган хашаажуулах арга хэмжээ авах.

Зам дагасан авто тээврийн үйлчилгээний цэгийг 49.36 га-д төлөвлөв.

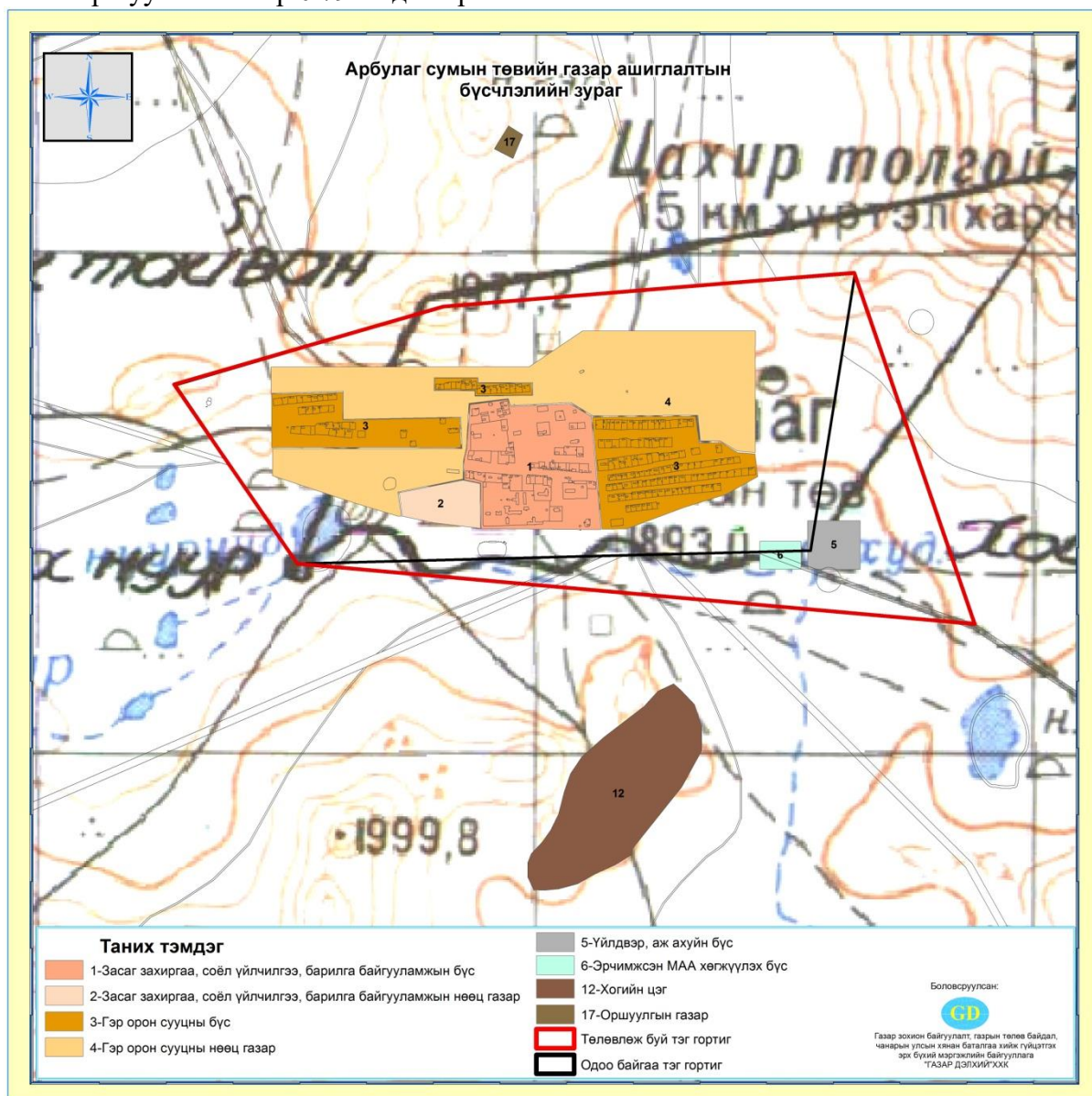
Оршуулгын газар 3.04 га-д байрлана. Цаашид хумих шаардлагатай.

Зураг №3.2. Алаг-Эрдэнэ сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Арбулаг сум

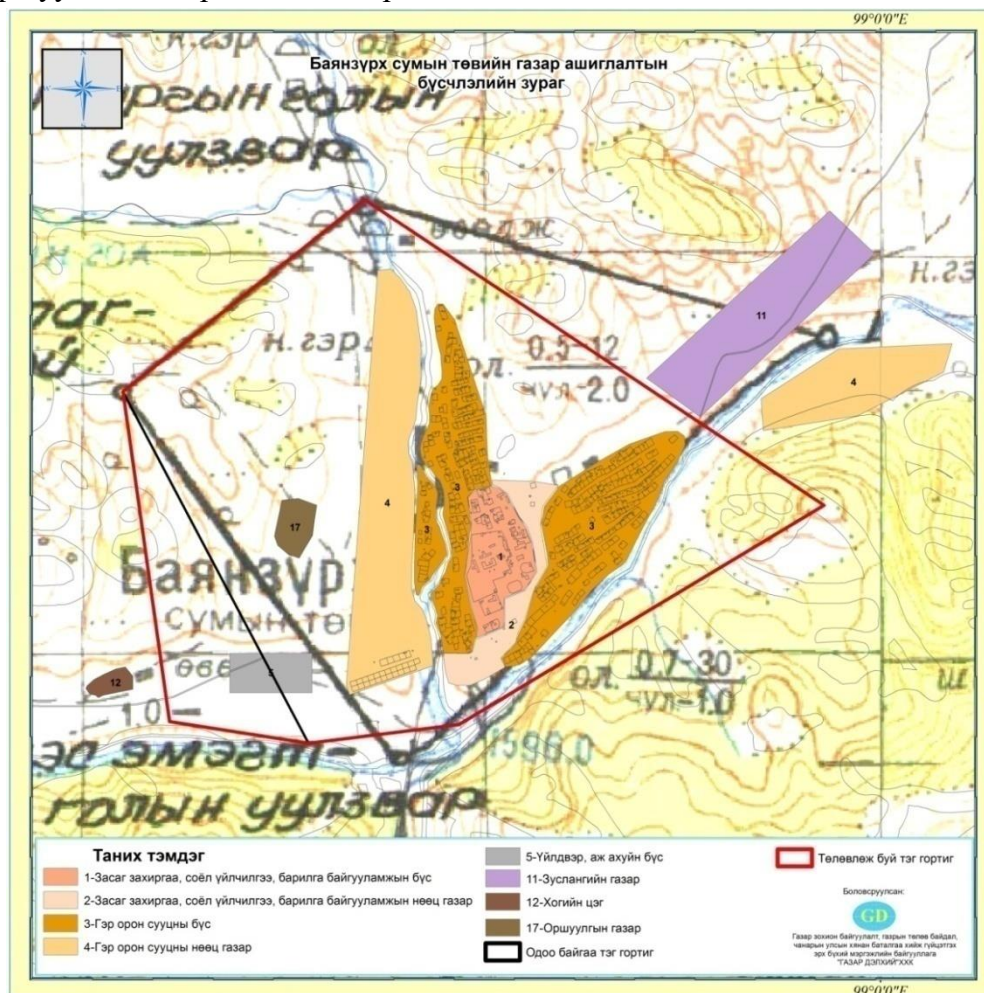
- Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ барилга байгууламжийн бүс нь 24.76 га, нөөцийг 4.85 га талбайд төлөвлөж байна.
- Гэр орон сууцны бүс 34.49 га, нөөц газар нь 59.69 га байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн зүүн талд 4.12 га талбайд төлөвлөсөн. Тус бүсэд дараах үйлдвэр, аж ахуй байрлана. Үүнд:
 - ✓ Сүү цагаан идээ боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Барилгын материалын үйлдвэр
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг 1.87 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 29.1 га-д байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай.
- Оршуулгын газар 0.79 га-д байрлана.

Зураг №3.3. Арбулаг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Баянзүрх сум

- Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүс 17.66 га, нөөц нь 13.54 га байхаар төлөвлөв.
- Гэр орон сууцны бүс нь 77.3 га, нөөц нь 80.05 га газартай байна. Суурьшлийн өмчлөлд бүрэн хангалттай нутаг дэвсгэр юм.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс нь сумын төвийн баруун талд 8.06 га газарт төлөвлөв. Тус бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуй байна.
 - ✓ Хүнсний үйлдвэрлэл
 - ✓ Сүү цагаан идээ боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Ахуйн үйлчилгээний цэг
 - ✓ Талх нарийн боов
 - ✓ Эсгийний цех
 - ✓ Аялал жуулчлалын отог
- Зуслангийн газрыг сумын төвийн зүүн талд 38.55 га-д төлөвлөж байна.
- Хогийн цэг 2.24 га-д байрлана.
- Оршуулгын газар 4.5 га-д байрлана.

Зураг №3.4. Баянзүрх сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Бүрэнтогтох сум

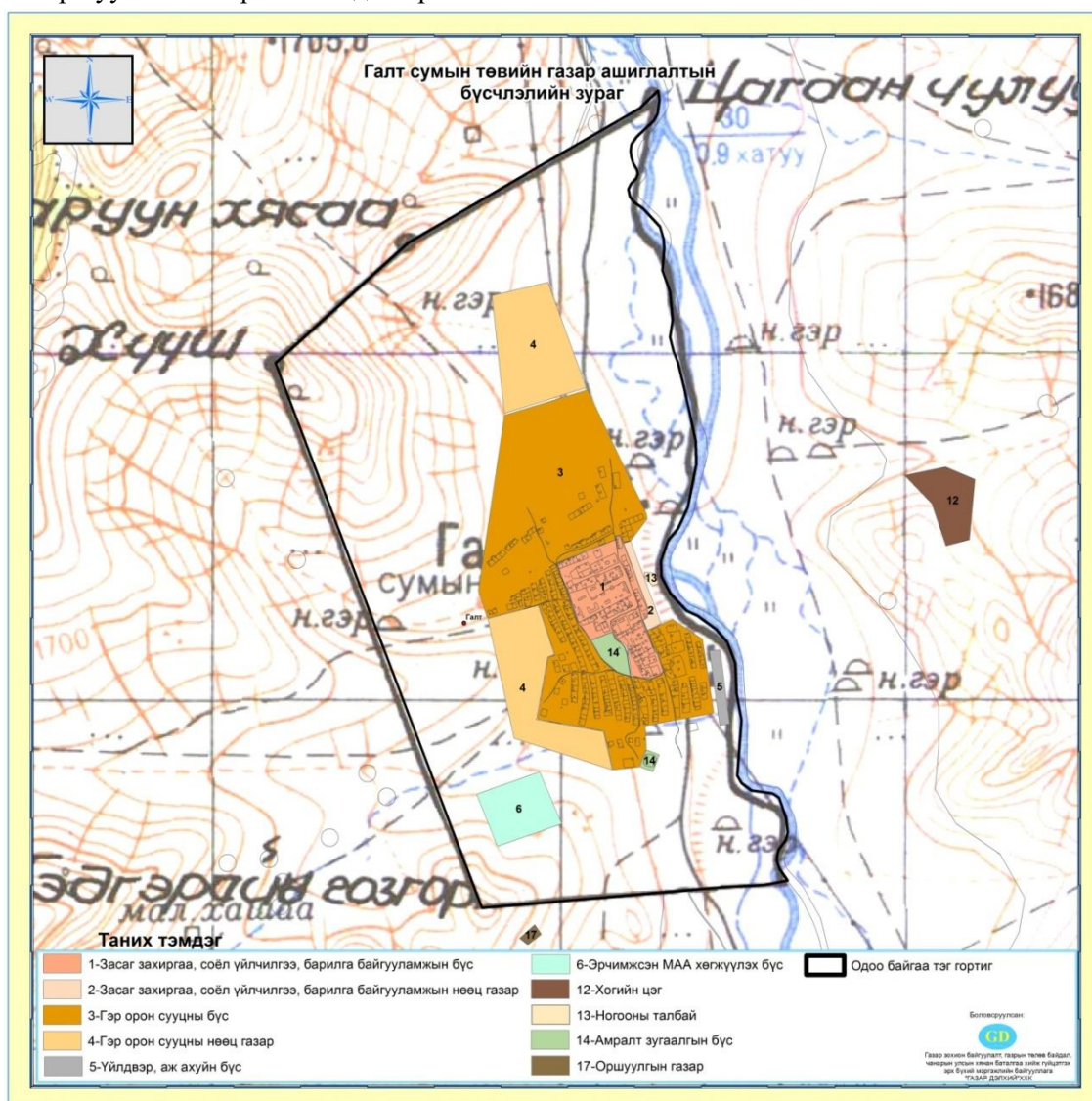
- Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүс 16.13 га, нөөц нь 6.4 га байхаар төлөвлөв.
- Гэр орон сууцны бүс нь 54.98 га, нөөц нь 63.44 га-д багтаж баруун тийш тэлнэ.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс нь сумын төвийн зүүн талд 2.72 га газарт байрлана. Тус бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуй байна.
 - ✓ Фермерийн аж ахуй
 - ✓ Жимс жимсгэний үйлдвэр
 - ✓ Мод боловсруулах үйлдвэр
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутаг 9.58 га-д сумын төвийн баруун урд чиглэлд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 14.21га-д байрлана. Цаашид хумих шаардлагатай.
- Амралт зугаалгын бүс нутаг 2.38 га-д байрлана.
- Оршуулгын газар 21.27 га-д байрлана.

Зураг №3.5. Бүрэнтогтох сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Галт сум

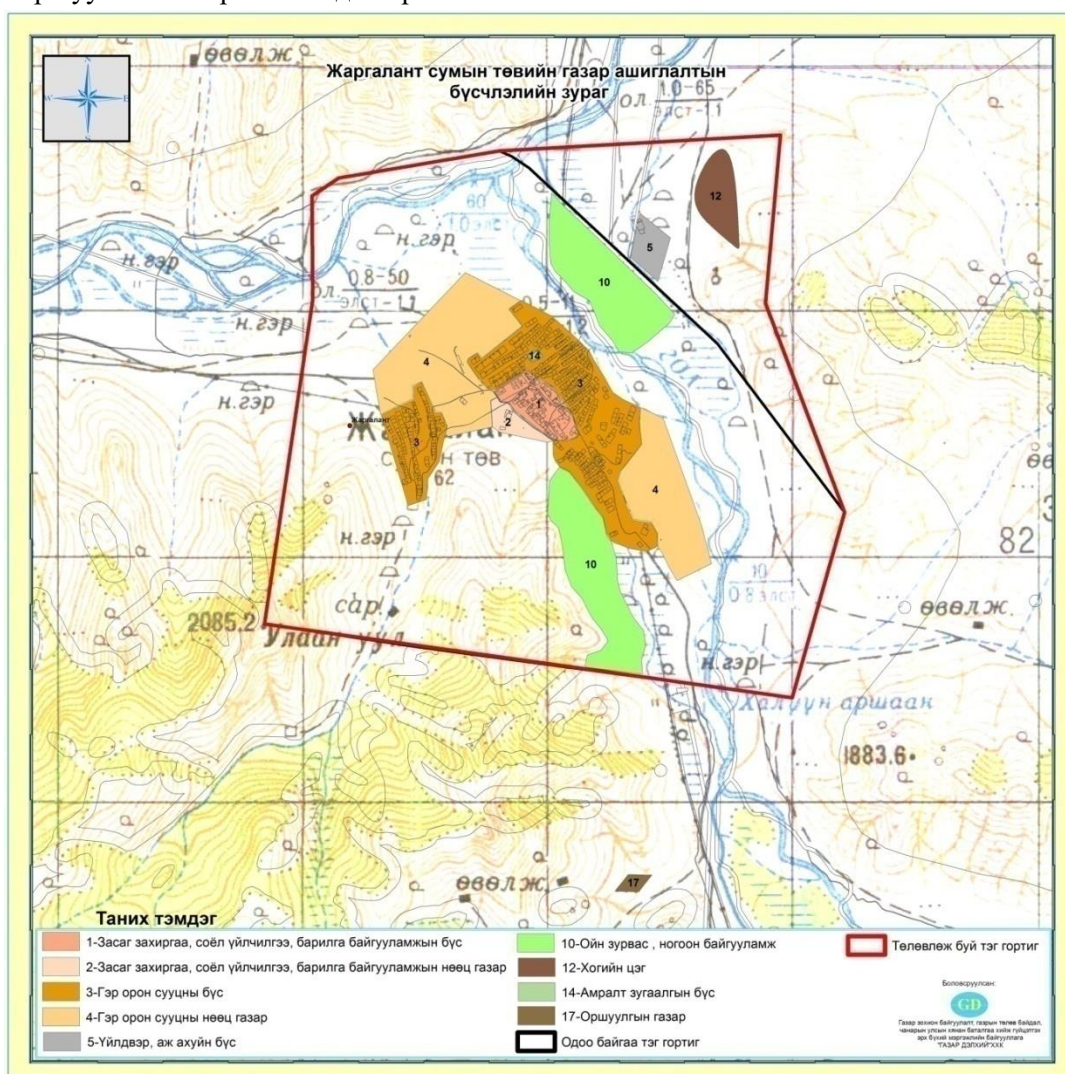
- Барилга байгууламжийн бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа, үйлчилгээ, зам гудамж байрлана. Одоогийн байдлаар 24.47 га газар, нөөц нь 2.47 га байна.
- Гэр орон сууцны бүс 129.4 га, нөөц нь 52.94 га газар байхаар төлөвлөв.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс газар сумын төвийн зүүн талд 2.59 га-д төлөвлөсөн. Үүнд:
 - ✓ Жимс жимсгэнэ боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Мод, модон эдлэлийн үйлдвэр
 - ✓ Ахуйн үйлчилгээний цэг
- Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүсийг сумын төвийн баруун урд талд 12.63 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 10.22 га-д байрлана. Хогийн цэгийг бульдозероор дотогш түрж талбайн хэмжээг багасган хашаажуулах арга хэмжээ авах.
- Ногооны талбай сумын төвийн зүүн талд 0.38 га-д байна.
- Амралт зугаалгын бүс газар 3.79 га-д байрлана.
- Оршуулгын газар 0.67 га-д байрлана.

Зураг №3.6. Галт сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Жаргалант сум

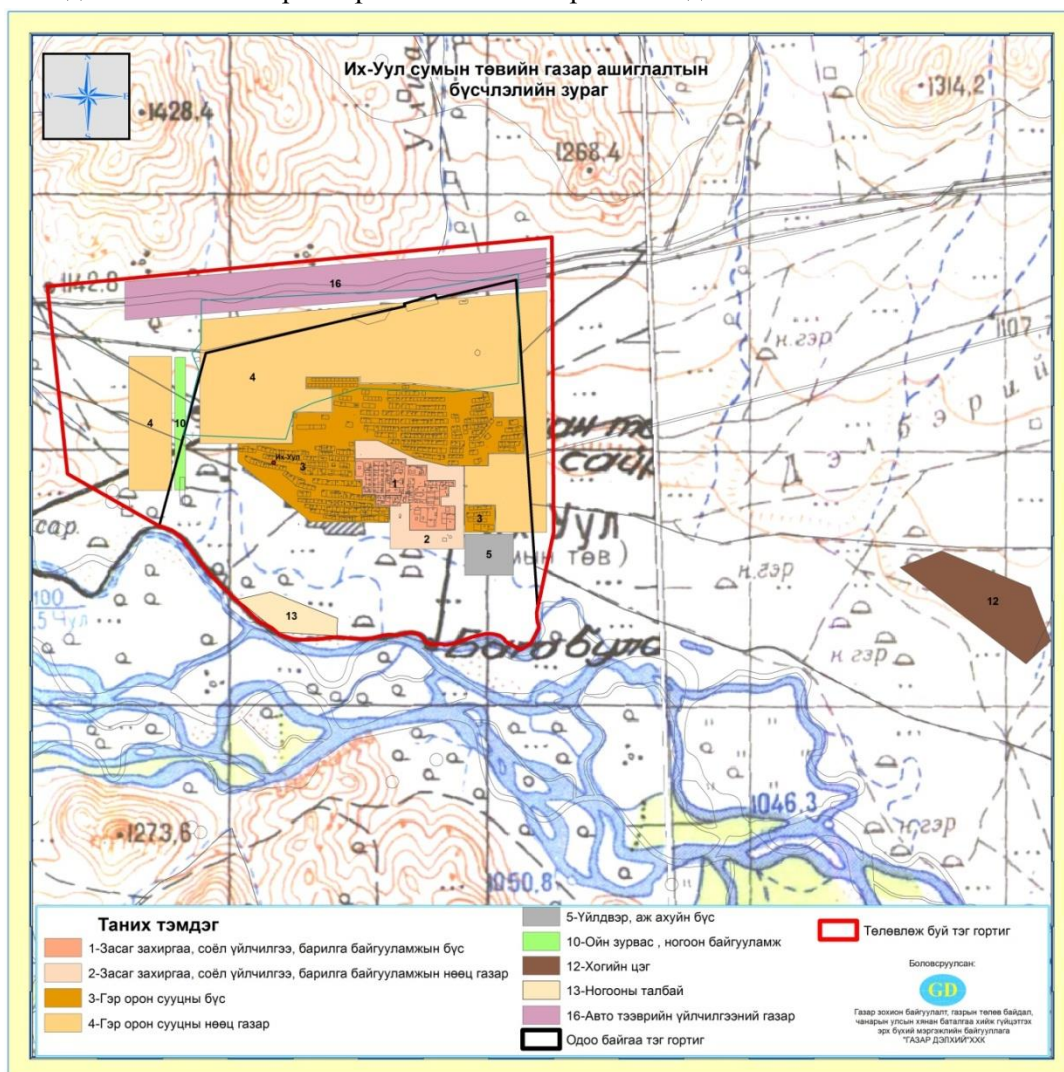
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Одоогийн байдлаар 19.77 га, нөөц нь 7.84 га байна.
- Гэр орон сууцны бүсийн газар нутгийн хэмжээ 130.59 га байна. Нөөц нь 135.67 га байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн зүүн талд 10.31 га газарт төлөвлөв. Тус бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуй байна.
 - ✓ Блокны үйлдвэр
 - ✓ Мод, модон эдлэлийн үйлдвэр
 - ✓ Ахуйн үйлчилгээний цэг
 - ✓ Эсгий гутлын цех тус тус байрлана.
- Ойн зурвас байгуулж, ойжуулах шаардлагатай нийт 115.77 га газар байна.
- Хогийн цэг 19.11 га-д байрлана. Хогийн цэгийг бульдозероор дотогш түрж талбайн хэмжээг багасган хашаажуулах арга хэмжээ авах.
- Амралт зугаалгын бүс 0.73 га-д байрлана.
- Оршуулгын газар 2.65 га-д байрлана.

Зураг №3.7. Жаргалант сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Их-Уул сум

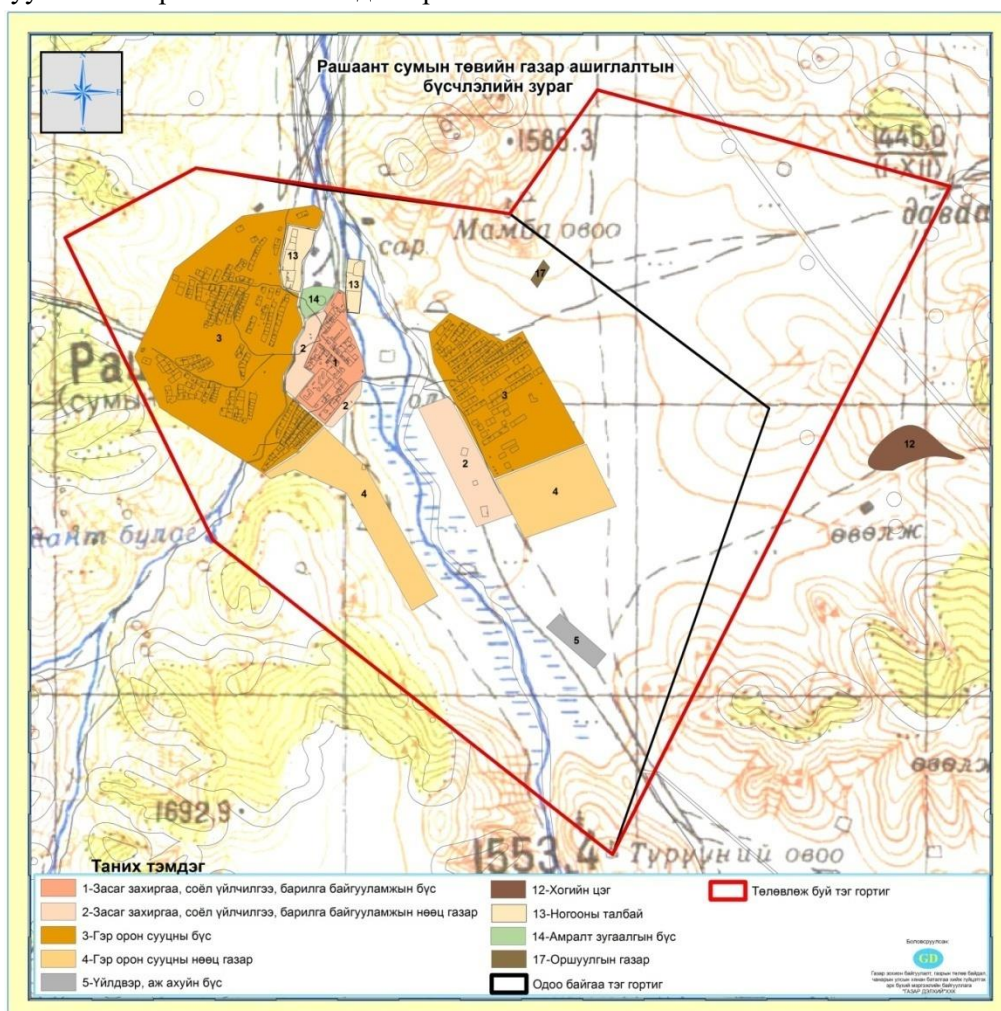
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Одоогийн байдлаар 27.16 га газар байна. Нөөц нь 24.05 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар 136.58 га талбай байна. Нөөц нь 288.8 га газар байна.
- Үйлдвэрийн бүсийг сумын төвийн зүүн урд 12.28 га газарт төлөвлөв. Үйлдвэрийн бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуй байгуулах боломжтой.
- Ойн зурвас ногоон байгууламж байгуулах 8.6 га талбай байна.
- Хогийн цэг 10.86 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Ногооны талбай 15.16 га талбайд байрлана.
- Зам дагасан авто тээврийн үйлчилгээний газрыг 99га-д төлөвлөв.

Зураг №3.8. Их-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Рашаант сум

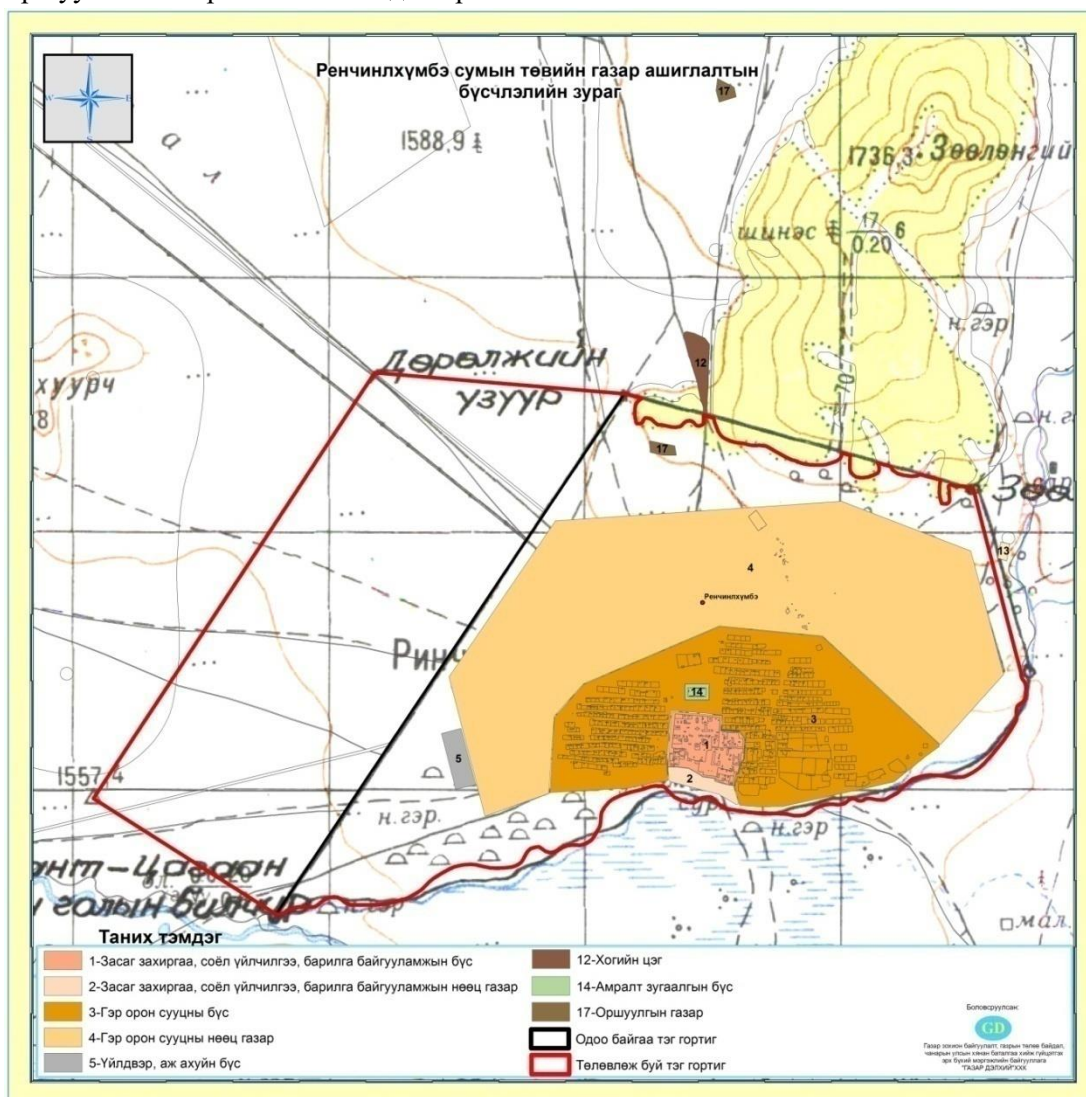
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Энэ бүс одоогийн байдлаар 22.31 га талбай байна. Нөөц нь 31.15 га байна.
- Гэр орон сууцны бүс одоогийн байдлаар 209.79 га талбай байна. Нөөц нь 64.45 га байна.
- Үйлдвэрийн бүсийг сумын төвийн урд хэсэгт 5.57 га талбайд төлөвлөв. Энэ бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуйн бүсийг байгуулах боломжтой байна. Үүнд:
 - ✓Тоосгоны цех
 - ✓Хужир боловсруулах үйлдвэр
 - ✓Талх нарийн боовны үйлдвэр
 - ✓Халтар арвайн гурил, чихэр боловсруулах үйлдвэр
- Хогийн цэг 10.86 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Ногооны талбай 10.96 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс 3.49 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 1.08 га талбайд байрлана.

Зураг №3.9. Рашаант сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Ренчинлхүмбэ сум

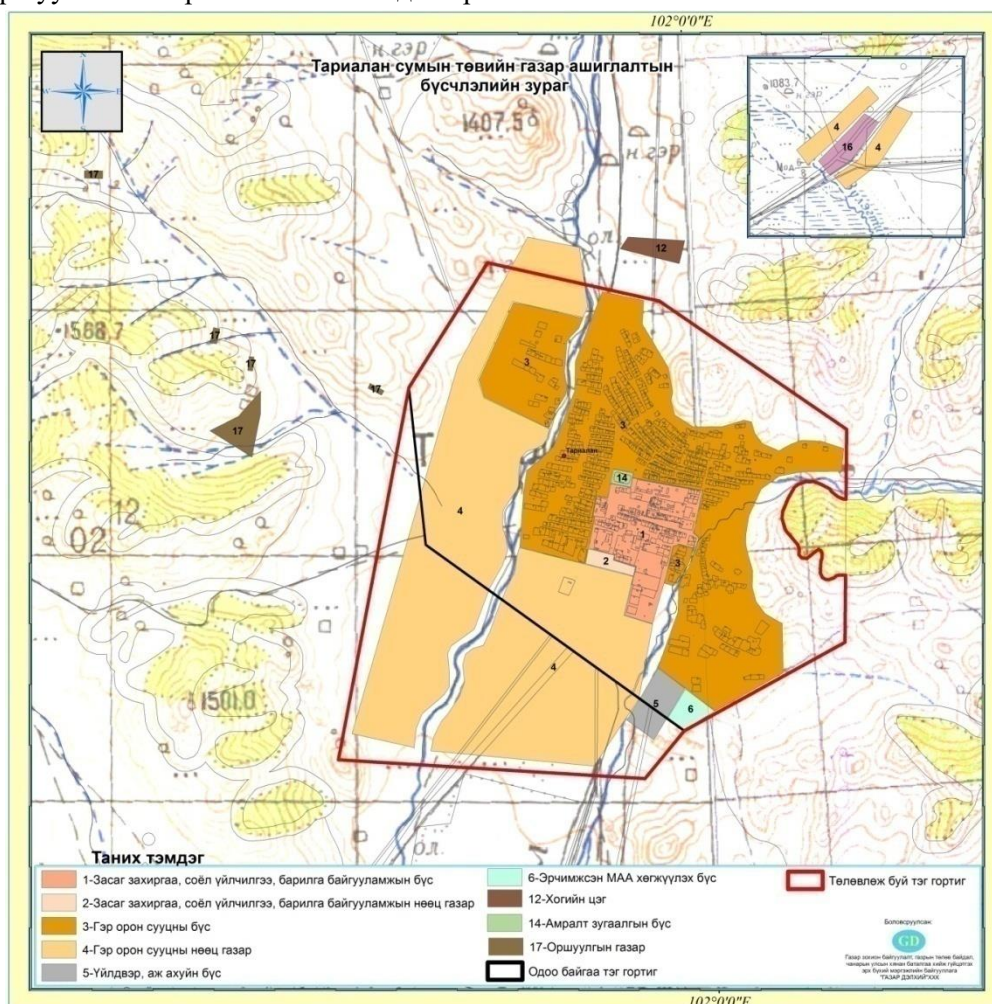
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Бүсийн нутаг дэвсгэр нь 24.97 га байна. Нөөц нь 6.3 га байна.
- Гэр орон сууцны бүс газрын нийт хэмжээ 263.32 га талбай байна. Нөөц нь 520.79 га байхаар төлөвлөв.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс. Тус бүсийг 7.19 га талбайд төлөвлөв. Энэ бүсэд дараах үйлдвэр аж ахуйн бүсийг байгуулах боломжтой байна. Үүнд:
 - Хогийн цэг 6.74 га талбайд байрлана.
 - Ногооны талбай 0.95 га талбайд байрлана.
 - Амралт зугаалгын бүс 2.2 га талбайд байрлана.
 - Оршуулгын газар 3.6 га талбайд байрлана.

Зураг №3.10. Ренчинлхүмбэ сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Тариалан сум

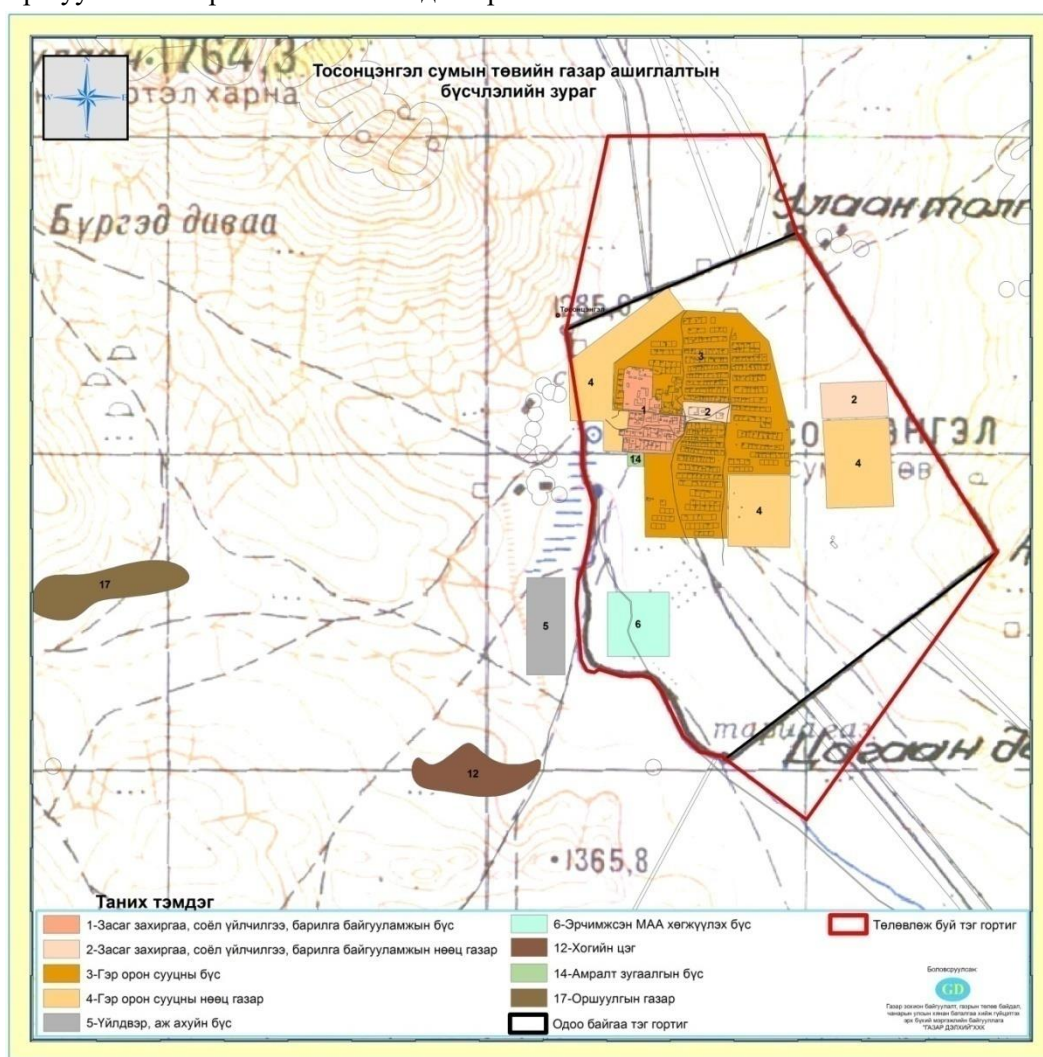
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Одоогийн байдлаар нийт барилгажсан талбай 60.02 га байна. Нөөц нь 4.08 га талбай байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар одоогийн байдлаар 369.61 га талбай байна. Нөөц нь 762.19 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн баруун урд 13.23 га талбайд төлөвлөв. Үүнд дараах үйлдвэр аж ахуй байгуулах боломжтой юм.
 - ✓ Өндөр технологи бүхий гурилын үйлдвэр
 - ✓ Фермерийн аж ахуй
 - ✓ Авто засварын газар
 - ✓ Зоорины аж ахуй
- Хогийн цэг 7.01 га-д байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс 1.86 га-д байрлана.
- Авто тээврийн үйлчилгээний газрыг 40.62 га талбайд төлөвлөв.
- Оршуулгын газар 12.49 га талбайд байрлана.

Зураг №3.11. Тариалан сумын төвийн газар ашиглалты бүсчлэл

Тосонцэнгэл сум

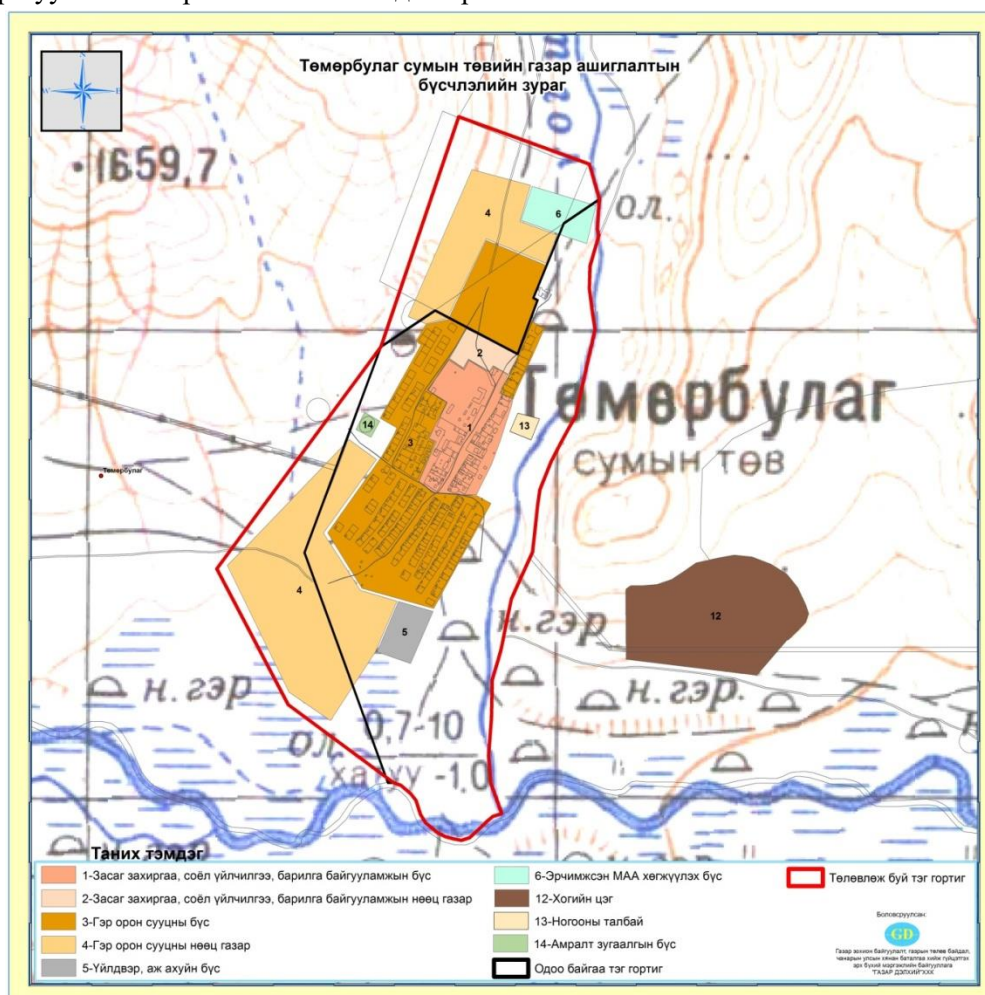
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар 14.06 га талбай барилгажсан байна. Цаашид 13.05 га талбайн нөөцтэй байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар одоогийн байдлаар 96.28 га талбай байна. Нөөц нь 65.46 га талбай байна.
- Үйлдвэрийн бүсийг 14.64 га-д төлөвлөж байна. Тус бүсэд байгуулах боломжтой дараах үйлвэрүүд байна. Үүнд:
 - ✓ Хүлэмж зоорины аж ахуй
 - ✓ Фермерийн аж ахуй
- Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс газрыг сумын төвийн баруун урд 15.62 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 16.39 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс 0.85 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 20.56 га талбайд байрлана.

Зураг №3.12. Тосонцэнгэл сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Төмөрбулаг сум

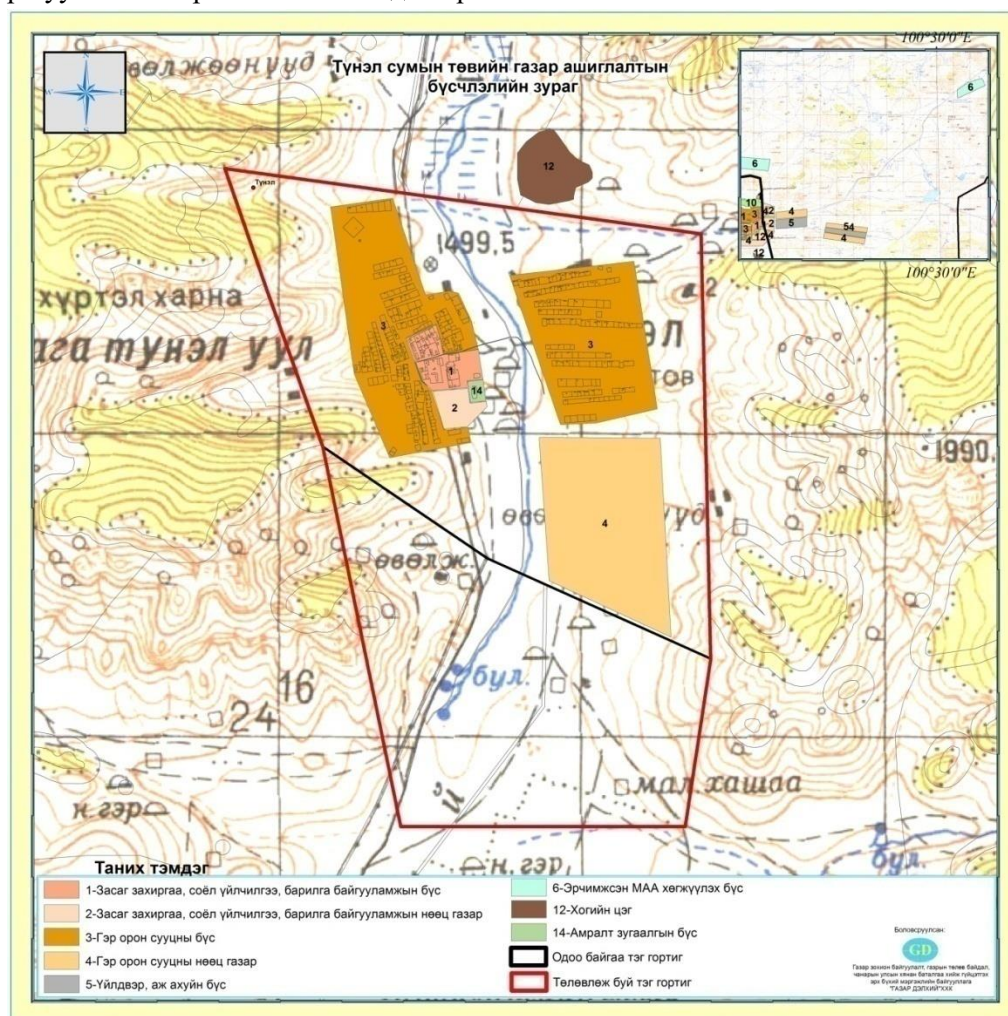
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон байгууламж байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 15.37 га газар, нөөц нь 2.96 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 51 га, нөөц нь 57.6 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн баруун урд талд 3.61 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Зоорины аж ахуй
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийн сумын төвийн зүүн талд 4.66 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 29.92 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Ногооны талбай 0.88 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс 0.59 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 14.05 га талбайд байрлана.

Зураг №3.13. Төмөрбулаг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Түнэл сум

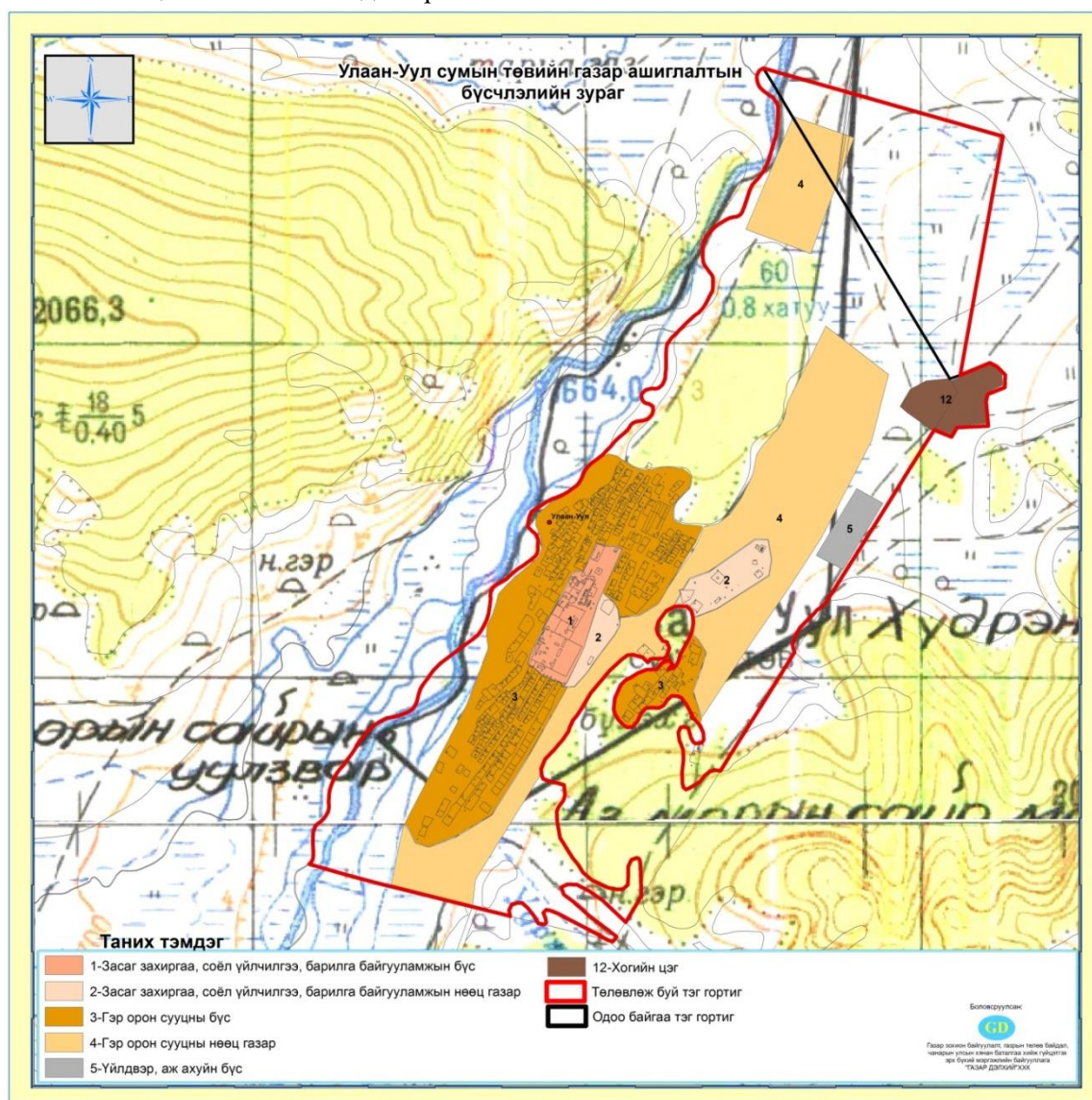
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 12.38 га газар, нөөц нь 6.17 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 163.23 га, нөөц нь 720.076 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 297.83 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Хүлэмж зоорины аж ахуй
 - ✓ Мод, модон эдлэлийн үйлдвэр
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг 887.37 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 16.98 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Амралт зугаалгын бүс 1.44 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 4.52 га талбайд байрлана.

Зураг №3.14. Түнэл сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Улаан-Уул сум

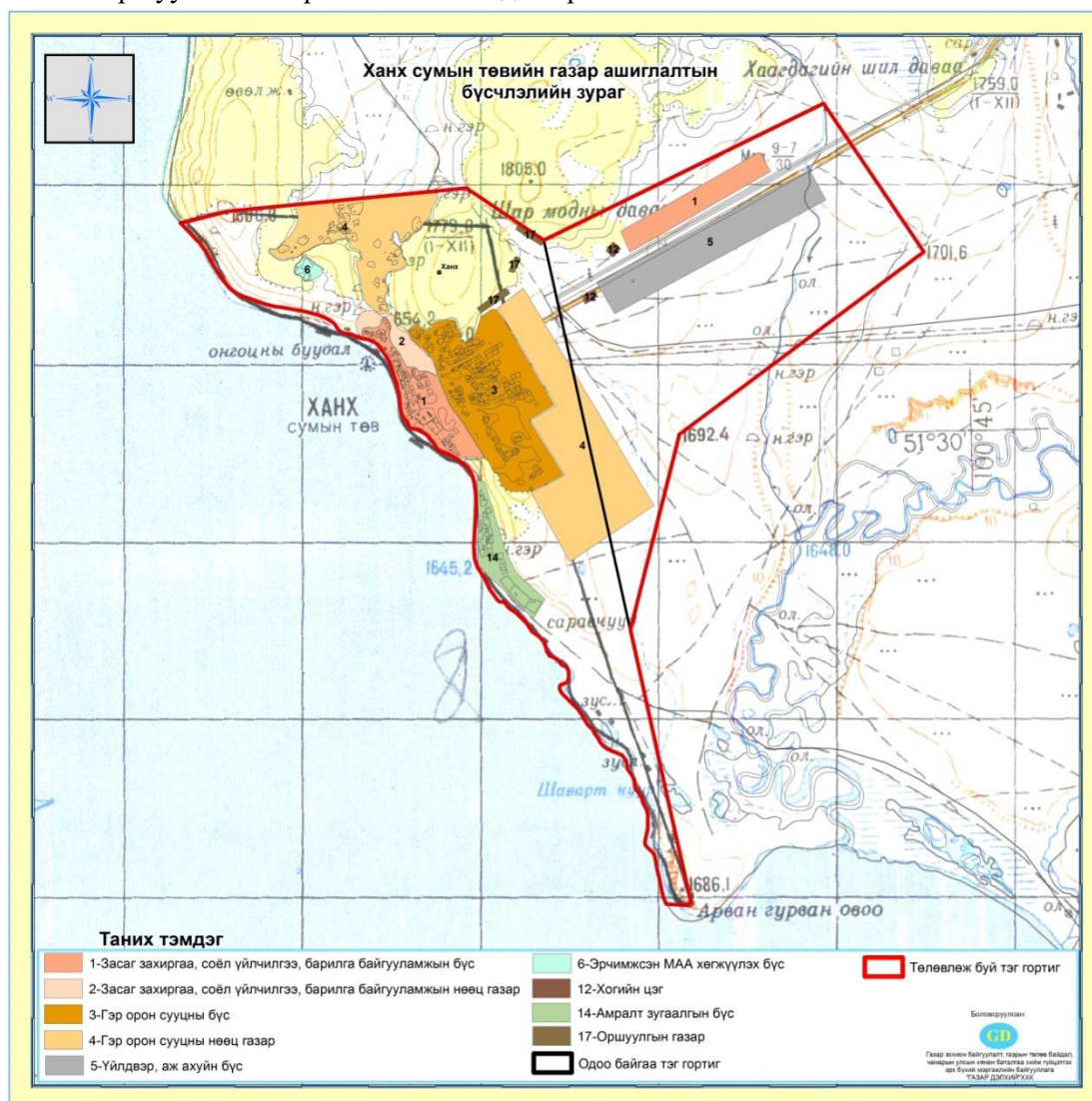
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 19 га газар, нөөц нь 18.79 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 139.58 га, нөөц нь 169.86 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг сумын төвийн урд талд 8.41 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Малын тэжээлийн үйлдвэр
 - ✓ Цайны ургамлын үйлдвэр
 - ✓ Жимс жимсгэнэ боловсруулах үйлдвэр
- Хогийн цэг 14.6 га талбайд байрлана.

Зураг №3.15. Улаан-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Ханх сум

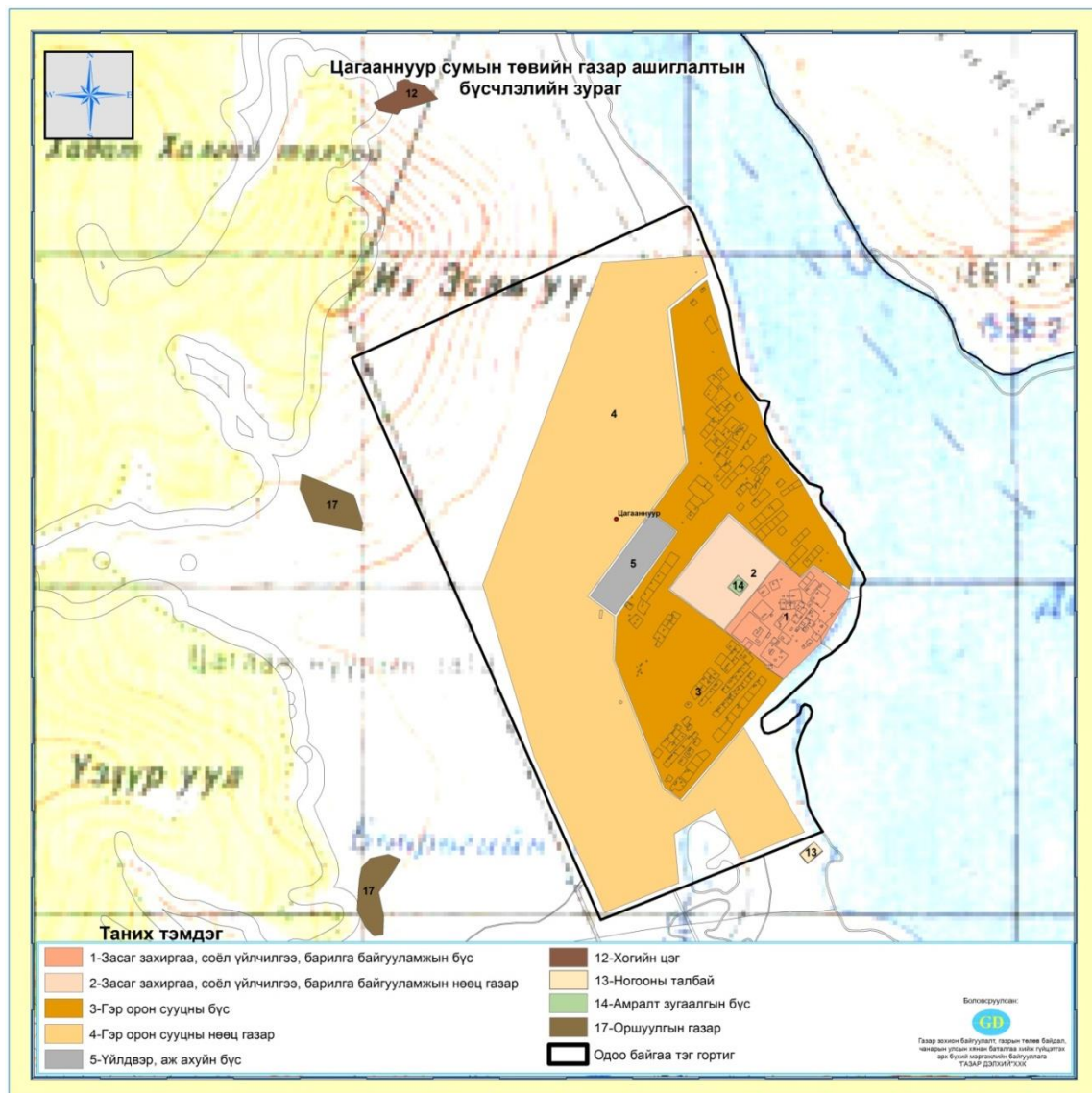
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 103.79 га газар, нөөц нь 18.74 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 173.37 га, нөөц нь 293.13 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 105.73 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Жимс жимсгэнэ боловсруулах үйлдвэр
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг 5.24 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 2.63 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалга, аялал жуулчлалын бүс 37.9 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 6.19 га талбайд байрлана.

Зураг №3.16. Ханх сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Цагааннуур сум

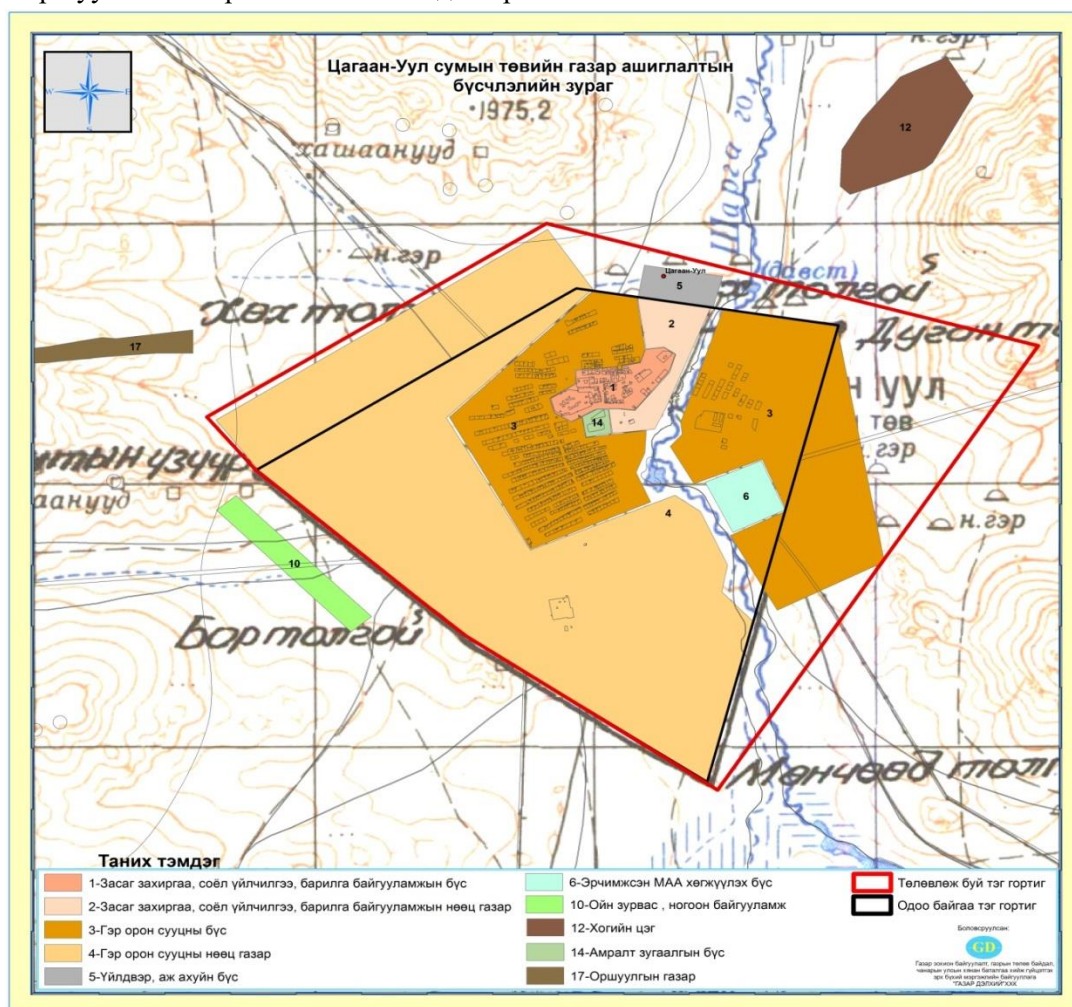
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 30.13 га газар, нөөц нь 22.55 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 168.55 га, нөөц нь 307.48 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 11.96 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - Хогийн цэг 4.34 га талбайд байрлана.
 - Ногооны талбай 0.89 га талбайд байрлана.
 - Амралт зугаалгын бүс 0.72 га талбайд байрлана.
 - Оршуулгын газар 15.22 га талбайд байрлана.

Зураг №3.17. Цагааннуур сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Цагаан-Уул сум

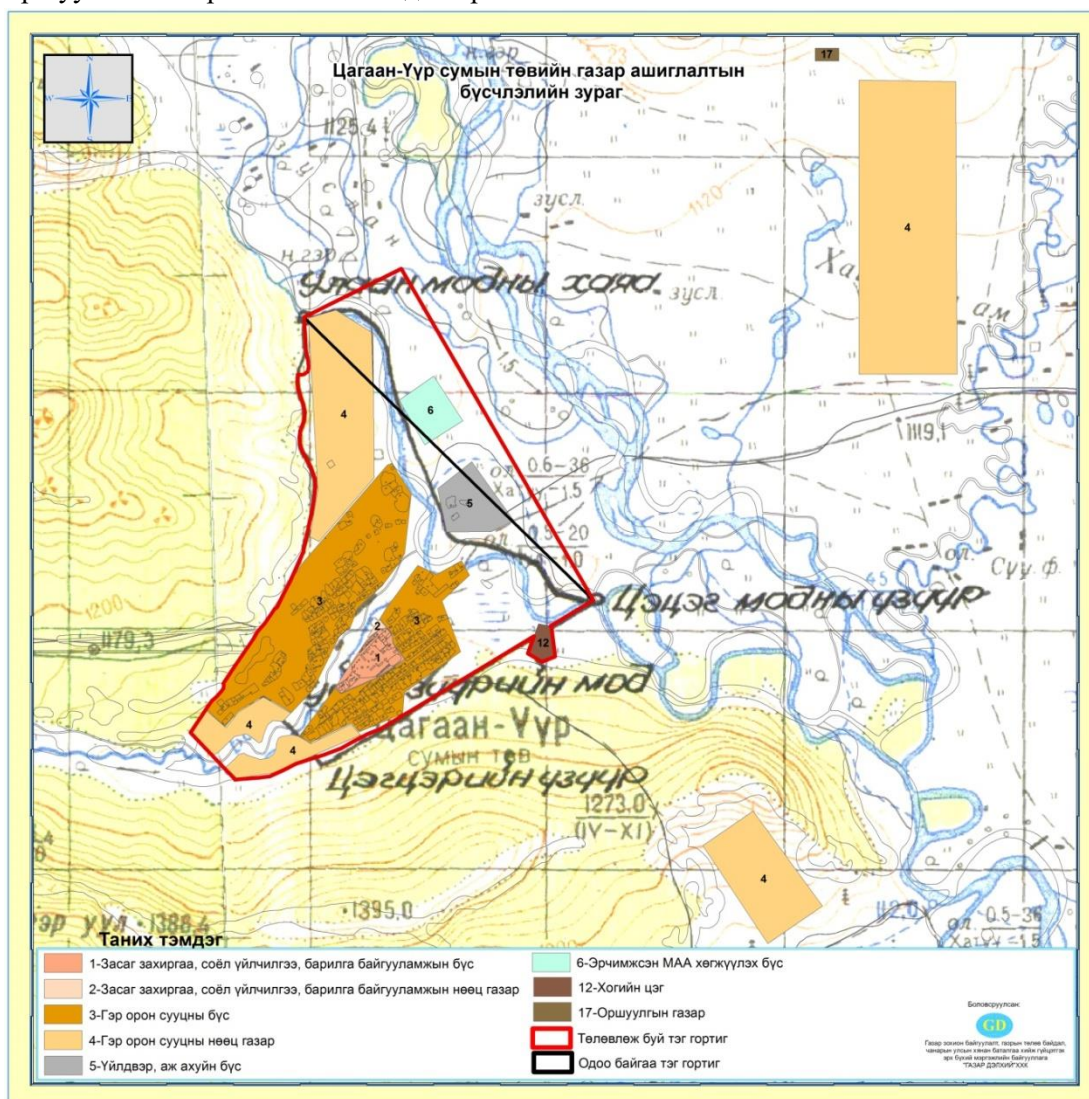
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 24.74 га газар, нөөц нь 26.808 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 360.43 га, нөөц нь 601.09 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 13.46 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг 17.85 га талбайд төлөвлөв.
- Ойн зурвас ногоон байгууламж байгуулах бүс газрын нийт талбай 24.41 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 55.57 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Амралт зугаалгын бүс 3.46 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 18.25 га талбайд байрлана.

Зураг №3.18. Цагаан-Уул сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Цагаан-Үүр сум

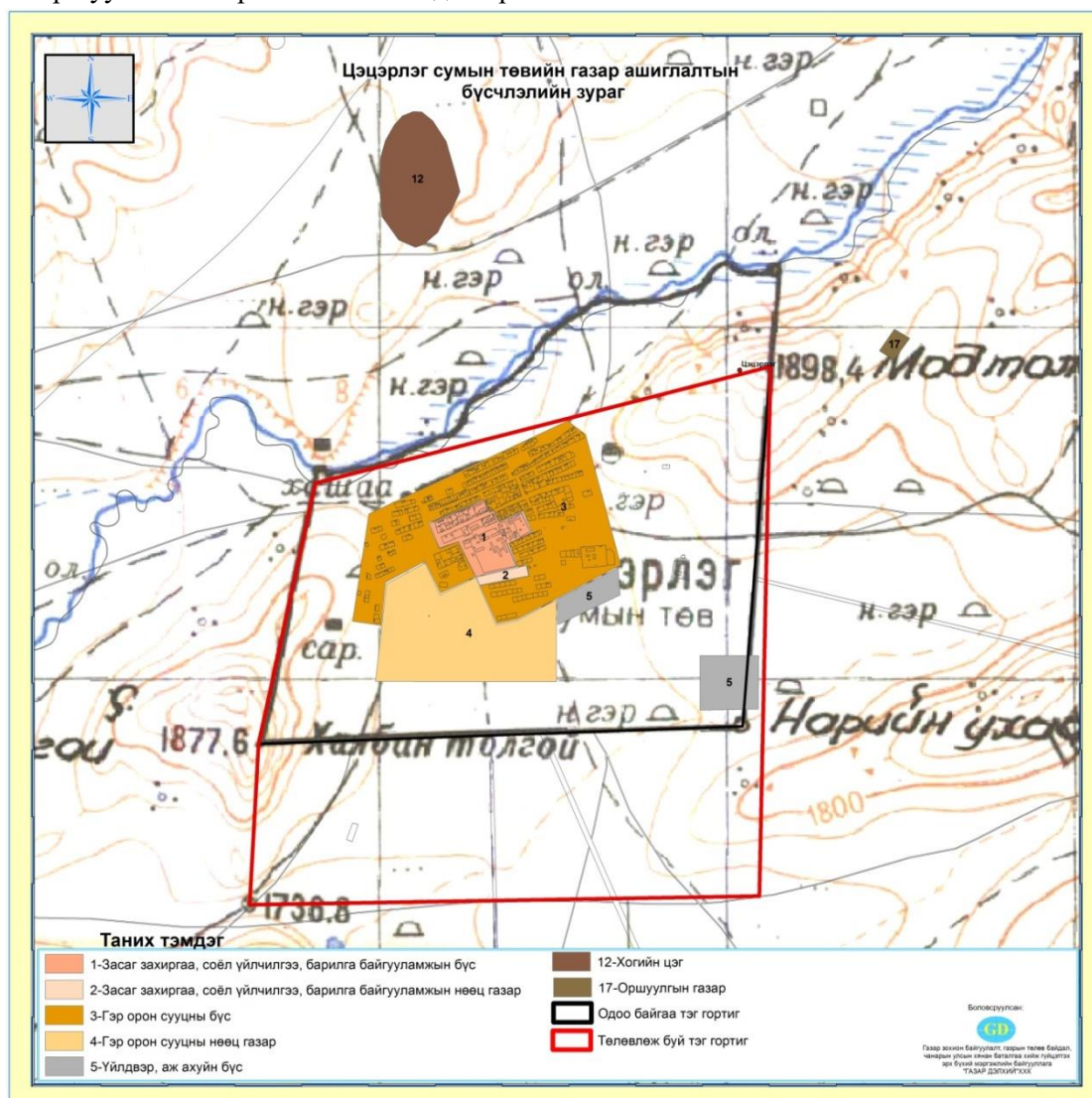
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 14.28 га газар, нөөц нь 0.71 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 206.17 га, нөөц нь 422.01 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 23.44 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Зөгийн аж ахуй
 - ✓ Аялал жуулчлалын отог
- Эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг 16.02 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 5 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 2.13 га талбайд байрлана.

Зураг №3.19. Цагаан-Үүр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Цэцэрлэг сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 13.78 га газар, нөөц нь 1.59 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 88.88 га, нөөц нь 50.61 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 15.94 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Малын тэжээлийн үйлдвэр
 - ✓ Барилгын материалын үйлдвэр
- Хогийн цэг 26.17 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Оршуулгын газар 1.51 га талбайд байрлана.

Зураг №3.20. Цэцэрлэг сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Чандмань-Өндөр сум

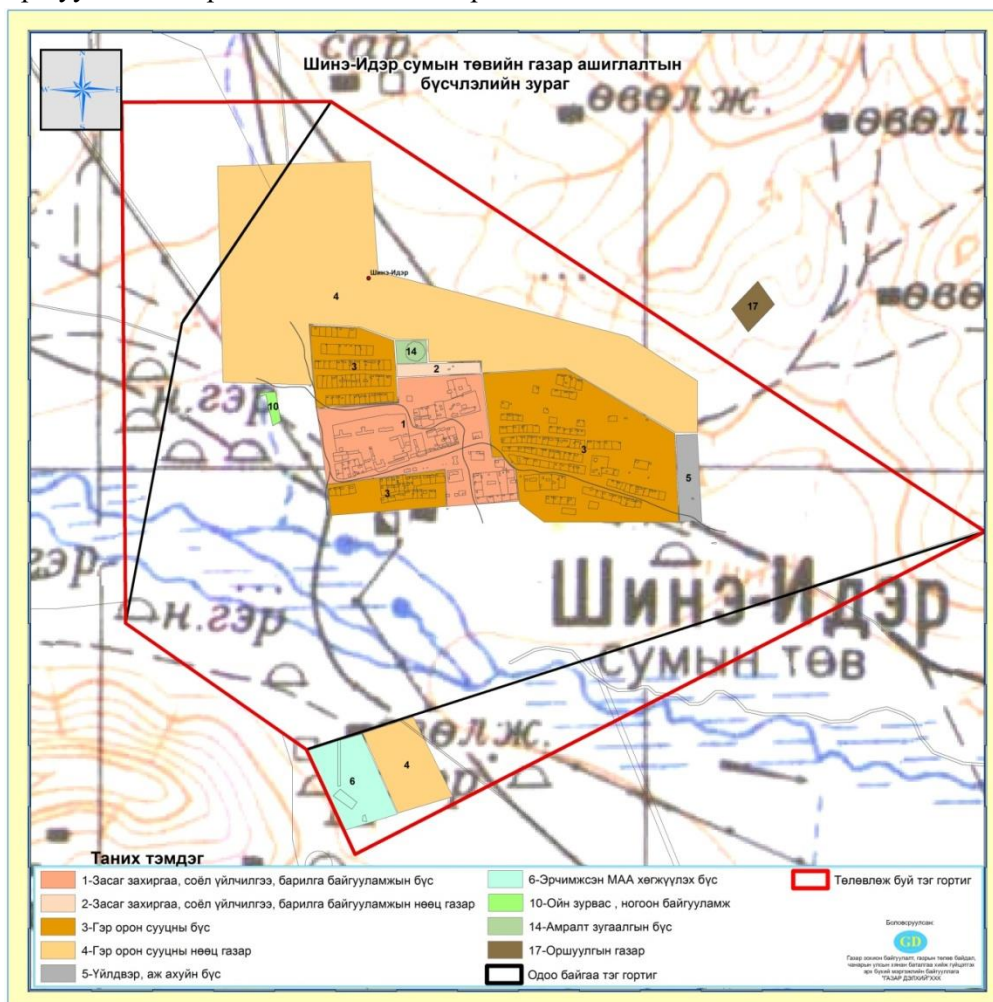
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 9.24 га газар, нөөц нь 1.92 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 241.6 га, нөөц нь 416 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 12.63 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Зөгийн аж ахуй, зөгийн бал боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Мод, модон эдлэл боловсруулах үйлдвэр
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг сумын төвийн урд 11.74 га талбайд төлөвлөв.
- Хогийн цэг 15.26 га талбайд байрлана. Цаашид талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүйгээр хумих шаардлагатай байна.
- Амралт зугаалгын бүс нутгийг 131.48 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 0.83 га талбайд байрлана.

Зураг №3.21. Чандмань-Өндөр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Шинэ-Идэр сум

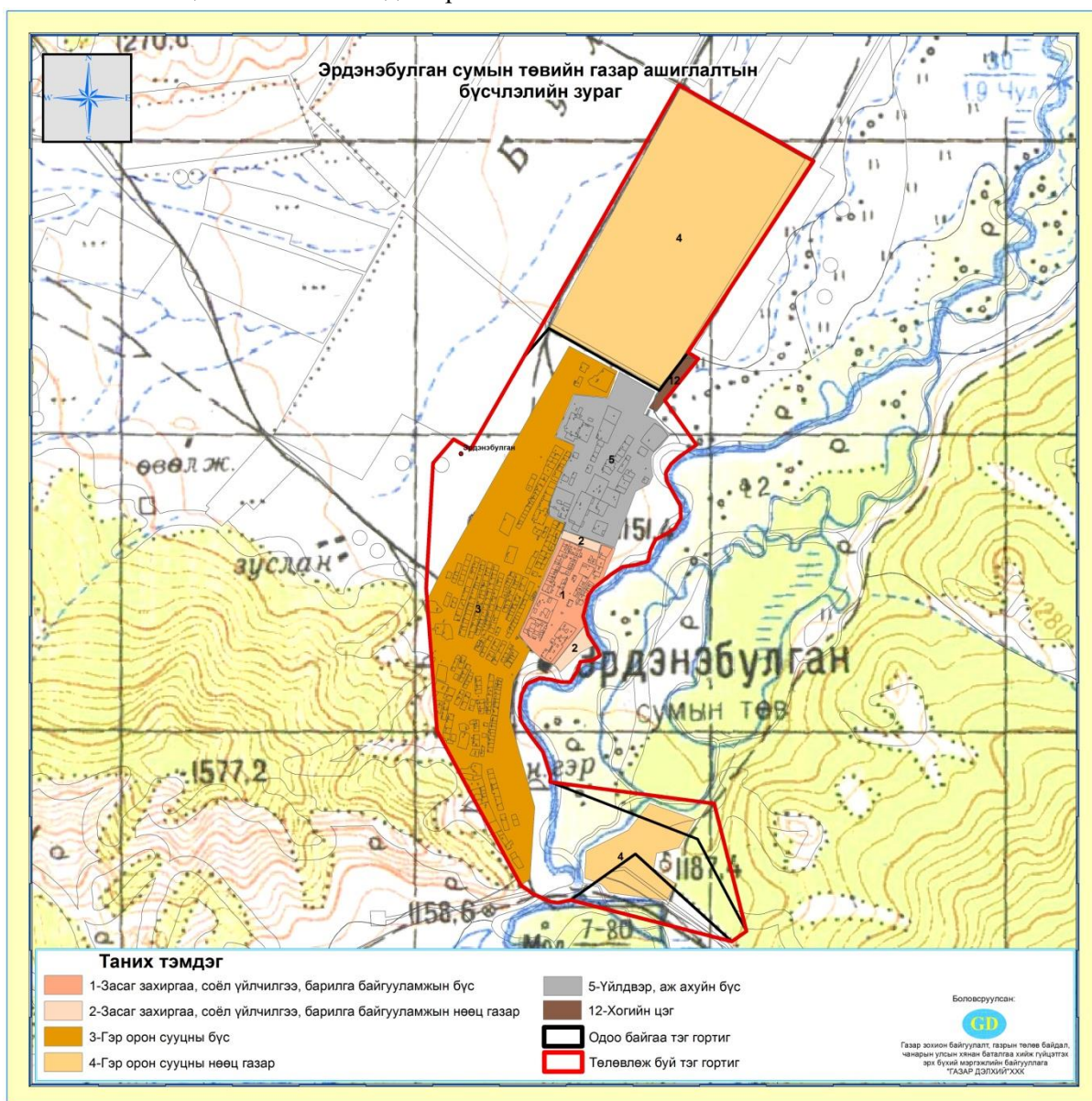
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 22.89 га газар, нөөц нь 1.32 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 45.27 га, нөөц нь 75.23 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 2.6 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Тоосгоны үйлдвэр
 - ✓ Малын тэжээлийн үйлдвэр
 - ✓ Мал нядалгааний цех
- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийг сумын төвийн баруун урд 6.69 га талбайд төлөвлөв.
- Ойн зурвас ногоон байгууламжын бүс 0.44 га-д байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс нутгийг 0.95 га-д байрлана.
- Оршуулгын газар 1.46 га талбайд байрлана.

Зураг №3.22. Шинэ-Идэр сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Эрдэнэбулган сум

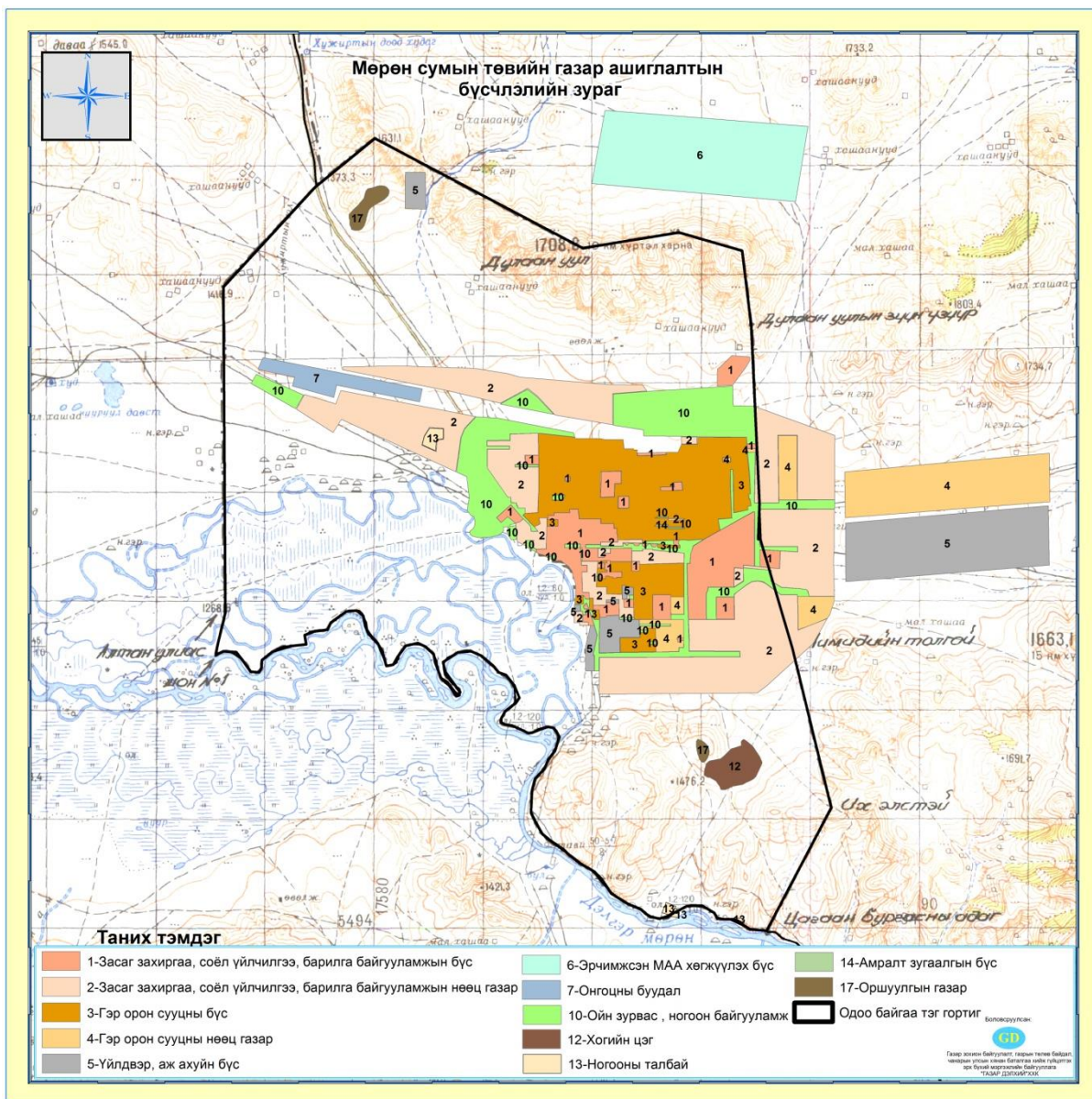
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 27.66 га газар, нөөц нь 4.33 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 166.09 га, нөөц нь 201.08 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 57.17 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Фермерийн аж ахуй
 - ✓ Зөгийн аж ахуй
- Хогийн цэг 3.19 га талбайд байрлана.

Зураг №3.23. Эрдэнэбулган сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Мөрөн сум

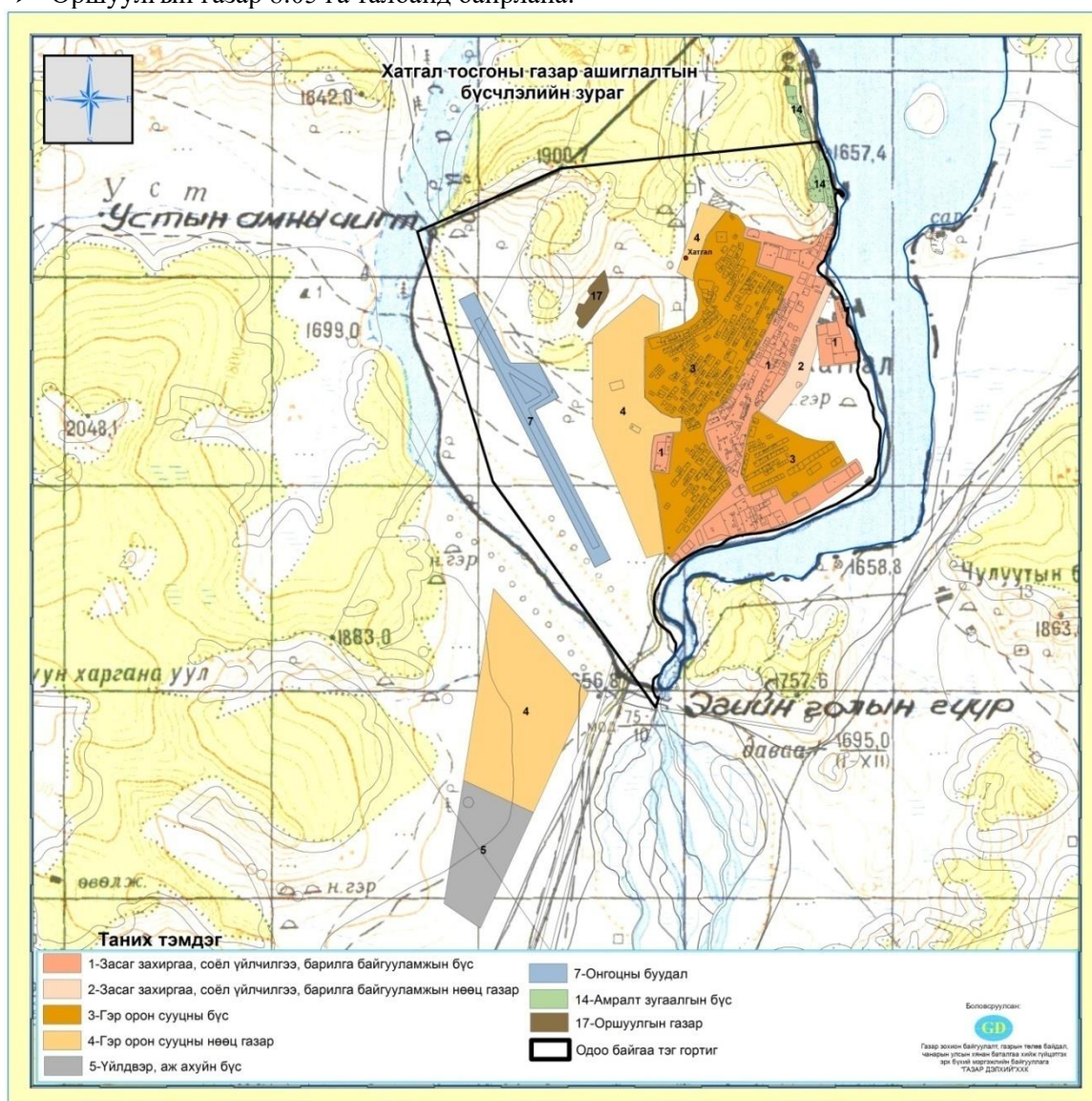
- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, зам гудамж, худалдаа үйлчилгээ, ногоон суулгамал байрлана. Бүсийн нутаг дэвсгэр нь 371.08 га байна. Нөөц нь 1393.02 га байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 698.31 га, нөөц нь 436.63 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 484.76 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Мах боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Стандартын дагуу хөргүүртэй зоорины аж ахуй
 - ✓ Хүнсний ногоо нөөшлөх үйлдвэр
 - ✓ Сав баглааны үйлдвэр
 - ✓ Шахмал түлшний үйлдвэр
 - ✓ Ахуйн үйлчилгээний цэг
 - ✓ Пенобетоны үйлдвэр
 - ✓ Ноос ноолуур угаах үйлдвэр
 - ✓ Дулааны цахилгаан станц
 - ✓ Сүү сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр
 - ✓ Жимс боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Эмийн үйлдвэр
- Онгоцны буудал 87.45 га талбайд байрлана.
- Ойн зурвас,ногоон байгууламжын бүс 595.02 га талбайд байрлана.
- Хогийн цэг 57.42 га талбайд байрлана.
- Ногооны талбай 15.588 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс газрыг 0.577 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 33.301 га талбайд байрлана.

Зураг №3.24. Мөрөн сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Хатгал тосгон

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 169.88 га газар, нөөц нь 21.27 га газар байна.
- Гэр орон сууцны бүс газар. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 253.64 га, нөөц нь 271.04 га талбай байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг 68.95 га талбайд төлөвлөв. Тус бүсэд байгуулах боломжтой үйлдвэрүүдэд
 - ✓ Сүү цагаан идээ боловсруулах үйлдвэр
 - ✓ Ахуйн үйлчилгээний цэг
 - ✓ Загас үржүүлэх, олборлох үйлдвэр
 - ✓ Гар урлал, бэлэг дурсгалын бүтээгдэхүүний цех
 - ✓ Уламжлалт зан заншил өв уламжлалыг харуулсан отогуудыг бий болгох
- Онгоцны буудал 61.13 га талбайд байрлана.
- Хогийн цэг 2.38 га талбайд байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс 13.52 га талбайд байрлана.
- Оршуулгын газар 8.05 га талбайд байрлана.

Зураг №3.25. Хатгал тосгоны газар ашиглалтын бүсчлэл

Хүснэгт №3.20. Хөвсгөл аймгийн сумдын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байдал, төлөвлөлт

№	Сумдын нэр	Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүс	Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүсийн ноёд газар	Гэр орон сууцны бүс	Гэр орон сууцны ноёд газар	Үйлдвэр аж ахуйн бүс	Эрчимжсэн МАА хөгжүүлэх бүс	Онгоцны буудал	Ойи зурвас ногоон байгууламж	Зуслангийн газар	Хогийн цог	Ногооны талбай	Амралт зугаалгын бүс	Авто тээврийн үйлчилгээний газар	Оршуулгын газар	Нийт талбай /га-ар/
		0	1	2	3	4	5	6	7	10	11	12	13	14	16	
1	Алаг-Эрдэнэ	20.54	14.61	69.43	191.8	3.77					10.05			49.36	3.04	362.6
2	Арбулаг	24.76	4.85	34.49	59.69	4.12	1.87				29.1				0.79	159.67
3	Баянзүрх	17.66	13.54	77.3	80.05	8.06				38.55	2.24				4.5	241.9
4	Бүрэнтогтох	16.13	6.4	54.98	63.44	2.72	9.58				14.21		2.38		21.27	191.11
5	Галт	24.47	2.47	129.4	52.94	2.59	12.63				10.22	0.38	3.79		0.67	239.56
6	Жаргалант	19.77	7.84	130.59	135.67	10.31			115.77		19.11		0.73		2.65	442.44
7	Их-Уул	27.16	24.05	136.58	288.8	12.28			8.6		45.28	15.16		99		656.91
8	Рашаант	22.31	31.15	209.79	64.45	5.57					10.86	10.96	3.49		1.08	359.66
9	Ренчинлхүмбэ	24.97	6.3	263.32	520.79	7.19					6.74	0.95	2.2		3.6	836.06
10	Тариалан	60.02	4.08	369.61	762.19	13.23	6.22				7.01		1.86	40.62	12.49	1277.33
11	Тосонцэнгэл	14.06	13.05	96.28	65.46	14.64	15.62				16.39		0.85		20.56	256.91
12	Төмөрбулаг	15.37	2.96	51	57.6	3.61	4.66				29.92	0.88	0.59		14.05	180.64
13	Түнэл	12.38	6.17	163.23	720.076	297.83	887.37				16.98		1.44		4.52	2109.996
14	Улаан-Уул	19	18.79	139.58	169.86	8.41					14.6					370.24
15	Ханх	103.79	18.74	173.37	293.13	105.73	5.24				2.63		37.9		6.19	746.72
16	Цагааннуур	30.13	22.55	168.55	307.48	11.96					4.34	0.89	0.72		15.22	561.84
17	Цагаан-Уул	24.74	26.808	360.43	601.09	13.46	17.85		24.41		55.57		3.46		18.25	1146.068
18	Цагаан-Үүр	14.28	0.71	206.17	422.01	23.44	16.02				5				2.13	689.76
19	Цэцэрлэг	13.78	1.59	88.88	50.61	15.94					26.17				1.51	198.48
20	Чандмань- Өндөр	9.24	1.92	241.6	416	12.63	11.74				15.26		131.48		0.83	840.7
21	Шинэ-Идэр	22.89	1.32	45.27	75.23	2.6	6.69		0.44				0.95		1.46	156.85
22	Эрдэнэбулган	27.66	4.33	166.09	201.08	57.17					3.19					459.52
23	Мөрөн	371.08	1393.02	698.31	436.63	484.76		87.45	595.02		57.42	15.588	0.577		33.301	4173.156
24	Хатгал	169.88	21.27	253.64	271.04	68.95		61.13			2.38		13.52		8.05	869.86
	Нийт	1106.07	1648.518	4327.89	6307.116	1190.97	995.49	148.58	744.24	38.55	404.67	44.808	205.937	188.98	176.161	17527.98

Хүснэгт №3.21. Хөвсгөл аймгийн сумдын тэг гортигийн төлөвлөлт

№	Сум	Одоо байгаа тэг гортиг /га/	Нэмэгдэх талбай /га/	Төлөвлөж буй тэг гортиг /га/
1	Алаг-Эрдэнэ	370.749	89.443	460.192
2	Арбулаг	242.636	70.755	313.391
3	Баянзүрх	517.039	53.403	570.442
4	Бүрэнтогтох	515.363	214.117	729.48
5	Галт	792.413	-	792.413
6	Жаргалант	1466.319	244.466	1710.785
7	Их-Уул	652.115	354.155	1006.27
8	Рашаант	1272.967	455.167	1728.134
9	Ренчинлхүмбэ	1253.038	751.735	2004.773
10	Тариалан	902.483	343.8176	1246.3006
11	Тосонцэнгэл	556.715	174.379	731.094
12	Төмөрбулаг	169.742	91.699	261.441
13	Түнэл	650.304	369.8568	1020.1608
14	Улаан-Уул	701.448	111.167	812.615
15	Ханх	1233.079	1022.944	2256.023
16	Цагааннуур	777.114	-	777.114
17	Цагаан-Уул	865.462	501.655	1367.117
18	Цагаан-Үүр	561.231	146.496	707.727
19	Цэцэрлэг	471.732	284.417	756.149
20	Чандмань-Өндөр	627.801	59.542	687.343
21	Шинэ-Идэр	399.935	106.168	506.103
22	Эрдэнэбулган	419.145	230.277	649.422
23	Мөрөн	10212.006	-	10212.006
24	Хатгал	1452.483	-	1452.483
НИЙТ		27083.319	5675.6594	32758.9784

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**4.1. Зам, тээврийн газар****4.1.1. Зам, тээврийн сүлжээний өнөөгийн байдал**

Хөвсгөл аймгийн газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар 2013 онд нийт зам шугам сүлжээний газрын хэмжээ 7784,90 га талбай байна. 2013 оны байдлаар авто замын газар 3199,76 га, агаарын тээврийн газар 151,05 га, шугам сүлжээний газар 4432,29 га байна. Нийтдээ зам шугам сүлжээний газрын хэмжээ 2003 онтой харьцуулахад 44 %-иар буюу 3396.2 га талбайгаар өссөн байна.

Хүснэгт №4.1. Зам шугам сүлжээний газрын талбай

Дэд ангилал	2013 он
Авто замын газар бүгд	3199,76
Төмөр замын газар бүгд	-
Агаарын тээврийн газар	151,05
Шугам сүлжээний газар	4432,29
Усан тээврийн газар бүгд	1
Бүгд	7784.90

Хөвсгөл аймгийн хувьд авто замын газрын талбайн өөрчлөлтийг 2003-2013 онтой харьцуулахад 34,06 га-аар буурсан байна. Энэ нь энгийн шороон зам болон, сайжруулсан шороон замын хэмжээ буурсантай холбоотой юм.

Хүснэгт №4.2. Автозамын газар ашиглалтын байдал (га)

Д/д	Аймаг	Автозамын газар, бүгд	Үүнээс			
			Улсын чанартай	Орон нутгийн чанартай	Аж ахуйн нэгж, байгууллагын дотоодын зориулалттай	Авто тээврийн барилга, байгууламж, зогсоолын талбай
1	Хөвсгөл	3199,76	642,9	2343,46	211,7	1,7

Хөвсгөл аймаг нь Монгол улсын төвийн хойт хэсэг оршдог бөгөөд уул нуруу, гол мөрөн нутгийн бусад хэсэгтэй харьцуулахад ихтэй бөгөөд зам барьж байгуулахад нилээд хүнд нөхцөлтэй юм. Түүнээс гадна зам барьж байгуулахад Сэлэнгэ, Дэлгэрмөрөн, Эг, Тэс, Үүрийн гол зэрэг олон тооны том жижиг олон гол горхитой тул зам тавихад тэр бүгд дээр найдвартай төмөр бетон гүүр байгуулах шаардлага гардаг.

Хөвсгөл аймгийн нутгаар улсын болон орон нутгийн чанартай 5547 км авто зам дамжин өнгөрч байгаагаас улсын чанартай зам 1065 км, орон нутгийн чанартай зам 1848 км, сумаас баг хүртлэх 2834 км ердийн хөрсөн зам байна.

Аймгийн төвөөс 50 км дотор алслагдсан 2 сумтай, 100-150 км-д алслагдсан 1 тосгон 13 сумтай, 150 км-с цааш алслагдсан 8 сумтай байгаа юм.

Хөвсгөл аймгийн улсын чанартай замын Мөрөн-Хатгалын А1101 чиглэлийн 89,9 км хатуу хучилттай зам ашиглалтанд орсон.

Мөрөн-Булганы 180 км /253.3/ хатуу хучилттай автозам 2014 онд ашиглалтанд бүрэн орж, Улаанбаатар хот, Булган. Эрдэнэт, Дархан хотуудтай хатуу хучилттай замаар холбогдоно. Энэ чиглэлийн замтай давхцаж байгаа Их-Уул, Тосонцэнгэл сумууд хатуу

хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдоно. Хатуу хучилттай зам Тариалан сумаас 9 км зайтай өнгөрнө. Мөн Мөрөн-Хатгалын хатуу хучилттай авто замаас Алаг-Эрдэнэ сумын төв 7 км зайтай байна.

Ханх-Мондын замын 20.63, Мөрөнгийн төвийн Хилэнтийн 180.0, Түнэл сумын Эгийн голын 162.5, Галт сумын Идэрийн голын 162.9, Жаргалант сумын Идэрийн голын 163.1, Цагаан-Үүр сумын Үүрийн голын 350 у/м төмөр бетон, Шишгэд, Хогоргын голын 150 у/м хөвдөг гүүрүүд баригдан ашиглалтанд оржээ.

Тус аймагт авто замыг хариуцан өвөл зуны аль ч улиралд тээврийн хөдөлгөөнийг саадгүй нэвтрүүлж, зорчигч тээвэрчдэд, авто замаар саадгүй үйлчлэх үүрэгтэй зам засвар арчлалтын компани ажиллаж байна.

Мөрөн-Булган, Мөрөн-Улиастай, Мөрөн-Тэрхийн Цагааннуур улсын чанартай авто замын хөдөлгөөний эрчим жилд дунджаар 4-5 хувиар өсөж байна.

Хүснэгт №4.3. Хот хоорондын авто замын одоогийн байдал

Замын чиглэлийн дугаар	Авто замын чиглэл, нэр	Замын төрөл	Хүчин чадал /км/
A0902	Мөрөн – Булган чиглэл	Хатуу хучилттай	180.0
A1101	Мөрөн – Хатгал*	Хатуу хучилттай	103.0
A1101	Хатгал – Ханх*	Ердийн хөрсөн	180.0
A1101	Ханх – Монд /Улсын хил/	Ердийн хөрсөн	23.0
A1101	Мөрөн – Улиастай *	Ердийн хөрсөн	226.0
A18	Мөрөн / Тунамал нуурын ар – Баруун туруун – Улаангом/	Ердийн хөрсөн	139.0
	Мөрөн-Тэрхийн Цагаан нуур	Ердийн хөрсөн	214.0
Дүн	Улсын чанартай замын нийт урт		1065.0
	Үүнээс хатуу хучилттай		283.0

*УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Мянганы замын босоо тэнхлэгийн авто зам Улсын чанартай замын 26.5 хувь буюу 283 км нь хатуу хучилттай зам байна.

Хүснэгт №4.4. Сумуудын авто замын одоогийн байдал

№	Авто замын чиглэл	Нийт зай /км/	Хучилтын одоогийн байдал
1	Мөрөн-Бүрэнтогтох	45	Ердийн хөрсөн
2	Бүрэн тогтох-Цагаан- Уул	88	Ердийн хөрсөн
3	Цагаан-Уул –Цэцэрлэг сум	80	Ердийн хөрсөн
4	Цэцэрлэг сумаас-Залаагийн дөрөлж	60	Ердийн хөрсөн
5	Цагаан-Уул сумаас- Халзан согоот	93	Ердийн хөрсөн
6	Мөрөн-Төмөрбулаг	65	Ердийн хөрсөн
7	Мөрөн –Шинэ-Идэр	123	Ердийн хөрсөн
8	Шинэ-Идэр-Жаргал	57	Ердийн хөрсөн
9	Галт	177	Ердийн хөрсөн
10	Мөрөн-Тосонцэнгэл	64	Хатуу хучилттай
11	Тосонцэнгэл- Их уул	48	Хатуу хучилттай
12	Их-Уул -Тариалан	51	Хатуу хучилттай
13	Тариалан-Намнангийн ар	35	Хатуу хучилттай
14	Тосонцэнгэл сумаас Рашаант	65	Ердийн хөрсөн
15	Тариалан-Эрдэнэбулган	80	Ердийн хөрсөн
16	Эрдэнэбулган-Цагаан үүр	72	Ердийн хөрсөн
17	Мөрөн-Түнэл	46	Ердийн хөрсөн
18	Түнэл-Чандмань-Өндөр	88	Ердийн хөрсөн
19	Чандмань-Өндөр-Цагаан-Үүр	52	Ердийн хөрсөн
20	Мөрөн-Алаг-Эрдэнэ	62	Ердийн хөрсөн
21	Алаг-Эрдэнэ-Хатгал	37	Ердийн хөрсөн

22	Хатгал-Ханх	180	Ердийн хөрсөн
23	Мөрөн-Арбулаг	69	Ердийн хөрсөн
24	Арбулаг-Баянзүрх	55	Ердийн хөрсөн
25	Мөрөн-Улаан уул	167	Ердийн хөрсөн
26	Улаан-Уулаас -Ренчинлхүмбэ	40	Ердийн хөрсөн
27	Ренчинлхүмбэ-Цагааннуур	22	Ердийн хөрсөн
	Хатуу хучилттай	163	
	Ердийн хөрсөн	1848 км	

Сумдын 8.8 хувь болох 163 км буюу улсын чанартай замтай давхцсан хэсэг нь хатуу хучилттай замтай байна.

Хөвсгөл аймгийн зам тээврийн одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

- Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт хотуудтай хатуу хучилттай замаар холбогдсон
- Шинээр байгуулах замын чиглэл нь тодорхой бөгөөд зарим чиглэлийн замын зураг төсөл хийгдсэн.
- Баруун аймгийн болон босоо тэнхлэгийн чиглэлийн зам дайран өнгөрдөг
- Улсын чанартай замууд нь сумуудыг аймагтайгаа холбосон замтай давхцдаг
- Автомашин болон замын хөдөлгөөний эрчим жил бүр нэмэгдэж байгаа
- Улсын чанартай замаар хэд хэдэн аймгийн төвүүдтэй холбогддог

Сул талууд :

- Нийслэл хотоос зайтай оршдог
- Зам байгуулахад уул даваа, гол мөрөн зэрэг бартаа саад ихтэй
- Хатуу хучилттай зам байгуулахад зардал өндөр
- Ажил гүйцэтгэхэд улирлын чанартай байдаг
- Аймгийн төв нь сумуудтайгаа шороон замаар холбогдсон.

Боломж :

- Замын бэлэн суурь баазтай
- Байгалийн зам барилгын материалтай элбэгтэй
- Мэрэгжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй

Аюул занал :

- Зам нь байгаль орчин бохирдуулах, бэлчээр сүйтгэх
- Зэрлэг ан амьтанд сөрөг нөлөөтэй
- Барьсан зам нь үеэр ус болон бусад байгалийн гэнэтийн аюулд өртөх магадлалтай
- Барьж байгуулахад байгалийн шалгуур өндөр

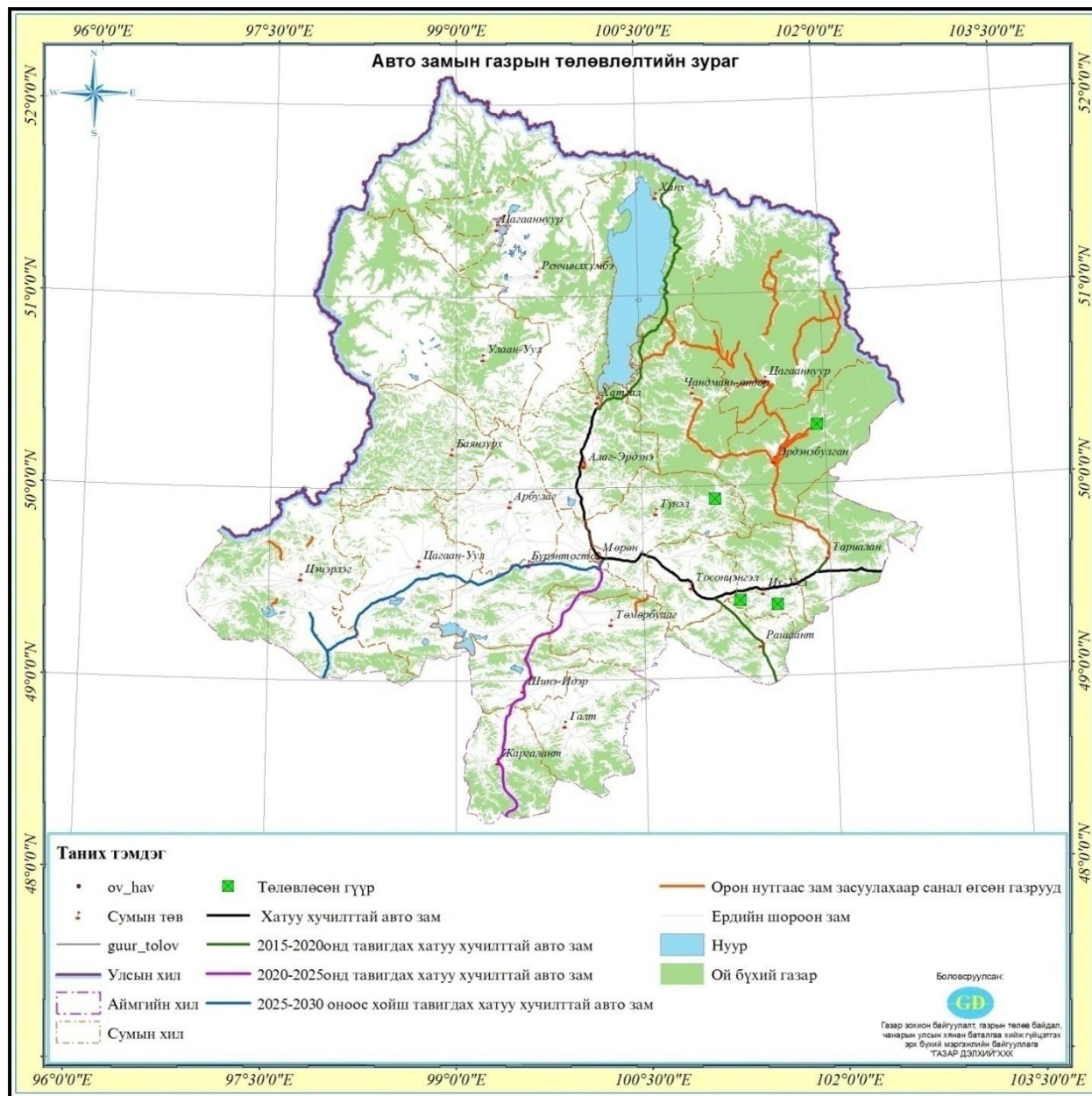
4.1.2. Зам тээврийн газрын төлөвлөлт

Авто зам

Хөвсгөл аймгийн авто замын хэтийн хэрэгцээг төлөвлөхдөө “Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтот суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод Мянганы замын хэвтээ, босоо тэнхлэгүүдийг барьж дуусгах, бүсийн болон аймгийн төвүүдийг нийсэлтэй хатуу хучилттай замаар, дараагийн шатанд өөр хооронд нь холбох” гэсний дагуу хэтийн төлөвлөлтийг хийлээ. Үүнд :

Босоо тэнхлэгийн Мөрөнгөөс ОХУ-ын хилийн боомт хүртэл хатуу хучилттай зам барьж дуусгах, дараа нь Монгол улсын аялал жуулчлалын гол маршрут Мөрөнг-Тэрхийн Цагаан нуурын чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбох ажлыг гүйцэтгэх, улмаар босоо

тэнхлэгийн нэг хэсэг болох Мөрөн-Улиастай чиглэлийн авто замыг барихаар төлөвлөлөө. Ингэснээр зөвхөн хот хоорондын зам хатуу хучилттай болоод зогсохгүй тухайн чиглэл давхцаж байгаа сумууд хатуу хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдоно. Мөн Хөвсгөл болон Завхан аймгийн нүүрсний хэрэгцээг хангадаг Могойн голын уурхайг хатуу хучилттай болгохоор төлөвлөв. Мөн Тосонцэнгэл – Рашаант-Хайрхан –Өлзийт чиглэлийн зам баригдснаар Мянганы замын хэвтээ тэнхлэгийн замтай холбогдож дээр дурьдсан зорилтууд хэрэгжинэ.

Зураг№4.1. Авто замын газрын төлөвлөлтийн зураг

Хүснэгт№4.5. Хатуу хучилттай авто замын 2015-2030 хэтийн төлөвлөлт

№	Одоогийн байгаа зам	Хэрэгцээ	Төлөвлөлт		
			2015- 2020	2021-2025	2026-2030
1	Мөрөн – Булган чиглэл	Нийслэл болон Дархан, Эрдэнэт хотуудтай хатуу хучилттай замаар 2014 онд холбогдсон байна.			

2	Мөрөн - Хатгал	Хатуу хучилттай замтай			
3	Хатгал – Ханх – Улсын хил*	ОХУ-БНХАУ-ыг холбох Монд-Ханх-Хатгал-Мөрөн-Улиастай-Алтай-Бургастайн олон улсын босоо тэнхлэгийн зам.			
4	Мөрөн – Улиастай *	ОХУ-БНХАУ-ыг холбох Монд-Ханх-Хатгал-Мөрөн-Улиастай-Алтай-Бургастайн босоо тэнхлэгийн зам, энэ замаар Могойн голын нүүрс Хөвсгөл, Завхан аймгууд руу тээвэрлэхээс гадна аймаг хоорондын аялал жуулчлалын хөгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй			
5	Мөрөн-Тэрхийн Цагаан нуур	Аялал жуулчлалын гол зам Хөвсгөл нуурыг Тэрхийн цагаан нуурын аялал жуулчлалын бүстэй холбоно			
6	Мөрөн-Улиастайн замтай Могойн голын нүүрсний уурхайг хатуу хучилттай замаар холбох	Могойн голын нүүрсийг Хөвсгөл, Завхан аймгууд руу тээвэрлэх, энэ зам тавигдснаар байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ.			
7	Тосонцэнгэл – Рашаант-Хайрхан – Өлзийт**	Хөвсгөл аймгийг Монгол улсын хэвтээ тэнхлэгийн замтай холоно.			

*Монгол улсын УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Мянганы замын болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэлийн зам.

**Засгийн газрын 2013 оны 317 дугаар тогтоолоор батлагдсан концессийн гэрээгээр хэрэгжүүлэх төсөл.

Хүснэгт №4.6. 2015-2030 онд шинээр баригдах хатуу хучилттай авто замуудын зай, хөрөнгө оруулалт

№	Замын нэр	Хучилтын төрөл	Нийт зай, км	Хөрөнгө оруулалт тэрб.төг
	2015-2020 он			
1	Хатгал-Ханхын А1101 чиглэл	Хатуу хучилттай	180.0	126.0
2	Ханх- Мондын А1101 чиглэл /Улсын хил/	Хатуу хучилттай	23.0	13.8
3	Мөрөн сумын доторх зам	Хатуу хучилттай	10.0	4.3
4	Хатгал тосгоны доторх зам	Хатуу хучилттай	5.0	2.1
5	Мөрөн-Хилэнтийн гүүр	Хатуу хучилттай	5.0	2.1
6	Тосонцэнгэл-Рашаант-Хайрхан-Өлзийт чиглэл* /концесс/	Хатуу хучилттай	96	60.0
			319.0	208.3
	2021-2025 он			
7	Мөрөн-Тэрхийн цагаан нуур	Хатуу хучилттай	204.0	105.0
8	Мөрөн сумын доторх зам	Хатуу хучилттай	10.0	4.2
			214.0	149.2
	2026-2030 он			
9	Мөрөн- Согоотын давааны А1102 чиглэл	Хатуу хучилттай	226.0	113.0
10	Мөрөн- Согоотын давааны замаас – Могойн голын уурхай	Хатуу хучилттай	30.0	15,0
			256.0	128.0
	Бүгд		789.0	485.5

*Засгийн газрын 2013 оны 317 тогтоол Төрийн өмчийн концессийн жагсаалт батлах тухай тогтоол

Хүснэгт №4.7. Замын зурвас газрын тооцоо

№	Автозамын чиглэл	Замын нэр	Замын урт /км/	Замын зурвас газрын талбай /га/
1	A1101	Хатгал-Ханх	180.0	360.0
2	A1101	Ханх-Улсын хил	23.0	46.0
3		Мөрөн сумын доторх зам	10.0	10.0
4		Хатгал тосгоны доторх зам	5.0	5.0
5		Мөрөн-Хилэнтийн гүүр	5.0	10.0
6		Тосонцэнгэл-Рашаант-Хайрхан-Өлзийт	96.0	192.0
7		Мөрөн-Тэрхийн Цагааннуур	204.0	408.0
8		Мөрөн сумын доторх зам	10.0	10.0
9	A1102	Мөрөн- Согоотын даваа	226.0	452.0
10		Мөрөн- Согоотын замаас - Могойн голын уурхай	30.0	60.0
			789	1553.0

Хатуу хучилттай замын зурвас газрыг тооцоходоо замын өргөнийг үер усны хамгаалалтын далангийн хамт 20 м тооцож хийлээ.

Цаашид Сэлэнгэ мөрний Сацын булангийн 253.3, Идэр Чулуутын голын 120.0, Мөрөнгийн голын 120.0, Улаан-Уулын Багтагийн голын 100.0, Хөгийн голын 70.0, Баянзүрх сумын Бэлтэсийн голын 78.0 зэрэг у/м төмөр бетон гүүрийг барих шаардлагатай байгаа юм.

Мөрөн сумын төвд 2014 онд 8 тэрбум орчим төгрөгийн санхүүжилтээр 6.6 км хатуу хучилттай зам баригдаж байна.

Эхний үе шат буюу 2015-2020 онд A1101 чиглэлийн Хатгал-Ханхын 180 км, Ханх улсын хил хүртлэх 23 км буюу 203 км автозамыг хатуу хучилттай болгох ажлыг хийж гүйцэтгэхээр төлөвлөв. Энэ зам баригдснаар Ханх сум хатуу хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдоно. Нөгөөтэйгүүр Ханх-Мондын чиглэлээр ОХУ-тай хатуу хучилттай замаар хилийн гарцтай болж, ачаа, зорчигч тээвэр явагдах боломжтой болж байна. Ингэснээр Хөвсгөл нуурын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, Байгаль нуурт ирсэн жуулчид Хөвсгөл нуурт ирж амрах, Мөрөн орж улмаар Монгол улсын төв хэсгээр аялахад хялбар болно.

Тосонцэнгэл-Рашаант-Хайрхан-Өлзийт чиглэлд концессоор хатуу хучилттай авто зам барих төсөл хэрэгжүүлэхээр төлөвлөгдөж концесс зарлагдаад байна. Энэ төсөл хэрэгжснээр Хөвсгөл аймгийг Монгол улсын хэвтээ тэнхлэгийн замтай холбогдоно. Тосонцэнгэл- Рашаант-Хайрхан-Өлзийт гэсэн маршрут гарч байгаа бөгөөд энэ нь мянганы замын хэвтээ тэнхлэгийн замтай нийлэх юм. Энэ зам баригдснаар Рашаант, Хайрхан зэрэг сумуудын тариаг хаягдалгүй Мөрөнгийн гурилын үйлдвэрт зөөх нөхцөл бүрдэнэ.

Хоёрдугаар үе шат буюу 2021-2025 онд Мөрөн-Цэцэрлэг 204 км замыг хатуу хучилттай болгохоор төлөвлөж байна. Мөрөн-Цэцэрлэг 204 км замыг барьж ашиглалтанд оруулснаар улсын хэмжээний аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд Хөвсгөл, Тэрхийн Цагаануурыг холбосон аялал жуулчлалын маршрут бий болно. Хөвсгөл нуураар аяласан жуулчид Архангай аймгийн Хорго, Тэрхийн Цагааннуур, Чулуут

гол зэрэг газруудаар аялах бололцоотой болно. Дээрх зам нь Монгол улсын аялал жуулчлалын гол зам болж хөгжинө.

Мөн энэ зам баригдснаар Шинэ-Идэр, Жаргалант сумын төвүүд хатуу хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдох ба Төмөрбулаг сумын төв 40 км, Галт сумын төв баригдах хатуу хучилттай замаас 35 км тус тус зайтай байхаар төлөвлөгдөж байна.

Гуравдугаар үе шат буюу 2025-2030 онд А1102 чиглэлийн Мөрөн –Улиастай чиглэлийн зам ашиглалтанд оруулахаар төлөвлөж байна. Ингэснээр Ханх-Мөрөн-Улиастай-Алтай-Бургастай гэсэн Монгол улсын нутгийн төв хэсгээр дайрсан ОХУ-Монгол-БНХАУ-ыг холбосон босоо тэнхлэгийн замтай болно. Мөн тус зам баригдснаар Могойн голын нүүрсийг Мөрөн, Тосонцэнгэл, Улиастай руу зөөхөд хялбар болгохоос гадна Хөвсгөл, Завхан аймгууд аялал жуулчлалыг аймаг дамжуулан хөгжүүлэх, байгаль орчныг хамгаалахад нэн чухал ач холбогдолтой байх болно. Мөрөн-Улиастай чиглэлийн зам баригдснаар Бүрэнтогтох, Цагаан уул сумууд хатуу хучилттай замаар холбогдох боломжоор хангагдах бөгөөд Цэцэрлэг сумын төвөөс 68 км, зайтай хатуу хучилттай зам өнгөрөнө. Хатуу хучилттай зам дайрах Согоот баг Могойн голын уурхайн хооронд 30 км замыг хатуу хучилттай болгоно. Энэ зам баригдснаар Завхан аймгийн Тэлмэн суманд баригдах дулааны цахилгаан станц болон Хөвсгөл, Завхан аймгууд хэрэгцээт нүүрсээ хатуу хучилттай замаар тээвэрлэдэг болж байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

Харин Улаангом чиглэлийн 139 км хатуу хучилттай зам буюу Тунамал нуурын араас цааш тавих шаардлага бараг харагдахгүй байна. Энэ замаар тээх ачаа, зорчигчдын урсгал бага байхаар байна. Яагаад гэвэл хатуу хучилттай зам Мөрөнгөөс шууд Улаангом чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбогдож байгаа тул ачаа, зорчигчдын урсгал түүгээр явах нь ойлгомжтой байна. Тиймээс тус замыг 2030 оноос цааш хатуу хучилттай болгох нь шаардлагатай гэж үзэв.

2030 онд тус аймгийн 22 сумаас 7 сумын төв / Тосонцэнгэл, Их-Уул, Ханх, Бүрэнтогтох, Цагаан-уул, Шинэ-Идэр, Жаргалант болон Хатгал тосгон/ нь хатуу хучилттай замаар аймгийн төвтэйгээ холбогдсон байхаас гадна Алаг-Эрдэнэ, Тариалан, Цэцэрлэг, Төмөрбулаг, Галт, зэрэг сумын төвүүд төлөвлөгдөж байгаа хатуу хучилттай замаас ойролцоогоор 7-68 км зайтай байхаар байна.

Хүснэгт №4.8. Сумуудын авто зам 2030 оны байдлаар

№	Авто замын чиглэл	Нийт зай /км/	Хучилтын одоогийн байдал	2030 онд байх хучилтын төрөл
1	Мөрөн-Бүрэнтогтох	45	Ердий хөрсөн	Хатуу хучилттай
2	Бүрэн тогтох-Цагаан- Уул	88	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
3	Цагаан-Уул –Цэцэрлэг сум	80	Ердийн хөрсөн	68 км хөрсөн
4	Цэцэрлэг сумаас-Залаагийн дөрөлж	60	Ердийн хөрсөн	
5	Цагаан-Уул сумаас- Халзан согоот	93	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
6	Мөрөн-Төмөрбулаг	65	Ердийн хөрсөн	40 км хөрсөн
7	Мөрөн –Шинэ-Идэр	123	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
8	Шинэ-Идэр-Жаргал	57	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
9	Галт	177	Ердийн хөрсөн	35 км хөрсөн
10	Мөрөн-Тосонцэнгэл	64	Хатуу хучилттай	Хатуу хучилттай
11	Тосонцэнгэл- Их уул	48	Хатуу хучилттай	Хатуу хучилттай
12	Их-Уул -Тариалан	51	Хатуу хучилттай	Хатуу хучилттай

13	Тариалан-Намнангийн ар	35	Хатуу хучилттай	Хатуу хучилттай
14	Тосонцэнгэл сумаас Рашаант	65	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
15	Тариалан-Эрдэнэбулган	80	Ердийн хөрсөн	
16	Эрдэнэбулган-Цагаан үүр	72	Ердийн хөрсөн	
17	Мөрөн-Түнэл	46	Ердийн хөрсөн	
18	Түнэл-Чандмань-Өндөр	88	Ердийн хөрсөн	
19	Чандмань-Өндөр-Цагаан-Үүр	52	Ердийн хөрсөн	
20	Мөрөн-Алаг-Эрдэнэ	62	Ердийн хөрсөн	7 км хөрсөн
21	Алаг-Эрдэнэ-Хатгал	37	Ердийн хөрсөн	
22	Хатгал-Ханх	180	Ердийн хөрсөн	Хатуу хучилттай
23	Мөрөн-Арбулаг	69	Ердийн хөрсөн	
24	Арбулаг-Баянзүрх	55	Ердийн хөрсөн	
25	Мөрөн-Улаан уул	167	Ердийн хөрсөн	
26	Улаан-Уулаас -Ренчинлхүмбэ	40	Ердийн хөрсөн	
27	Ренчинлхүмбэ-Цагааннуур	22	Ердийн хөрсөн	
	Үүнээс хатуу хучилттай	849		
	Ердийн хөрсөн	1172		

2030 он гэхэд орон нутгийн нийт 2021 км замын 849 км буюу 42.0 хувь нь хатуу хучилттай болж 1172 км нь шороон зам хэвээр байна.

Хүснэгт №4.9. 2015-2030 оны хооронд засаж сайжруулах орон нутгийн замууд

№	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Тоо хэмжээ /км/	төрөл	Хэрэгжүүлэх шалтгаан	Хөрөнгийн хэмжээ, /сая төг/, эх үүсвэр	2015-2020	2021-2025	2026-2030
1	Мөрөн-Хатгалын замаас Алаг-Эрдэнэ рүү зам тавих	9.6	Хатуу хучилттай	Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх	500.0, Улсын төсөв			
2	Төмөрбулаг Гахайн давааг засах	13.4	Сайжруулсан шороон зам	Ашиглагдаагүй бэлчээрийг ашиглах	10.0 Орон нутгийн төсөв			
3	Ханх сум руу тавих хатуу хучилттай замыг Булнайн рашаанаар дайруулах /Чандмань-Өндөр/	42.4	Сайжруулсан шороон зам	Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх Чандмань	40.0 Улсын төсөв			
4	Дархинтын эхний замын бартааг засах /Чандмань-Өндөр/	26,4	Сайжруулсан шороон зам	Ашиглагдаагүй бэлчээрийг ашиглах	15.0 Орон нутгийн төсөв			
5	Өрх, Гархи орчмын замын бартааг засах /Чандмань-Өндөр/	25,8	сайжруулах	Ашиглагдаагүй бэлчээрийг ашиглах	15.0 Орон нутгийн төсөв			
6	Хужиртын давааны замыг засах /Цэцэрлэг сум/	5.3	сайжруулах	МАА, отор нүүдлийн зам	5.0 Орон нутгийн төсөв			
7	Харганын давааны замыг засах	14.7	сайжруулах	МАА, отор нүүдлийн зам	8.0 Орон нутгийн төсөв			

	/Цэцэрлэг сум/							
8	Алтан хөлийн давааны замыг засах /Цэцэрлэг сум/	6.2	сайжруулах	МАА, отор нүүдлийн зам	5.5 Орон нутгийн төсөв			
9	Эрдэнэбулган Тариалангийн замыг засах	76	Сайжруулсан шороон зам	Сум хоорондын зам	70.0 Орон нутгийн төсөв			
10	Эрдэнэбулган-Чандмань-Өндрийн замыг засах	88.4	Сайжруулсан шороон зам	Сум хоорондын зам	70.0 Орон нутгийн төсөв			
11	Эрдэнэбулган Цагаан-Үүрийн замыг засах	64.7	Сайжруулсан шороон зам	Сум хоорондын зам	60.0 Орон нутгийн төсөв			
12	Эгийн голын урдуурх замыг засах /Эрдэнэбулган сум/	27.4	сайжруулах	Отор нүүдэл, хадлан бэлчээр, ойн арчилгаа хийх	20.0 Орон нутгийн төсөв			
13	Үүрийн голын дагуу замын бартааг засах	62.1	сайжруулах	Шинэ бэлчээр ашиглах	50.0 Орон нутгийн төсөв			
14	Хэвэн голын бартааг засах	18.2	сайжруулах	Шинэ бэлчээр ашиглах	15.0 Орон нутгийн төсөв			
15	Ажигийн бэлчирийн замын бартааг засах	40.2	сайжруулах	Шинэ бэлчээр ашиглах	35.0 Орон нутгийн төсөв			
16	Цагаан бэлчэрийн нуур орчмын замын бартааг засах	20.1	сайжруулах	Отор нүүдэл, хадлан, ойн арчилгаа	20.0 орон нутгийн төсөв			
17	Армагийн эхийн замыг засах	45.4	сайжруулах	Отор нүүдэл, хадлан, ойн арчилгаа	35.0 орон нутгийн төсөв			
18	Чандмань-Өндөр Цагаан-үүрийн замыг засах	16.4	сайжруулах	Сум хоорондын зам	16.0 орон нутгийн төсөв			
19	Баян голын бартааг засах	18.3	сайжруулах	Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах	15.0 орон нутгийн төсөв			
20	Цагаан-Үүр Даяндээрхийн замыг засах	14.2	Сайжруулсан шороон зам	Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх	15.0 орон нутгийн төсөв			
21	Нарийн Дархинтын замыг засах	16.6	Сайжруулах	Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах	15.0 орон нутгийн төсөв			
22	Бэрхийн замын бартааг засах	5.3	Сайжруулах	Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах	5.0 орон нутгийн төсөв			
23	Гулзгай, Бадарын эхний замыг засах	22.8		Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах	20.0 орон нутгийн төсөв			

24	Жанхай-Тойлогт-Жиглэгийн даваа-Рэнчинлхүмбэ-Дархадын хотгор	150	Сайжруулах		40.0 орон нутгийн төсөв			
						724.5	160.0	195.0

Энэ хугацаанд орон нутгийн 1079.5 сая төгрөгөөр орон нутгийн замыг сайжруулна.

Хүснэгт №4.10. 2015-2030 оны хооронд орон нутагт барьж байгуулах гүүрүүд

№	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Тоо хэмжээ /км/	төрөл	Хэрэгжүүлэх шалтгаан	Хөрөнгийн хэмжээ, /сая төг/, эх үүсвэр	2015-2020	2021-2025	2026-2030
1	Сэлэнгэ мөрөний гүүр Их-Уул сум	141 у/м	Төмөр бетон	Голын урд нутагладаг иргэдийн нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	2200.0 Улсын төсөв			
2	Сэлэнгэ мөрөний гүүр Их-Уул сум	183 у/м	Төмөр бетон	Голын урд нутагладаг иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	3500.0 Улсын төсөв			
3	Эгийн голын гүүр Түнэл сум	78 у/м	Төмөр бетон	Эгийн голын хойт хэсгээр нутагладаг иргэдийн нийгмийн үйлчилгээ хүргэх	1100.0 Улсын төсөв			
4	Эг-үүрийн бэлчир /Үүрийн гол Эрдэнэбулган /	153 у/м	Төмөр бетон	Цагаан-Үүр сумтай холбогдох, Аялал жуулчлал хөгжүүлэх, МАА-д үйлчлэх	2600.0 Улсын төсөв			
5	Сэлэнгэ мөрөний Сацын булангийн т/б гүүр /Рашаант сум/	253.3 у/м	Төмөр бетон	иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	5500.0 Улсын төсөв			
6	Идэр чулуутын гүүр	120 у/м	Төмөр бетон	Рашаант сумыг аймгийн төвтэй холбох	2400.0 улсын төсөв			
7	Мөрөнгийн голын гүүр	120 у/м	Төмөр бетон	иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	2400.0 улсын төсөв			
8	Улаан-Уул сумын Багтагийн голын гүүр	100 у/м	Төмөр бетон	иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	2100.0 улсын төсөв			
9	Хөгийн голын гүүр	70 у/м	Төмөр бетон	иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг	1000.0 улсын төсөв			

				хүргэх				
10	Баянзүрх сумын Бэлтэс голын гүүр	78 у/м	Төмөр бетон	иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг хүргэх	1100.0 Улсын төсөв			
					23900.0			
				2015-2020	9200.0			
				2021-2025	9100.0			
				2026-2030	5600.0			

2015-2030 онд 23900.0 сая төгрөгийн улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар дээрх гүүрүүдийг барьж байгуулна.

2015-2030 оны хооронд 789 км хатуу хучилттай авто замыг баригдаж нийт хатуу хучилттай замын урт 1072 км болж 2014 оныхоос 2030 онд 3.8 дахин нэмэгдсэн байна.

2030 он гэхэд Мөрөн нь баруун босоо тэнхлэгийн хатуу хучилттай зам болон Цэцэрлэг, Улиастай, Булган болон тус улсын бусад аймгийн төвүүдтэй хатуу хучилттай замаар бүрэн холбогдсон байна. Нөгөөтэйгүүр тус аймгийн Могойн голын уурхай хатуу хучилттай замтай болно. Ингэснээр ачаа тээвэр, зорчигчдын урсгал түргэн шуурхай болж цаг хугацаа хэмнэхээс гадна ердийн хөрсөн замтай байх үед замын тоос шороонд дарагдан, хөрс их хэмжээгээр эвдэрч, ургамлын бүрхэвч өөрчлөгдөж, байгаль-экологи их хэмжээгээр сүйтгэгдэж байсан байдал арилж байгаль экологид эерэг нөлөө үзүүлэх болно. Авто замд оруулсан хөрөнгө оруулалт экосистемийг сүйтгэсэн хохирлыг бууруулах зардалтай харьцуулахад 30 дахин бага юм. Мөн Бүрэнтогтох, Цагаан –Уул, Шинэ-Идэр, Жаргал, Тосонцэнгэл, Тариалан, Рашаант, Хатгал, Ханх зэрэг сумдын төв аймгийнхаа төвтэй хатуу хучилттай замтай болох ба зарим сумдын төв хатуу хучилттай замаас салаалан хүрдэг болж ердийн хөрсөн замаар явах хэмжээ эрс багасах болно.

Улсын чанартай хатуу хучилттай замын 2015-2030 оны өсөлт

Он	2015	2020	2025	2030
Хатуу хучилттай замын урт /км/	283	602	816	1072

Агаарын тээвэр

Мөрөн хотын нисэх буудал нь хатуу хучилттай нисэх буух зурвастай. Хуучин тус аймгийн бүх сумуудад бага оврын нисэх онгоц хүлээн авах буудалтай байсан ба одоо Хатгал тосгоны ердийн хөрсөн нисэх буух зурвастай буудал хаяхан ашиглагдаж байгаа ба бусад нь ашиглагдахгүй байна.

Хөвсгөл аймгийн нисэх буудлын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

Мөрөн сумын нисэх буудал нь хатуу хучилттай нисэх буух зурвастай

Нисэх буух зурвасыг өргөтгөх боломжтой

Сул талууд :

Хатгалийн нисэх буудал нь нисэх буух зурвас нь шороон зурвастай

Олон улсын нислэг хүлээн авахгүй

Боломж :

Мэрэгжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй

Өргөтгөн олон улсын нислэг хүлээн авах

Аюул занал :

Өндөр уул нурууд зэрэг байгалийн онцлогтой

2015-2020 онд Мөрөн хотын нисэх буудлыг олон улсын нисэх онгоц хүлээн авах боломжтой болгохын тулд нисэх буудлыг өргөтгөн шинэчилнэ.

2015-2020 онд Мөрөнгийн нисэх буудлыг өргөтгөн шинэчилж олон улсын нисэх онгоц хүлээн авах боломжтой болгоно. 10 км хатуу хучилттай нисэх буух зурвасыг 4.260 тэрбум төгрөгөөр барьж байгуулна.

Төмөр зам

Хөвсгөл аймагт одоогийн байдлаар барьж ашигласан төмөр зам байхгүй.

Хөвсгөл аймгийн нутгаар төмөр зам байгуулах SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

Баруун аймгуудын төмөр зам дамжин өнгөрөх гол зам болох боломжтой.

Сул талууд :

Төмөр зам ашиглаж байсан туршлагагүй

Боломж :

Аюул занал :

Бартаа саад ихтэй буюу байгалийн нөхцөл /уул даваа, гол мөрөн ихтэй/ хүнд

УИХ-ын 2010 оны 32 дугаар тогтоолоор “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого батлах тухай” тогтоол гарч төмөр замын хөгжлийн бодлогыг тодорхойлсон. Тус бодлогын “1.2.1.3.Төмөр замын нэвтрүүлэх чадварыг дээшлүүлж, уул уурхайн бүтээгдэхүүн, дамжин өнгөрүүлэх ачаа тээвэр болон экспорт, импортын ачаа эргэлтийг үр дүнтэй хангах тээвэрлэлтийн оновчтой зохион байгуулалт бүхий төмөр замын дотоодын нэгдсэн сүлжээтэй болох” гэж заасан билээ. Тус бодлогын хавсралтанд Эрдэнэт-Булган-Мөрөн-Цагаанхайрхан-Улаангом гэсэн чиглэлээр төмөр зам алс хэтдээ тавихаар тусгасан.

Төмөр зам тавих асуудал нь тухайн бүс нутагт байгаа ачаа урсгал, зорчигч тээврээс ихээхэн хамааралтай юм. Иймд тухайн нутагт ашигт малтмалын ямар нэг төсөл хэрэгжсэн тохиолдолд хэрэгжихээр байгаа юм. Одоогоор хэдэн оноос хэрэгжүүлэх гэдгийг хэлэхэд нилээд бэрхшээлтэй байна. Иймээс баригдах хугацааг тааж тавиагүй бөгөөд дээрх чиглэлийн авто замын дагуу байгуулана гэж үзээд байгуулах замын урт, өртөөний тоо болон түүнд ашиглах шаардлагатай газрын хэмжээг тооцон гаргалаа. Шаардагдах хөрөнгийн тооцоог хийгээгүй болно. Хэрвээ 1 км төмөр зам тавихад ойролцоогоор 5 сая доллар гэж үзвэл 3 тэрбум гаруй доллар болно дээрээс нь өртөө зөрлөгүүд барих гээд өртөг нь асар их нэмэгдэх юм.

Хүснэгт №4.11. Хөвсгөл аймагт баригдах төмөр замын зурвас газрын тооцоо

Чиглэл	Нийт урт	Үүнээс өртөөний урт /км/	Замын зурвас газар /га/	Өртөөний Тоо /ш/	Өртөөний газар /га/
Булган-Хөвсгөлийн хил	162	10	1824	5	300

Хөвсгөлийн зүүн хилээс-Мөрөн	186	12	2088	6	360
Мөрөн-Баруун хил	261	14	2964	7	420
	609	36	6876	18	1080

Тайлбар : Өртөөний газрыг 2 км урт, 300 м өргөнөөр төмөр замын зурвас газрын өргөнийг 120 м төлөвлөв.

Дээрх тооцоогоор Хөвсгөл аймагт төмөр замд замын зурвас газарт 6876 га, өртөөнд 1080 га нийт 7956 га газар нэмж ашиглагдахаар байна.

Усан замын тээвэр

1900 оны эхээр Оросын худалдаачид Ханхын чиглэлээр худалдаа хийдэг байсан бөгөөд түүхий эд, ангийн үс, мал, мах тээвэрлэхэд ашиглах зорилгоор 1905 оноос Хөвсгөл нуурын байгалийн байдал, салхины зонхилох чиглэл үргэлжлэх хугацаа , давалгааны хэмжээ, зогсоол барих байршил, замын зураг, чиглэл зэрэгт судалгаа хийж, дүгнэлт гарган 40 тн-ы даацтай 75 морины хүчтэй, уурын хөдөлгүүрт онгоцыг барьж байгуулаад 1910 онд ашиглалтад оруулж байсан байна.

Манай улсын усан замын нийт урт 400 км, үүнээс Ханх-Хатгалын чиглэл 124 км-ийг эзлэнэ. Манай орны нөхцөлд усан замыг гол төлөв аялал жуулчлалын зориулалтаар ашиглах бодлого баримталж байгаа бөгөөд улсаас түүний хяналт зохицуулалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзжээ.

Дээрх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн тулд Хөвсгөлийн Хатгал тосгонд усан замын хяналт зохицуулалтын байрыг ашиглалтанд оруулсан.

Хүснэгт №4.12. Хөвсгөл усан замын тээвэрлэлтийг хүснэгтээр харуулбал

Үзүүлэлт	2003	2004	2010	2011
Тээвэрлэгдсэн ачаа /мян.тн/	11,0	8,0	0	0,1
Зорчигч эргэлт/хүний тоо/	800	410	950	2100

Хүснэгтээс харахад Усан замын тээврээр ачаа тээврийн үйлчилгээ зогсонги байдалд, зорчигч тээврийн үйлчилгээ нэмэгдсэн үзүүлэлт харагдаж байна. Энэ нь Хөвсгөл нуурын орчимд аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрчимтэй хөгжиж, жил бүр “Мөсний баяр”, “Цаатан фестиваль”, “Олон улсын тэшүүрийн марафон” зэрэг арга хэмжээг зохион байгуулсантай холбоотой. Бүрэн бус мэдээгээр нуурын орчимд 40 гаруй жуулчны бааз, отог, гэр буудал, амралт ажиллаж байна. Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны 105 дугаар тогтоолоор Хөвсгөл-Байгаль нуурын бүсэд аялал жуулчлал хөгжүүлэх хөтөлбөр баталсан нь зорчигчдын болон жуулчдын тоо өсөх хандлага нэмэгдсэн байна.

Хөвсгөл аймгийн усан замын одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

Усан замын тээвэр ашиглаж байсан туршлагатай

Сул талууд :

Үйл ажиллагаа нь улирлын чанартай

Зөвхөн аялал жуулчлалын зориулалтаар ашиглагддаг

Боломж :

Мэрэгжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй

Аюул занал :

Тоног төхөөрөмж муутай

2015-2020 онд Ханх тосгонд усан замын хяналт зохицуулалтын байрыг ашиглалтанд оруулна.

4.2. Шугам сүлжээний газрын өнөөгийн байдал**4.2.1. Шугам, сүлжээний газрын өнөөгийн байдал**Цахилгааны шугам сүлжээ, үйлдвэрлэлийн байгууламж

Хөвсгөл аймаг нь төвийн бүсийн эрчим хүчний системд багтдаг ба 23 сум нь дотоодын төвлөрсөн цахилгаан хангамжийн системд өндөр хүчдэлийн ЦДАШ-д холбогдсон. Ханх сум ОХУ-ын хил орчмын эрчим хүчний системээс эрчим хүчээ авдаг байна.

Аймгийн хэмжээнд 2013 оны байдлаар эрчим хүчний шугам, станцын эзлэх талбай 3687.7 га байна.

Хүснэгт №4.13. Хөвсгөл аймгийн цахилгаан хангамжийн судалгаа 2013 оны байдлаар

№	Аймгийн нэр	Нийт сумдын тоо	Дотоодын төвлөрсөн цахилгаан хангамжийн системд өндөр хүчдэлийн ЦДАШ-р холбогдсон сумд	Нар салхины эрчим хүчний станцаар хангагдаж буй сумд	ОХУ, хил орчмын эрчим хүчний системд ЦДАШ-р холбогдсон сумд	Төвлөрсөн цахилгаан хангамжинд холбогдоогүй дан ганц Дизель станцаар хангагдаж буй сумд	Тайлбар
1	Хөвсгөл	24	23	-	1	-	23 сум ТЭХС-д холбогдсон. Ханх сум ОХУ-ын ЭХС-д 10 кВ-ын ЦДАШ-р холбогдсон.

Эх үүсвэр "УГЗБЕТ-нөөс"

Доорхи хүснэгтэд Хөвсгөл аймгийн 24 сумдын эрчим хүчний эх үүсвэр, ашиглалтанд орсон хугацаа, шугамын төрөл, шугамын урт, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалт зэргийг тусгаж өгсөн болно.

Хүснэгт №4.14. Хөвсгөл аймгийн цахилгаан шугам сүлжээ

№	Сумдын нэрс	Эх үүсвэр	Ашиглалтанд орсон хугацаа	Хүчин чадал	Хөрөнгө оруулалт /сая ₮/
1	Тариалан	Хутаг-Өндөр сумаас 35кВ-ын 60км ЦДАШ	1997	35/10кВ-ын 1х2,5 МВА дэд станц	220
2	Эрдэнэбулган	Тариалан сумаас 15кВ-ын 76,4км ЦДАШ, Эрдэнэбулганы УЦС	2008	15/0,4кВ-ын 1*0,1, 1х0,16МВА дэд станц, Эрдэнэбулганы УЦС 200 кВт	960
3	Цагаан үүр	Чандмань-Өндөр сумаас 15кВ-ын ЦДАШ	2008	15/0,4кВ-ын 1х0,16, 1х0,1 МВА дэд станц	1268
4	Их уул	Тариалан сумаас 10кВ-ын 45,4км ЦДАШ	1997	10/0,4кВ-ын 1х0,25, 1х0,1МВА дэд станц	134.7
5	Рашаант	Цэцэрлэг хотоос сумаас 10кВ-ын 42,15км ЦДАШ	1998	10/0,4кВ-ын 1х0,16, 1х0,25 МВА дэд станц	109.6

6	Ханх	ОХУ-аас 10кВ-ын ЦДАШ	90-оноос өмнө баригдсан	10/0,4кВ-ын 1х0,16, 1х0,25 МВА дэд станц	
7	Чандмань-Өндөр	Хатгал сумаас 35кВ-ын 74,4км ЦДАШ	2008	35/10кВ-ын 1х0,63 МВА, 10/0,4кВ-ын 1х0,1, 1х0,16 МВА дэд станц	1268
8	Түнэл	Мөрөн хотоос 10кВ-ын 46,94км ЦДАШ	2005	10/0,4кВ-ын 1х0,63, 1х0,16 МВА дэд станц	239.76
9	Тосонцэнгэл	Булган аймгаас 110кВ-ын 0,5км ЦДАШ	2007	110/10кВ-ын 1х0,1 МВА дэд станц	93
10	Мөрөн	Булган аймгаас 110кВ-ын 291,85 км ЦДАШ	2004	110/35/6кВ-ын 1х0,63 МВА дэд станц	7852.2
11	Алаг-Эрдэнэ	Мөрөн сумаас 35кВ-ын 91,15км ЦДАШ	2008	35/15кВ-ын 1х0,16 МВА, 35/0,4кВ-ын 1х0,4 МВА дэд станц	1748
12	Төмөрбулаг	Тосонцэнгэл сумаас 10кВ-ын 57,9км ЦДАШ	2008	10/0,4кВ-ын 1х0,1, 1х0,16 МВА дэд станц	650
13	Рэнчинлхүмбэ	Улаан-Уул сумаас 15кВ-ын 67,62 км ЦДАШ	2009	15/0,4кВ-ын дэд станц 1х0,16МВА дэд станц	610
14	Галт	Жаргалант сумаас 10кВ-ын 59 км ЦДАШ, Нар салхин станц	2007	10/0,4кВ-ын дэд станц 1х0,1, 1х0,16 МВА, Нар салхин станц 3,3 кВт	620
15	Арбулаг	Мөрөн хотоос 35кВ-ын 64,7км ЦДАШ	2008	35/10кВ-ын 1х0,1МВА, 10/0,4кВ-ын 1х0,1, 1х0,16МВА дэд станц	1064.7
16	Бүрэнтогтох	Мөрөн хотоос 10кВ-ын 50,1 км ЦДАШ	2003	10/0,4кВ-ын 1х0,1,1х0,16 дэд станц	
17	Шинэ-Идэр	Жаргалант сумаас 10кВ-ын 49 км ЦДАШ	2005	10/0,4кВ-ын 1х0,1,1х0,16 МВА дэд станц	471.36
18	Жаргалант	Тариат сумаас 35кВ-ын 92,3 км ЦДАШ	2004	35/0,4кВ-ын 1х0,1 МВА дэд станц	650.03
19	Цагааннуур	Рэнчинлхүмбэ сумаас 15кВ-ын 41,87 км ЦДАШ	2009	15/0,4кВ-ын 1х0,16, 1х0,1МВА дэд станц	500
20	Улаан-Уул	Алаг-Эрдэнэ сумаас 35кВ-ын 118,12 км ЦДАШ	2009	35/0,4кВ-ын 1х0,1 МВА дэд станц	1500
21	Баянзүрх	Арбулаг сумаас 15кВ-ын 49,81км ЦДАШ	2008	15/0,4 кВ-ын 1х0,16, 1х0,1МВА дэд станц	750
22	Цагаан уул	Арбулаг сумаас 35кВ-ын 71,1км ЦДАШ	2008	35/10кВ-ын 1х0,63МВА дэд станц	2100
23	Цэцэрлэг	Могойн голоос 35кВ-ын 21 км ЦДАШ	2007	35/0,4кВ-ын 1х0,63МВА дэд станц	1800

Хөвсгөл аймгийн цахилгаан дамжуулах шугамын хамгаалалтын зурвас газрын хэмжээг гаргахдаа доорхи хүснэгтэнд буй зохих нормын дагуу гаргав. Шугамын төрлөөс хамаарч шугамаас хоёр тийш 10-30м хамгаалалтын зурвасыг авч талбайг гаргав.

Хүснэгт№4.15. Цахилгаан шугамын хамгаалалтын зурвас газрын норм

№	Шугам сүлжээ тоног төхөөрөмж	Хүн оршин суудаггүй газраар өнгөрөх нөхцөлд	Хүн оршин суудаг газраар өнгөрөх нөхцөлд	Дэд станц, дулаан дамжуулах төв, хуваарилах байгууламж	Газар дээр ил байрласан	Газар дор байрласан	Усан дор байрласан	Ой мод, цэцэрлэг дундуур өнгөрөх нөхцөлд
		Шугамын захын утаснаас хоёр тийш		Тал бүр тийш	Шугамаас хоёр тийш			Шугамын захын утаснаас 2 тийш
1	Цахилгааны дамжуулах шугам: а/ 1кв хүртэл	-	1-1.5 м	-	-	-	-	-
	б/1-20 хүртэл кв	10 м	2 м	10 м	-	-	-	2 м
	в/ 35 кв	15 м	4 м	15 м				3 м
	г/ 110 кв	20 м	5 м	20 м				3 м
	д/ 220 кв	25 м	6 м	25 м				4 м
	е/ 330-500 кв	30 м	10 м	30 м				5 м
2	Кабель шугам	-	-	-	-	1 м	100 м	-
3	Дулааны шугам а/ 500 мм хүртэл голчтой	-	-	5 м	3 м	5 м	-	-
	б/ 500 мм-ээс дээш голчтой	-	-	5 м	5 м	7 м	-	-

Хүснэгт№4.16. Хөвсгөл аймгийн эрчим хүчний шугам сүлжээ, хамгаалалтын зурвасын хэмжээ

№	Сумд	Шугамын төрөл /35кВт/	Урт /км/	Талбай /га/
1	Тариалан	35кВ	60	180
2	Эрдэнэбулган	15кВ	76.4	152.8
3	Цагаан үүр	15кВ	-	-
4	Их уул	10кВ	45.4	90.8
5	Рашаант	10кВ	42.1	84.2
6	Ханх	10кВ	-	-
7	Чандмань-Өндөр	35кВ	74.4	223.2
8	Түнэл	10кВ	46.94	93.88
9	Тосонцэнгэл	110кВ	0.5	2
10	Мөрөн	110кВ	291.85	1167.4
11	Алаг-Эрдэнэ	35кВ	91.15	273.45
12	Төмөрбулаг	10кВ	57.9	115.8
13	Рэнчинлхүмбэ	15кВ	67.62	135.24
14	Галт	10кВ	59	118
15	Арбулаг	35кВ	64.7	194.1
16	Бүрэнтогтох	10кВ	50.1	100.2
17	Шинэ-Идэр	10кВ	49	98
18	Жаргалант	35кВ	92.3	276.9
19	Цагааннуур	15кВ	41.87	83.74
20	Улаан-Уул	35кВ	118.12	354.36
21	Баянзүрх	15кВ	49.81	99.62
22	Цагаан уул	35кВ	71.1	213.3
23	Цэцэрлэг	35кВ	21	63

Эрчим хүчний шугам сүлжээний нийт урт 1471.26км, шугам сүлжээний хамгаалалтын зурвасын нийт хэмжээ 4119.9 га талбай байна.

Усан цахилгаан станц

Эрдэнэбулган 200 кВт хүчин чадалтай УСЦ:

Хөвсгөл аймгийн Эрдэнэбулган сумын нутагт сумын төвөөс 3 км зайтай газар Эгийн гол дээрх усан цахилгаан станцыг Дани улсын буцалтгүй тусламжийн хөрөнгөөр 2006 онд барьж ашиглалтанд оруулсан. УЦС-ын барилга байгууламж дараах үндсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ.

- a. Ус дөхүүлэх суваг
- b. Ус хуваарилах болон загас өнгөрүүлэх барилга
- c. Деривацын суваг
- d. Турбины ус авах камер
- e. Турбин генератор
- f. Ус зайлуулах камер
- g. Ус зайлуулах суваг
- h. Станцын барилга

Усан цахилгаан станцын үйлдвэрлэсэн эрчим хүчийг 250КВт-ийн дэд өртөөгөөр 2.86 км зайд 10кВ-ын цахилгаан дамжуулах шугамаар сумын төврүү дамжуулдаг.

Дулаан хангамж

Мөрөн хотын нийт хүн амын 7,7% буюу 813 хүн төвлөрсөн дулаан хангамжид холбогдсон орон сууцанд амьдарч байна. Мөрөн хот нь тусдаа шугам сүлжээтэй 6 төвлөрсөн халаалтын зуухтай. 1999-2006 онд зуухнуудыг бүрэн засварласан. Зуух нь автомат биш, үнс зайлуулах систем нь гар ажиллагаатай. MZ-1500 зуух нь хагас автомат ба энэхүү зуухны үнсний бункер нь гар ажиллагаатай харин асаагуур нь хяналтын самбараас хянагддаг.

Тус хотод хүн ам төвлөрч, барилга байгууламж ихэсч байгаа бөгөөд энэ байдал ирээдүйд ч үргэлжлэх хандлагатай байна. Тиймээс, төвлөрсөн дулаан хангамжийн сүлжээ байгуулж, 6 ш бага чадлын халаалтын зуухны газруудыг нэгтгэж 1 дулааны станцтай болох шаардлагатай байна. Харин хуучин зуухны газруудыг ДДТ болгон ашиглаж болох юм.

Хүснэгт №4.17. Мөрөн хотын дулаан хангамжийн хүчин чадал (2013 он)

Суурилагдсан хүчин чадал	ХХУ	Уур	Үйлдвэрлэсэн хүчин чадал	Нөөц хүчин чадал	Дулааны алпагдал	
					Гкал/ц	Үйлдвэрлэсний %
31.5	Б / Ү	г / ц	26.2	10.3	7.5	29%

Дулааны шугамын нийт урт 19,3 км. Шугам хоолой цоорч, мөн хэрэглэгчид радиатороос халуун ус авдагаас болж усны алдагдал нилээд их байна.

Холбоо мэдээлэлийн сүлжээ

Хөвсгөл аймгийн төв Мөрөн хот Улаанбаатар хоттой шилэн кабелиар холбогдсон бөгөөд нийт 24 сумын төвийн 20 сумын төв нь шилэн кабелиар аймгийнхаа төвтэй холбогдсон байна. Нийт шилэн кабелийн урт 1151.3 гаруй км байна.

Мөрөн сумын төвд радио өргөн нэвтрүүлэг дахин дамжуулах зориулалт бүхий радио станц ажиллаж байна

4.2.2. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

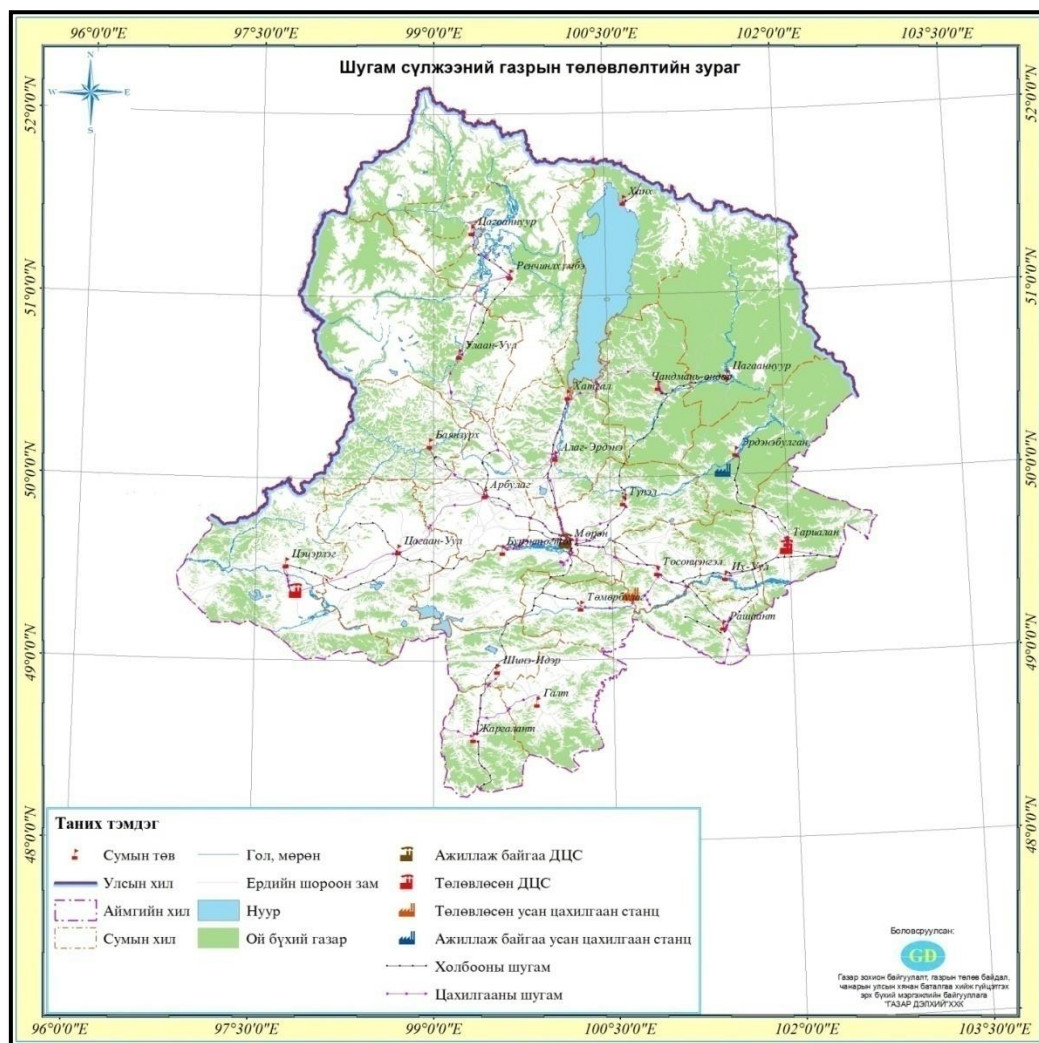
Цахилгаан эрчим хүчний сүлжээний төлөвлөлт

Тус аймагт шинээр барих эрчим хүчний эх үүсвэрийг Монгол орны цахилгааны хэрэглээний өсөлт, хэтийн төлөв, цаашдын хөгжил, сэргээгдэх эрчим хүчний хөгжлийн талаар баримтлах хэтийн чиглэл, бодлого хэрэгжүүлэх арга замтай уялдуулан шийдэх нь оновчтой гэж үзэж байна.

Дулааны шугам сүлжээг бүдүүсгэвэл 2020 оны төвшинд хүлээгдэж буй дулааны хэрэглээг хангах боломжтой гэж үзэж байна. Одоо байгаа дулааны сүлжээний урт 8.9 хос км. Дулааны шугамыг 3 жилийн дотор хэсэгчлэн солих боломжтой байна. Орчин үеийн нийтлэг жишгээр бол Мөрөн хотын дулаан хангамжийн системийг 6 Гкал/ц-ийн 3 зуух, дулааны 10 км сүлжээтэйгээр солих шаардлагатай байна.

Дулааны шугамыг 2013 оноос эхлэн 3 жилийн дотор сольж, дараа нь гурван зуухаа 2016 оноос эхлэн 2 жил тутамд 1-ийг ашиглалтанд оруулахаар (1 км шинэ шугамын хамт) суурилуулах шаардлагатай байна.

ДХС-ийг сэргээснээр хэрэглэгчдийн дулаан хангамж сайжирч, усыг үр ашигтай хэрэглэдэг болохоос гадна нүүрсний хэрэглээ, тээвэрлэлтийн зардлыг бууруулж (үүнтэй уялдсан тоосжилт), орчинд сөрөг нөлөөтэй бодисын ялгарлыг бууруулна. Дулаан хангамжийн үйлчилгээ сайжирснаар хотын эдийн засагт нөлөөлж оршин суугчдаас томоохон хотуудад нүүн шилжигсдийн тоо цөөрнө. Нүүрсээ аймгийн төвөөс тус тус 30, 54, 217 км зайтай Могойн гол, Жилчигбулаг, Төмөртэйн нүүрсний уурхайнуудаас тээвэрлэдэг. Энэ үр шиг нь Мөрөн хотын ДХС-г сайжруулахад шийдвэрлэх хүчин зүйл болно.

Зураг №4.2 Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтийн зураг

Хүснэгт №4.18. Хөвсгөл аймагт дараахь усан цахилгаан станцуудыг барихаар төлөвлөж байна.

№	Сумдын нэр	Байршил	Төлөвлөж буй хүчин чадал	Зориулалт	Он
1	Улаан-Уул	Мунгаашын гол	200кВт	Ахуйн хэрэглээ	2015-2020
2	Тосонцэнгэл	Чаргайт гол	24мВт	Ахуйн хэрэглээ	2015-2020

Дулаан хангамжийн төлөвлөлт

Мөрөн хотын төвд 2014 онд ашиглалтанд орсон 33мВт-ын дулааны станцын хүчин чадал нь хүн амын өсөлт болон барилга байгууламж олноор баригдаж байгаатай холбогдуулан хүчин чадлыг 60мВт болгон нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байна.

Сумдаас авсан саналууд:

Хүснэгт №4.19. Дулааны станцын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх

№	Сумдын нэр	Байршил	Одоо байгаа хүчин чадал	Нэмэгдүүлэх хүчин чадал	Зориулалт	Он
1	Мөрөн	Хотын төвд	33мВт	60мВт	Ахуйн хэрэглээ	2021-2025

Хүснэгт №4.20. Дэд станц байгуулах

№	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Шаардагдах арга хэмжээ
1	Төмөрбулаг	Сумын төвөөс зүүн чиглэлд	Дэд станц байгуулах. Газар өмчлөх бүрэн боломжтой	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
2	Тариалан	Сумын төвд	Бага оврын дулааны станц төлөвлөж байна.	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

Хүснэгт №4.21. Эрчим хүч нэмэгдүүлэх

№	Сумдын нэр	Байршил	Нэмэгдүүлэх хүчин чадал	Зориулалт	Он	Шаардагдах арга хэмжээ
1	Рашаант	Сумын төвд	10кВт-ыг 35кВт болгон нэмэгдүүлэх	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
2	Тариалан	Тавантолгой багийн төвд	10кВт-ыг 35кВт болгон нэмэгдүүлэх	Газар өмчлөх бүрэн боломжтой	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

Хүснэгт №4.22. Эрчим хүч, цахилгааны шугам татах

№	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Шаардагдах арга хэмжээ
1	Жаргалант	Хөшиг мод руу	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
2	Тариалан	Багийн төвүүд рүү	Ахуйн хэрэглээ	2015-2030	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Баянхошуу багт өндөр хүчдэл тавих	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Сэлэнгэ багийн төвд	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Ард тархи багийн төвд	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
4	Цагаан-Үүр	Цагаан эрэг орчимд	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
6	Цагаан-Уул	Хөх толгой орчимд	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
7	Чандмань-Өндөр	Ёлгос багийн төв	Суурьшлийн бүс үүсэх	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
8	Ренчинлхүмбэ	1-р баг Хар устаас багийн төв Хөндийн ам	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		2-р багт Цагааннуур сумаас Хоолойн зах	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		4-р багт Сумын төвөөс Тасархайн хаш	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		1,2,4-р багийн төвүүдэд үйлчилгээний газрууд	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

Холбоо, мэдээлэлийн сүлжээний төлөвлөлт

Тус аймгийн хувьд Цэцэрлэг, Цагааннуур, Ринчинлхүмбэ, Ханх сумууд шилэн кабелиар аймгийнхаа төвтэй холбогдоогүй байна. Эдгээр сумыг эхний ээлжинд тоон радио релей болон сансрын Vsat системээр холбоно. Дараагийн ээлжинд шилэн кабелиар холбоно. Хиймэл дагуул орсны дараа малчид интернет, болон хөдөлгөөнт холбооны хэрэгсэл ашиглах бололцоо бүрэн бүрдэнэ.

Хөвсгөл аймгийн холбооны одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

Нийслэл хоттой шилэн кабелиар холбогдсон

4 сумаас бусад нь аймгийнхаа төвтэй шилэн кабелиар холбогдсон

Мөрөн сумын төвд радио өргөн нэвтрүүлгийн станцтай

Аймгийн төв болон 18 сум нь интернетийн үйлчилгээтэй

Холбооны үйлчилгээ явуулдаг бэлэн суурь баазтай

Бүх сумуудын төвүүдэд нь хөдөлгөөнт холбооны сүлжээ орсон

Сул талууд :

Цэцэрлэг, Цагааннуур, Ринчинлхүмбэ, Ханх сумууд шилэн кабельд холбогдоогүй

Булган-Мөрөн хооронд шилэн кабель агаарын баганат шугамтай

Хөдөөгийн малчдад хөдөлгөөнт холбооны сүлжээгээр бүрэн хангагдаагүй

Боломж :

Мэргэжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй

Шилэн кабель орсон сумууд интернет болон бусад холбооны үйлчилгээ авах бүрэн боломжтой

Радио, телевизийг тоон технологид шилжих бололцоог хангасан

Аюул занал :

Холбооны агаарын шугамууд нь байгалийн эрсдэлд орох талтай

Холбооны шугам байгуулах, үйлчилгээ явуулахад байгалийн хүнд нөхцөлтэй

Өргөн уудам газар нутагт байнга нүүдэллэн амьдарч байгаа хөдөөгийн малчдыг хөдөлгөөнт холбооны сүлжээгээр хангахад бэрхшээлтэй

2015-2020 онд Цэцэрлэг, Цагааннуур, Ринчинлхүмбэ, Ханх сумууд шилэн кабелиар холбоно. Ингэснээр бүх сум шилэн кабелиар холбогдож, радио телевиз, интернетийг чөлөөтэй ашигладаг болно. Холбоо мэдээллийн технологийг улсын хэмжээнд тоон технологид шилжүүлэхтэй холбогдуулан Мөрөнгийн радио нэвтрүүлгийн станцыг тоон технологид шилжүүлэхээс гадна телевизийн нэвтрүүлгийг тоон технологид шилжүүлэнэ. 2016 оноос цааш Монгол улс өөрийн хиймэл дагуулын системтэй болсноор алслагдсан малчдыг холбоо, телевизийн нэвтрүүлэг, мэдээллээр хангахад түүнийг ашиглах болно. Цаашдаа тухайн үеийн техникийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, техникийн шинэчлэл хийгдэж байхаар төлөвлөж байна.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ. ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**5.1. Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал****5.1.1. Хөвсгөл аймгийн ойн сангийн газрын өнөөгийн байдал**Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал

1.Ойн сангийн судлагдсан байдал. Хөвсгөл аймгийн ойн санд 1956-1957 онуудад хуучнаар З.Х.У-ын техник, хэрэгсэл, мэргэжилтнүүдийн туслалцаатайгаар анхны агаарын тоймчилсон судалгааг явуулж ойн сангийн нийт талбай, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг тогтоосон байдаг.

Харин 1977 онд Алаг-Эрдэнэ суманд, 1983 онд Тариалан суманд, 1987 онд Цагаан-Үүр, Чандмань-Өндөр суманд ойн хэсэгчилсэн судалгаа явуулж, тухайн сумдын ойн нөөцийг тодорхойлж байжээ. Мөн түүнчлэн 2000-2003 онуудад Ойн хайгуул судалгааны төвийн ажилтнууд аймгийн хэмжээгээр ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн байна.

Хамгийн сүүлд 2012 онд Тариалан, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган сумдад “ОХСТ” ХХК, Арбулаг, Баянзүрх, Улаан-Уул сумдад “Хөвчийн хойморь” ХХК, Ханх, Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Бүрэнтогтох, Их-Уул, Тосонцэнгэл, Рашаант, Түнэл, Төмөрбулаг, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр, Жаргалант, Галт сумдад “Гранд форест” ХХК, Алаг-Эрдэнэ, Цагааннуур, Ренчинлхүмбэ сумдад “Нью Грийн Форест” ХХК тус тус ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэв.

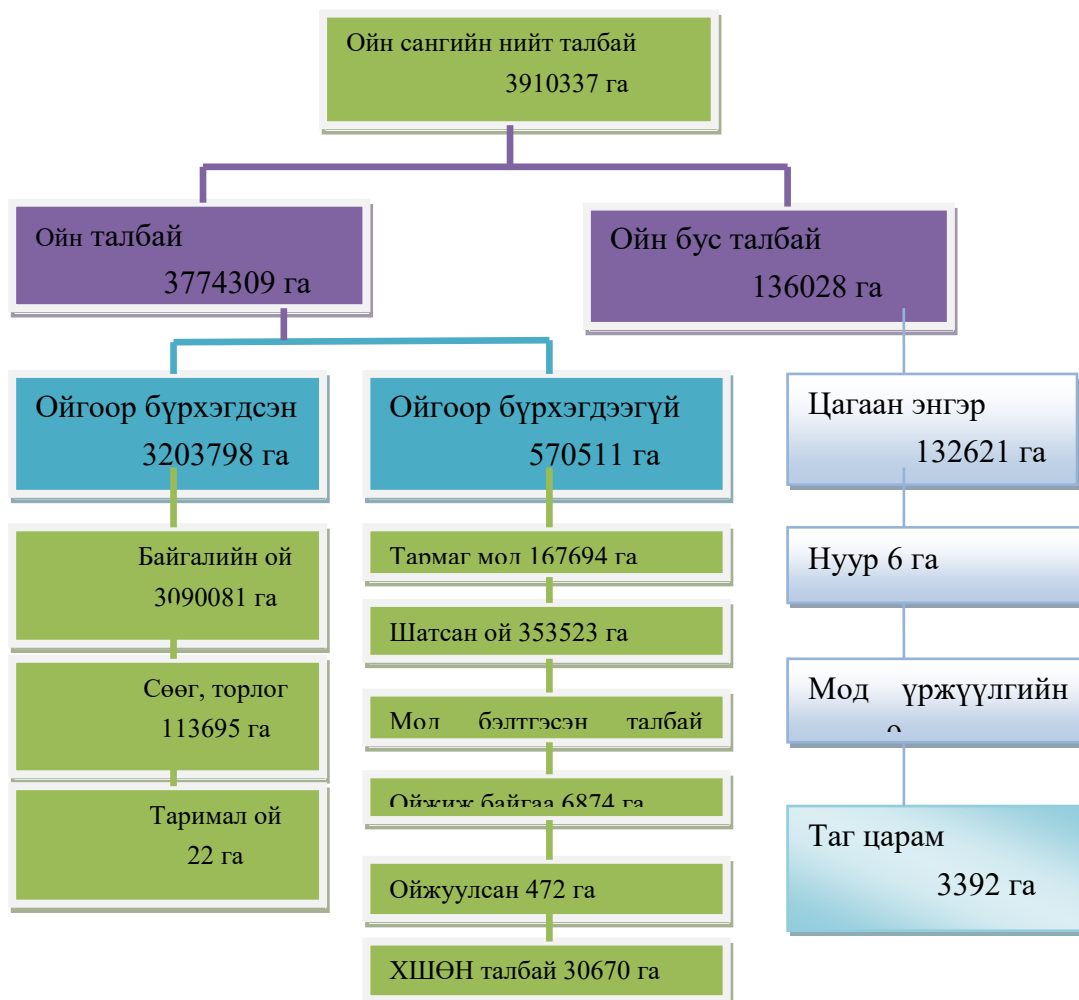
2.Ойн сан. Ойн сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр ургадаг бүх төрлийн мод, заг, сөөг, таримал ойгоос бүрдэнэ. Ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, ойн захаас гадагш 100метр газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай нь ойн сангийн газарт хамаарна.

Хөвсгөл аймаг ойн сан бүхий 22 сумтай, ойн сангийн нийт талбай аймгийн нийт нутагдэвсгэрийн 35.6хувийг эзэлнэ. Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайг нийт нутаг дэвсгэрт нь харьцуулж хувиар илэрхийлсэн үзүүлэлтийг ойрхог чанар гэдэг. Хөвсгөл аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай /3203,8 мян.га/-г аймгийн нийт нутаг дэвсгэр /10 960,0 мян.га/-д харьцуулж гаргахад ойрхог чанар нь 29,2 хувь байна.

Хүснэгт №5.1. Сумдын байгалийн ойн талбай, нөөц

Д/д	Сумын нэр	ойн талбай, га	талбайн эзлэх хувь	ойн нөөц, м ³	нөөцийн эзлэх хувь
1	Алаг-Эрдэнэ	166915	5,4	24392210	5,7
2	Арбулаг	25191	0,8	3045310	0,7
3	Баянзүрх	145122	4,7	19692260	4,7
4	Бүрэн тогтох	64758	2,1	8635150	2,0
5	Галт	62275	2,0	8367560	2,0
6	Жаргалант	77596	2,5	10854180	2,6
7	Их-Уул	70554	2,3	9314250	2,2
8	Рашаант	52937	1,7	7346750	1,7
9	Ренчинлхүмбэ	224430	7,3	29116330	6,9
10	Тариалан	142905	4,6	17669230	4,2
11	Тосонцэнгэл	26859	0,9	3528280	0,8
12	Төмөрбулаг	46997	1,5	6230544	1,5
13	Түнэл	111892	3,6	15249390	3,6
14	Улаан-Уул	284784	9,2	35850670	8,5

15	Ханх	133087	4,3	19823640	4,7
16	Цагаан-Уул	60221	1,9	7682700	1,8
17	Цагаан-Үүр	419724	13,6	57086510	13,5
18	Цэцэрлэг	171327	5,6	23123800	5,5
19	Чандмань-Өндөр	287445	9,3	45769800	10,8
20	Шинэ-Идэр	43137	1,4	5943640	1,4
21	Эрдэнэбулган	308477	10,0	40406260	9,5
22	Цагааннуур	163448	5,3	24129210	5,7
Дүн		3090081	100,00	423257674	100,00

Зураг №5.1. Хөвсгөл аймгийн ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал

Ойн сангийн нийт талбайн 96.52 хувийг ойн талбай, 3.48 хувийг ойн бус талбай эзэлж байгаа бол ойн талбайн 84.88 хувь нь ойгоор бүрхэгдсэн, 15.12 хувь нь ойгоор бүрхэгдээгүй талбай байна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 96.45 хувийг байгалийн ой, 3.548 хувийг бут сөөг, 0.002 хувийг нь таримал ой, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 61.97 хувийг шатанги, 29.9 хувийг тармаг мод, 1.98 хувийг мод бэлтгэсэн, 1.20 хувийг байгалийн аясаар ойжиж байгаа, 5.38 хувийг хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбай, 0.08 хувийг ойжуулсан талбай тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн ой гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд бүрэлдэхүүний хувьд шилмүүст, навчит, зарим газарт шилмүүст болон навчит мод бүхий холимог ой ургах ба гол мөрний дагуу бут, сөөг тархан ургана.

Байгалийн ойн талбайг модны төрлөөр талбай, нөөцийг хүснэгт 5.1-д харуулав.

Ойн нөөц гэдэг нь 1 га ой дахь ургаа модны ишний нийт эзэлхүүнийг хэлнэ. Хөвсгөл аймгийн байгалийн ойн нийт нөөц 423.257.674 шоо.метр гэж тогтоогдов. Үүнийг модны төрөл тус бүрээр авч үзвэл:

Хүснэгт №5.2. Байгалийн ойн талбай

Шинэс	405873514
Нарс	368070
Хуш	12305000
Гацуур	459630
Хус	3907600
Улиас	139880
Улиангар	15240
Хайлаас	5180
Бургас	183560 шоо.метр байна.

5.1.2. Ойн сангийн өөрчлөлт

Монгол орны ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойг бууруулах өөрчлөлт оруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь 1-рт байнга гардаг ойн түймэр, 2-рт хууль бусаар эмх замбараагүй, системгүй хийгддэг мод бэлтгэлийн ажил, 3-рт утаагүй түймэр хэмээгдэх ойн хортон шавжийн үржил, тархалт мөн бэлчээрийн малын нөлөө нөгөө талаар хүний сөрөг хүчин зүйлийн нөлөө байдаг.

Хөвсгөл аймгийн ойн санд гарсан өөрчлөлтийг гаргахдаа 2012 онд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын судалгааны дүнг өмнөх 2000-2003 онуудад хийгдсэн ой зохион байгуулалтын судалгааны дүнтэй харьцуулан газрын төрлийн ангилал тус бүрээр, байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлтийг модны төрлөөр, байгалийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийг модны төрөл тус бүрээр гаргав.

а. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлт. Аймгийн ойн сангийн газрын төрлийн өөрчлөлтийг хүснэгт №5.3.-д харуулав

Хүснэгт №5.3. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлт

Ойн сангийн талбайн төрөл	Газрын төрөл	2012 оны ой зохион байгуулалт	2003 оны ой зохион байгуулалт	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн ой	3090081	3319747	-229666
	Бут сөөг	113695	133067	-19372
	Таримал ой	22	50	-28
	Дүн	3203798	3452864	-249066
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Шатсан	353523	150391	203132
	Тармаг	167694	170793	-3099
	Мод бэлтгэсэн	11278	9395	1883
	Ойжих	6874	49417	-42543
	Ойжуулсан	472	394	78
	ХШӨН	30670		30670
	Дүн	570511	380390	190121

Ойн талбайн дүн		3774309	3833254	-58945
Ойн бус талбай	Цагаан энгэр	132621	249301	-116680
	Хадлан		25832	-25832
	Намаг		36438	-36438
	МҮГ	9		9
	Нуур гол	6	1011	-1005
	Таг царам	3392	62543	-59151
	Элс		580	-580
	Түймрийн зурвас		6	-6
Ойн бус талбайн дүн		136028	375711	-239683
Нийт дүн		3910337	4208965	-298628

Тайлбар: ХШӨН-хөнөөлт шавж өвчинд нэрвэгдсэн

Ойн сангийнбайгалийн ой 229666 га-р, бут сөөг 19372 га-р, таримал ой 28 га-р хасагдаж ойгоор бүрхэгдсэн талбай нийтдээ 249066 га талбайгаар багассан үзүүлэлттэй байна.Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ойн түймэрт нэрвэгдэж шатсан ой 203132 га, мод бэлтгэсэн талбай 1883 га, ойжуулсан 78 га, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбай 30670 га-аар тус тус нэмэгдэж, тармаг мод 3099 га-р, байгалийн аясаар ойжиж байгаа талбай 42543 га-р багасаж нийтдээ 190121 га талбайгаар нэмэгдсэн байна.

Ойн сангийн талбайн өөрчлөлтийг бүхэлд нь авч үзэхэд ойн талбай 58945 га-аар, ойн бус талбай 239683 га-аар тус тус багассанаар нийтдээ 298628 га-аар хасагдсан үзүүлэлт гарлаа. Ойн сангийнойгоор бүрхэгдсэн талбай ихээхэн хэмжээгээр багасаж, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн хэмжээ нэмэгдсэн нь ойн түймэр, мод бэлтгэл, хөнөөлт шавжийн нөлөөлөлтэй холбоотой.

Ойн мэргэжлийн байгууллагуудын хийсэн ойжуулалтын ажлын үр дүнд ойжуулалт хийсэн талбай нэмэгдсэн хэдий ч тарьсны дараах арчилгаа муу, ган гачиг, мал амьтан оройн нахиаг нь идэж гэмтээх зэрэг шалтгаанаас болж өсөлт хөгжилт муу байгаа нь ажиглагдав.

Хүн, малын хүчин зүйлийн сөрөг нөлөө, байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөгөөр хээржих үйл явц явагдаж ойжих талбай багасаж гарсан байна.

Харин ойн сангийн нийт талбай 65174 га талбайгаар хасагдаж байгаа нь өмнөх /2000-2003 оны/ ой зохион байгуулалтын ажлын үедойн санд оруулан тооцсон хээрийн бүстэй залгаж байгаа томоохон хэмжээний цагаан энгэр, хадлан, бэлчээрийн талбайг хассан мөн аймгийн ойн сангийн хил хязгаарыг байгалийн үл хөдлөх тогтоц болох нуруу, жалга, ус хагалбараар тогтоосон байсныг энэ удаагийн ойзохион байгуулалтаар УИХ-аас баталсан засаг захиргааны хилийн шугамын дагуу болгосон зэргээс шалтгаалан багасч гарлаа.

б.Байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлт.Байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлтийг хүснэгт 5.4.-д харуулав.

Хүснэгт №5.4. Байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлт

Модны төрөл	талбай, га			нөөц, ш.м		
	2012	2000-2003	зөрүү	2012	2000-2003	зөрүү
Шинэс	2918012	3142057	-224045	405873514	458661838	-52788324
Нарс	2204	3420	-1216	368070	625080	-257010

Хуш	81642	99380	-17738	12305000	15792202	-3487202
Гацуур	3754	6277	-2523	459630	849540	-389910
Жодоо		36	-36		2520	-2520
Хус	71135	55776	15359	3907600	4967780	-1060180
Улиас	2441	2943	-502	139880	184270	-44390
Улиангар	198	800	-602	15240	68960	-53720
Хайлаас	127	754	-627	5180	16810	-11630
Бургас	10568	8304	2264	183560	179940	3620
Дүн	3090081	3319747	-229666	423257674	481348940	-58091266

Хүснэгтээс харахад байгалийн ойн талбай 229666 га-аар, нөөц 58091.2 мян.шоо.метрээр багассан байна. Байгалийн ойн талбай, нөөц ихээхэн хэмжээгээр багасаж гарсан нь доорх шалтгаанаас үүдэлтэй юм. Үүнд:

1-рт хүний зүй бус үйл ажиллагаанаас болж удаа дараа гарч байсан ойн түймрийн учруулсан хохирол их байна.

2-рт ойн ариун цэвэр муу байгаагаас ойн хөнөөлт шавжийн голомт арилахгүй, залуу дунд насны болон болц гүйцэж яваа ойд учруулсан хохирол их байна.

3-рт мод, модон материалын хэрэгцээ эрс нэмэгдэн, зах зээлд мод үнэтэй болсон нь хууль бусаар мод бэлтгэх сонирхолыг төрүүлж байгалийн ойд ихээхэн хохирол учруулж байна.

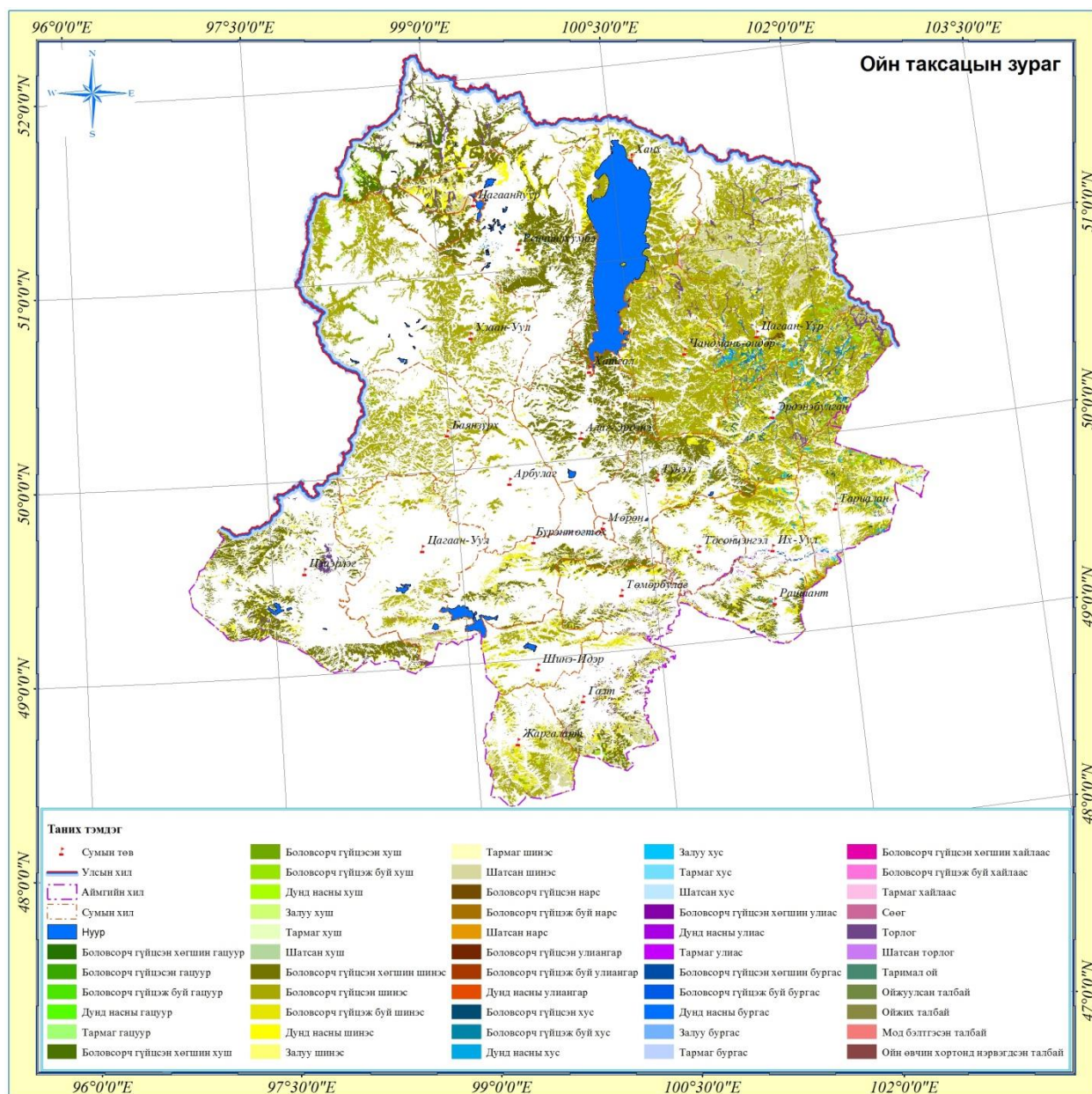
4-рт уур амьсгалын өөрчлөлт, хуурайшилтын нөлөөгөөр гацуур болон навчит үүлдэрийн модод хатаж хуурайших явдал ажиглагдаж байна. Мөн байгалийн аясаараа сэргэн ургалт муу байгаагаас ойн сан тэлж ургах явц удаан, бага байна.

5-рт хүн, малын хүчин зүйлийн сөрөг нөлөө, байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөгөөр хээржих үйл явц явагдаж байна.

Дээрх хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр байгалийн ой их хэмжээгээр хорогдож ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн ангилалд шилжсэн байна. Хүснэгтээс харахад бургасан ойн талбай, нөөц өсч гарсан байна. Энэ нь өмнөх оны ой зохион байгуулалтаар ойн санд бүртгэгдээгүй голын дагуух бургасыг шинэ зохион байгуулалтаар ойн санд бүртгэж авсан явдал юм.

в. Ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлт. Ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлтөөс үзэхэд бүх дундаж өсөлт 249.1 мян.шоо.метрээр, байгалийн ойн 1 га-н нөөц 8 шоо.метрээр, 1 га-н өсөлт 0.01 шоо.метрээр тус тус багасаж, дундаж бонитет 0.01, дундаж өтгөрөл 0.05-аар, нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

Ойн таксацын гол гол үзүүлэлтүүд бүгд буурч гарсан нь түймэр, ойн хөнөөлт шавжийн тархалт, хууль бус мод бэлтгэлээс учирч буюу хор уршиг төдийгүй ойд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээнүүд хийгдэхгүй байгаагаас шалтгаалж байна. Нөгөө талаар сүүлийн жилүүдэд тохиолдож байгаа уур амьсгалын өөрчлөлтөөс болж ойн ургах орчин ихээхэн өөрчлөгдөж байгаатай холбоотой.

Зураг №5.2. Ойн сангийн ангиллын зураг

5.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт хамгаалалтын менежмент

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлтийг ойрын болон дунд хугацааны /2015-2020он/, Алс хэтийн /2020-2030он/ гэсэн 2 хугацаагаар төлөвлөсөн бөгөөд 2015-2020он хүртэлх хугацаанд ойн сангийн газрын ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээх арга хэмжээг ойн зохион байгуулалт, ойн тооллогын материалд тулгуурлан сум тус бүрээр нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулсан бөгөөд 2020-2030 оны төлөвлөлтийг одоогийн ойн санд оруулж буй хөрөнгө оруулалт, ойн ангийн хүчин чадал зэргээс харгалзан ерөнхийлөн төлөвлөсөн болно.

5.2.1. Ойрын болон дунд хугацааны төлөвлөлт /2015-2020 он/Ойг хамгаалах арга хэмжээ

а/Ойг хамгаалах арга хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлага. Жил бүр Аймгийн Засаг даргын захирамжаар түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах ажлын хэсэг байгуулж, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө батлуулан ажиллаж иржээ. Гэвч сүүлийн 5 жилд давхардсан тоогоор 56 суманд 98 удаа ой хээрийн түймэр гарч, байгаль экологид 694.9 тэрбум төгрөгийн хохирол учруулжээ. Мөн аймгийн хэмжээнд ой хээрийн түймэрт нэрвэгдсэн 353523 га талбай байна.

Иймээс цаашид ойг түймэр, ойн хөнөөлт шавьж, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх зохион байгуулалтын ажлын зэрэгцээ түймрийн шороон зурвас байгуулах, ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг 2015-2020 онд төлөвлөсөн болно. Энэ арга хэмжээг Хүснэгт №5.5-д харуулав.

Хүснэгт №5.5. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд байгуулах түймрийн шороон зурвас

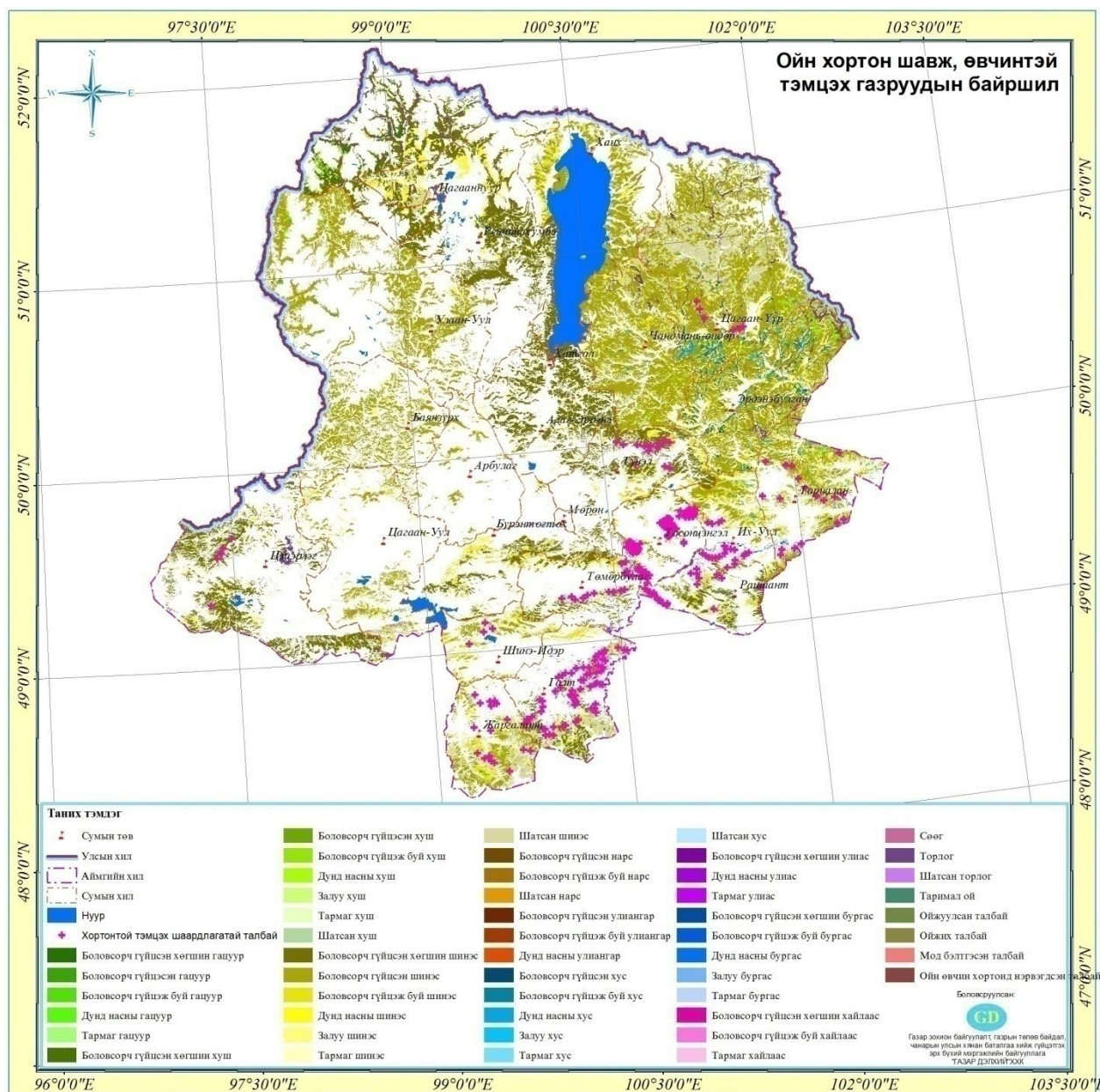
№	Сумдын нэр	Түймэрт нэрвэгдсэн талбай га	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	2305							
2	Арбулаг	-							
3	Баянзүрх	132							
4	Бүрэн тогтох	5153				10			10
5	Галт	25221		20		10		20	50
6	Жаргалант	24293		20	20	10	20	20	90
7	Их-Уул	919							
8	Рашаант	580							
9	Ренчинлхүмбэ	20980	20		20	10	20	20	90
10	Тариалан	9188							
11	Тосонцэнгэл	-							
12	Төмөрбулаг	19							
13	Түнэл	4169							
14	Улаан-Уул	3912							
15	Ханх	8692			10	10			20
16	Цагаан-Уул	9616		10					
17	Цагаан-Үүр	171902	20		10	20	20	20	90
18	Цэцэрлэг	1722							
19	Чандмань-Өндөр	25458	10			10	20		40
20	Шинэ-Идэр	3							
21	Эрдэнэбулган	32231		10	10		10	20	50
22	Цагааннуур	7028							
	Аймгийн дүн	353523	50	60	70	80	90	100	450

Ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх шаардлага. Сүүлийн жилүүдэд ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгаа явуулах ажлыг 810.9 мянган га талбайд явуулж, түүнтэй тэмцэх ажлыг 105.8 мянган га талбайд тус тус зохион байгуулж, зохих үр дүнд хүрсэн хэдий ч одоо 2014 оны судалгаагаар аймгийн хэмжээгээр зайлшгүй тэмцэл явуулах шаардлагатай 102002 га ойн талбай байгаа юм. Иймээс 2015-2019 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг зохион байгуулахаар төлөвлөв. Харин 2019 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгаа явуулсны үндсэн дээр цаашид явуулах ойн хөнөөлт

шавьж, өвчтэй тэмцэх арга хэмжээг төлөвлөх нь зүйтэй гэж үзэж байна. 2015-2019 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэл явуулах талбайг хүснэгт №5.6-д үзүүлэв.

Хүснэгт №5.6. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэл явуулах талбай

№	Сумдын нэр	Ойн хөнөөлт, шавьж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай га /Тухайн сумын ой зохион байгуулалтаар тогтоогдсон/	Жил бүрийн судалгаагаар зайлшгүй тэмцэл явуулах шаардлагатай талбай га	Төлөвлөлтийн үеийн он						
				2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	-								
2	Арбулаг	-								
3	Баянзүрх	-								
4	Бүрэн тогтох	24								
5	Галт	13417	13957			14000				14000
6	Жаргалант	887	8138				3200	5000		8200
7	Их-Уул	1622	5642		5700					5700
8	Рашаант	1232	33938	21000	12000		1000			34000
9	Ренчинлхүмбэ	-								
10	Тариалан	1110								
11	Тосонцэнгэл	4333	437			1000				1000
12	Төмөрбулаг	7416								
13	Түнэл	68	3216		3300					3300
14	Улаан-Уул	-								
15	Ханх	-								
16	Цагаан-Уул	-								
17	Цагаан-Үүр	40								
18	Цэцэрлэг	517	16300				17000			17000
19	Чандмань-Өндөр	-								
20	Шинэ-Идэр	4	15304					15100		15100
21	Эрдэнэбулган	-	5070			6000				6000
22	Цагааннуур	-								
	Аймгийн дүн	36670	102002	21000	21000	21000	21200	21100		104300

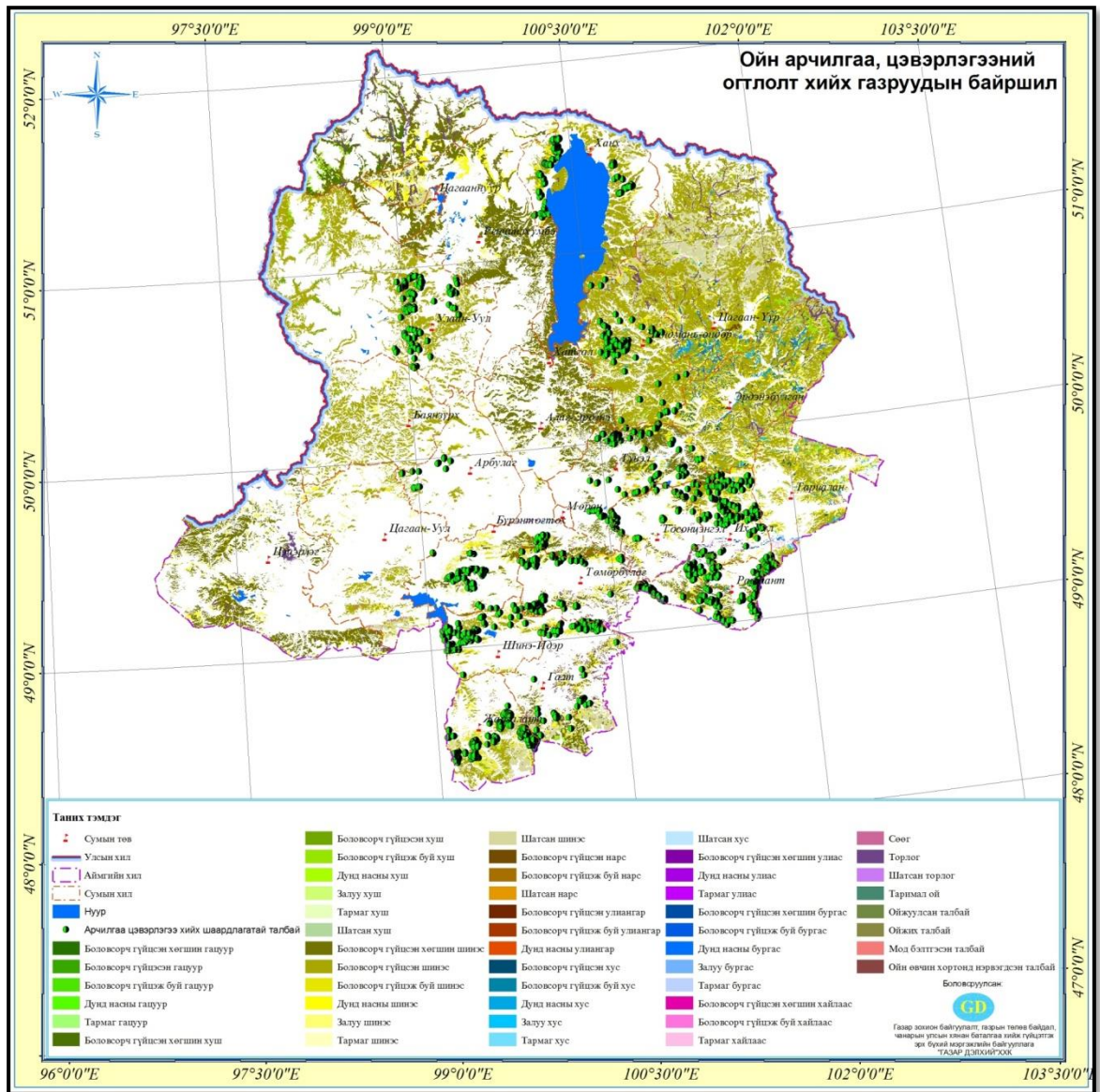

Зураг №5.3. Ойн хортон шавьж, өвчинтэй тэмцэх газруудын байршил

2.Ойн ашиглалтыг сайжруулах шаардлага. Өнгөрсөн 5 жилд тус аймгийн хэмжээгээр нийт 814.1 мянган шоометр мод арчилгаа цэвэрлэгээний огтлолтоор бэлтгэсэн байна. 2015-2020 онд бэлтгэсэн модны ашиглалтыг сайжруулах, түлшинд өөр төрлийн бүтээгдэхүүн орлуулах зорилт тавьж, мод бэлтгэх модны хэмжээг өнгөрсөн оны түвшинд төлөвлөсөн болно. Тухайлбал ирэх 6 жилд 68437 га талбайгаас 2190000 шоометр модыг бэлтгэж ашиглахаар төлөвлөв. 2015-2020 онд арчилгаа цэвэрлэгээний огтлолтоор бэлтгэж ашиглах нийт модны хэмжээг хүснэгт №5.7-д үзүүлэв.

Хүснэгт №5.7. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд хийх ойн цэвэрлэгээний огтлолт /сумдаар/

Д / д	Сумдын нэр	Ойн цэвэрлэгээ хийх шаардлагатай		5 жилд жилд бэлтгэсэн дундаж хэмжээ шоо.м	2013 онд бэлтгэсэн модны хэмжээ, шоо.м	2015		2016		2017		2018		2019		2020		Дүн	
		Талбай га	Гарах нооц шоом			Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом	Талбай га	Нооц шоом
1	Алаг-Эрдэнэ	20555	367740	3435.20	27187.5	860	27500	875	28000	875	28000	906	29000	906	29000	937	30000	5359	171500
2	Арбулаг	1425	64500	9758.6	6437.5	203	6500	219	7000	219	7000	234	7500	234	7500	250	8000	1359	43500
3	Баянзүрх	8057	343000	4355.4	9920	328	10500	360	11500	360	11500	375	12000	375	12000	390	12500	2188	91500
4	Бүрэн тогто	23643	408500	6756.0	14450	453	14500	469	15000	469	15000	484	15500	484	15500	500	16000	2859	91500
5	Галт	89077	1750240	7601.7	11737.5	360	11500	390	12500	390	12500	406	13000	406	13000	406	13000	2358	75500
6	Жаргалант	66616	2469480	9106.2	17987.5	578	18500	578	18500	578	18500	593	19000	593	19000	593	19000	3513	112500
7	Их-Уул	16033	247570	6243.0	11031.3	390	12500	390	12500	390	12500	406	13000	406	13000	421	13500	2403	77000
8	Рашаант	2382	46710	6373.2	12181.3	390	12500	406	13000	406	13000	421	13500	421	13500	437	14000	2481	79500
9	Ренчинлхүмбэ	69666	1169655	7295.3	15137.5	500	16000	515	16500	515	16500	531	17000	531	17000	531	17000	3123	100500
10	Тариалан	64817	1075500	7011.1	18400	578	18500	593	19000	593	19000	609	19500	609	19500	625	20000	3607	115500
11	Тосонцэнгэл	4057	211870	5179.6	12000	390	12500	406	13000	406	13000	421	13500	421	13500	437	14000	2481	67800
12	Төмөрбулаг	10088	344340	4101.2	17656.3	578	18500	578	18500	578	18500	578	18500	578	18500	593	19000	3483	111500
13	Түнэл	31656	697140	7828.7	26775.5	844	27000	844	27000	844	27000	859	27500	859	27500	859	27500	5109	163500
14	Улаан-Уул	5315	178440	4084.8	10262.5	328	10500	328	10500	328	10500	328	10500	328	10500	360	11500	2000	64000
15	Ханх	18666	496710	4536.4	9562.5	328	10500	328	10500	328	10500	328	10500	328	10500	360	11500	2000	64000
16	Цагаан-Уул	20801	631270	5885.4	10262.5	344	11000	360	11500	360	11500	375	12000	375	12000	375	12000	2189	70000
17	Цагаан-Үүр	226712	5890400	5488.2	24393.8	781	25000	799	25500	799	25500	821	26000	821	26000	828	26500	4849	154500
18	Цэцэрлэг	13971	176330	7335.6	11746.9	390	12500	406	13000	406	13000	421	13500	421	13500	437	14000	2481	79500
19	Чандмань-Өндөр	12828	141420	5583.6	27986.3	890	28500	906	29000	906	29000	922	29500	922	29500	937	30000	5483	175500
20	Шинэ-Идэр	7934	78180	6139.4	5826.9	203	6500	234	7500	234	7500	250	8000	250	8000	265	8500	1436	46000
21	Эрдэнэбулган	132663	2133789	7340.4	29692.8	937	30000	953	30500	953	30500	969	31000	969	31000	969	31000	5750	184000
22	Цагааннуур	15244	294460	3492.8	8937.5	281	9000	312	10000	312	10000	328	10500	328	10500	343	11000	1904	61000
	Аймгийн дүн	919221	24779843	162812	345967.4	10938	350000	11250	360000	11250	360000	11562	370000	11562	370000	11875	380000	68437	2190000

Зураг №5.4 Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт хийх газруудын байршил

Ойг нөхөн сэргээлт, байгалын сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ

Ойг нөхөн сэргээх ажлыг нэмэгдүүлэх шаардлага. Тус аймгийн хэмжээнд өнгөрсөн 5 жилд нийт 1914 га талбайд ойжуулалт, 728.3 га талбайд байгалийн сэргэн ургалданд туслах арга хэмжээг хэрэгжүүлжээ. Гэтэл тус аймгийн хэмжээнд түймэрт нэрвэгдсэн, мод бэлтгэлийн ажил явуулсан 364801 га талбай байгаа юм. Иймээс ойг нөхөн сэргээх ажлын хэмжээг цаашид нэмэгдүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Иймээс ойжуулалтын болон байгалийн сэргэн ургалтанд туслах ажлын хэмжээг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байна. 2015-2020 онд ойжуулах болон байгалийн сэргэн ургалтанд туслах ажлын хэмжээг хүснэгт №5.8-5.9-д тус тус харуулав. харуулав

Хүснэгт №5.8. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд ойжуулах талбай

№	Сумдын нэр	Ойжуулах шаардлагатай талбай га			5 жилд ойжуулсан талбай га	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
		Түймэрт нэрвэгдсэн	Мод бэлтгэсэн	Нийт								
1	Алаг-Эрдэнэ	2305	2614	4919	245	50	50	50	60	70	80	360
2	Арбулаг	-	112	112	25							
3	Баянзүрх	132	-	132	-							
4	Бүрэн тогтох	5153	1277	6430	105	50	50	50	50	50	50	300
5	Галт	25221	729	25950	217							
6	Жаргалант	24293	313	24606	180	50	50	50	50	50	50	300
7	Их-Уул	919	257	1176	10					10	10	20
8	Рашаант	580	186	766	18							
9	Ренчинлхүмбэ	20980	41	21021	-							
10	Тариалан	9188	978	10166	158	50	50	20	20	20	20	180
11	Тосонцэнгэл	-	77	77	166			50	50	50	50	200
12	Төмөрбулаг	19	394	413	2							
13	Түнэл	4169	1442	5611	215	100	100	100	100	100	100	600
14	Улаан-Уул	3912	-	3912	-							
15	Ханх	8692	320	9012	-							
16	Цагаан-Уул	9616	867	10483	452	200	200	100	100	100	100	800
17	Цагаан-Үүр	171902	-	171902	-							
18	Цэцэрлэг	1722	685	2407	-							
19	Чандмань-Өндөр	25458	70	25528	36		10		50	40	40	100
20	Шинэ-Идэр	3	135	138	-							
21	Эрдэнэбулган	32231	781	33012	1			50	50	50	50	200
22	Цагааннуур	7028	-	7028	-							
	Аймгийн дүн	353523	11278	364801	1848	500	510	520	530	540	550	3150

Хүснэгт №5.9. Хөвсгөл аймгийн 2015-2020 онд байгалийн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээ

№	Сумдын нэр	Ойжуулах шаардлагатай талбай га			байгалийн сэргэн ургалтанд туслах	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
		Түймэрт нэрвэгдсэн	Мод бэлтгэсэн	Нийт								
1	Алаг-Эрдэнэ	2305	2614	4919	115	-	50	50	50	50	50	250
2	Арбулаг	-	112	112								
3	Баянзүрх	132	-	132								
4	Бүрэн тогтох	5153	1277	6430								
5	Галт	25221	729	25950	110	100	100	100	100	100	100	600
6	Жаргалант	24293	313	24606	108	100	100	100	100	100	100	600
7	Их-Уул	919	257	1176	100						50	50
8	Рашаант	580	186	766	80							
9	Ренчинлхүмбэ	20980	41	21021								
10	Тариалан	9188	978	10166	19	50	50	50	50	50	50	300
11	Тосонцэнгэл	-	77	77	19							
12	Төмөрбулаг	19	394	413	3							
13	Түнэл	4169	1442	5611	135			50	50	50	50	200
14	Улаан-Уул	3912	-	3912								
15	Ханх	8692	320	9012						50	50	100
16	Цагаан-Уул	9616	867	10483	30	100	100	100	100	100	100	600
17	Цагаан-Үүр	171902	-	171902								
18	Цэцэрлэг	1722	685	2407								
19	Чандмань-Өндөр	25458	70	25528	70	100	100	100	100	100	100	600
20	Шинэ-Идэр	3	135	138								
21	Эрдэнэбулган	32231	781	33012	8				50	50	50	150
22	Цагааннуур	7028	-	7028								
	Аймгийн дүн	353523	11278	364801	797	400	450	500	550	600	650	3450

5.2.2. Хэтийн төсөөлөл

Ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний алс хэтийн 2021-2030 оны төсөөллийг гаргахыг оролдов. Хэтийн төсөөллийг аймгийн хэмжээнд баримжаалан хийсэн бөгөөд сумдаар төлөвлөх боломжгүй гэж үзэж байна. Ойг хамгаалах арга хэмжээний хувьд төв, орон нутгийн уламжлалтын зохион байгуулалтын ажлыг харуулах боломж хязшаарлагдмал юм. Мөн түүнчлэн ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтыг 2019 онд зогсоохоор ойрын зорилт болгон дэвшүүлсэн болно. Иймээс тухайн үеийн ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгаанд тулгуурлан 2021-2030 онд тэмцэх ажлыг төлөвлөх боломж бүрдэнэ. 2021-2030 онд байгуулах түймрийн зурвасны хэмжээг хүснэгт №5.10. -д харуулав.

Хүснэгт №5.10. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд байгуулах түймрийн шороон зурвас га

Д/д	Сумын нэр	2015-2020 оны дүн	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ		50	50	100
2	Арбулаг				-
3	Баянзүрх		50	50	100
4	Бүрэн тогтох	10			-
5	Галт	50			-
6	Жаргалант	90		50	50
7	Их-Уул			50	50
8	Рашаант			50	50
9	Ренчинлхүмбэ	90	100	100	200
10	Тариалан		50		50
11	Тосонцэнгэл				-
12	Төмөрбулаг				-
13	Түнэл		50		50
14	Улаан-Уул		100	100	200
15	Ханх	20		50	50
16	Цагаан-Уул				-
17	Цагаан-Үүр	90	100	100	200
18	Цэцэрлэг			50	50
19	Чандмань-Өндөр	40			
20	Шинэ-Идэр				-
21	Эрдэнэбулган	50		50	50
22	Цагааннуур			50	50
	Аймгийн дүн	450	500	750	1250

Хүснэгт №5.11. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх талбай

Д/д	Сумын нэр	2015-2019 онд тэмцэл явуулсан талбай		2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
		Нийт	Дундаж			
1	Алаг-Эрдэнэ					
2	Арбулаг					
3	Баянзүрх					
4	Бүрэн тогтох					
5	Галт	14000				
6	Жаргалант	8200				
7	Их-Уул	5700				
8	Рашаант	34000				
9	Ренчинлхүмбэ					
10	Тариалан					
11	Тосонцэнгэл	1000				
12	Төмөрбулаг					
13	Түнэл	3300				
14	Улаан-Уул					
15	Ханх					
16	Цагаан-Уул					
17	Цагаан-Үүр					
18	Цэцэрлэг	17000				
19	Чандмань-Өндөр					
20	Шинэ-Идэр	15100				
21	Эрдэнэбулган	6000				
22	Цагааннуур					
	Аймгийн дүн	104300	21.2	11660	12826	24486

Хүснэгт №5.12. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд хийх ойн цэвэрлэгээний хэмжээ

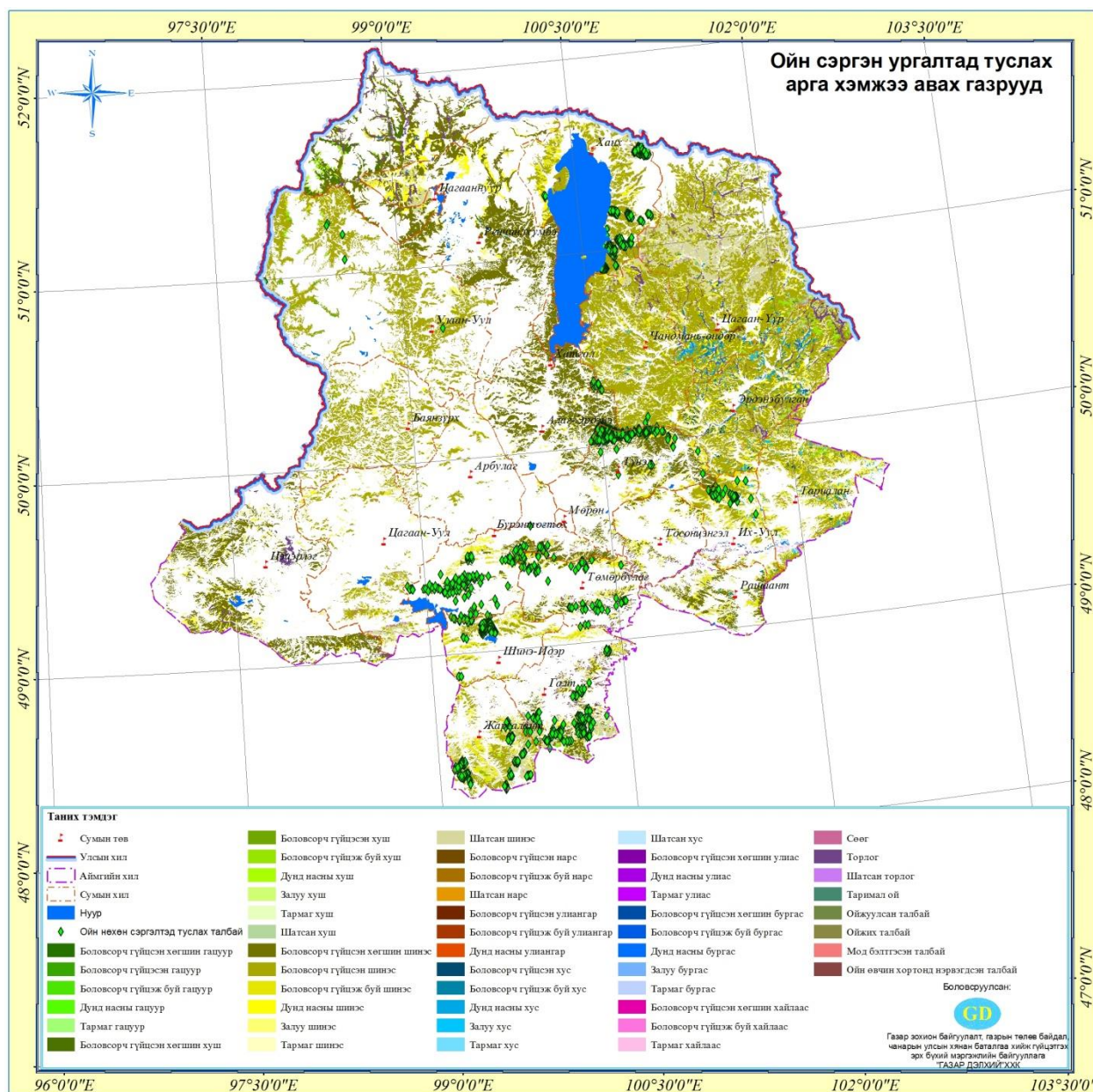
№	Сумдын нэр	2015-2020 онд бэлтгэсэн модны хэмжээ		2021-2025 он		2026-2030 он		2021-2030 оны дүн	
		Нийт	Дундаж	Талбай га	Нөөц шм	Талбай га	Нөөц шм	Талбай га	Нөөц шм
1	Алаг-Эрдэнэ	171500							
2	Арбулаг	43500							
3	Баянзүрх	91500							
4	Бүрэн тогтох	91500							
5	Галт	75500							
6	Жаргалант	112500							
7	Их-Уул	77000							
8	Рашаант	79500							
9	Ренчинлхүмбэ	100500							
10	Тариалан	115500							
11	Тосонцэнгэл	67800							
12	Төмөрбулаг	111500							
13	Түнэл	163500							
14	Улаан-Уул	64000							
15	Ханх	64000							
16	Цагаан-Уул	70000							
17	Цагаан-Үүр	154500							
18	Цэцэрлэг	79500							
19	Чандмань-Өндөр	175500							
20	Шинэ-Идэр	46000							
21	Эрдэнэбулган	184000							
22	Цагааннуур	61000							
	Аймгийн дүн	2190000	350000	55781	1785000	56896	1820700	112672	3605700

Хүснэгт №5.13. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд ойжуулах талбай га

Д/д	Сумын нэр	2020 онд ойжуулах талбай	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	80			
2	Арбулаг				
3	Баянзүрх				
4	Бүрэн тогтох	50			
5	Галт				
6	Жаргалант	50			
7	Их-Уул	10			
8	Рашаант				
9	Ренчинлхүмбэ				
10	Тариалан	20			
11	Тосонцэнгэл	50			
12	Төмөрбулаг				
13	Түнэл	100			
14	Улаан-Уул				
15	Ханх				
16	Цагаан-Уул	100			
17	Цагаан-Үүр				
18	Цэцэрлэг				
19	Чандмань-Өндөр	40			
20	Шинэ-Идэр				
21	Эрдэнэбулган	50			
22	Цагааннуур				
	Аймгийн дүн	550	3025	3327	6352

Хүснэгт №5.14. Хөвсгөл аймгийн 2021-2030 онд байгалийн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээ

Д/д	Сумын нэр	2020 онд явуулах арга хэмжээ	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Алаг-Эрдэнэ	50			
2	Арбулаг				
3	Баянзүрх				
4	Бүрэн тогтох				
5	Галт	100			
6	Жаргалант	100			
7	Их-Уул	50			
8	Рашаант				
9	Ренчинлхүмбэ				
10	Тариалан	50			
11	Тосонцэнгэл				
12	Төмөрбулаг				
13	Түнэл	50			
14	Улаан-Уул				
15	Ханх	50			
16	Цагаан-Уул	100			
17	Цагаан-Үүр				
18	Цэцэрлэг				
19	Чандмань-Өндөр	50			
20	Шинэ-Идэр				
21	Эрдэнэбулган	50			
22	Цагааннуур				
	Аймгийн дүн	650	3575	3932	7507

Зураг №5.5. Ойн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээнүүд

5.3. Ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний ТӨЛӨВЛӨЛТ, ДҮГНЭЛТ

Дүгнэлт. Өнгөрсөн хугацаанд тус аймгийн хэмжээнд ойг хамгаалах, зөв зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх талаар багагүй арга хэмжээ авч хэрэгжүүлнээр зохих үр дүнд хүрчээ. Гэвч тус аймгийн хувьд ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажлын хэмжээг нэмэгдүүлэх, ойн экологийн ач холбогдлыг өндөржүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Ойн сангийн өөрчлөлтөөс үзэхэд талбай, нөөц, таксацын дундаж үзүүлэлтүүд буурч гарсан нилээд тааламжгүй үр дүн харагдаж байна. Байгалийн ойн талбайн насны бүлгийн бүтцээс харахад болц гүйцсэн, хөгшин ойн нөөц дийлэнх хувийг эзэлж байгааньзалуу, дунд насны болон болц гүйцэж яваа ой байгалийн жамаар насны дээд бүлэгт шилжиж ой байгалийн аясаараа сэргэн ургах явц муу байгаагаас залуу ойгоор

нөхөн сэргэх үйл явц удаашралтай байгааг харуулж байна. Энэ нь нэг модноос гарах бүтээгдэхүүний чанар муудах, нөгөө талаар ойн байгаль экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалахад гүйцэтгэх үүрэг ач холбогдлыг бууруулахад хүргэнэ.

Ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойн үүрэг ач холбогдлыг бууруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь хүний болгоомжгүй үйл ажиллагаанаас үүдэн удаа дараа гарч буй ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавжийн хэт тархалт, эмх замбараагүй болон хууль бусаар мод бэлтгэж байгаа байдал, байгаль орчны хууль тогтоомжийн заалтыг зөрчин ойн санд явуулж буй элдэв төрлийн аж ахуйн үйл ажиллагаа, дэлхий нийтийг хамарсан цаг агаарын дулаарал зэрэг болж байгаа юм.

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар тогтоогдсон ойн аж ахуйн арга хэмжээний төслийг хэрэгжүүлэх, сум, аймгийн “Ойн менежментийн төлөвлөгөө” боловсруулж мөрдүүлэх ажлыг зохион байгуулах явдал чухал юм.

1. Ойг хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт.

Ойн тооллого, ой зохион байгуулалтын ажлыг цаг хугацаанд нь явуулж, түүнд тусгагдсан ой хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүснээр ойн экологийн ач холбогдол дээшилж, түүний таваарлаг чанар сайжирна. 2015-2020 онд ойг түймэр, хөнөөлт шавьж, өвчнөөс хамгаалах уламжлалт зохион байгуулалтын арга хэмжээг авахын зэрэгцээ түймрийн зурвасыг 60 га-д байгуулж, 18.5 мянган га талбайд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг гүйцэтгэнэ. Харин хэтийн төсөөллөөр түймрийн шороон зурвасыг 2021-2025 онд 75 га-д, 2026-2030 онд 80 га-д тус тус байгуулна.

2. Ойн ашиглалтын төлөвлөлт. Модон түүхий эдийн ашиглалтын түвшинг дээшлүүлэх, түлшний модыг өөр эх үүсвэрээр хангахад анхаарч, 2015-2020 онд нийт 190.6 мянган шоометр мод бэлтгэж, аймгийн хэрэглээний болон түлшний модны хэрэгцээг хангана. Харин 2021-2025 онд 192.5 мянган шоометр, 2025-2030 онд 200.5 мянган шоометр мод бэлтгэхээр төсөөлөж байна. Ингэснээр түймэрт нэрвэгдсэн болон мод бэлтгэсэн 18.2 мянган га талбайн ой цэвэрлэгдэж, энэ талбайд байгалийн сэргэн ургалт явагдах, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ авах боломж хангагдах юм. Мөн дээрх талбайд түймэр гарах, ойн хөнөөлт шавьж, өвчин тархах магадлал эрс багасна. Ойн дагалт баялгийн ашиглалтыг сайжруулах замаар хүн амын хүнсний хангамж, өрхийн орлогыг нэмэгдэнэ.

3. Ойг нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах ажлын төлөвлөлт.

Мод үржүүлгийн газруудыг өргөтгөн бойжуулах тарьц суулгацын хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар ойг нөхөн сэргээх ажлын хэмжээг нэмэгдүүлнэ. 2015-2020 онд ойжуулалтын ажлыг 1860 га-д, 2021-2025 онд 1900 га-д, 2025-2030 онд 1950 га-д тус тус хийхээр төлөвлөв. Мөн түүнчлэн байгалийн сэргэн ургалтанд туслах арга хэмжээг 2015-2020 онд 620 га-д, 1900 онд 650 га-д, 2026-2030 онд 700 га-д тус тус авахаар тусгав.

4. Хүрэх үр дүн шалгуур үзүүлэлт.

Газар зохион байгуулалтын тусгагдсан төлөвлөгөөнд тусгагдсан ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр аймгийн хэмжээнд ойн тогтвортой менежмент нэвтэрч, ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажилд чанарын ахиц гарч, экологийн ач холбогдол бүхий эрүүл ой бий болно. Ойн экосистем, биологийн олон янз байдлын

хадгалалт, хамгаалалт сайжирна. Модон түүхий эдийн ашиглалтын түвшин дээшилж, аймгийн мод, модон бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангана. Ойн дагалт баялгийн ашиглалтыг сайжруулах замаар хүн амын хүнсний хангамж, өрхийн орлогыг нэмэгдэнэ.

Хүснэгт № 5.15. 2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд шаардагдах зардлын тооцоо

№	Ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ Мян.төг	2015-2020 он		2021-2025 он		2026-2030 он		Дүн	
			Хэмжээ	Зардал, сая төг	Хэмжээ	Зардал сая төг	Хэмжээ	Зардал сая төг	Хэмжээ	Зардал сая төг
1	Түймрийн шороон зурвас	230.0	450	105.5	500	115.0	750	172.5	1700	391.0
2	Ойн хөнөөлт өвчинтэй тэмцэх	48.0	104300	5006.4	11660	559.7	12826	615.6	128786	6181.7
3	Арчилгааны огтлолт хийх	20.0	68437	1368.7	55781	1115.6	56896	1137.9	181114	3622.2
4	Ойжуулалт	695.0	3150	2189.3	3025	2102.4	3327	2312.3	9502	6603.9
5	Байгалийн сэргэн ургалтанд туслах	200.0	3450	690.0	3575	715.0	3932	786.4	10957	2191.4
	Дүн									18990.2

ЗУРГААДУГААР БҮЛЭГ. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**6.1. Усны сан бүхий газрын өнөөгийн байдал**

Хөвсгөл аймгийн нутаг ус зүйн сүлжээгээр Хойд мөсөн далайн ай савд хамрагддаг. Хорьдол-Сарьдаг, Мөнх Сарьдаг, Булнай зэрэг уулс нь усны ай савын хагалбар болдог төдийгүй Дархадын хотгорыг хүрээлэн орших уул, нуруудаас эх авах булаг шанд, гол, горхи нь бүгд Шижээд голын савд усаа юүлэх учир Монгол улсдаа хамгийн их гадаргын усны нягтшилтай бүс нутаг юм. Энд 400 орчим гол горхи, булаг шанд эх авч 300 гаруй нуур тогтсоноор манай орны цэнгэг усны ундраа нөөц болж байна.

2003 онд хийсэн гадаргын усны тооллогоор Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд 1163 гол горхи тоологдсоноос 70 ширгэсэн, 902 булаг шанднаас 193 ширгэсэн, 612 нуур цөөрөм тоологдсоноос 30 ширгэсэн бөгөөд 2007 оны усны тооллогоор 916 булаг шандаас 179 ширгэсэн, 782 гол горхи тоологдоноос 451 ширгэсэн, 593 нуур, цөөрөм 49 ширгэсэн, 2011 оны тооллогоор 1101 гол горхиноос 132 ширгэсэн, 932 булаг шанднаас 163 ширгэсэн, 580 нуур тойром 62 ширгэсэн байдаг. Харин 2013 оны гадаргын усны тооллогын дүнд 1212 гол горхи тоологдсоноос устай 1173, нуур тойромоос 578 бүгд устай, 929 булаг шанд тоологдсоноос 841 устай, Рашаан нийтдээ 61 устай тоологдсон байна.

Хүснэгт №6.1. Хөвсгөл аймгийн усан сангийн газар 2013 оны байдлаар

Ангилал	Талбайн хэмжээ
Мөрөн, гол	33298.3
Нуур, цөөрөм, тойром	51390.1
Цас мөсөн гол	194.5
Горхи, булаг шанд	1314.1

Хүснэгт №6.2. Хөвсгөл аймгийн гадаргын усны тооллого / 2013 он /

№	Сумдын нэр	Гол горхи		Нуур, тойром		Булаг шанд		Рашаан		Мөстөл мөсөн гол		Услалтын систем		Цэвэрлэх байгууламж		Усан цахилгаан станц
		Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	Тоологдсон	Устай	
1	Алаг-Эрдэнэ	29	29	3	3	53	53	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2	Арбулаг	25	25	43	43	61	61	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Баянзүрх	39	39	3	3	34	34	3	3	-	-	-	-	-	-	-
4	Бүрэнтогтох	42	42	8	8	84	84	3	3	-	-	-	-	-	-	-
5	Галт	45	45	-	-	29	29	5	5	-	-	-	-	-	-	-
6	Жаргалант	42	42	-	-	62	60	2	2	-	-	-	-	-	-	-
7	Их-Уул	18	13	-	-	36	22	2	2	-	-	-	-	-	-	-
8	Рашаант	9	8	28	28	35	12	5	5	-	-	1	-	-	-	-
9	Ренчинлхүмбэ	88	88	185	185	24	24	4	4	-	-	-	-	-	-	-
10	Тариалан	38	38	3	3	41	41	4	4	-	-	-	-	-	-	-
11	Тосонцэнгэл	24	12	3	3	42	42	-	-	-	-	1	-	-	-	-
12	Төмөрбулаг	22	14	-	-	93	46	2	2	-	-	-	-	-	-	-
13	Түнэл	42	42	4	4	42	42	2	2	-	-	-	-	-	-	-
14	Улаан-Уул	105	105	106	106	7	7	3	3	-	-	-	-	-	-	-
15	Ханх	44	44	11	11	10	10	2	2	1	-	-	-	-	-	-
16	Цагаан-Уул	38	37	25	26	45	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Цагаан-Үүр	192	192	16	16	32	32	11	11	-	-	-	-	-	-	-
18	Цэцэрлэг	120	120	10	10	30	30	4	4	-	-	-	-	-	-	-

19	Чандмань-Өндөр	40	40	3	3	36	36	3	3	-	-	-	-	-	-
20	Шинэ-Идэр	21	9	3	3	53	51	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Хатгал	2	2	2	2	14	14	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Эрдэнэбулган	77	77	7	7	57	57	3	3	-	-	-	-	-	1
23	Цагааннуур	110	110	115	115	9	9	2	2	-	-	-	-	-	-
24	Мөрөн	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Бүгд		1212	1173	578	578	929	841	61	61	1	-	2	-	1	-

6.2. Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт

6.2.1. Ахуйн хэрэглээний болон үйлдвэрлэлийн ус ашиглалт

Усан сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын төлөвлөлт нь байгалийн уст цэг, газрын доорхи усны орд тус бүрээр хийгдэх онцлогтой тул аймаг сумдын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд нарийн тусгах шаардлагатай.

Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын талаар улсын хэмжээнд баримтлах нэгдсэн бодлогод:

- Усны сан бүхий газар, усны нөөц хоёрыг зохистой ашиглах хамгаалах зорилтыг нэгдмэл байдлаар хэрэгжүүлэх;
- Усны нөөц, түүний байгалийн тэнцэл, усны чанарыг хамгаалахад усны сан бүхий газрыг ялангуяа, усны эх газар, усны эрэг орчмын газар, усархаг намгархаг газрыг зохистой ашиглах, хамгаалах;
- Нуур, гол, горхины эргийн дагуу 50 м өргөнтэй, усархаг намгархаг газрын эргэн тойронд 100 м өргөнтэй эрэг орчмын бүс тогтоож зарлах;
- Усны эх авсан газарт 2-3 км өргөнтэй хамгаалалтын зурвас бүс тогтоож ашиглах, хамгаалах горимыг тогтоож өгөх;
- Хүн амын усан хангамжийн эх үүсвэрийн үүрэг гүйцэтгэж буй аливаа уст цэгт 100 м-ээс доошгүй өргөнтэй эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс тогтоох;
- Усны эх авсан газар, нуурын эргэн тойрны 5 км, гол, горхины эргийн дагуу 3 км доторхи газрын ой мод, бут сөөг, ургамлан нөмрөгийг хамгаалах горимыг уст цэг болгоноор тогтоож мөрдөх зэрэг асуудлууд орно.

6.2.2. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс

Усны нөөцийн судалгаанд үндэслэн сум, орон нутгийн иргэдийн саналыг харгалзан хуучин ашиглагдаж байсан инженерийн болон энгийн хийцтэй услалтын системүүдийг сэргээн засварлах, үйлдвэр, үйлчилгээний байгууллага болон нийтийн орон сууцны иргэдийн хэрэгцээний цэвэр, хаягдал усны шугамыг тоолууржуулах

Хүн, мал бэлчээрийн усан хангамжийн бүрэн шаардлага хангахгүй болж эвдэрч гэмдсэн худаг бусад уст цэгийг хэрхэн шийдэх талаар мэргэжлийн байгууллагын дүгнэлт гаргуулж шийдвэрлэх.

Гол горхи нуур, тойрмын усны эрэг болон гүн хэсгийн хооронд байнгын хөдөлгөөнтэй солилцоо зурвас хэсэг байдаг. Гол горхи, нуур тойрмын эрэг хөвөө дагуу хэсэг зурвас газар нь экологийн хувьд онцгой ач холбогдолтой бүс байдаг. Ийм бүсийн зурвас орчмыг усны бүс гэх бөгөөд усны болон хуурай газрын биологийн төрөл зүйлийн хувьд харьцангуй баян хэсэг бөгөөд хамгаалалтын бүсийг доорхи байдлаар тогтоов

Хүснэгт №6.3. Гол горхины эргийн хамгаалалтын бүсийн хэмжээ

№	Сумдын нэр	Гол горхины нийт талбай /га-аар/	Гол горхигны эх газрыг хамгаалах талбай	
			Хувиар /%/	/ га-аар /
1	Алаг-Эрдэнэ	2145	6.4	3405.4
2	Арбулаг	686	2.1	1089.1
3	Баянзүрх	9141	27.5	14512.4
4	Бүрэнтогтох	2216	6.7	3518.2
5	Галт	1308	3.9	2076.6
6	Жаргалант	688	2.1	1092.3
7	Их-Уул	1127	3.4	1789.2
8	Рашаант	1024	3.1	1625.7
9	Ренчинлхүмбэ	300	0.9	476.3
10	Тариалан	811	2.4	1287.6
11	Тосонцэнгэл	350	1.1	555.7
12	Төмөрбулаг	288	0.9	457.2
13	Түнэл	957	2.9	1519.4
14	Улаан-Уул	1300	3.9	2063.9
15	Ханх	-	-	-
16	Цагаан-Уул	950	2.9	1508.2
17	Цагаан-Үүр	3983	12.0	6323.5
18	Цэцэрлэг	2600	7.8	4127.8
19	Чандмань-Өндөр	673.3	2.0	1068.9
20	Шинэ-Идэр	771	2.3	1224.1
21	Хатгал	-	-	-
22	Мөрөн	-	-	-
23	Эрдэнэбулган	1000	3.0	1587.6
24	Цагааннуур	980	2.9	1555.9
ДҮН		33298.3	100.0	52865.0

Хүснэгт №6.4. Нуур цөөрөм бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ

№	Сумдын нэр	Нуур цөөрөм бүхий газрын нийт талбай /га-аар/	Нуур цөөрөм бүхий газрын хамгаалах талбай	
			Хувиар /%/	/ га-аар /
1	Алаг-Эрдэнэ	1189	2.3	923.3
2	Арбулаг	-	-	-
3	Баянзүрх	130	0.3	100.9
4	Бүрэнтогтох	15200	29.6	11803.3
5	Галт	10	0.0	7.8
6	Жаргалант	-	-	-
7	Их-Уул	-	-	-
8	Рашаант	-	-	-
9	Ренчинлхүмбэ	12437	24.2	9657.7
10	Тариалан	-	-	-
11	Тосонцэнгэл	-	-	-
12	Төмөрбулаг	-	-	-
13	Түнэл	560	1.1	434.9
14	Улаан-Уул	7076	13.8	5494.8
15	Ханх	-	-	-
16	Цагаан-Уул	3040	5.9	2360.7
17	Цагаан-Үүр	-	-	-
18	Цэцэрлэг	960	1.9	745.5
19	Чандмань-Өндөр	3.1	0.0	2.4
20	Шинэ-Идэр	-	-	-
21	Хатгал	-	-	-
22	Мөрөн	-	-	-
23	Эрдэнэбулган	-	-	-
24	Цагааннуур	10785	21.0	8374.9
ДҮН		51390.1	100.0	39906.1

Хүснэгт №6.5. Булаг, рашаан бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ

№	Сумдын нэр	Худаг, булаг, рашаан бүхий газрын нийт талбай /га-аар /	Худаг, булаг, рашаан бүхий газрыг хамгаалах талбай	
			Хувиар /%/	/ га-аар /
1	Алаг-Эрдэнэ	-	-	-
2	Арбулаг	-	-	-
3	Баянзүрх	-	-	-
4	Бүрэнтогтох	7	0.5	133.1
5	Галт	20.5	1.6	389.8
6	Жаргалант	-	-	-
7	Их-Уул	-	-	-
8	Рашаант	-	-	-
9	Ренчинлхүмбэ	-	-	-
10	Тариалан	-	-	-
11	Тосонцэнгэл	-	-	-
12	Төмөрбулаг	-	-	-
13	Түнэл	-	-	-
14	Улаан-Уул	-	-	-
15	Ханх	-	-	-
16	Цагаан-Уул	-	-	-
17	Цагаан-Үүр	-	-	-
18	Цэцэрлэг	406	30.9	7719.3
19	Чандмань-Өндөр	45.6	3.5	867.0
20	Шинэ-Идэр	-	-	-
21	Хатгал	-	-	-
22	Мөрөн	-	-	-
23	Эрдэнэбулган	835	63.5	15875.9
24	Цагааннуур	-	-	-
ДҮН		1314.1	100.0	24985.0

6.3. Усан сан бүхий газрын хамгаалал, нөхөн сэргээх

Усны ай сав, усан хагалбарын доторх газар нутгаас угаагдсан туугдас нь биогехимийн элементүүд усны хөвөө газарт тогтох ба зарим хэсэг уст цэгүүдэд орж улмаар усны болон усны хөвөө газрын биологийн төрөл зүйлсийн хүнс тэжээл, амьдрах орчинг баяжуулж, ус сэлгэх явцад найрлага төрөл тоо хэмжээ нь зохицуулагдаж байдаг. Усны хөвөө газар нь зэрлэг ан амьтан, мал сүрэг усанд орох сэрүүцэх үедээ түр саатан тогтох нутаг болдог. Тэрчлэн бэлчээрийн мал аж ахуйн нөхцөл дулааны улирлын нутгийн гол цөм нь болдог онцлогтой. Усны хөвөө газрын ашиглалтын хэлбэр, ашиглалтын горим, ялангуяа ургамалжилт нь нуур тойром, гол горхины усны урсгал болон ус сэлгэх чадавх усны чанар найрлагад нөлөөлдөг бол усны урсгал, ус сэлгэх чадавх хэлбэр маяг нь усны хөвөө газрын биологийн төрөл зүйлийн нэр төрөл, тоо хэмжээ ялангуяа ургамлын бүрэлдэхүүн, ургамлан нөмрөгийн хэв шинж бүрэлдэхүүн чанар зэрэгт нөлөөлдөг.

Усалгааны эх үүсвэрт гадаргуугийн усыг өргөн ашиглаж байна. Гадаргын ус нутаг дэвсгэртээ харилцан адилгүй тархах тул зарим усны эх үүсвэрийн нөөц нь усалгаанд хүрэлцэхгүй тохиолдол нилээд тохиолдоно. Иймд усан сан, цөөрөм байгуулж, усыг хуримтлуулан ашиглах нь усны нөөцийг нэмэгдүүлэн усалгааны хэрэгцээг найдвартай хангах үндэс нь болно.

Манай орны голуудын урсацын ихэнх нь хур борооны уснаас бүрддэг учраас зуны үерийн ус болон хаврын шар усны үерийн усыг хуримтлуулан усалгаанд ашиглахад голлон анхаарвал зохино.

- Жижиг гол горхийн урсацад тохируулга хийж хэрэглээний усыг хуримтлуулах
- Хуучин ашиглаж байсан усан сан, цөөрмийг сэргээх
- Хаврын шар ус, зуны борооны ус хуримтлуулах сан, цөөрөм байгуулах
- Баян бүрдүүдийг сэргээх
- Гол, горхийн хөндийн мод, бут, сөөг, хөрс, ургамлын бүрхэвчийг хамгаалах, нөхөн сэргээх
- Усалгаанд ашигласан илүүдэл усыг эргүүлэн ашиглах
- Усны эх үүсвэрийг бохирдлоос хамгаалах зэрэг болно.

Ус ашиглагч байгууллага нь тухайн усны эх үүсвэрт өөрийн үйл ажиллагаанаас үзүүлэх нөлөөлөлд нарийвчилсан үнэлгээ хийлгэж, экологийн урсацын хэмжээг тогтоох, хэрвээ авч ашиглах усны хэмжээ хүрэлцэхгүй, экологийн урсацын зарим хэсгийг бага хугацаанд ашиглахад хүрвэл ус хуримтлуулж, нөөцөлж ашиглах хувилбарыг сонгож, ялангуяа хуурай улиралд дутагдал усыг нөхөх эзлэхүүн бүхий усан сан, цөөрөм байгуулах замаар голын экологийн нөхцлийг хангах шаардлагатай байна.

Усны эх үүсвэрээс усыг эмх замбараагүй, их хэмжээгээр авч ашигласнаар усны түвшин буурах, горим нь алдагдах, улмаар нөөц нь хомсдох, бүр ширгэж алга болох зэрэг нөлөөллүүд гарах магадлалтай. Мөн тухайн орон нутгийн гол, горхи, нуурын загас, шувуу, усны амьтан ургамлын төрөл зүйл хорогдоход хүрдэг. Иймд усыг авахдаа орчны экологийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүйгээр батлагдсан хэм хэмжээг /урсацын 5-10%/ баримтлах шаардлагатай.

6.3. Усан сан бүхий газрын хамгаалалт, ашиглалтын төлөвлөлтийн үе шатууд, хамгаалах арга хэмжээ

Хүснэгт №6.6. Монгол улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн арга хэмжээний төлөвлөгөөнд 2013 онд Хөвсгөл аймагт дараах төлөвлөгөө тусгагдсан

№	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Үйл ажиллагаа	Хариуцах байгууллага	Хамтран хэрэгжүүлэгч	Хугацаа	Санхүүжилтийн эх үүсвэр
Хүн амыг баталгаат, эрүүл аюулгүй усаар хангах үндсэн зорилтын хүрээнд:						
1	Унд ахуйн ус хангамжийн эх үүсвэрт эрүүл ахуйн бүс тогтоож, дэглэмийг мөрдүүлэх	Аймгийн төвүүд, томоохон суурин газруудад ус хангамжийн одоо байгаа болон шинэ эх эрүүл ахуйн бүс тогтоож, дэглэмийг мөрдүүлнэ.	БОНХЯ, СГЗ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ	БХБЯ ҮХААЯ ЭМЯ МХЕГ ОБЕГ	2014-2021	-Улсын төсөв -Орон нутгийн төсөв
2	Усны нөөцийн эрэл хайгуул хийж, нөөцийг баталгаажуулах	Аймгийн төвд ус хангамжийн эх үүсвэрийг шинэчилж, халдваргүйжүүлэх төхөөрөмж суурилуулж дотоодын хяналтыг тогтмолжуулна.	БОНХЯ	ЭЗХЯ, СЯ, СГЗ	2014-2021	Улсын төсөв

3	Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг шинээр байгуулах, шинэчлэх, өргөтгөх	Аймгийн төвүүдэд бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх, сэргээн засварлах ажлыг гүйцэтгэнэ.	БХБЯ	БОНХЯ, ЭЗХЯ, СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Улсын төсөв -Гадаадын зээл тусламж
4	Бохир усны шугам сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх	Аймгийн төв болон томоохон суурин газруудын ариутгах татуургын шугам сүлжээг өргөтгөн шинэчлэнэ.	БХБЯ	ЭЗХЯ, СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Улсын төсөв -Орон нутгийн төсөв -Гадаадын зээл тусламж -Хувийн болон бусад
Хөдөө аж ахуйн салбарыг хэрэгцээт усаар хангах зорилтын хүрээнд:						
1	Усалгаатай тариалан, хадлангийн талбайн усны эх үүсвэрийн хайгуул, судалгаа хийх	Услалтын систем шинээр байгуулах, сэргээн засварлах газрын хайгуул, судалгаа хийнэ.	БОНХЯ	ҮХААЯ, СЯ,	аймаг,	нийслэлийн
2	Услалтын системийн толгойн барилга, гол сувгууд болон услалтын системийг шинээр байгуулах, шинэчлэх	Шинээр байгуулах услалтын системийн талбайг 2015 оныг эцэст 1400 га, 2021 оны түвшинд 10600 га-аар, сэргээн засварлах услалтын системийн талбайг 2015 оны эцэст 7100 га, 2021 оны түвшинд 22500 га-аар тус тус нэмэгдүүлнэ.	ҮХААЯ	СЯ, аймаг,	нийслэлийн	ЗДТГ, СГЗ
3	Усалгаатай тариалангийн агротехнологийг сайжруулах, усыг хэмнэлттэй зарцуулах технологи нэвтрүүлэх	Усалгаатай тариалангийн агротехнологийг сайжруулж, дуслын болон бороожуулах усалгааны шинэ технологиуд нэвтрүүлнэ. Монгол орны нөхцөлд тохирсон, ган зудад тэсвэртэй шилмэл сортын ургамлуудын тариалалтыг нэмэгдүүлнэ. Усалгааг хөрс хамгаалах технологитой хослуулан ашиглахыг дэмжинэ.	ҮХААЯ	Аймаг,	нийслэлийн	ЗДТГ, СГЗ
Үйлдвэр, уул уурхай, эрчим хүчний салбарыг хэрэгцээт усаар хангах үндсэн зорилтын хүрээнд:						
1	Үйлдвэрийн бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг тусгайлан байгуулах	Аймгийн төвүүд, томоохон сум суурин газруудад үйл ажиллагаа явуулж буй томоохон үйлдвэрүүдэд бага оврын урьдчилан цэвэрлэх байгууламж нэвтрүүлнэ.	БХБЯ, ҮХААЯ	БОНХЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Гадаадын зээл тусламж -Хувийн болон бусад
2	Үйлдвэрийн цэвэршүүлсэн бохир усыг дахин ашиглах	Үйлдвэрлэлд цэвэршүүлсэн бохир ус дахин ашиглах судалгаа хийнэ	ҮХААЯ	БОНХЯ, МХЕГ, ОБЕГ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	Хувийн болон бусад
3	Усан цахилгаан станцын усны горимд байнгын хяналт тавих	Усан цахилгаан станцуудын усан сангийн үйл ажиллагаанаас голын усны горимд нөлөөлөх нөлөөлөлд хяналт тавина.	СГЗ	БОНХЯ, СЯ	2014-2021	Улсын төсөв
4	Одоо байгаа болон шинээр байгуулагдах дулааны цахилгаан станцын ус хангамжийн асуудлыг шийдвэрлэх	Шинээр байгуулагдах ДЦС-уудын усны эх үүсвэрийн хайгуул, судалгаа хийж шинэ эх үүсвэрүүд байгуулна. Одоо байгаа ДЦС-уудын усны алдагдлыг бууруулан ус дахин ашиглалтыг нэмэгдүүлнэ.	ЭХЯ	СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	Улсын төсөв
5	Газрын гүний халуун усыг ашиглах боломжийг судлах	Газрын гүний халуун усыг ашиглах судалгаа хийж, тогтоогдсон газруудад гүний халуун усыг	ЭХЯ	Аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Улсын төсөв -Гадаадын

		ашиглана.				зээл тусламж
Хүрээлэн буй орчны тэнцвэрт байдлыг хангах, усны нөөцийг хамгаалах үндсэн зорилтын хүрээнд:						
1	Усны нөөцийг бохирдлоос хамгаалах	Бохирдуулагч эх үүсвэрүүдийг тооллого судалгаа хийнэ.	БОНХЯ	СЯ, МХЕГ, ОБЕГ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Улсын төсөв -Орон нутгийн төсөв
2	Бохирдуулагч төлөх зарчмыг хэрэгжүүлэх	Ус бохирдуулсны төлбөрийн орлогын нэмэгдүүлэх ажлыг зохион байгуулна.	БОНХЯ	СЯ, МХЕГ, ОБЕГ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-Улсын төсөв -Орон нутгийн төсөв
3	Усны сан бүхий газруудын онцгой болон энгийн хамгаалалтын бүсийг тогтоож, мөрдүүлэх	Усны сан бүхий газруудын хамгаалалтын бүсийг тогтоож, тэмдэгжүүлнэ.	БОНХЯ, СГЗ	СЯ, МХЕГ, ОБЕГ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ	2014-2021	Улсын төсөв
4	Рамсарын Конвенцийн хэрэгжилтийг хангах, гэрээнд хамрагдах ус, намгархаг газрын тоог нэмэгдүүлэх	Ус, намгархаг газрыг хамгаалалтад авах ажлыг зохион байгуулна	БОНХЯ	СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	-
5	Экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангах, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах, усыг байгальд хадгалах (үлдээх) нөхцлийг бүрдүүлэх	Гадаргын болон газрын доорхи усны нөөцийг бохирдол, хомсдлоос хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.	БОНХЯ	СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ, СГЗ	2014-2021	Улсын төсөв
6	Үерийн хамгаалалтын байгууламжийг засварлах, шинээр байгуулах	Аймгийн төвүүд, томоохон хот суурин газруудын үерийн хамгаалалтын далан, сувгийг сэргээн засварлана.	БХБЯ	СЯ, аймаг, нийслэлийн ЗДТГ	2014-2021	Улсын төсөв

6.3.2. Булаг хамгаалах

Сүүлийн жилүүдэд цаг уурын өөрчлөлттэй холбоотой болон хүний үйл ажиллагаанаас болж олон булаг шанд ширгэж байгаа нь Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамнаас гаргасан судалгаанаас харагдаж байна. Иймд булаг шандны эхийг хамгаалж мал амьтан орохоос сэргийлж хашаа барих, мод бут суулгах зэрэг арга хэмжээ авч булгийг нөхөн сэргээх шаардлагатай байгаа юм. Иймд Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд байгаа устай нийт 841 булаг байгаагийн 34.0% -ийг нь газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөгөөр хамгаалахаар үе шаттайгаар тусгав.

Хүснэгт № 6.7. Булаг хамгаалах

№	Сумдын нэр	Нийт булаг	Булаг эх хамгаалах			Шаардагдах зардал /сая.төг/
			2015-2020	2021-2025	2026-2030	
1	Алаг-Эрдэнэ	53	4	5	5	70
2	Арбулаг	61	6	4	5	75
3	Баянзүрх	34	5	3	3	55
4	Бүрэнтогтох	84	5	6	6	85
5	Галт	29	2	4	3	45
6	Жаргалант	60	6	5	5	80
7	Их-Уул	66	4	3	4	55
8	Рашаант	12	2	3	3	40
9	Ренчинлхүмбэ	24	3	2	2	35
10	Тариалан	41	4	6	5	75
11	Тосонцэнгэл	42	5	3	4	60
12	Төмөрбулаг	46	2	5	5	60

13	Түнэл	42	3	6	6	75
14	Улаан-Уул	7	-	3	4	35
15	Ханх	10	3	4	5	60
16	Цагаан-Уул	45	5	5	5	75
17	Цагаан-Үүр	32	4	3	5	60
18	Цэцэрлэг	30	4	4	4	60
19	Чандмань-Өндөр	36	2	3	5	50
20	Шинэ-Идэр	51	6	5	5	80
21	Хатгал	14	4	5	5	70
22	Эрдэнэбулган	57	5	6	6	85
23	Цагааннуур	9	5	4	-	45
24	Мөрөн	-	-	-	-	-
Дүн		841	89	97	100	1430

Хүснэгт № 6.8. 1-р ээлжинд усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо

№	Сумын нэр	Талбайн дугаар	Хугацаа	Шаардлагатай худгийн тоо	Нэгж худгийн зардал /сая.төг/					
1	Алаг-Эрдэнэ	1	2015-2020	5	100					
		2								
		3								
		4								
2	Баянзүрх	5		2015-2020	6	120				
		6								
3	Бүрэнтогтох	7			2	40				
4										
4	Эрдэнэбулган	8			2015-2020	1	20			
9										
5	Галт	10				8	160			
		11								
		12								
6	Их-Уул	13				2015-2020	2	40		
		14								
7	Рашаант	15	8				160			
		16								
		17								
		18								
		19								
		20								
8	Цагаан-Уул	21	2015-2020	9			180			
		22								
		23								
		24								
9	Цагаан-Үүр	25		2015-2020	4		80			
		26								
		27								
10	Цэцэрлэг	28			2015-2020	7	140			
		29								
11	Төмөрбулаг	30				2015-2020	5	100		
		31								
		32								
12	Түнэл	33					2015-2020	2	40	
		34								
13	Улаан-Уул	35	2015-2020					1	20	
		36								
14	Тосонцэнгэл	37						2015-2020	11	220
		38								
		39								
ДҮН									71	1420

Хүснэгт №6.9. Хөвсгөл аймгийн хамгаалалтанд авах шаардлагатай булгийн судалгаа

Д/д	Сумын нэр	Газар нутгийн нэр	Эзэмшигчид
1	Шинэ-Идэр	Цахиуртын аманд	Нутгийн иргэд
		Байшин толгойн урд	
		Цагаан хонхны урд	
		Номт гуугын хажууд	

Хүснэгт №6.10. Усан сан байгуулах

Д/д	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Шаардагдах арга хэмжээ
1	Цэцэрлэг	Тэрэгт уулын ард талд	Бэлчээр усжуулалт	2015-2020	Зураг төсөл боловсруулах, нарийвчилсан судалгаа хийх, барьж байгуулах
		Бүрхээр орчим			
		Цагдуулт орчим			
		Нарийн ухаагийн сайр			
2	Тосонцэнгэл	Баянгол-дэрс	Газар тариалан	2015-2020	
3	Цагаан-Уул	Бэлчир	Бэлчээр усжуулалт		
		Бор хужир			
4	Шинэ-Идэр	Сумын төвийн баруун урд талд			

Хүснэгт №6.11. Төлөвлөж буй бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа

№	Сумдын нэр	Хүчин чадал м ³	Цэвэрлэгээний төрөл	Талбайн хэмжээ	Хугацаа
1	Хатгалд	75 м ³		0.7 га	2016
2	Цэцэрлэг	75 м ³	Биологи	1 га	2015
3	Тариалан			0.5 га	2016

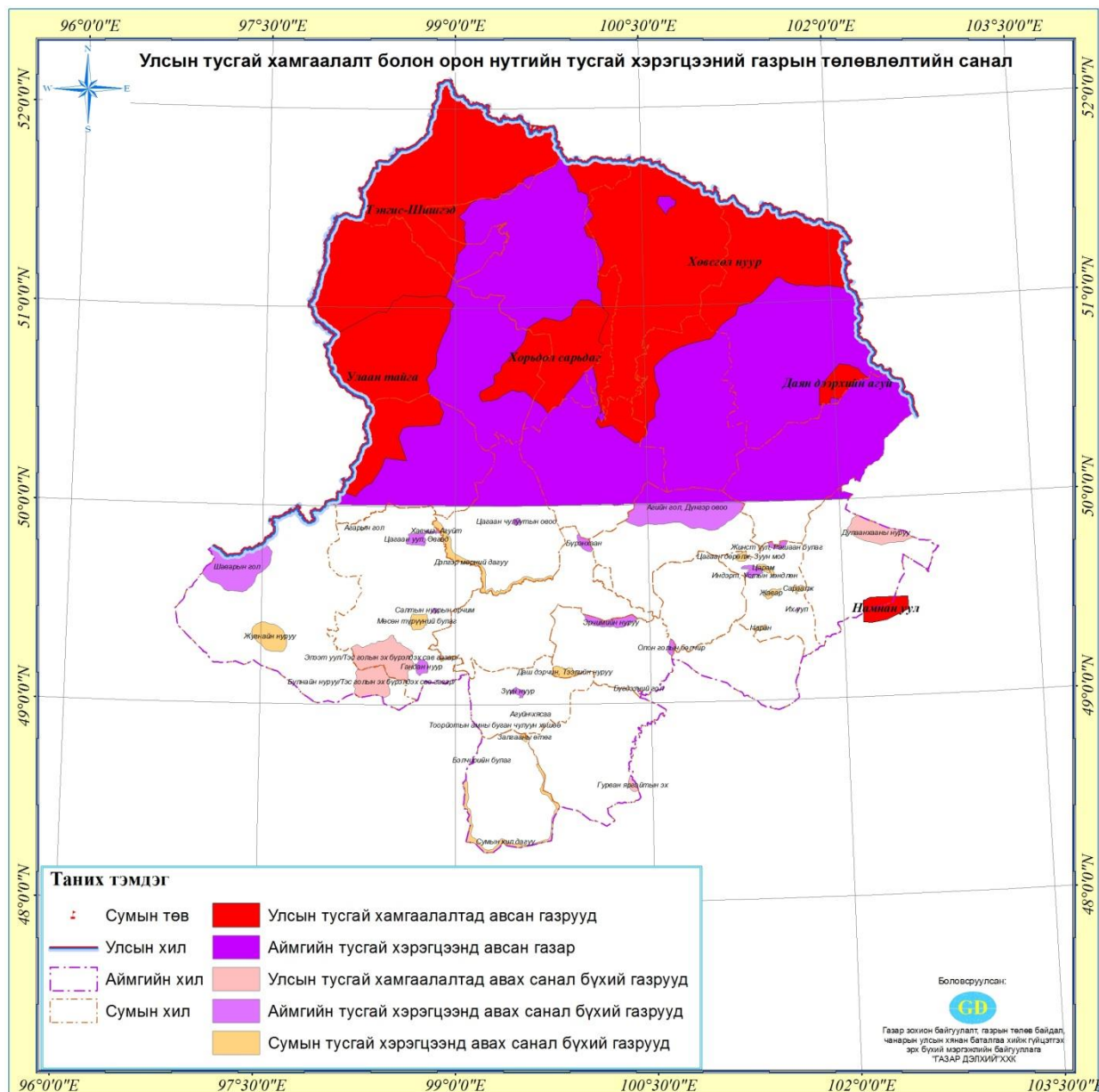
ДОЛООДУГААР БҮЛЭГ. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**7.1. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт**

Нэн ховор болон ховордсон ан амьтаныг хамгаалах, байгалийн өвөрмөц, унаган тогтоцыг хамгаалан, хадгалж хойч үедээ өвлүүлэн үлдээхэд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээ ихээхэн үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд монгол улсын хувьд нийт нутаг дэвгэрийн 30%-ийг улсын тусгай хамгаалалтад авах зорилт тавьсан байгаа билээ. Тус аймгийн хувьд улсын тусгай хэрэгцээний газрыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд доорхи газруудыг 2023 он хүртэлх хугацаанд хамгаалалтад авахаар төлөвлөсөн байна. /2003онд батлагдсан болон 2013оны нэмэлт тодотгол/

Хүснэгт №7.1. 2013-2023 онуудад улсын тусгай хамгаалалтад авах шаардлагатай, ээлогийн чухал ач холбогдолтой газруудын жагсаалт /санал/

№	Газрын нэр	Үндэслэл, ангилал	Орон нутгийн саналд тусгагдсан эсэх	БОНХ-н яамны төлөвлө-гөөнд орсон эсэх
1	Бадарын нуруу-Цагаан уул	БНГ		БНГ 570мян.га
2	Их Түнэл уул	БНГ	-	
3	Эрчимийн нуруу	БЦГ	Аймгийн ТХ хамруулахаар санал өгсөн	
4	Жарантайн намаг-Булнай-Их элээт	БЦГ	УТХ-д оруулахаар санал өгсөн	
5	Их бараан уул	ДГ		
6	Дулаанхаан уул	БЦГ	УТХ-д оруулахаар санал өгсөн	
7	Тэрхэн цагаан нуур	БНГ		БНГ 200мян.га
8	Халхан Булнай нуруу	БНГ	УТХ-д оруулахаар санал өгсөн	БНГ 430мян.га
9	Ногооннуур, Гуна ямаат	БНГ		
10	Жар Хярууны нуруу	БНГ-ын өргөтгөл	Аймгийн тусгай хэрэгцээнд орсон	ДЦГ 240мян.га
11	Эг-Үүрийн бэлчир	ДЦГ	Аймгийн тусгай хэрэгцээнд орсон	

Харин хээрийн судалгааны явцад сумдаас ирсэн саналыг нэгтгэн үзэхэд улсын болон аймгийн, сумын тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах нийт 36 байршилд санал өгсөн бөгөөд үүнээс 5 сумын 6-н байршилыг улсын тусгай хэрэгцээнд хамруулах, 8-н сум 14 байршил бүхий газрыг аймгийн тусгай хэрэгцээнд, 7-н сум 16 байршил бүхий газрын сумын тусгай хэрэгцээнд хамруулан хамгаалах шаардлагатай байна гэсэн санал өгчээ. Тус санал бүхий газруудад хамрах талбайн газрын нэгдмэл сангийн ангиллын бүтэцийг 7.3 хүснэгтээр харуулав.

Зураг №7.1. Улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах санал бүхий газруудын байршил

Хүснэгт№7.2. Улсын тусгай хамгаалалт болон, аймаг, сумын тусгай хэрэгцээний газарт шинээр хамруулан хамгаалахаар санал өгсөн нутгийн газрын нэгдмэл сангийн бүтэц, тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл

Зураг дээрхи дугаар	Сум	Нэр	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал											Дүн	
			Бэлчээр	Хадлан, хаддаг бэлчээр	Тариалангийн газар	Өвөлжөө хаваржааны газар	ХАА-н бусад ангиллын газар	Хот тосгон бусад суурины газар	Зам, шугам сүлжээний газар газар	Гол, мөрөн	Булаг шанд	Нуур цөөрөм тойром	Ойн сан бүхий газар		
Улсын тусгай хамгаалалтад авах санал															
2	Цэцэрлэг	Тэс голын эх бүрэлдэх сав газар, Булнайн нуруу	9976.6			10.8					14.7		54.3	19213.8	29270.2
4	Цагаан-Уул	Тэс голын эх бүрэлдэх сав газар, Элээт уул	33874.2			2.3				17.0	59.0		64.3	18379.9	52396.7
23	Галт	Гурван яргайтын эх	1879.7	168.9		7.0					32.5			758.9	2847.1
29	Тариалан	Дулаан хааны нуруу	2854.9		15.7	5.6	1.6				33.2			29093.6	32004.5
35	Шинэ-Идэр	Агуйн хясаа	171.1												171.1
36	Шинэ-Идэр	Тооройтын амны буган чулуу хөшөө	2.4												2.4
Дүн														116692.0	
Аймгийн тусгай хэрэгцээнд авах санал															
1	Цэцэрлэг	Шаварын гол	17285.5	447.6		19.3					37.3	0.0		50179.4	67969.1
5	Цагаан-Уул	Гандан нуур	1427.3										1010.0	2316.2	4753.6
8	Цагаан-Уул	Салтын нуурын орчим Занабазарын нутаг	697.7							2.9		0.0			700.6
10	Цагаан-Уул	Хавчиг, Агуйт	326.8			3.7					11.9			987.3	1329.8

11	Цагаан-Уул	Өвгөдийн бригад, Цагаан уул	4130.5			5.8			5.2		0.0		2081.4	6222.9
12	Их-Уул	Жинст уул, Рашаан булаг	692.8			0.0			0.9	1.7			2101.9	2797.4
16	Их-Уул	Индэрт, Устын хөндлөн	1276.7			9.4	0.8		5.4	5.7	0.0		3789.7	5087.7
20	Их-Уул	Их уул	80.0							0.1			258.0	338.2
22	Арбулаг	Цагаан чулуутын овоо	1204.6			3.1	0.6	69.8	5.3					1283.4
24	Бүрэнтогтох	Бүрэнхаан	3148.0			1.6	1.6	34.0	34.4				1437.0	4656.5
28	Түнэл	Эгийн гол, Дүнгэр овоо, Цагаан уул орчим	59185.9	242.9	486.1	204.0	3.8	9.8	107.1	700.1	0.1		56469.9	117409.7
30	Төмөрбулаг	Эрчимийн нуруу	4203.4	113.6		5.4			3.0	3.7			7956.4	12285.4
33	Төмөрбулаг	Олон голын бэлчир	2209.7			5.9		3.0	9.6	108.0	0.0		405.2	2741.3
34	Шинэ-Идэр	Зүүн нуур	828.3						1.7			1671.2		2501.2
Дүн													230076.7	
Сумын тусгай хэрэгцээнд авах санал														
3	Цэцэрлэг	Жугнайн нуур	10783.8	1183.9		8.8			1.3		0.0	3525.6	8150.8	23654.2
6	Цагаан-Уул	Сангийн далайн нуурын эрэг орчмын газар, Элхийн овоо	292.9			1.3						68.4	519.9	882.6
7	Цагаан-Уул	Мөсөн түрүүний булаг, Угалзатын голын эх	1820.9						6.0	4.5	0.0	6.6	5304.9	7143.0
9	Цагаан-Уул	Агарын гол, Агарын овоо	274.7			0.8				3.8			28.8	308.0
13	Их-Уул	Лундаа уул, Донзой	159.3			1.7					0.0		601.3	762.4

		рашаан												
14	Их-Уул	Цагаан дөрөлж, Зуун мод	55.8							2.7			2654.6	2713.0
15	Их-Уул	Царам	439.6			6.6			0.0	0.8	0.0		1473.8	1920.8
17	Их-Уул	Жавар	813.8			9.2	1.6			1.2			2074.1	2899.8
18	Их-Уул	Наран	373.5							0.6			1032.9	1407.0
19	Их-Уул	Сараалж	129.6			0.0				1.7			2098.4	2229.8
21	Арбулаг	Дэлгэр мөрөний дагуу	16796.8	321.3		12.5			20.7	137.8		3.2	5001.2	22293.4
25	Жаргалант	Залгааны өтөг	1154.0			2.3							117.2	1273.5
26	Жаргалант	Бэлчирийн булаг	37.3											37.3
27	Жаргалант	Сумын хил дагуу	13797.4			2.3			16.0	7.2			5950.3	19773.3
31	Төмөрбулаг	Бүгдээний гол	105.1							4.7				109.8
32	Төмөрбулаг	Даш дэрчин, Тээлийн нуруу	1284.0			5.3			0.8	2.7			5508.8	6801.5
Дүн													94209.3	
Нийт дүн													440978.1	

7.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газар

Тус аймгийн хувьд одоогоор аймаг дундын отрын бүс нутаг болон улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай чөлөөт бүсийн газар, газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбай, гадаадын төлөөлөгч, дипломат консулын газар зэрэг тусгай хэрэгцээний газрын ангилалд хамаарах газар байхгүй бөгөөд шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай 33,8га, улсын хилийн зурвас газар 1060495,5га, Улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар 418,23га тус тус эзлэж байна. Харин төлөвлөлтөөр 2 байршилд аймаг дундын отрын бүс байгуулахаар сумын саналыг харгалзан төлөвсөнө болно/*Тайлангийн 2-р бүлэг отрын бүс нутгийн төлөвлөлт*/.

НАЙМДУГААР БҮЛЭГ. АЯЛАЛ, ЖУУЛЧЛАЛ, АМРАЛТ ЗУГААЛГЫН БҮС НУТГИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

8.1. Аялал жуулчлалын салбарын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ

8.1.1. Салбарын өнөөгийн байдал

Хөвсгөл аймаг аялал жуулчлалаар бүс нутагтаа тэргүүэх зорилт тавин ажиллаж байгаа. 2005 оноос эхлэн аймгийн аялал жуулчлалын зөвлөгөөн, 2008 оноос Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлалын зөвлөгөөнийг Хатгал тосгонд хийж хэвшээд байна. Аялал жуулчлалын улирлын хугацааг уртасгах зорилгоор өвлийн аялал жуулчлалын эх үндсийг тавьсан Мөсний баярыг 2000 оноос эхлэн тэмдэглэсэн бөгөөд Тэшүүрийн марафон, Морин болон нохой чарганы аялал зэрэг аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүний нэр төрлөө нэмж, хүрээгээ өргөжүүлж байна. Аялал жуулчлалыг эрчимтэй хөгжүүлэх байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлж байгаа жуулчны баазуудын бохирын асуудлыг Чех улсын олон улсын стандартад нийцсэн орчин үеийн шинэ технологийг нэвтрүүлэн шийдвэрлэх, жуулчны аюулгүй байдлыг хангах үүднээс Хатгал тосгонд цагдаагийн хэсэг байгуулж, жуулчны баазуудад зам тавих, эрчим хүч татах, хөдөлгөөнт холбоо суурилуулах жуулчдын үйлчилгээнд нутгийн иргэдийг олноор оролцуулах тэдэнд сургалт явуулж мэргэшүүлэх зэрэг ажлууд хийгдэж байна. 2006 онд Монгол улс, ОХУ-ын Ерөнхийлөгч нарын байгуулсан “Москвагийн тунхаглалд “Хөвсгөл-Байгаль нуурын орчимд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх хөтөлбөр боловсруулан хоёр орны аялал жуулчлалын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлэхээр тохиролцсон.

Хөвсгөл нуурын бүсийн одоогийн байдал, ОХУ-тай хил залгаа байрлал, дэд бүтцийн хөгжлийн хандлага зэрэг нь ОХУ-ын жуулчдыг татах, ОХУ-аар дамжуулан гуравдагч орны жуулчдыг Монголд аялуулах Монголын жуулчдыг Байгаль нуурын орчимд аялуулах таатай нөхцлийг бүрдүүлж байна.

2008 оноос Иркутск –Мөрөнгийн чиглэлд олон улсын жуулчдад зориулсан нислэг үйлдэхээр нисэх буудлын аэро дром хийгдээд байна. Аялагч жуулчдад зориулсан тусгай хөтөлбөр, отогийн үйлчилгээний журам боловсруулж Аймгийн ИТХ-ын хуралдаанаар батлуулан мөрдөж эхэлсний үр дүнд жуулчдын тоо эрс өсөж Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын салбар бүс нутгийн хэмжээнд тэргүүлэх байр суурь эзэлж байгаа билээ.

8.2. Аялал-рекреацийн бүс нутгийн төлөвлөлт

8.2.1. Аялал-рекреацийн чадавхын үнэлгээ, шинжилгээ

8.2.1.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ

Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын өнөөгийн нөхцөл байдал болон аймгийн нутаг дэвсгэрт хийсэн судалгааны баримтанд тулгуурлан, SWOT шинжилгээний аргаар аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх давуу болон сул тал, таатай боломж болон эрсдэлийг авч үзсэнийг танилцуулья.

Хүснэгт №8.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
❖ Монгол цэнгэг усны нөөц	❖ Дэд бүтэц, зам тээврийн сүлжээ

<p>Хөвсгөл нуур</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Уламжлалт мал аж ахуй нүүдлийн соёл иргэншил ❖ Байгалийн бүс бүслүүр, экосистемийн олон иж бүрдлийг агуулсан “Дэлхийн өв” нутаг Өргөн уудам нутаг, онгон зэрлэг байгальтай. ❖ Дархад, Хотгойд, Урианхай, Буриад, Цаатан ястнууд амьдардаг олон ястны өлгий нутаг ❖ Түүх соёлын дурсгалт газар харьцангуй олон ❖ Хилийн боомттой хамгийн ойр оршино. ❖ Археологийн олдвор бүхий нөөц газруудтай. ❖ Ховор болон ховордсон ургамал амьтан ихтэй ❖ Улаан номонд орсон ургамал, амьтан ихтэй ❖ Хоёр хөрш орныг холбох боломж өндөр ❖ Монголын усан замын аялал зохион байгуулах гол нөөцтэй ❖ Жуулчдад зориулсан үйл явдлын аяллууд “Мөсний баяр” “Цаатан фестиваль”, Сарлаг фестиваль бусад арга хэмжээнүүд 	<p>муу</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Экологийн хувьд эмзэг ❖ Аялал жуулчлалын улирал богино ❖ Үзмэр хоорондын зай хол ❖ Жуулчны бааз, шаардлага хангах үйлчилгээний иж бүрэн байгууламж, материаллаг бааз хангалтгүй. ❖ Жуулчны баазуудын нуурын эрэгт байрласан байдал ❖ Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүний тодорхой үнэлэмжгүй байдал ❖ Хууль бус агналт ❖ Сүүлийн үед хүчин чадал багатай дуу чимээ ихтэй бага оврын онгоцнууд олноор явж байгаа
<p>Боломж</p>	<p>Аюул</p>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Байгалийн үзэсгэлэнт байдал ховор амьтан ургамлын нөөцөд тулгуурлан экотуризмын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх ❖ Олон улсын хэмжээнд идэвхитэй болон тусгай сонирхолын аяллын хэлбэрүүд тухайлбал: явган болон морин аялал, малчин айлын ахуй амьдралын хэв маягтай танилцах, суралцах аялалд оролцогчдын тоо өсөн нэмэгдэж байгаа. ❖ Нүүдлийн мал ахуй болон өөрсдийн соёл ахуйтай холбоотой нутгийн иргэдэд түшиглэсэн 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Буруу менежмент, хэт ачааллаас хамгаалалттай бүс нутаг, байгалийн нөөц, үзмэрүүд өртөж, сүйдэх ❖ Эх газрын эрс тэс хуурай уур амьсгалтай тул байгалийн гэнэтийн үзэгдэлд /цочир хүйтрэл, зуд, шороон шуурга/ өртөх магадлал өндөр ❖ Аялал жуулчлалын үзмэрүүдэд хадгалалт хамгаалалт дутагдан элэгдэж муудан ач холбогдол нь буурах ❖ Дотоодын жуулчдын эмх

<p>аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, тэднийг ажлын байр, орлогын эх үүсвэртэй болоход нь дэмжлэг үзүүлэх</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Хил дамнасан болон өвлийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, ханхын хилийн гарцыг тогтмол ажиллуулж “Цагаан нуур –гурван голын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд туватай хамтарч ажиллах ❖ Гадаргын олон хэлбэрт хэв шинжийг аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн болгон зөв зохистой ашиглах ❖ Тусгай сонирхолын болон уулын спорт аяллыг хөгжүүлэх ❖ Усан аялал , судалгаа шинжилгээний аялал хөгжүүлэх ❖ Дэлхийд гайхагдах түүх соёлын үзмэртэй 	<p>замбараагүй, хяналтгүй байдал</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ойн түймэр, хулгайн ан, хууль бусаар мод бэлтгэх болон хог хаягдлын зохицуулалтгүй байдал зэрэг нь байгаль орчны доройтлыг бий болгох ❖ Гадаргын хэвгийн хэрчигдэл нь дэд бүтцийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлөх ❖ Нуурын ус бохирдох амьтад дайжих, түлш шатахууны бохирдлоос идэш тэжээлд нь нөлөөлөх ❖ Хил дамнасан хууль бус наймаа, халдварт өвчин ❖ Нөөц хомсдох
--	---

Аялал жуулчлалын статистик дүн шинжилгээ

Сүүлийн жилүүдэд ирж байгаа жуулчны тоо 2010 онтой харьцуулахад гадаадынх 3,4, дотоодынх 4 дахин нэмэгдсэн. Дотоодын жуулчдын ихэнх нь автомашинаар ирж, зориулалтын газарт байрладаггүй. Одоогоор аялал жуулчлалын салбарт 350 хүн ажиллаж, жилдээ 20000 гаруй гадаад болон дотоодын жуулчин хүлээн авдаг.

8.2.1.2. Аялал жуулчлалын үйлчилгээний хангамжын үнэлгээ

Байрлуулах үйлчилгээ

Хөвсгөл аймагт аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа 40 гаруй жуулчны бааз, 22 отог, 24 гэр буудал, 7 амралтын газар, 22 зочид буудал нэг ээлжиндээ 2500 жуулчин хүлээн авах хүчин чадалтай.

Хүснэгт №8.2. Байрлуулах үйлчилгээ

№	Зочид буудлын нэр	Аж ахуй нэгжийн нэр	Байршил	Утас	Өрөөний тоо	Орны тоо
1	Гранд зочид буудал	Агар Эрдэнэс ХХК	Мөрөн сум	88080610, 99382500	14	21
2	Дөл зочид буудал	Хөвсгөл центр ХХК	Мөрөн сум 8-р баг	70382000, 99111467	12	20
3	Дэлгэр мөрөн дэн буудал	Амарбаян хоршоо	Мөрөн сум, 8-р баг	88385599	8	21
4	Өргөө дэн буудал	Хөвсгөл өргөө ХХК	Мөрөн сум 7-р баг	98119349	2	4
5	Турт дэн буудал	-	Мөрөн сум	95388888,	-	-

			7-р баг	88503533		
6	Татах хүч дэн буудал	Хөвсгөл Оргил ХХК	Мөрөн сум 8-р баг	70383988	5	5
7	Хийтийн гол дэн буудал	Хийтийн гол ХХК	Мөрөн сум 5-р баг	98641042	6	9
8	Хөвсгөл зочид буудал	-	Мөрөн сум 1-р баг	98219090	7	14
9	Хас дэн буудал	Хөвсгөл Хас ХХК	Мөрөн сум 8-р баг	-	5	8
10	Хорго дэн буудал	-	Мөрөн сум 8-р баг	99389919, 88203787	4	7
11	Хангарьд дэн буудал	-	Мөрөн сум 8-р баг	99382995, 95351367	6	8
12	Эдэлвайс дэн буудал	Монтрейвил ХХК	Мөрөн сум 8-р баг	70383916, 98380909, 99386096	14	30
13	Beat дэн буудал	Хөвсгөл оргил ХХК	Мөрөн сум	99138730, 94333132	6	12
14	Вайт хаус дэн буудал	Гэгээ ХХК	Мөрөн сум 8-р баг	99388588	13	20

Хүснэгт №8.3. Жуулчны бааз

№	Жуулчны баазын нэр	Аж ахуй нэгжийн нэр	Байршил	Утас	Цахим хаяг	Гэрийн тоо	Орны тоо
1	Ашихай жуулчны бааз	Тэс групп	Тариат сумын Доод модот булан	98380009, 99264484	info@ashihai.mn	15	57
2	Алагцар жуулчны бааз	Номин скай	Чанадмань-Өндөр сум Хар чулуутын ам	99090002	www.nominsky.co m	16	80
3	Байгаль- Үүд жуулчны бааз	Байгаль Үүд ХХК	Хатгал сум Жанхайн цагаан эрэг	99260919, 99388408, 98380004	naturedoor@majc net.mn	19	40
4	Галт халуун ус жуулчны бааз	Нэмэх трейд ХХК	Галт сум	91118082, 98180082	-	-	-
5	Дөл тур жуулчны бааз	Хөвсгөл центр ХХК	Доод модот булан	98209455, 99091203	otgoo@yahoo.com	20	60
6	Далай ван жуулчны бааз	Хөвсгөл геологи ХХК	Доод модот булан	70382449, 99382890	Dalaivan_ts@yaho o.com	18	58
7	Далай тур жуулчны бааз	Монтрейв ил ХХК	Хатгал тосгоны Жанхайн цагаан эрэг	98380909, 99993916	www.montravels.co m	21	60
8	Далай ээж жуулчны бааз	Батсарай ХХК	-	99000440, 313725, 317981	bgd@mongolnet.m n	-	-
9	Долоон уул жуулчны бааз	-	Ханх сум, Жаргалантын гол	88386633,8 8389130	doloonuul@yahoo.c om	10	20
10	Ирвэст хайрхан	Ирвэст хайрхан	Эрдэнэбулган сум Булагтайн ам	99119308, 99291098	-	9	41

	жуулчны бааз	ХХК					
11	Монгол далай жуулчны бааз	Тосгол ХХК	Хатгал тосгоны Хар толгой	99118011, 99153967	Mongoldalai.magic.net.mn	29	80
12	Мөнгөн эрэг жуулчны бааз	Мөнхсарь даг ХХК	Ханх сум	89148991594, 89041319360	hubsugul@mail.ru	16	50
13	Мөнх тур жуулчны бааз	Хүдрэнт ХХК	Хатгал тосгон, Цахир толгойн ар	314102, 99294142	-	15	20
14	Номин Хөвсгөл жуулчны бааз	Номин Хөвсгөл ХХК	Ар давхар	93079867, 99932648	Ardavhar_eco@yahoo.com	8	30
15	Жаргал жигүүр жуулчны бааз	Жигүүр ХХК	Жаргалант сум	99844895, 99821050, 98222950	jargaljiguur@yahoo.com	15	40
16	Жиглэг жуулчны бааз	Хөвсгөл лоож менежмент ХХК	Ренчинлхүмбэ сум, Тэнгис шишхэдийн голын бэлчир	99115929, 310852	www.boojum.com	6	20
17	Өгөөмөр тур жуулчны бааз	Лидер ХХК	Аймгийн төвөөс 14 км	99389999, 91004008, 91912822	Uyanga_kh@yahoo.com	25	92
18	Ласт фронтир жуулчны бааз	Саяан Радиан ХХК	Ханх, Хирвэстийн өвөр	99885812, 88089141	www.sayan-radian.mn	20	40
19	Сарьдаг инн жуулчны бааз	Хөвсгөл лоож менежмент ХХК	Ренчинлхүмбэ сум, Тэнгис шишхэдийн голын бэлчир	99115929, 310852	-	6	40
20	Сант жуулчны бааз	Голден алмонд ХХК	Хатгал тосгон Хүзүүвчийн шил	91997889, 99237494	khuvsgulsant@ymail.com	14	64
21	Фиш монгол жуулчны бааз	-	Баянзүрх Цагаан булан	98380018, 98982223	-	4	12
22	Замаат жуулчны бааз	Ноён гол ХХК	Ренчинлхүмбэ сум	99287635	-	10	20
23	Тайгын жуулчны бааз	Энх-Од ХХК	Хөгийн гол, Цахирын үзүүр	-	-	12	24
24	Тойлогт жуулчны бааз	Хөвсгөл трейвил	Хатгал тосгоны Тойлогтын үзүүр	99112273, 99092273, 99115771	Khovsgol_travel@mongol.net	23	67
25	Тойн голын жуулчны бааз	Монрос тур ХХК	Ханх сум Тойн гол	-	Lake_hovsgol@yahoo.com	-	-
26	Тэнгис жуулчны бааз	Инголзол оот ХХК	Ренчинлхүмбэ сум, Тэнгис шишхэдийн голын бэлчир	99363555,316455	-	3	15

27	Хөх сувд жуулчны бааз	Энхэт ХХК	Хатгал сум, Өвөр бунхантын ам	99117808, 99143225	www.bluepearltour.com	30	150
28	Хөвсгөл усан зам жуулчны бааз	Номин турс ХХК	Хатгал сум, Цахир толгой	99090182	www.hovsgoltravel.com	8	-
29	Хөвсгөл сор жуулчны бааз	Карпат ХХК	Хатгал сум, Жанхайн өвөр царам	99054601, 99050046	Khuvsgul_travel@yahoo.com	20	60
30	Харуул занги жуулчны бааз	ХЦ0119-р анги	Хатгал сум, Онголигийн цагаан эрэг	98163898, 99022424	info@haruulzangi.com	14	33
31	Хирвэстэг жуулчны бааз	Жим ганц нуур ХХК	Хатгал сум, Хирвэстэг	99759708	-	6	27
32	Хөвсгөл далай жуулчны бааз	Монгол нуур ХХК	Хатгал сум, Доод модот булан	98114408, 99114408	www.huvsguldalai.mn	15	60
33	Хатгал гэр жуулчны бааз	Эй жи Пи ХХК	Хатгал сум, Цахир толгойн зүүн суга	98100130, 99110130, 98000130	-	12	60
34	Хангарьд жуулчны бааз	Тэс групп	Хатгал сум, Доод модот булан	98380009, 99264484	www.ashihai.mn	19	58
35	Хөг жуулчны бааз	Инголзол оот ХХК	Ренчинлхүмбэ сум, Тэнгис шишхэдийн голын бэлчир	99363555	-	3	15
36	Энотэг жуулчны бааз	Ерлөг ХХК	Хатгал сум, Цахир толгойн зүүн суга	98386105, 99509975	-	18	60
37	Энхбулган жуулчны бааз	Мелоди тур ХХК	Эрдэнэбулган сум	99127630, 99116942	-	8	30
38	Эврика плюс жуулчны бааз	Шадарван ХХК	Бүрэнтогтох сум, Төмөртэйн ам	91387544, 88764453	-	11	40
39	Эртний далай жуулчны бааз	Нүүдэл трейд ХХК	Чандмань-Өндөр сум, Алагцарын голын ам	98021222, 91005838	info@nomadictrade.mn	-	-
40	Эм Эс Гэст хаус жуулчны бааз	Мөнх-Сарьдаг ХХК	Хатгал тосгоны төвд	99796030, 98380366	Lake_hovsgol@yahoo.com	7	16
41	Эко тур жуулчны бааз	Хотгойдын сан	Хатгал сум, Доод модот булан	99082552, 98389494	www.khuvgulecotor.mn	15	50
42	ЭгТур жуулчны бааз	Эгийн эх ХХК	Хатгал сум, Жанхайн өвөр царам	98986669, 99276669	www.egtur.mn	12	60

Хүснэгт №8.4. Зоогийн газар, ресторан

№	Зоогийн газар, ресторан нэр	Аж ахуй нэгжийн нэр	Байршил	Утас	Цахим хаяг	Нэг ээлжиндээ хүлээж авах хүчин чадлын тоо
1	Анд зоогийн газар	Батмөрөн брэнд ХХК	Мөрөн сум 8-р баг, 3-р хороо	70384477, 99384466	nbattur@yahoo.com	120 хүн
2	Жаргалан зоогийн газар	-	Мөрөн сум, 3-р хороо	98629652, 96389494	-	350 хүн
3	Хариад зоогийн газар	-	Мөрөн сум 8-р баг	99085288, 99386788	-	120 хүн
4	M andM pub, restaurant	-	Мөрөн сум, 8-р хороо	89051002, 88115547	Mgl_ngb@yahoo. Com	50 хүн

Хүснэгт №8.5. Рашаан сувилал

№	Рашаан сувилалын нэр	Аж ахуй нэгжийн нэр	Байршил	Утас	Цахим хаяг	Нэг ээлжиндээ хүлээж авах хүчин чадлын тоо
1	Булнайн рашаан сувилал	Хөвсгөл Булнай ХХК	Чандмань-Өндөр сум	91917098, 99760253	Huvsgul_bulnai2008@yahoo.com	25-40 хүн
2	Халуун ус рашаан сувилал	Нэмэх трейд ХХК	Галт сум	91118082, 98180082	-	200 хүн

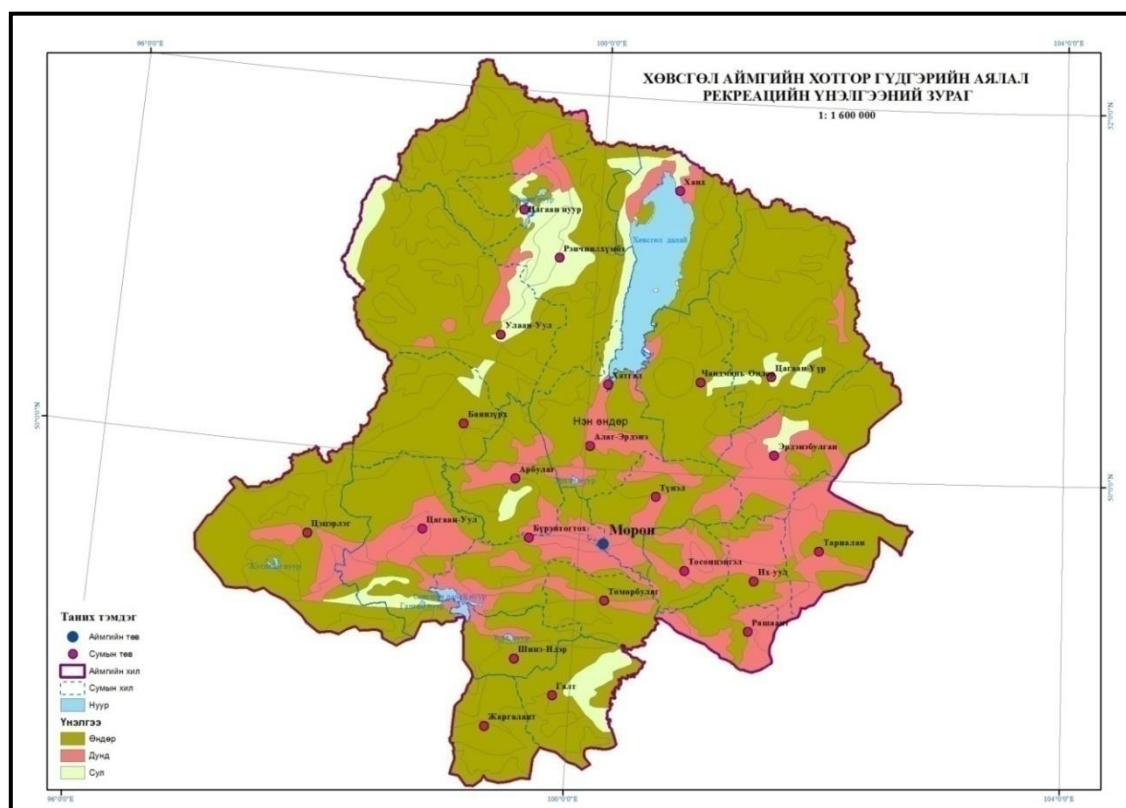
8.2.1.3. Гадаргын аялал рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн аялал рекреацийн үнэлгээг хийхийн тулд ландшафтын нэгдсэн үнэлгээ (хотгор, гүдгэр, уур амьсгал, ургамал, амьтан, ус, гадаргын ус) болон түүх, соёлын үнэлгээг хийх хэрэгтэй.

Хөвсгөл аймгийн хотгор гүдгэрийн аялал рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн хотгор гүдгэр, тухайлбал гадаргын хэрчигдлийн шигүү, гадаргын хэрчигдлийн гүн, гадаргын налуу нь байгалийн бусад иж бүрдлийнхээ хамт тухайн нутагт рекреацийн үйл ажиллагааг явуулах боломжийг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болдог. Улмаар аялал рекреацийн төрлийг нэмэгдүүлэх, эсвэл хязгаарлах нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, эдгээр нь технологийн маш чухал хүчин зүйл бөгөөд рекреацийн төрөл бүрийн барилга байгууламж, амралт, сувилалын газрууд, жуулчны бааз, хүүхдийн зуслан зэрэг байгууламжийг байршуулахад нөлөөлөх тул уулын чулуулаг, түүний бүтэц, жуулчны тээврийн хэрэгслэлийн туулах чадвар, аюулгүй ажиллагааг хангах магадлал зэргийг сайн тооцох шаардлагатай юм. Энэ нь рекреацийн үйл ажиллаган дахь эрсдлийг багасгана. Хөвсгөл аймгийн хотгор гүдгэрийн үнэлгээг хийхдээ газрын гадаргын аялал-рекреацийн үнэлгээг гадаргын хэрчигдлийн шигүү, гадаргын хэрчигдлийн гүн, гадаргын налуу гэсэн

гурван шалгуур үзүүлэлтийг сонгон үнэлгээ хийсэн. Л.Баясгалангийн (2010) шалгуур, шатлалыг баримтласан.

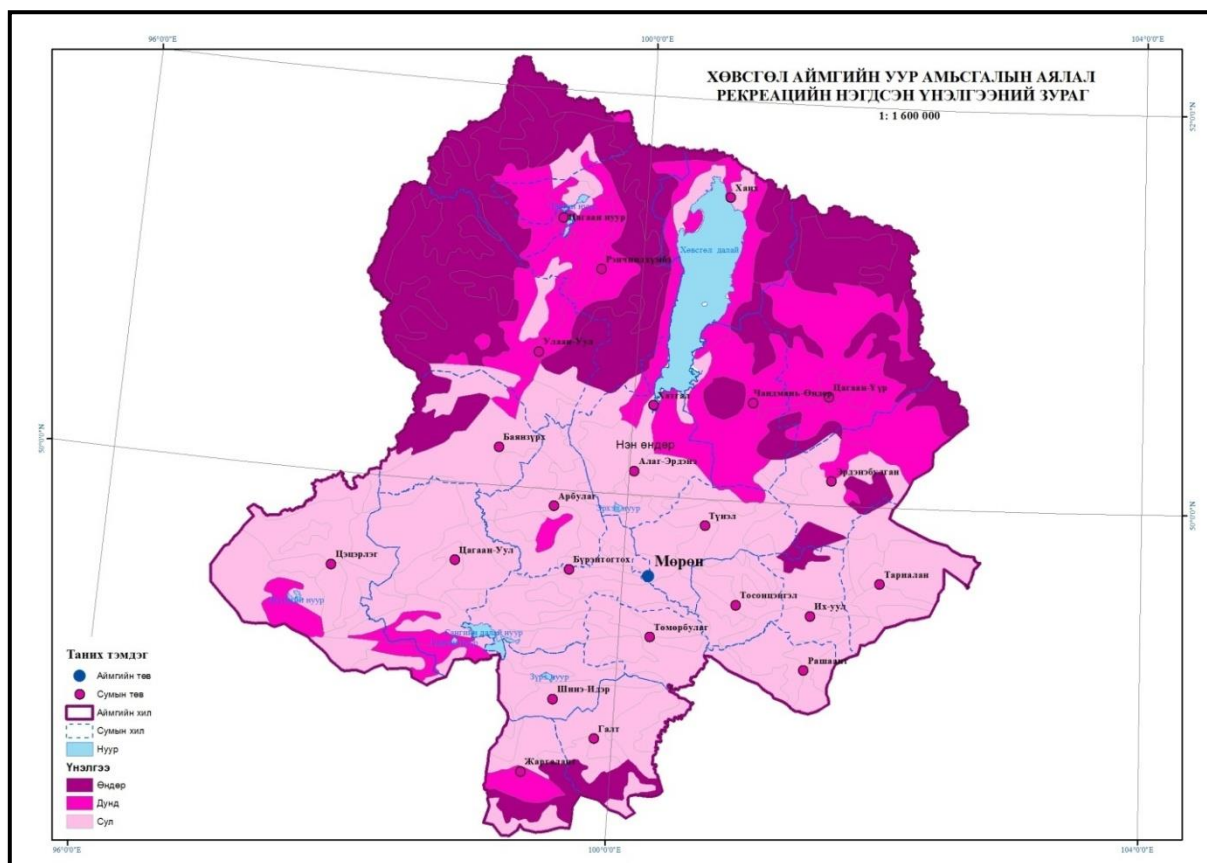

Зураг №8.1. Хотгор, гүдгэрийн аялал, рекреацийн зураг

Судалгааны үр дүнд тус аймгийн нутагт гадаргын хувьд аялал рекреацийн сул, дунд, өндөр үнэлгээтэй ландшафтын хэв шинжүүдийг ялган тогтоосон болно. Сул үнэлгээтэй гарсан нутгуудад дэд бүтцийг хөгжүүлэх нэн шаардлагатай байна. Гадаргын хотгор гүдгэрийн хослолууд нь ландшафтын бусад бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн хамт тус газарт аялал-рекреацийн олон төрлийн үйлдлийг хийж болно. Улаан уул, Цэцэрлэг, Жаргалант, Шинэ-Идэр, Галт, Төмөрбулаг, Баянзүрх, Улаан уул, Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Чандманьэрдэнэ, Цагаан үүр, Тариалан, Түнэл сумдын нутагуудад өндөр чадавхи илэрсэн тул байгалийн аялал жуулчлал болон, тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.4. Уур амьсгалын рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн уур амьсгалын рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон нар гийгүүлэх хугацаа, агаарын температурын хоногийн дундаж 10^0 ба түүнээс дээш байх өдөр, агаарын харьцангуй чийгийн дундаж, 13 цагт (1-р сар, 4-р сар, 7-р сар, 10-р сар), цасан бүрхүүлийн зузаан, тогтвортой цасан бүрхүүл үүсэх хугацаа гэсэн 5 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:3000000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглан хийлээ.

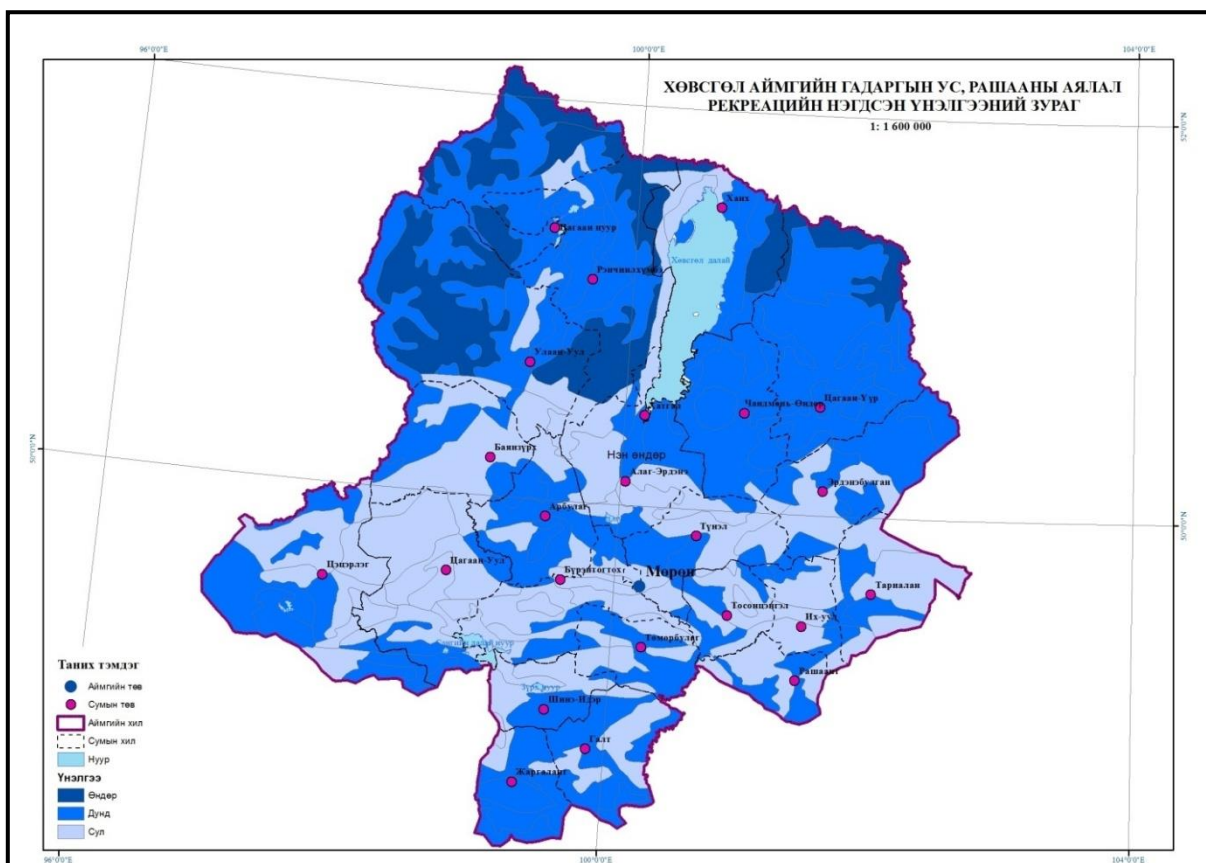
Зураг №8.2. Уур амьсгалын аялал рекреацийн зураг

Бидний судалгаагаар Хөвсгөл аймагт аялал рекреацийн тохиромжтой хугацаа нь олон жилийн дунджаар 70-90 хоног байна. Уур амьсгалын хувьд өндөр, дунд, сул үнэлгээтэй нутгууд ялгарч байна. Өндөр чадавхитай Улаан уул, Ренчинлхүмбэ, Цагаан нуур, Ханх, Цагаан үүр сумдын нутгуудад аялал жуулчлалын төрлүүдийг аялал жуулчлалын нөөцөөсөө хамаараад хөгжүүлэх боломжтой. Өвөл, хаврын улиралд Цэцэрлэг, Цагаан уул, Шинэ-Идэр, Галт, Тосонцэнгэл, Их уул, Тариалан, Түнэл, Арбулаг, Баянзүрх зэрэг сумдуудад харьцангуй сэрүүвтэр, хүйтэн байдаг учраас аялал-рекреацийн төрөл хязгаарлагдмал байна. Энэ үед спорт тоглоомын шинжтэй, хүний биеэс дулаан ялгаруулах үйлдэлтэй аялал рекреацийн төрлийг илүү явуулах нь зохимжтой.

8.2.1.5. Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн үнэлгээ

Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн нутаг дэвсгэр нь Хойд мөсөн далайн ай савд багтаж Монгол орны хамгийн гүн, цэнгэг устай Хөвсгөл нуур, түүний цутгал гол мөрөн ихтэй усзүйн сүлжээ сайн хөгжсөн. Хөвсгөл аймгийн гадаргын ус, рашааны рекреацийн нөөцийн үнэлгээг 3 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар Үндэсний атласаас “Голын сүлжээний нягтшил” 1:12000000 масштабтай газрын зургийг, “Рашаан”, “Гол мөрний нийлбэр урсац” 1:9000000 масштабтай газрын зургуудыг тулгуур материал болгон ашиглав.

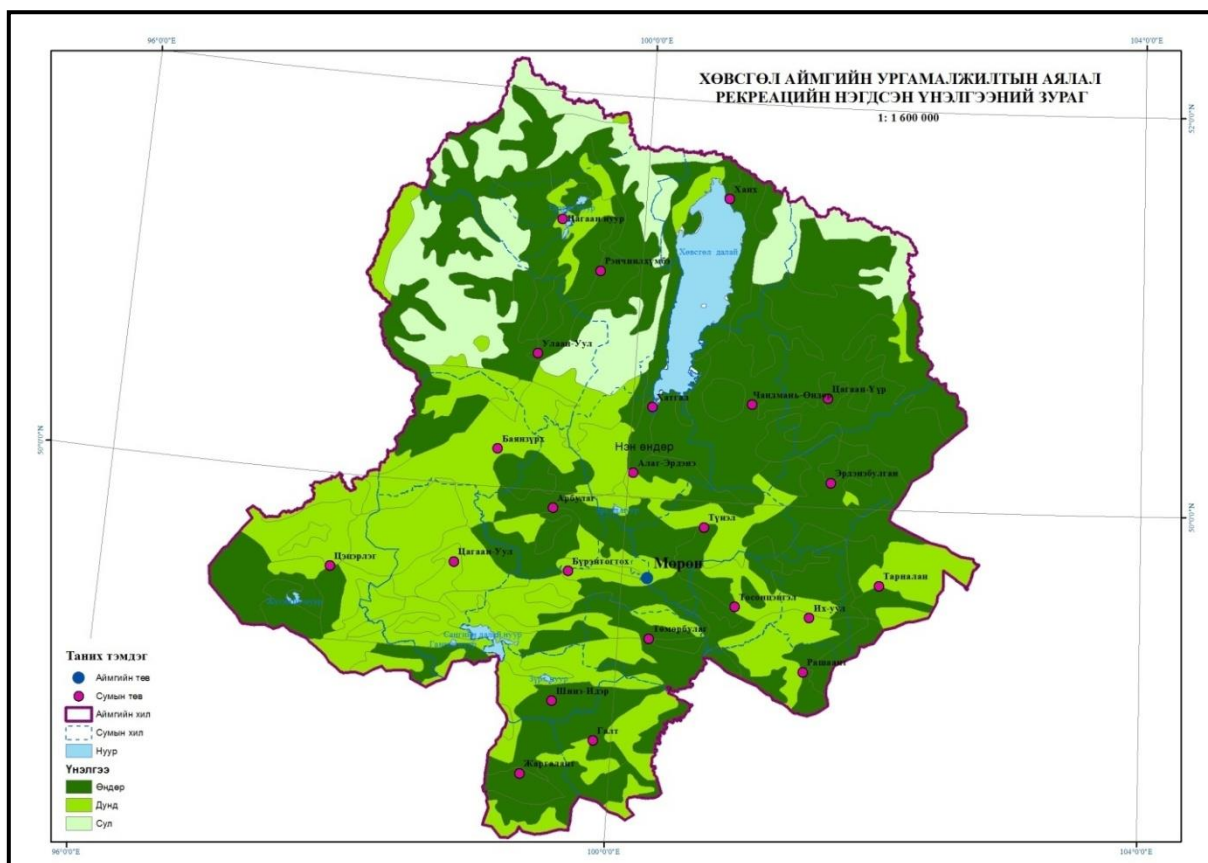

Зураг №8.3. Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн зураг

Гол мөрөн, нуур цөөрөм нь аялал рекреацийн гол нөөц болдог. Иймээс Хөвсгөл аймагт Хөвсгөл нуурын эрэг орчимд түшиглэн тусгай сонирхолын аялал жуулчлалын төрөл болох усан спорт аяллын шинэ төрлүүдийг хөгжүүлэх, өвлийн улиралд спорт аяллын бусад төрлүүдийг боломжтой. Улаан уул, Ренчинлхүмбэ, Цагаан нуур сумдын нутагт ус зүйн сүлжээнд түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.6. Хөвсгөл аймгийн ургамалжилтын аялал рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн ургамалжилтын рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон “Ургамлын бүлгэмдлийн хэв шинж”, “Нутаг дэвсгэрийн ойрхог байдал”, “Ховор ургамал” гэсэн 3 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:3000000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглан хийсэн.

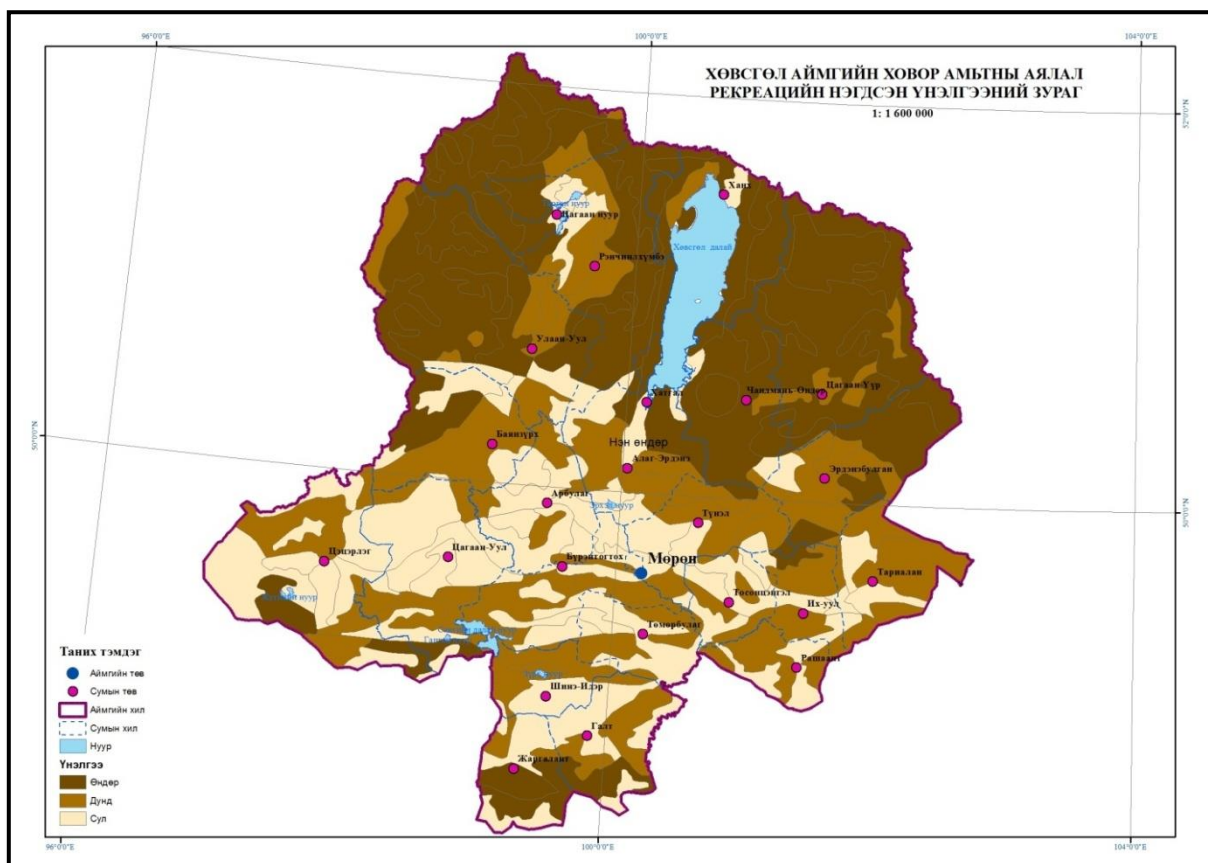

Зураг №8.4. ургамалжилтын аялал рекреацийн зураг

Зургаас үзэхэд ургамалшил нь дундаж өндөр уулын нуга, өмнөд болон дунд тайга, ой, хээрийн ландшафтын хэв шинж бүхий нутгуудад өндөр, ойт хээр, хуурай хээр, нуга намгархаг хэв шинжүүдэд дунд, харин өндөр уулын ян сарьдагт сул үнэлгээтэй гарсан байна. Түүнчлэн Хөвсгөл нуурын эргэн тойронд 200 гаруй зүйлийн эмийн болон ашигт ургамал ургадаг. Монгол оронд нэн ховорт тохиолдох 17 зүйл ургамал, Монголын улаан номонд орсон 28 зүйл ургамал ургадаг. Хөвсгөл аймгийн Цагааннуур, Ренчинлхүмбэ, Чандмань өндөр, Эрдэнэбулган, Цэцэрлэг, Жаргалант, Ханх, Хатгал, Улаан уул, Алаг эрдэнэ сумдуудад дийлэнх хэсэг ургамалжилтын хувьд өндөр үнэлгээтэй гарсан ба эдгээр нутгуудад улсын тусгай хамгаалалтанд авсан газрууд ч орсон байна. Тиймээс байгалийн болон цэцэг ажиглах аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.7. Хөвсгөл аймгийн ховор амьтны рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн амьтны рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон “Загас”, “Шувууны газарзүйн мужлалт, ховор шувуу”, “Хөхтөний газарзүйн мужлалт, ховор хөхтөн” гэсэн 3 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:10000000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглан хийсэн.

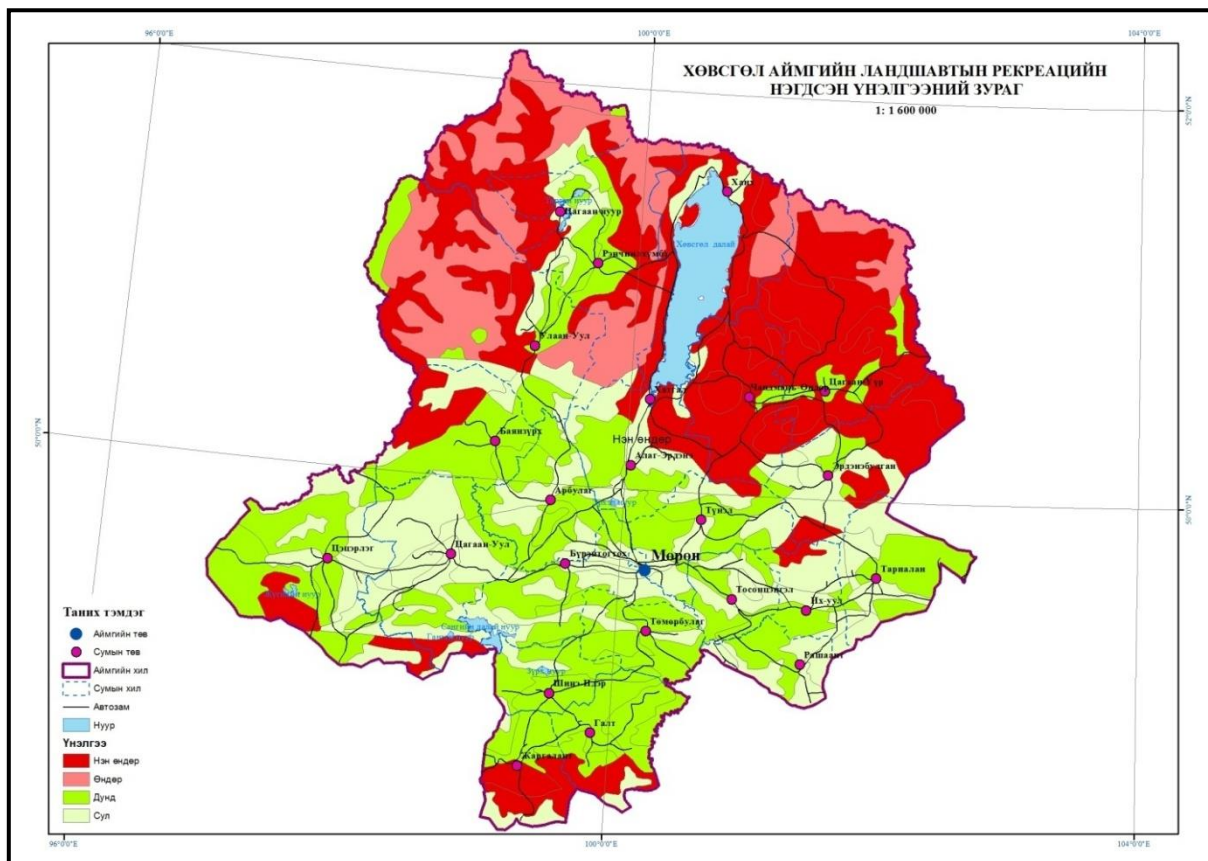
Зураг №8.5. Ховор амтны аялал рекреацийн зураг

Бидний судалгаагаар ховор амтны аялал рекреацийн үнэлгээгээр Цагаан нуур, Улаан уул, Ренчинлхүмбэ, Ханх, Хатгал, Чандмань өндөр, Цагаан үүр сумдуудын нутгууд өндөр, Баянзүрх, Алаг Эрдэнэ, Түнэл, Эрдэнэбулган, Тариалан, Ихуул, Рашаант сумдын нутгууд дунд, Цагаан уул, Цэцэрлэг, Арбулаг сумдын нутгуудад сул хэв шинж ялгарсан. Хөвсгөл нуурын усанд 9 зүйлийн загас амьдардаг бөгөөд агнуурын ач холбогдол бүхий 6 зүйлийн загас байна. Хөвсгөлийн ай савд Монгол улсын амтны аймгийн тухай хуулийн нэн ховор амьтан гэсэн жагсаалтанд орсон 2 зүйл, 2001 оны Засгийн газрын 164-р тогтоолоор баталсан ховор амтны жагсаалтанд орсон 10 зүйл байгаа ба Монгол улсын Улаан номонд орсон 12 зүйл шувуу бүртгэгдсэн байна Жишээ нь өндөр чадавхитай Улаан уул, Цагаан нуур, Ренчинлхүмбэ, Чандмань өндөр, Цагаан үүр нутгуудад нэн ховор амтны ул мөрөөр аялах аялал жуулчлал, Цагаан нуур, Улаан уул, Ренчинлхүмбэ, Ханх, Хатгал, Цагаан үүр сумдын нутгуудад шувуу ажиглах аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой. Сангийн далай нуур, Хөвсгөл нуур Эрхэл нууранд загасчлах аялал жуулчлалыг түлхүү хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.8. Хөвсгөл аймгийн ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээ

Ландшафт-рекреацийн нэгдсэн үнэлгээгээр ландшафтын болон аялал-рекреацийн хувьд онцгой ач холбогдолтой газруудыг олж тогтоох, ашиглаж байгаа болон ашиглаж болохуйц газруудад учирч буй эрсдэл, энэ эрсдлийг бууруулах болон арилгах боломж, хүн ам

байнга оршин суудаг болон эзэмшигдээгүй нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн асуудал, түүнтэй уялдан тухайн газарт аялал-рекреацийн нутаг дэвсгэрийн систем бүрэлдэх урьдчилсан нөхцлийг илрүүлэх нь зүйтэй. Тиймээс Хөвсгөл аймгий ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээг байгалийн иж бүрдүүлүүдийн үзүүлэлт бүрээр хийсэн үнэлгээнийхээ үр дүнг нэгтгэж, гаргав.

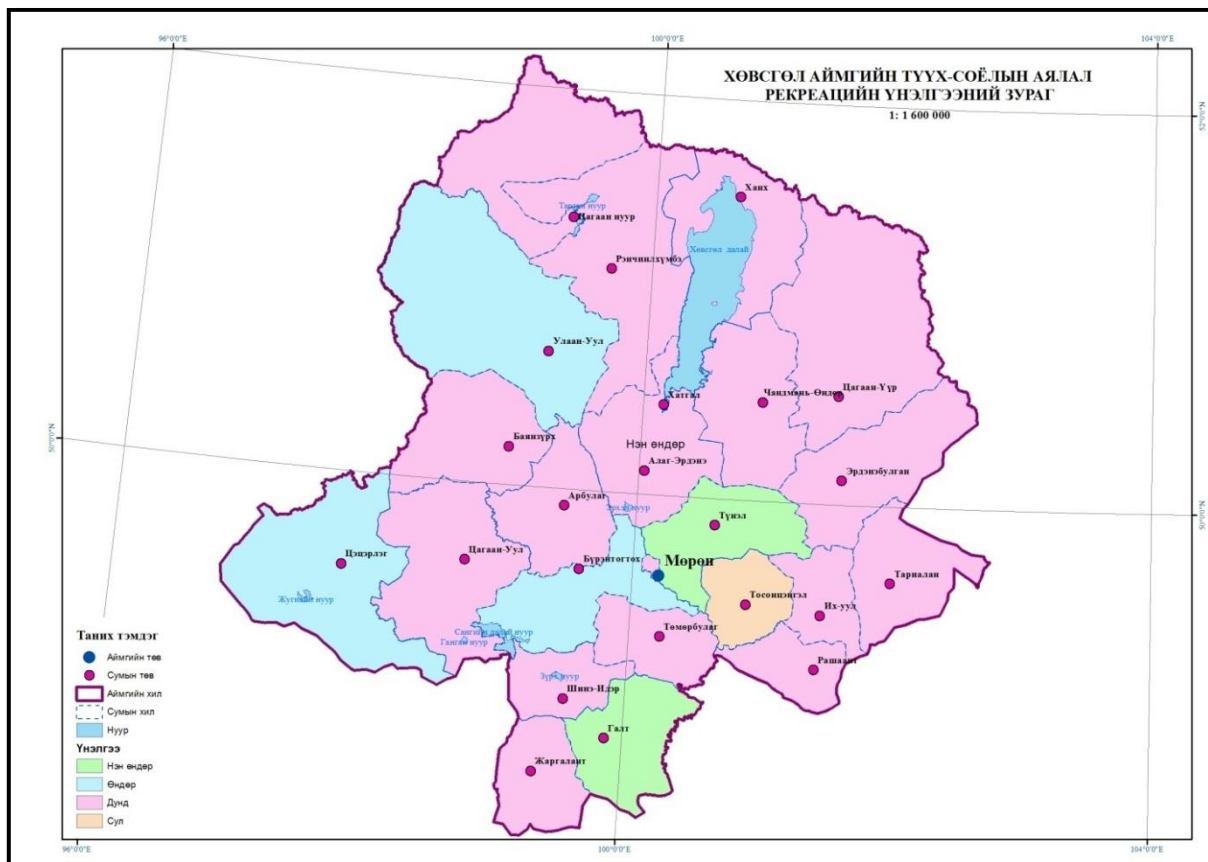
Зураг №8.6. Ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээний зураг

Эдгээрээс тус аймгийн уулын нуга, нуга намгархаг, умард хуурай хээр, бүхий 9 ландшафтын хэв шинж нь ландшафт рекреацийн сул чадавхитай, ар хажуугийн ойн тайгын дундад, ойн, тэгш гадаргатай хээр, торлог гэсэн 7 хэв шинж нь дунд чадавхитай байна. Харин ян сарьдаг бүхий ландшафт өндөр, дундад тайгын болон өмнөд тайгын хэв шинжүүд нэн өндөр чадавхитай гарсан болно. Хөвсгөл аймгийн Жаргалант, Цагаан нуур, Цагаан үүр сумдын нутгуудад аялал рекреацийн өндөр чадавхитай учраас байгалийн аялал жуулчлал, спорт аялал жуулчлал, тусгай сонирхолын аялал жуулчлал, адал явдалт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.9. Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх-соёлын дурсгалуудын аялал-рекреацийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газар болон түүх соёлын дурсгалуудын аялал рекреацийн үнэлгээг хийхийн тулд засаг, захиргааны нэгж болох тухайн сумын нутаг дэвсгэр

дэхь дурсгалуудын жагсаалтыг гаргаж, үр дүнгээр нь тоон утгыг тооцсон. Энэ тоон үзүүлэлтэнд үндэслэн Хөвсгөл аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газар түүх-соёлын чадавхийн аялал-рекреацийн үнэлгээг дөрвөн шатлал, шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн.

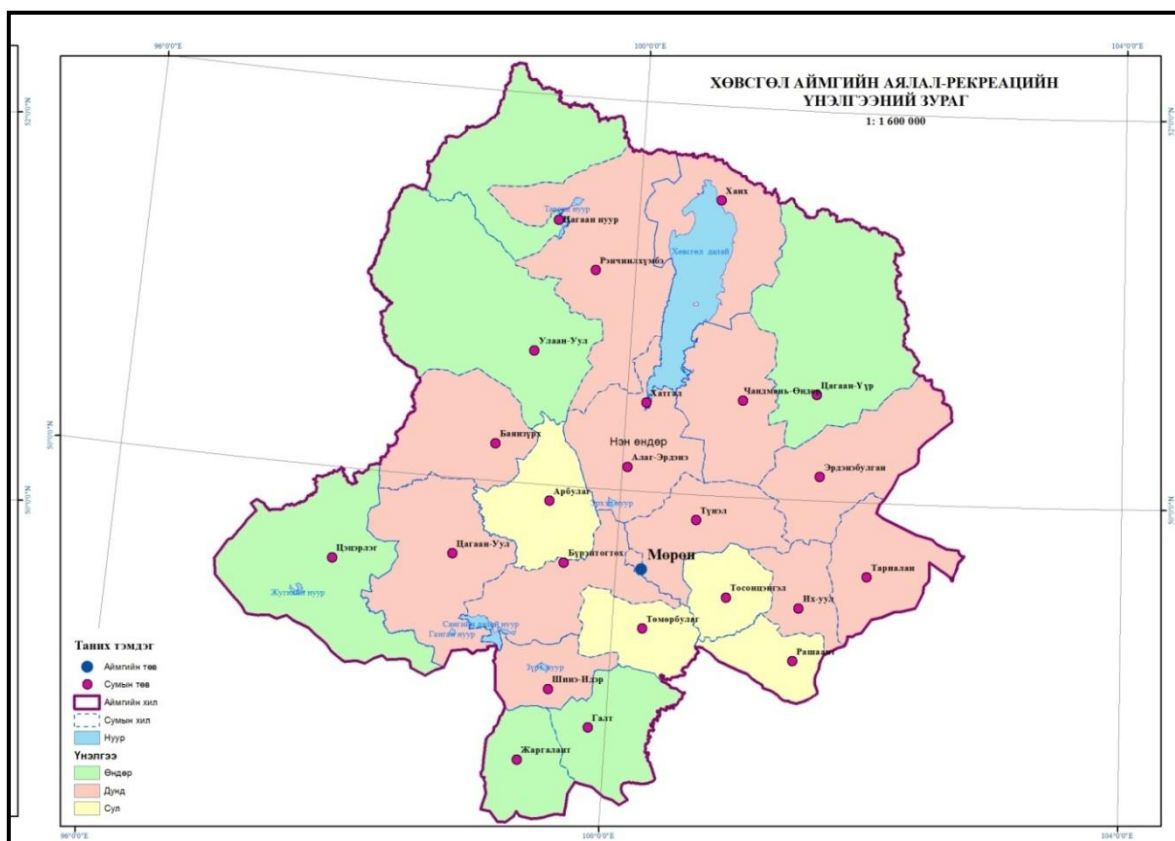
Зураг №8.7. Түүх, соёлын аялал рекреацийн үнэлгээний зураг

Бидний судалгаагаар Хөвсгөл аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газар болон түүх-соёлын аялал-рекреацийн нэн өндөр үнэлгээтэй Галт, Түнэл сумд өндөр үнэлгээтэй Цэцэрлэг, Бүрэнтогтох, Улаан-Уул сумд өндөр үнэлгээтэй, бусад сумууд нь дунд, сул үнэлгээтэй гарсан байна. Тиймээс нэн өндөр, өндөр чадавхитай Галт, Түнэл, Бүрэнтогтох, Улаан-Уул сумдын нутгуудад түүх, соёл, угсаатны аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой. Ренчинлхүмбэ, Цагаан нуур, Улаан уул зэрэг сумдуудад угсаатны аялал жуулчлалыг, Цагаан уул, Бүрэнтогтох, Шинэ-Идэр, Галт, Төмөрбулаг, Баянзүрх, Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Улаан уул, Чандмань өндөр, Арбулаг, Мөрөн сумдуудад соёлын аялал жуулчлалыг, Арбулаг суманд түүхийн аялал жуулчлалыг түлхүү хөгжүүлэх боломжтой.

8.2.1.10. Аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээ

Аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээг хийхдээ засаг, захиргааны хувиарыг баримтлав. Тэгэхдээ түүх, соёлын аялал-рекреацийн чадавхийн түвшинг

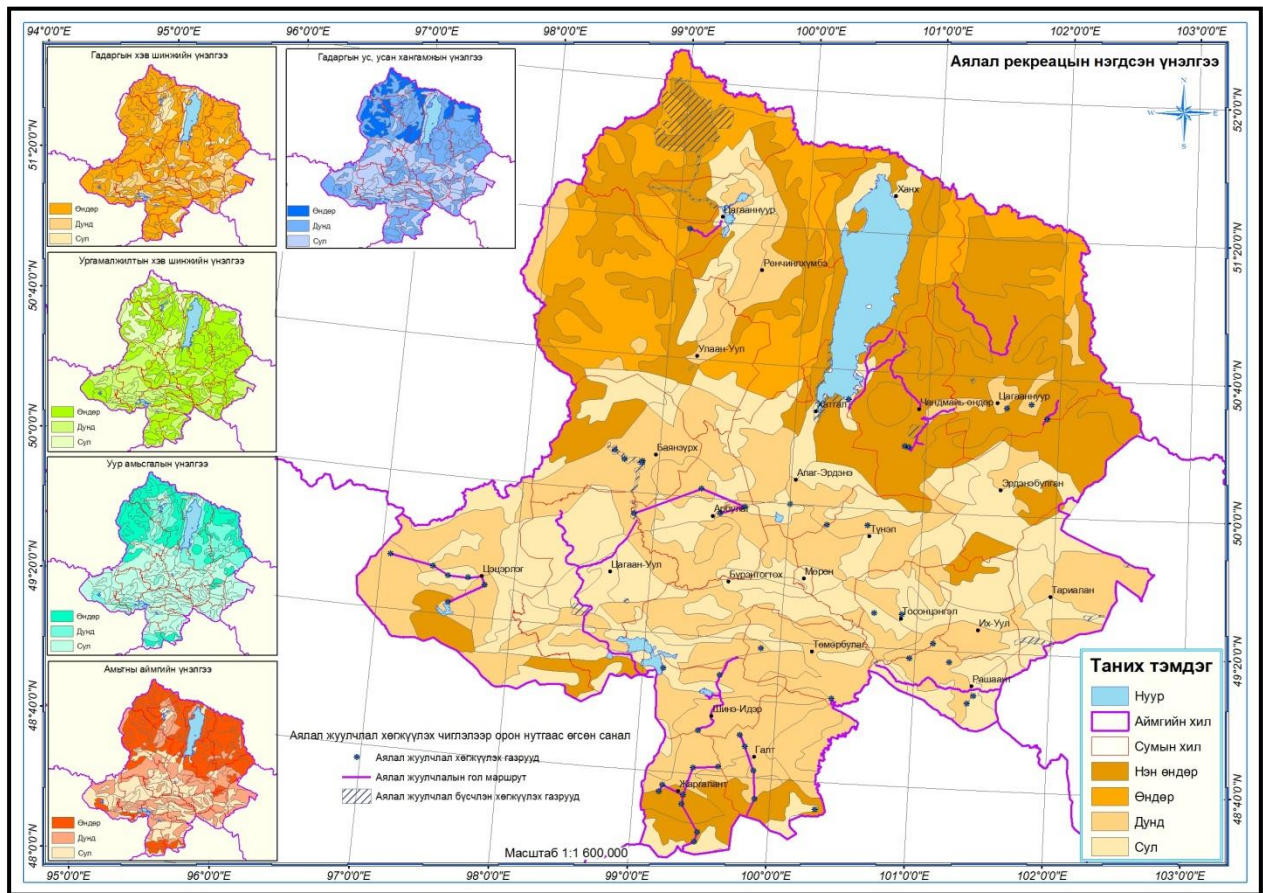
ландшафт-рекреацийн чадавхийн дундаж түвшинтэй харьцуулж тухайн цогцолборт нутаг дэвсгэрийн аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээг хийсэн. Хөвсгөл аймгийн ландшафт-рекреацийн чадавхийн дундаж түвшинг, тус нутагт ландшафтын ямар хэв шинж хамгийн их нутгийг хамарч байгаагаар буюу картограммын аргаар тодорхойлов. Хөвсгөл аймгийн аялал-рекреацийн чадавхийн интеграль үнэлгээний түвшинг тодорхойлохын тулд Л.Баясгалангийн “Өвөрхангай аймгийн аялал-рекреацийн чадавхийн рекреацийн иж бүрэн үнэлгээ” хийсэн аргазүйн дагуу шатлал боловсруулж ашиглав.

Зураг №8.8. Аялал рекреацийн үнэлгээний зураг

Хөвсгөл аймгийн засаг захиргааны нэгж сумаар авч үзвэл аялал рекреацийн өндөр чадавхитай нутгуудад Цэцэрлэг, Жаргалант, Галт, Улаан-уул, Цагаан нуур, Цагаан-үүр, Түнэл сумд, дунд чадавхитай нутгуудад Цагаан-Уул, Бүрэнтогтох, Шинэ-Идэр, Баянзүрх, Ренчинлүмбэ, Ханх, Чандмань-Өндөр, Алаг-Эрдэнэ, Эрдэнэ-Булган, Тариалан, Их-Уул сумуудын нутаг дэвсгэр, харин сул чадавхитай Төмөрбулаг, Арбулаг, Тосонцэнгэл, Рашаант гэсэн сумдын нутаг дэвсгэр гарсан байна. Нэг нэгэнтэйгээ зэрэгцэн оршиж буй нутаг дэвсгэрүүдийг үнэлгээний төстэй үзүүлэлтүүдээр нэг ерөнхий ареальд оруулж нэгтгэх замаар бүсчилсний үр дүнд аялал рекреацийн чадавхиараа өндөр, дунд, сул гэсэн гурван түвшний ялгаатай нутгууд илэрч байна. Аялал рекреацийн чадавхиараа өндөр Цэцэрлэг, Жаргалант, Галт, Улаан-уул, Цагаан нуур, Цагаан-үүр, Түнэл сумдуудад

байгалийн болон түүх, соёлын, тусгай сонирхолын аялал жуулчлалын олон төрлийг хөгжүүлэх боломжтой.

Зураг №8.9. Аялал рекреацийн нэгдсэн үнэлгээний зураг

8.2.2. Аялал-рекреацийн бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт**8.2.2.1. Хөвсгөл аймагт хөгжүүлэх боломжтой аялалын төрлүүд**

Аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлог, суурь нөөцөд тулгуурлан цаашид дэмжин хөгжүүлэх аяллын төрлүүдийг тодорхойлж байна.

Хүснэгт №8.6. Хөвсгөл аймагт хөгжүүлэх боломжтой аялал жуулчлалын төрлүүд

№	Аялал жуулчлалын бүсүүд сумаар	Түүх соёлын дурсгал	Байгалийн үзэсгэлэнт газрууд болон ховор нэн ховор ургамал амьтан	Цаашид хөгжүүлэх боломжтой аялалын төрөл
1	Аялал рекреацийн өндөр чадавхтай нутгуудад Цэцэрлэг, Жаргалант, Галт, Улаан-уул, Цагаан нуур, Цагаан-үүр, Түнэл сумд	Морьгойн толгойн хадны зураг, Хүүхдийн овооны хадны зураг, Цагирын хадны зураг, Харганатын амны хадны зураг, Цахиуртын түрэг бичээс, долоон нуурын түрэг бичээс, Уран амны монгол булш, Бартын буган хөшөө бш, Галтын 3-р бригадын буган хөшөө 4ш, хөшөөтийн буган хөшөө 11ш, Аргайн голын түрэй, хөгийн өндөр модны булшнууд, Хураачийн амны буган хөшөө 2ш, Жаргалантын, Гожигийн боомтны хадны зураг, Хөгийн боомтны газар Бурхан нуурын хадны бичээс, Бугат бэлийн хадны зураг, Буянт эргийн хадны зураг, Хүнх цахир бага харганатын хадны зураг, Бичигт булгийн хадны зураг,	Гандан нуур, Улаан бэлчир, Үзүүр барзан, Хөнжлийн халуун рашаан, Тэнгис шишхэдийн сав газар, Даян дээрхийн агуй,	<p>Байгалийн аялал жуулчлал буюу эко аялал жуулчлал: Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн байгалийн үзэсгэлэнт нутаг харьцангуй богино зайнд байгалийн бүс бүслүүрийн бүхий л шинжийг сонирхох аяллыг зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Явган/морин аялал</p> <p>Нэн ховор амьтан түүний ул мөрөөр аялах аялал: Хорьдоль сарьдаг уулын зүүн хэсэг нь дархан цаазтай газарт багтах бөгөөд энд сибирь хандгай, ойн цаа буга, аргаль, явлаг сар, усны цагаан сүүлт, бүргэд зэрэг ховор амьтад, жигүүртэн шувууд оршдог.</p> <p>Түүх соёлын аялал: Тус бүсэд 16 ширхэг түүх, соёлын хосгүй буган хөшөөнүүд бий. Уран уулын булш мөн хадны зургууд олноор бий.</p> <p>Шувуу ажиглах аялал: Хөвсгөл нууранд усны шувуудын цуглааныг ажиглах аяллыг 5-6 саруудад зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Цэцэг ажиглах аялал жуулчлал</p> <p>Ан агнуурын аялал: Уулс орчмоос цагаан зээр, ойн булга, чандага, баавгай, үнэг, шилүүс, нохой зээх, бор гөрөөс, гахай зэрэг амьтныг тусгай зөвшөөрлөөр агнаж болно.</p> <p>Уулын аялал: Хорьдольсарьдагийн нуруу дархан цаазат газар, Хөвсгөл нуурын байгалийн цогцолборт газар, Улаан тайга байгалийн цогцолборт газруудад байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг харах боломжтой.</p> <p>Усан аялал: Хөвсгөл нуураар завиар аялах боломжтой</p> <p>Цаатан амьдралтай танилцах болон угсаатны аялал: Дархад, Хотгойд, Урианхай, Буриад,</p>

				<p>Цаатан ястан малчин айлд зочлон нүүдэлчин ахуйтай танилцах, соёл зан заншил, нутгийн зан үйлд суралцах, хоол цай амтлах, “Нүүдэлчдийн хотхон” байгуулах зэрэг сонирхолтой идэвхитэй аяллыг нутгийн иргэд, малчдын нөхөрлөлд түшиглэн зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Агуйн аялал жуулчлал: Даян дээрхийн агуй нь байгалийн өвөрмөц тогтоцтой, олон төрлийн рашаантай улсын тусгай хамгаалалтанд авсан газар учраас агуйн аялалыг хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>Эрүүлжүүлэх аялал жуулчлал: Булнайн рашаанд түшиглэн байгалийн сайханд эрүүлжүүлэх аялал жуулчлалыг дотоод гадаадын амрагч аялагчдадын дунд хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>Эрдэм шинжилгээ, судалгааны аялал</p> <p>Ардын язгуур урлагийн бэсрэг наадам, олон ястны хурим найрын ёслол, монгол гэр барих, буулгах, үйлдвэрлэх ажиллагаа, нүүдэлчдийн хотхон байгуулах, бий биелэгээний их наадам, овоо тахилгын бэсрэг, мөсний баяр эсгий хийх, мал хяргах уралдаан, цагаан идээ боловсруулах, арвайн гурил хийх үзүүлэх сургууль, морин пологийн тэмцээн, сарлагийн пологийн тэмцээн, сарлагаар нүүдэл хийх, Цаа бугаар нүүдэл хийх, Хөвсгөл нуурын элсэн дээрхи спортын тэмцээн, Хөвсгөл нууранд усан спорт аялал хөгжүүлэх, цаатан фестиваль, морь болон нохой чарганы уралдаан, Тэшүүрийн марафон зэрэг эвентүүдийг зохион байгуулах боломжтой.</p>
2	Аялал рекреацийн дунд чадавхитай нутгуудад Цагаан–Уул, Бүрэнтогтох, Шинэ-Идэр, Баянзүрх, Ренчинлүмбэ, Ханх,	Агаарын бригадын буган хөшөө, Бор хужирын голын буган хөшөө, өвгөд бригадын буган хөшөө, Зүүлийн огторын хүн чулуу, Өвөр булгийн хөх толгойн Орхон-Енисейн бичигт гэрэлт хөшөө, Тэсийн гэрэлт хөшөө, Тэсийн түрэг бичээс,	Сангийн далай нуур, Өрөмчийн булан, Арсайн хүрхрээ, Зуун нуур, Улаантайга БЦГ, Тэнгис шишхэдийн боргио, Ууширын	<p>Түүх соёлын аялал: Мөрөн хотын ойролцоо Дэлгэрмөрний хөндийд 14 ширхэг түүх, соёлын хосгүй буган хөшөөнүүд бий. Мөн Хөвсгөл аймагт нийтдээ хадны сүг зураг, бичээс, буган хөшөө 30 гаруй бий.</p> <p>Байгалийн аялал жуулчлал буюу эко аялал жуулчлал: Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн байгалийн үзэсгэлэнт нутаг харьцангуй богино зайд</p>

<p>Чандмань-Өндөр, Алаг-Эрдэнэ, Эрдэнэ-Булган, Тариалан, Их-Уул сумуудын нутаг дэвсгэр</p>	<p>Зүүн голын буган хөшөө 9ш, Хяраагийн эхний буган хөшөө, Дөрвөлжин амны буган хөшөө 3ш, Нүхтийн амны амны буган хөшөө, Хөнгийн сугийн буган хөшөө, Цохиотын амны буган хөшөө, Төв дахь хөшөөнүүд, Хушаатын амны буган хөшөө, Хөшөөгийн хадны зураг, Тайгад буган хөшөө, тогосын буган хөшөө, тэхийн үзүүрийн буган хөшөө, Долоодойн хиргисүүр, даянгийн хиргисүүр, Орос хадны бичээс, Хирвэстэс толгойн бичээс, Булжихын голын буган хөшөө, Бадрахын нурууны буган хөшөө, Дадгийн өвөлжөөний хүн чулуу, Шивээт улааны цогцолбор дурсгал хүн чулуу, Уран амны монгол булш, Уушгийн өврийн буган хөшөө 13ш, Дэлгэрмөрний хөндийн буган чулуу</p>	<p>хүрхээ, Борцын хясаа, Хорьдол сарьдаг нуруу, Булнайн халуун рашаан, Бортуун хясаа, Бух мөргөлдөх хад, Улаан хясаа, Намнан уул, Тархи гол, Хөвсгөл нуур, Хорьдол сарьдаг, Хөвсгөлийн уулс, Навчхүү, Улаан дөш уул</p>	<p>байгалийн бүс бүслүүрийн бүхий л шинжийг сонирхох аяллыг зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Явган болон морин аялал Эрүүлжүүлэх аялал жуулчлал: Булнайн рашаанд түшиглэн байгалийн сайханд эрүүлжүүлэх аялал жуулчлалыг дотоод гадаадын амрагч аялагчдадын дунд хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>Нэн ховор амьтан түүний ул мөрөөр аялах аялал: Хорьдоль сарьдаг уулын зүүн хэсэг нь дархан цаазтай газарт багтах бөгөөд энд сибирь хандгай, ойн цаа буга, аргаль, явлаг сар, усны цагаан сүүлт, бүргэд зэрэг ховор амьтад, жигүүртэн шувууд оршдог.</p> <p>Шувуу ажиглах аялал: Хөвсгөл нуур болон Сангийн далай нууранд усны шувуудын цуглааныг ажиглах аяллыг 5-6 саруудад зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Цэцэг ажиглах аялал жуулчлал Ан агнуурын аялал: Уулс орчмоос цагаан зээр, ойн булга, чандага, баавгай, үнэг, шилүүс, нохой зээх, бор гөрөөс, гахай зэрэг амьтныг тусгай зөвшөөрлөөр агнаж болно. Цагаан нуур, Тарган, Хармай зэрэг нуураас загас барих боломжтой.</p> <p>Уулын аялал: Хорьдольсарьдагийн нуруу дархан цаазат газар, Хөвсгөл нуурын байгалийн цогцолборт газар, Улаан тайга байгалийн цогцолборт газруудад байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг харах боломжтой.</p> <p>Усан аялал: Хөвсгөл нуураар завиар аялах боломжтой</p> <p>Цаатан амьдралтай танилцах болон угсаатны аялал: Дархад, Хотгойд, Урианхай, Буриад, Цаатан ястан малчин айлд зочлон нүүдэлчин ахуйтай танилцах, соёл зан заншил, нутгийн зан үйлд суралцах, хоол цай амтлах, “Нүүдэлчдийн хотхон” байгуулах зэрэг сонирхолтой идэвхитэй аяллыг нутгийн иргэд, малчдын нөхөрлөлд түшиглэн зохион байгуулах боломжтой.</p> <p>Ардын язгуур урлагийн бэсрэг наадам, олон ястны хурим найрын ёслол, монгол гэр барих, буулгах, үйлдвэрлэх ажиллагаа,</p>
--	--	---	---

				<p>нүүдэлчдийн хотхон байгуулах, бий биелэгээний их наадам, овоо тахилгын бэсрэг, мөсний баяр эсгий хийх, мал хяргах уралдаан, цагаан идээ боловсруулах, арвайн гурил хийх үзүүлэх сургууль, морин пологийн тэмцээн, сарлагийн пологийн тэмцээн, сарлагаар нүүдэл хийх, Цаа бугаар нүүдэл хийх, Хөвсгөл нуурын элсэн дээрхи спортын тэмцээн, Хөвсгөл нууранд усан спорт аялал хөгжүүлэх, цаатан фестиваль, морь болон нохой чарганы уралдаан, Тэшүүрийн марафон зэрэг эвентүүдийг зохион байгуулах боломжтой.</p>
3	<p>Аялал рекреацийн сул чадавхитай Төмөрбулаг, Арбулаг, Тосонцэнгэл, Рашаант</p>	<p>Бадрахын өврийн буган хөшөө, зуны голын буган хөшөө, Бадрахын өврийн буган хөшөө, Мөнх хааны Эрчүү хотын туурь, Мөнх хааны гэрэл хөшөө,</p>	<p>Олон голын бэлчир, Бүгдээний цутгалан</p>	<p>1. Түүх соёлын аялал: 3 буган чулуун хөшөө, Мөнх хааны эрчүү хотын туурь, Мөнх хааны гэрэлт хөшөө зэрэг түүх соёлын дурсгалууд байгаа учраас түүх, соёл археологийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>2. Байгалийн аялал: Олон голын бэлчир, Бүгдээний цутгалан зэрэг байгалийн үзэсгэлэнт газар байгаа учраас түүнд түшиглэн байгалийн аялал жуулчлалыг түлхүү хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>3. Дээрхи 2 аялалын төрлийг хослуулан морин аялал болон тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.</p> <p>4. Ардын язгуур урлагийн бэсрэг наадам, монгол гэр барих, буулгах, үйлдвэрлэх ажиллагаа, нүүдэлчдийн хотхон байгуулах, бий биелэгээний их наадам, овоо тахилгын бэсрэг, мөсний баяр эсгий хийх, мал хяргах уралдаан, цагаан идээ боловсруулах, арвайн гурил хийх үзүүлэх сургууль, морин пологийн тэмцээн, сарлагийн пологийн тэмцээн, сарлагаар нүүдэл хийх зэрэг эвентүүдийг зохион байгуулах боломжтой.</p>

Санал болгож буй эдгээр аяллыг дагнасан хэлбэрээр хөгжүүлэхээс гадна хосолсон байдлаар хэрэгжүүлэх нь ач холбогдолтой юм. Мөн сумын наадам, даншиг, овоо тахилга, бэсрэг наадам зэрэг орон нутгийн тэмдэглэлт үйл явдлуудтай холбосон аяллын хөтөлбөр, тухайн бүсийн онцлогт тулгуурласан төрөл бүрийн эвент арга хэмжээг зохион байгуулах нь илүү үр дүнтэй. Морь, сарлаг, цаа буга хөлслөхөөс гадна орон нутгийн онцлогийг харуулсан гар урлалын бүтээгдэхүүн бэлэг дурсгалын зүйлсийг үйлдвэрлэхэд нутгийн иргэдийг татан оролцуулж, тэдний орлогыг нэмэгдүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй. Сонирхогч талуудын дэмжлэгтэйгээр иргэд, малчдын нөхөрлөлд сургалт зохион байгуулан, эсгий урлал, нэхмэл, хатгамал, сийлбэр хийх, үндэсний хувцас дээл, малгай, хантааз оёх зэрэг өрхийн болон жижиг үйлдвэрлэлийг дэмжих боломж байна.

Боломжит аяллын төрөл, замнал

Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын нийт нөөцүүдийг хэд хэдэн бүлэгт хуваан авч үзэж болох бөгөөд дараахи чиглэлийн аялалуудыг санал болгон зохион байгуулж байна.

Замнал 1.

Урд чиглэл: Мөрөн-Галын чиглэл. Мөрөн-урагшаа Цагаан-бургасны даваа30км-Бүгсэй голыг гаталж Шинэ-Идэр сум 93км-Идэр голыг гаталж Галт сум 52км-Идэр голыг өгсөж Их-Жаргалант сум 60км-Шинэ –Идэр сум 44км-Сангийн далай нуур 59км-Мөрөнгийн замд нийлэн Мөрөн 188км. Замын урт 500км, хугацаа 3-4 хоног.

Үзэх үзмэрүүд:

- Уушгийн өврийн буган хөшөө
- Алтайн улиасны рашаан
- Уран дөш уул
- Эрчүү хотын туурь
- Хөнжилийн халуун рашаан
- Өндөр Гонгорын музей
- Бартын хөшөө, хиргэсүүр
- Сангийн далай нуур

Замнал 2.

Баруун чиглэл: Мөрөн-Бүрэнтогтох 51км-Цагаан уул сум 48км-Цэцэрлэг сум 7км-эргээд Мөрөн хот 210 км. Нийт 420 км, 3-4 хоног.

Үзэх үзмэрүүд

- Дэлгэрмөрөн
- Эрчимийн нуруу
- Цагаан уул сумын Түрэггийн гэрэл хөшөө
- Бор хужирын голын хөшөө, хиргисүүр
- Цэцэрлэг сумын Могойн голын нүүрсний уурхай

Замнал3.

Хойд чиглэл: Мөрөн-Цагаан нуурын чиглэл. Мөрөнгөөс баруун тийш Арбулаг 71км-Баянзүрх-бэлтэс гол сум 56км-Улаан уул сум гунын гол 198 км-зүүн хойшоо Багтахын голыг уруудаж Рэнчинлхүмбэ сум 79км-баруун хойшоо Хөгийн голыг гарч Цагаан нуур 40км-буцаад ирсэн замаараа Мөрөн хот 252 км. Нийт 700км. Хугацаа 5-6 хоног.

Үзэх үзмэрүүд

- Мөнх хааны гэрэл хөшөө
- Уширийн хүрхрээ
- Хорьдольсарьдаг уул
- Дархадын хотгор
- Долоон нуур
- Цаатан амьдрал

Замнал 4.

Зүүн хойт чиглэл: Мөрөн-Ханх-Цагаан-Үүр сумын чиглэл. Мөрөн-хойшоо Алаг-Эрдэнэ сум 63 км- Хатгал/Хөвсгөл нуур/ 39км-Хатгалаас Ханхад 170 км /Даваа гол ус ихтэй хэцүү зам. Хатгалаас Ханхад усан ба агаарын онгоцоор очих нь илүү зохимжтой./-Хатгал, Сагсан даваа 18км-Алагцарын гол 11 км, Хээгцэр, Овоогол гол, Хөхөөгийн голуудыг гатлан Чандмань-Өндөр сум 50км-Ариг голыг уруудаж, Халхан, Дархинт, Баян голуудыг гаталж Цагаан-Үүр сум 51км-Цагаан-Үүр сумаас Мөрөн 241 км. Нийт 643 км. Хугацаа 5-6 хоног.

Үзэх үзмэрүүд

- Хөвсгөл нуур, түүний сав газар
- Нэг голын гурван аваргын хөшөө
- Даян дээрхийн агуй
- Цаатан амьдрал
- Улаан номонд орсон ургамал, амьтан
- Байгалийн үзэсгэлэнт газар

8.2.2.2. Маркетингийн төлөвлөлт

Аялал жуулчлал нь бүтээгдэхүүн үйлчилгээг бий болгож, борлуулах үйл ажиллагаа явуулж байдгаараа үйлдвэрлэлийн шинжтэй. Байгууллага бүрт аялал жуулчлалын улиралд ирэх жуулчдын тоо, бүтцийг тогтоох, зах зээлийн сегментийг сонгох, хэрэглэгчдийн эрэлтийг тодорхойлох, үйлчилгээний чанарыг урьдчилан тогтоох зэрэг шаардлага урган гардаг. Аймгийн хувьд одооноос байгаль орчноо хамгаалах замаар “Хүрээлэн буй орчинд ээлтэй” –гээр аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь аялал жуулчлалын хөгжлийн алсыг харсан загвар стратеги болж байна.

Хөвсгөл аймгийн өнөөгийн нөхцөл байдал, аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлог, нөөц боломжууд, хөгжүүлэхийг зорьж буй бүтээгдэхүүн үйлчилгээний онцлогуудтай уялдан зорилтот зах зээлийг дараахь байдлаар хэсэгчлэн тэдгээрийн онцлогт тулгуурлан маркетингийн ялгаварт стратегиудыг баримтлана.

Зорилтот зах зээлийн хэсэг - дотоодын жуулчид

Дотоодын аялагчид өөрийн орны үзэсгэлэнт байгаль, түүх соёлын дурсгалт газруудтай танилцах, амарч зугаалах зэрэг төрөл бүрийн аялалд оролцох хүсэл сонирхолтой байдаг. Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхлэгч байгууллагууд дотоод зах зээл рүү чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулах шаардлагатай. Сүүлийн жилүүдэд дотоодын аялагч амагчдын тоо эрс нэмэгдэж байгаатай холбогдуулан, тэдгээрт зориулсан нэгдсэн арга хэмжээг зохион явуулах нь илүү үр дүнтэй. Хөвсгөл нуур, Сангийн далай нуур,

Хөнжлийн халуун рашаан, Булнайн рашаан сувилал зэрэг нь дотоодын аялагчдын гол түшиц газар юм.

Хөвсгөл нуур нь Төв-Азийн хамгийн гүн нуур бөгөөд түүний усны нөөц 380 шоо км. Усны нөөцөөрөө Азид хоёрт, дэлхийд арван дөрөвт орох бөгөөд цэнгэг усны 1%-ийг агуулж байдаг. Улсын тусгай хамгаалалтанд авсан монголын хамгийн гүн нуур. Хөвсгөл нуурт усанд сэлэх тогтоосон цэгт өдрийн амрагчид ихээр очиж амардаг. Хүмүүсийн үйл ажиллагаанд багавтар өртөгдсөн ч хог хаягдал нэмэгдэх болсон байна.

Иймд Баруун бүс болон Улаанбаатар, хөдөө орон нутаг дахь дотоодын аялагчдад зөв амралтын талаар мэдээлэл түгээх, сурталчилах, нэгдсэн арга хэмжээг зохион байгуулах нь дотоодын аялагчдын тогтвортой үйл ажиллагаанд чухал нөлөөтэй байна. Цаашдаа рашаан сувиллын газрын ажиллах хоногийн тоог нэмэгдүүлж, материаллаг нөхцөл, үйлчилгээний чанар хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Зорилтот зах зээлийн хэсэг - гадаадын жуулчид

Бие даан үүргэвчтэй аялагчид тур операторуудын санал болгосон үйлчилгээнд хамрагдалгүй ямар нэг хатуу төлөвлөсөн аяллын хөтөлбөргүйгээр аялалд оролцдог учраас тэднээс аль болох зайлсхийх хэрэгтэй.

Харин албан ёсны гэрээтэй багц аялагчдыг татахын тулд жуулчны мэдээллийн төв болон эко гэрт Улаанбаатар хотоос ирэх очих нислэгийн хуваарь, аймаг орон нутаг дахь байрлуулах болон хоол ундааны үйлчилгээний газруудын байршил, үйлчилгээний онцлог, холбоо барих утас, хаяг, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн дэглэм, хоноглох, отоглох газрын байрлал, хаанаас морь, тэмээ, машин хөлслөн авч болох, нүүдэлчин айл малчдын нөхөрлөлийн байршил, үйлчилгээний төрөл үнийн санал, аялал жуулчлалын бүсүүдэд аялахад баримтлах зарчим зэрэг мэдээллийг түгээх шаардлагатай. Эко гэр, жуулчны бааз, малчдын нөхөрлөлүүдээр дамжуулан судалгаа санал авч цаашид ямар төрлийн мэдээлэл үйлчилгээ хэрэгтэйг тодорхойлон үйл ажиллагаандаа тусгах нь чухал. Аймгийн вэб хуудас, мэдээллийн төв, товхимол, тараах материал зэрэг мэдээллийн сувгийг ашиглах боломжтой. Аймгийн жуулчны мэдээллийн төвийг Улаанбаатар хот дахь аялал жуулчлалын мэдээллийн “Гийчин” төвийн үйл ажиллагаатай уялдуулах хэрэгтэй.

Тур оператороор үйлчлүүлж Монгол улсад ирж буй жуулчдын дийлэнх хувийг багц аяллын жуулчид эзэлдэг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Тус аймагт аялсан олон улсын жуулчдын зах зээлийн хувьд Япон, Германчууд эзлэж байсан бол сүүлийн 2 жил Америк, Англи, Орос жуулчид ихэнх хувийг эзэлж байна. Ирж буй жуулчдын ихэнхи хувь буюу 70-80% нь байгалийн аялал жуулчлал экотуризмыг сонирхдог. Европоос ирж буй жуулчдын дийлэнх нь байгалийн сайханд амрах, аялах, явган аялах, тусгай сонирхолын аялал болох уулын аялагч, спорт аялагч, анчин жуулчин, шувуу сонирхогч зэрэг аяллуудыг сонирхон ирж байхад Азийн жуулчид тэр дундаа Япончууд чулуун давсны орд Шүдэн уулыг үзэх, чацаргана тарих арга технологитой танилцах, цаашид хамтран ажиллах зорилготой ирж байсан нь судалгаагаар тогтоогдсон. Иймд аймгийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах тур операторуудтай нягт хамтран ажиллах шаардлагатай байна.

Орон нутагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхдээ хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөөгүй, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн хэлбэрээр зохион байгуулах стратегийг баримтлах нь зүйтэй юм. Дэлхийн өв болсон байгалийн үзэсгэлэн бүхий, ховор нэн ховор амьтдын өлгий нутгаар идэвхитэй эко аяллыг нутгийн иргэдэд түшиглэн тур операторуудын хамтын дэмжлэгтэйгээр бий болгож, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх стратеги барьж ажиллах боломжтой. Цаашдаа улсын чанартай үзэсгэлэн яармаг, уулзалт ярилцлагад тогтмол оролцон аяллын тухай мэдээлэл өгч ажиллах арга нь үр дүнтэй юм.

Жуулчны үйлчилгээг сайжруулах, орон нутгийн иргэдийг идэвхижүүлж чадавхижуулахад тур операторууд, аялал жуулчлалын төрийн бус байгууллага, гадаадын төсөл хөтөлбөрүүд, сонирхогч талуудын дэмжлэгтэйгээр орон нутаг дахь жуулчны үйлчилгээг хүргэгчдийг бэлтгэх, сургах, чадваржуулах улмаар үйлчилгээний чанар хүртээмжийг дээшлүүлэхэд анхаарах шаардлагатай.

Хөвсгөл аймгийн хувьд аялал жуулчлалын маркетингийн үйл ажиллагаа нь *дотоодын жуулчдад* хүрээлэн буй орчинд эерэг, зохион байгуулалттай амралт, идэвхитэй аяллыг таниулахад чиглэгдэх бол *Гадаадын жуулчдад* Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнүүдийн талаарх мэдээлэл түгээх, аялал жуулчлалын бүсийн ялгавартай бодлого баримтлах, сурталчилахад чиглэгдэнэ.

Маркетингийн стратеги:

Аялал жуулчлалын зорих газрууд нь өөрчлөгдөн байгаа эрэлт хэрэгцээ, шаардлагуудыг соргогоор мэдэрч, маркетингийн үйл ажиллагаагаа шинэчилж байх хэрэгтэй байдаг. Аяллын явц, бүтээгдэхүүн, тээвэр, байршуулах зэрэг үйлчилгээний багцуудыг санал болгох зэрэг нь хэдийгээр салангид үйл ажиллагаа мэт боловч бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний маркетингийн хувьд цогц асуудал болно.

Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүд өөр өөрийн гэсэн онцлогт тулгуурласан ялгавартай бүтээгдэхүүн үйлчилгээг санал болгох нь зүйтэй.

Стратеги:

1. Бусад бүс нутгуудаас ялгарах имиджийг тодорхойлох
2. Аялал жуулчлалын өөрийн нэрийн бүтээгдэхүүн шинээр гаргах, үйлдвэрлэх
3. Бүсийн онцлогт нийцүүлэн, янз бүрийн эвентүүдийг зохион байгуулах
4. Мэдээллээр хангах, түгээх
5. Тээврийн хэрэгсэл, байршуулах газрын стандартыг мөрдөх
6. Аялал жуулчлалынын үйл ажиллагаа эрхлэгчидтэй хамтарсан маркетингийн идэвхижүүлэлт хийх
7. Нэг жуулчнаас олох ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх /үнийг нэмэх бус бүтээгдэхүүний төрөл хэлбэрийг нэмэгдүүлэх замаар ашиг орлогыг өсгөх/
8. Хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах
9. Байгаль хамгаалал: Үүнд:
 - Байгаль орчны хувьд эмзэг, ховордсон зүйлийг тодорхойлж, газрын зурагт байрлуулах
 - Аялал жуулчлалд зориулж байгаль орчныг хамгаалах хөтөлбөр гаргах

- Мэдээллийн самбар, хог хаягдлын менежментийг бий болгох
- Аялал жуулчлалынын үйл ажиллагаа явуулж буй компани, хувь хүн, сонирхогч талуудад мэдээлэл түгээх, байгаль орчныг хамгаалах талаар чадавхижуулах
- Байгаль орчинд ээлтэй бизнесийг сертификатжуулах, Жишээ нь: Ногоон hotel, ногоон гэрүүд, ногоон хот айл, цэцэгсийн мөр, мөөгний зам, Рашааны зам... г.м.
- Байгаль хамгаалах ерөнхий компанит үйл ажиллагааг өргөжүүлэх, Жишээ нь: байгаль орчныг хамгаалах талаар календарь гаргах, байгаль орчныг хамгаалах жижиг төсөл боловсруулах

10. Судалгаа: Үүнд:

- Байгалийн нөөцийн суурь судалгаа
- Эдийн засгийн тоо баримт
- Зах зээлийн судалгаа хийж, дүгнэлт санал боловсруулах
- Мэдээллийн сан байгуулах
- Мэдээллээ түгээх

Чанартай үйлчилгээ үзүүлж, стандартыг мөрдөх замаар дэлхийн жишигт нийцсэн үйлчилгээг бий болгох стратеги:

- Жуулчны аюулгүй байдал, даатгал
- Ур чадварыг нэмэгдүүлэх
- Үйлчилгээний чанар
- Хувь хүний хандлага
- Цэвэр орчин
- Харилцаа холбоо авч чадах байдал /интернет, гар утас г.м/
- Жуулчин юу хүсэж байгааг мэдэх
- Чанартай бүтээгдэхүүн санал болгох

Тогтвортой байдал: Ирээдүйд тогтвортой хөгжүүлэх, хэрэглэхийн тулд нөөцөө хамгаалах, хадгалах, тогтвортой амьжиргааг дэмжих стратеги:

- Бүс нутгийн хэмжээний аялал жуулчлалын дагаж мөрдөх зөвлөмж журам боловсруулах
- Ховор ан амьтдын өлгий нутгийн бүсэд дагаж мөрдөх аялал жуулчлалын эко стандартыг боловсруулах
- Жуулчдын хувьд ёс зүйтэй байх /хариуцлагатай/ нөхцлийг бүрдүүлэх
- Иргэдийн боловсрол /Аялал жуулчлал, байгаль экологи, соёлын өвийн үнэ цэнэ/
- Төрийн болон хувийн олон нийтийн байгууллага, ард иргэдийн үүрэг, олон нийтийн оролцоог хангах

Аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлогт нийцүүлэн бусдаас ялгагдах бүтээгдэхүүнийг зах зээлд санал болгохдоо дараах стратегийг баримтална.

Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн гаргах үйл ажиллагаа:

- Зах зээлийн судалгаа хийх /гадаад, дотоод/
- Хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийн судалгаа
- Бүтээгдэхүүнийхээ талаар мэдээлэл түгээх сурталчилах:

1. Уриа, лого имидж бүрдүүлэх

2. Танилцуулга, брошур гаргах
3. Үзэсгэлэн яармагт оролцох
- Сувинер бий болгох /орон нутгийн онцлог төрхийг илэрхийлсэн тухайлбал: модон бал, балны тавиурыг давсаар хийх, ирвэсийн зураг бүхий эсгий, ирвэсийн зурагтай цамц, богино өмд, малгай хийх, эсгий шаахай, гэр, ан амьтдын дүрсийг давсаар урлах... г.м /

Аймгийн жуулчны мэдээллийн төвийг байгуулах нь :

1. Аймгийн аялалын үйл ажиллагааг сурталчилах
2. Аймгийн иргэд болон гадаад, дотоодын аялагчдыг мэдээллээр хангах
3. Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг зах зээлд борлуулах
4. Жуулчны статистик тоо баримттай болох
5. Байгаль хамгаалах талаар мэдлэг түгээх, сурталчилах
6. Бие даан аялагчдад үйлчилгээ, бүтээгдэхүүнийг санал болгох, танилцуулах, мэдээлэл түгээх зэрэг үндсэн үүргийг гүйцэтгэнэ.

Аймгийн аялал жуулчлалын веб хуудсыг Хөвсгөл аймгийн болон Соёл, спорт аялал жуулчлалын яам, Монголын аялал жуулчлалын холбоо, Монголын аялал жуулчлалын салбарын гол веб сайтад холбох шаардлагатай юм.

Аймгийн аялал жуулчлалын имидж буюу “**лого**”-г бий болгох нь ихээхэн чухал. Имидж нь аймгийн аялал жуулчлалын өвөрмөц онцлогийг тодорхойлж бусдаас ялгарах бүтээгдэхүүн үйлчилгээний давуу талыг харуулна.

Имиджийг бүрдүүлэхдээ:

- Уламжлалт дүр төрхийг сэргээх
- Соёлын өвийг хадгалах
- Шинэ дүр төрхийг олж нээх гэсэн 3 хүчин зүйлийг нягт уялдуулах шаардлагатай.

Хөвсгөл аймгийн үндсэн имидж :

1. Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн нутаг дэвсгэр
2. Дэлхийн хамгийн хойд захын элс
3. Дэлхийд ховордсон ирвэсийн өлгий нутаг
4. Монголын 9 гайхамшгийн нэг - Хөвсгөл нуурын экзотик, давтагдашгүй төрх байдал
5. Түүх соёлын дурсгал
6. Бий биелгээ, ардын ёс заншил
7. Жамц давс, арвайн гурил
8. Чацаргана
9. Тэсгим хүйтнийг мэдрэх ... г.м нэгэнт бүрдсэн давтагдашгүй онцлог, имидж дээр тулгуурлан, шинэ өнгө аясыг мэдрүүлсэн маркетингийн идэвхижүүлэлтийг бий болгох бололцоотой.

Хөвсгөл аймгийн хувьд дараах эвент арга хэмжээг зохион байгуулах боломжтой:

- Ардын язгуур урлагийн бэсрэг наадам
- Олон ястны хурим найрын ёслол
- Монгол гэр барих, буулгах, үйлдвэрлэх ажиллагаа

- Нүүдэлчдийн хотхон байгуулах
- Бий биелэгээний их наадам
- Овоо тахилгын бэсрэг наадам
- Уран бугуйлчдын бүс, улсын уралдаан
- Бух ноолдаан
- Хөвсгөл нуурын ханш нээх баяр
- Чацаргана хураалтын баяр
- Цасны баяр
- Эсгий хийх, мал хяргах уралдаан
- Цагаан идээ боловсруулах, арвайн гурил хийх үзүүлэх сургууль
- Морин пологийн тэмцээн
- Сарлагийн пологийн тэмцээн
- Сарлагаар нүүдэл хийх
- Тэмээн нүүдэл
- Хөвсгөл, Хяргас нуурын элсэн дээрхи спортын тэмцээн
- Хөвсгөл нууранд усан спорт аялал хөгжүүлэх

8.2.2.3. Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн цаашдын хандлага

Хүснэгт №8.7. Хөвсгөл аймгийн аялал рекреацийн өнөөгийн байдал, шинээр төлөвлөж буй газрууд

№	Сумын нэр	Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхэлж буй газрууд	Шинээр төлөвлөж буй газрууд
1	Цэцэрлэг	-	-
2	Цагаан-Уул	-	-
3	Бүрэнтогтох	Эврика плюс жуулчны бааз (1га)	-
4	Шинэ-Идэр	-	3 га
5	Жаргалант	Жаргал жигүүр жуулчны бааз (1га)	-
6	Галт	Галт халуун ус жуулчны бааз(1га)	-
7	Төмөрбулаг	-	2 га
8	Баянзүрх	Фиш Монгол жуулчны бааз (1га)	-
9	Улаан-Уул	-	-
10	Ренчинлхүмбэ	Жиглэг жуулчны бааз(1га), Сарьдаг инн(1га), Замаат(1га), Тэнгис(1га), Хөг (1га) жуулчны баазууд	-
11	Цагаан нуур	-	-
12	Ханх	Долоон уул(2га), Мөнгөн эрэг(3га), Ласт фронтер(3га), Тойнгол(2га) жуулчны баазууд	-
13	Цагаан-Үүр	-	-
14	Чандмань-Өндөр	Алагцар(1га), Эртний далай(1га) жуулчны баазууд	-
15	Алаг-Эрдэнэ	-	-
16	Арбулаг	-	-
17	Тосонцэнгэл	-	2 га
18	Түнэл	-	-
19	Эрдэнэбулган	Ирвэст хайрхан(1га), Энхбулган(1га), жуулчны баазууд	-
20	Тариалан	Ашихай жуулчны бааз(1га)	-
21	Их-Уул	-	-
22	Рашаант	-	1 га
23	Хатгал	Байгаль үүд(2га), Далай ван(2га), Далай тур(2га), Монгол далай(3га), Мөнхтур(3га), Сант(2га), Тойлогт(3га), Хөх сувд(2га), Хөвсгөл усан зам(2га), Хөвсгөл сор(3га), Харуул занги(3га), Хирвэстэг(2га), Хөвсгөл далай(3га), Хатгал гэр(2га), Энотэ(2га), Эм эс гэст(3га), Эко тур(2га), Эгтур(2га) жуулчны баазууд	-
24	Мөрөн	-	-

Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн чиг хандлага

2020 он хүртэлх жуулчдын тоог урьд жилүүдийн өсөлтийн хувь хэмжээ болон хүлээн авах зорилгод тулгуурлан 2 хувилбараар тооцоолон гаргалаа.

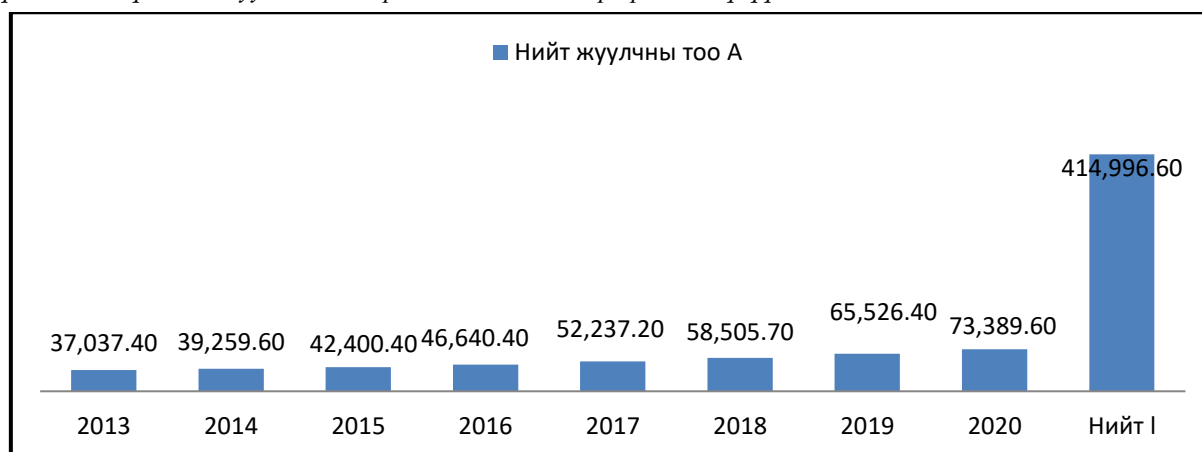
Үүнд:

Хувилбар А: 2005 оноос хойшхи жуулчдын тооны өсөлт аажим байгаа учраас 2013-2016 оны өсөлтийг аажимаар нэмэгдэнэ гэж үзэж тооцоолоход 2020 он гэхэд 73,389 мян орчим жуулчид хүрэлцэн ирэх прогноз гарч байна.

Хүснэгт №8.8. Жуулчны тоо: Хувилбар А

Жуулчны тоо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Нийт
Нийт жуулчны тоо А	37,037.4	39,259.0	42,400.0	46,640.0	52,237.0	58,505.0	65,526.0	73,389.	414,996.6
Өсөлтийн таамаглал	4.0%	6.0%	8.0%	10.0%	12.0%	12.0%	12.0%	12.0%	72.0%

2013 онд 2500 ор бүхий үйлчилгээний байгууллага байгаа бөгөөд 2020 онд түүнээс 2 дахин илүү хүчин адал бүхий байгууламж шаардлагатай болно. График 2-т үзүүлэв.

Зураг №8.10. Аялал, жуулчлалын салбарт нийт ажиллагсдын тоо

Хүснэгт №8.9. Жуулчны тоо: Хувилбар Б

Жуулчны тоо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Нийт
Нийт жуулчны тоо А	37,393.5	41,880.7	54,444.9	74,829.9	83,809.5	93,866.7	105,130.7	117,746.3	609,102.2
Өсөлтийн таамаглал	5.0%	12%	30%	37.4%	12%	12%	12%	12%	127.4%

2013 оныхоос 3,1 дахин илүү хүчин чадал бүхий үйлчилгээний байгууламж шаардлагатай болно.

Зураг №8.11. Нийт жуулчны тоо

8.3. Хөвсгөл аймагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Үндэслэл. Хөвсгөл аймаг нь түүх, соёлын дурсгалт болон байгалийн үзэсгэлэнт газрууддаа түшиглэн дотоод, гадаадын жуулчдын сонирхолыг татдаг, аялал жуулчлал хөгжүүлэх маш тохиромжтой нутаг юм. Хөвсгөл аймагт байгаль экологид халгүй, нутгийн иргэдийн нийгэм соёлын харьцааг хүндэтгэсэн тогтвортой аялал жуулчлал шашин, соёл, спортын болон тусгай сонирхлын аялал жуулчлалыг түлхүү хөгжүүлэх боломжтой.

Богино хугацааны төлөвлөлт/2014-2016 он/

Зорилго: Хөвсгөл аймагийн бүтэц зохион байгуулалт, маркетингийг сайжруулах

- Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын маркетингийг сайжруулж, сургалт, мэдээлийн төв, орон нутгийг судлах музейн үйл ажиллагааг тогтмолжуулж, сурталчилгааг өргөн хүрээтэй хийх
- Аялал жуулчлалын дэд бүтцийн хөгжлийг сайжруулах
- Түүх соёлын үнэт зүйлсийг хадгалах, хамгаалах аялал жуулчлалын маршрутанд оруулах
- Хөвсгөл нуурын орчимд аялал жуулчлалын цогцолбор /аяллын чиглэл, замын тэмдэгжүүлэлт, амралтын түр буудал, үйлчилгээний цэгүүд/ байгуулах үндэс суурийг тавих
- Аялал жуулчлалын салбар дахь хөрөнгө оруулалтыг дэмжих
- Дотоодын аялал жуулчлалд зориулсан аялал маршрут хөтөлбөрийг бий болгох
- Аймгийн засаг даргын эрх мэдлийн хүрээнд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх зориулалтаар зарцуулж байх” Аялал жуулчлалын сан”-г байгуулах
- Жуулчны баазын үйлчилгээний стандартыг сайжруулах, жуулчдад зориулсан бүтээгдэхүүн үйлчилгээний нэр төрлийг олшруулах
- Аялал жуулчлалын ариун цэврийн үйлчилгээний байгууламжийг сайжруулах, хог хаягдлын менежментийг боловсронгуй болгох
- Хөвсгөл нуурын усыг бохирдохоос сэргийлэх арга хэмжээ авах
- Хөвсгөл нуурын нуурын зүүн тал Чандмань –Өндөр, Цагаан үүр, Эрдэнэбулган сумдад зэрлэг амьтны менежментийг хөгжүүлэх замаар сафари, трофейн аяллыг хөгжүүлэх

- Орон нутгийн иргэдийн гар урлалын хоршоо бүлэг нөхөрлөлийг дэмжиж бүтээгдэхүүнээ борлуулах цэг нэгжүүдийг бий болгох
- Аймаг сумын соёл урлагийн төвүүд болон хамтлаг, чөлөөт уран бүтээлчид хамтарсан жуулчдад зориулсан богино хэмжээний тоглолтын хөтөлбөр гарган ажиллах

Дунд хугацааны төлөвлөлт /2017-2021 он/

Зорилго: Хөвсгөл аймагт аялал жуулчлалын салбарт оруулах дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж, менежментийг сайжруулах замаар бүсийн аялал жуулчлалын сүлжээ байгуулж, стандартын шаардлагыг өндөржүүлж, олон улсын аялал жуулчлалын сүлжээнд холбоно.

- Хөвсгөл аймагт аялал жуулчлал хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлж, Хар хорин, Тариат, Хөвсгөл нуур, Булган зэрэг аялал жуулчлалын бичил бүсүүдийг хамруулан цогцолбороор хөгжүүлэхийг дэмжих
- Хөвсгөл аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх чиглэлээр байгаль орчинд хоргүйгээр зохистой ашиглах, үйлчилгээний чанарыг олон улсын стандартад нийцүүлэн хөгжүүлэх
- Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхдээ холбогдуулан авто замын сүлжээ, цахилгаан эрчим хүч, мэдээлэл холбооны сүлжээ бий болгох, өндөр зэрэглэлтэй зочид буудлын тоог нэмэгдүүлэх
- Аялал жуулчлал эрхлэж байгаа аж ахуй нэгж, иргэдийн татварын орлогыг тухайн тухайн орон нутагт оруулах, татвар төлөлтөнд тавих хяналтыг сайжруулахын тулд татвар төлөлтийн сүлжээнд оруулах
- Аялал рекреацийн өндөр чадавхитай нутгуудад Цэцэрлэг, Жаргалант, Галт, Улаан–уул, Цагаан нуур, Цагаан–үүр, Түнэл сумдуудад ерөнхий болон тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх
- Хангайн бүсийн аялал жуулчлалын түшиц бүс нутаг болгон хөгжүүлэх
- Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх
- Аялал жуулчлалын чиглэлээр гадаад болон дотоодын хөрөнгө оруулалтыг хөхүүлэн дэмжих
- Хөвсгөл –Байгаль нуурын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх хөтөлбөрийн хүрээнд төлөвлөгөө гаргаж хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах
- Аялал жуулчлалын эвент арга хэмжээг тогтсон цаг хугацаанд зохион байгуулж 1 жилийн өмнөөс зарлах, интернет вэб сайтад байрлуулах, сурталчлах ажлыг зохион байгуулах
- Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхлэх зориулалтаар газар олгох асуудлыг төлөвлөлтийн үндсэн дээр боловсронгуй болгох, аймаг орон нутгийн оролцоог нэмэглүүлэх
- Гадаад орнуудтай харилцах, аймаг орон нутгаа сурталчлах, төлөөлөгчийн газрыг Улаанбаатар хотод ажиллуулах

Урт хугацааны төлөвлөлт /2022-2030 он /

Зорилго: Эко аялал жуулчлалын төрлийг хөгжүүлж, бүсийн эдийн засагт эзлэх байр суурийг нэмэгдүүлэх, үйлчилгээний чанар, менежментийг олон улсын стандартын

түвшинд хүргэж сайжруулна. Улмаар олон улсын аялал жуулчлалын эко бүс болгон хөгжүүлнэ.

- Аялал жуулчлалын маршрутын дагуух үзмэрийг сэргээн засварлах ажлыг эрчимжүүлэх
- Аялал жуулчлалын үндсэн туслах маршрутын замыг сайжруулах
- Жуулчдын сонирхолыг татах боломжийг нэмэгдүүлэх үүднээс аялал жуулчлалын шинэ бүтээгдэхүүн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх
- Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг олшруулах, сурвалжлан олох
- Байгалийн болон тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг эрчимтэй хөгжүүлэх
- Халуун, хүйтэн рашаануудад түшиглэн эмчилгээ сувилалын төвүүдийг байгуулах
- Ногоон аялал жуулчлалыг хөгжүүлж, аялал жуулчлалаас байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг багасгах арга хэмжээг авах
- Хөвсгөл аймгийг тусгай сонирхолын аялал жуулчлалын бүс болгох
- Тогтвортой аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх
- Хил дамнасан аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх
- Олон улсын аялал жуулчлалын эко бүс болгох
- Олон улсын онгоцны буудалтай болох

ЕСДҮГЭЭР БҮЛЭГ. УУЛ УУРХАЙН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

9.1. Уул уурхайн газрын ашиглалтын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ

Хөвсгөл аймаг нь байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий Хөвсгөл нуур болон хамгийн их ойн болон усан сан бүхий аймаг юм. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт хамгийн цөөн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт 2014 оны 10-р сарын 28-ны байдлаар хайгуулын 33, ашиглалтын 16 тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг авч үзвэл нүүрсний 5, алтны 1, барилгын материалын 7, фосфоритын 2, холимог металлын хүдрийн 1 тусгай зөвшөөрөл тус тус хүчин төгөлдөр байна. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн нийт талбайн хэмжээ 184.5 орчим мянган Га байна. Харин ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 6.7 орчим мянган Га байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт улсын төсвийн болон хувийн хөрөнгө оруулалтаар явуулсан геологийн судалгаа, эрэл үнэлгээ, хайгуулын ажлын үр дүнгээр 35 нэр төрлийн ашигт малтмалын 300 гаруй орд, илрэл тогтоогдсон байна.

Мөн Газрын тосны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын дагуу нүүрсний давхаргын метан хий, шатдаг занар зэрэг газрын тосны уламжлалт бус эх үүсвэрийн эрэл, хайгуулын ажлыг бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ байгуулсны үндсэн дээр явуулах боломжтой.

Хөвсгөл аймгийн нутаг дэвсгэрт УИХ-аас тогтоосон стратегийн ач холбогдол бүхий 15 ордоос 1 нь буюу Бүрэнтогтох сумын нутагт орших Бүрэнхааны фосфоритын орд оршдог. Мөн тус аймгийн Цэцэрлэг сумын нутагт орших Могойн голын нүүрсний орд нь тус аймгийн нутагт нөөц нь тогтоогдсон сайн чанарын нүүрсний орд юм.

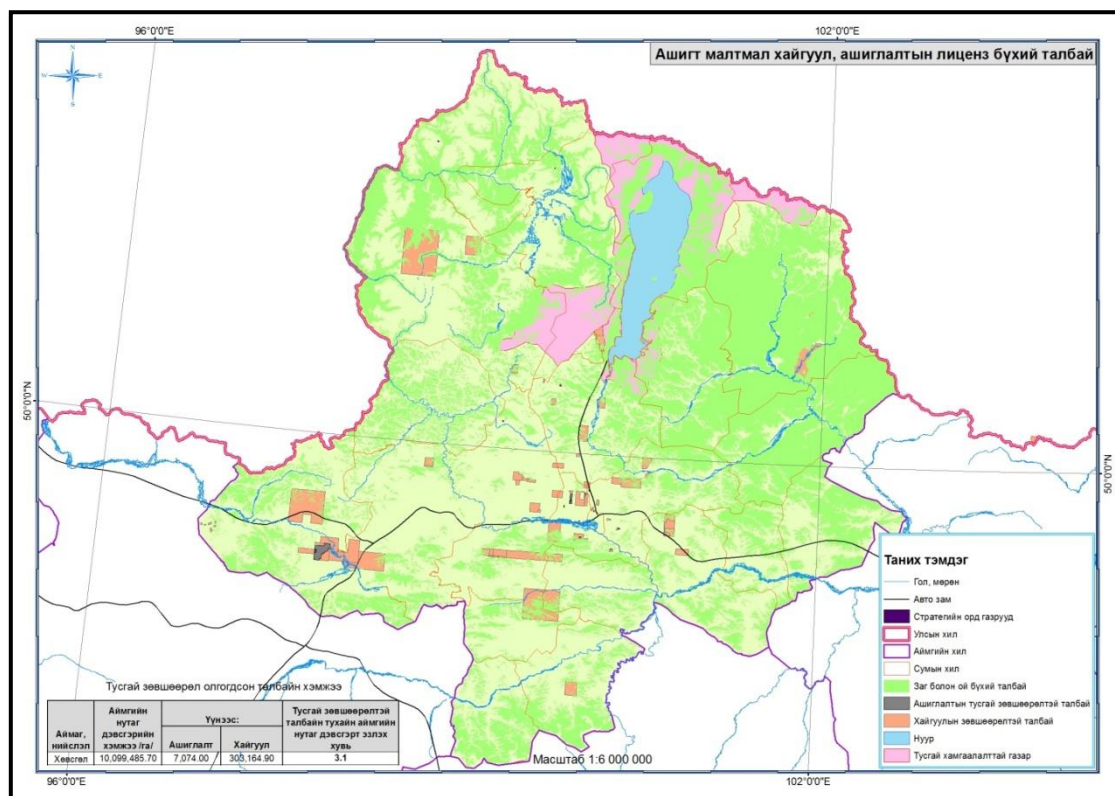
9.1.1. Хөвсгөл аймгийн ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн судалгаа

Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд нийт ашиглалтын 16 тусгай зөвшөөрийг 12 аж ахуйн нэгж эзэмшиж байна. Үүнээс 8 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хуульд хамрагдсан байна. 2013 оны 5 дугаар сарын байдлаар 2 ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайд олборлолтын үйл ажиллагаа явуулахаар 2014 оны уулын ажлын төлөвлөгөөг ирүүлээд байна.

Хүснэгт №9.1. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл, ашигт малтмалын төрөл

Д/д	Ашигт малтмалын төрөл	Тусгай зөвшөөрлийн тоо	Аж ахуйн нэгжийн тоо
1	Алт	1	1
2	Барилгын материал	7	5
3	Нүүрс	5	4
4	Фосфорит	2	2
5	Хүдэр	1	1
	Нийт	16	12

Дээрхи хүснэгтийн үзүүлэлтээс үзвэл Хөвсгөл аймагт одоогийн байдлаар нөөц нь тогтоогдсон 16 орд газар байгаагаас 5 нь нүүрсний орд газар, 1 нь алтны орд газар, 1 нь хүдэрийн орд, 2 нь фосфорит, 7 нь Барилгын материалын орд газар байна.

Зураг №9.1. Хөвсгөл аймгийн ашигт малтмал хайгуул, ашиглалтын лиценз бүхий талбай

Хүснэгт №9.2. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн хэмжээг аж ахуй нэгж

Д/д	Аж ахуй нэгж	Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн тоо	Талбай, га
1	Могойн гол	2	174.9
2	Мон-Ажнай	1	23.3
3	Олонгол трейд	3	295.2
4	Өргөн цагаан нуур	1	47.5
5	Сухайхэн цо	1	33.9
6	Топруон хэнцэ	2	80.12
7	Төв азийн гантиг	1	75.9
8	Хорих 443-р анги	1	82.81
9	Хөвсгөл зам	1	26.4
10	Хургатай хайрхан	1	5758.7
11	Эрдэс мөрөн	1	25.87
12	Эрэл	1	35.7

Хүснэгт №9.3. Гадаадын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн тоо, талбайн хэмжээ аймгаар

Д/д	Аймаг	Тоо	Талбайн хэмжээ /га/
1	Хөвсгөл	6	5943,5

Хүснэгт №9.4. Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хуульд хамрагдсан тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт

№	ТЗ дугаар	Талбайн нэр	Эзэмшигч	Ашигт малтмал	Давхцалтай бүс
1	1356	Нүүрстэй	Хорих 443-р анги	Нүүрс	ОС, УС
2	1361	Жилчиг булаг	Мон-Ажнай	Нүүрс	ОС, УС
3	5364	Бэлчир	Эрэл	Алт	ОС, УС
4	9919	Сүхийн ам	Эрдэс мөрөн	Бар/м	УС
5	12229	Тэнгэс гол	Өргөнцагаан нуур	Бар/м	УБЭ
6	17098	Овоот	Хургатайхайрхан	Нүүрс	УС
7	13218	Хүрэмт	Олонгол трейд	Бар/м	УС
8	17076		Атлантиктрейд	Бар/м	

Хүснэгт №9.5. Хөвсгөл аймгийн барилгын материалын эрдэс түүхий эдийн орд газрууд

Д/д	Орд, ил уурхайн нэр байршил	Түүхий эдийн зориулалт	Холбогдох шийдвэр	Нөөцийн судалгаа			
				А	В	С1	С
1	Улаанхужирт Мөрөн сум	Тоосгоны шавар	ГУУЯ, ШУТЗ1981	245	158	793	290
2	Сүхийн ам Мөрөн сум	Шохойн чулуу	ГУУЯ, ШУТЗ1962	108	-	190	-
3	Нугын тохой Мөрөн сум	Элс, хайрга	ГУУЯ, ШУТЗ 1982	115	293	538	1121
4	Айзам Хатгал сум	Элс, хайрга	ГУУЯ, ШУТЗ 1969	140	368	367	260
5	Хөх толгой Мөрөн сум	Барилгын чулуу, базальт	ГУУЯ, ШУТЗ 1984	-	251	161	113
6	Эрхэмийн орд Арбулаг сум	Барилгын чулуу, боржин	ГУУЯ, ШУТЗ 1984	-	-	1486	-
7	Ширэвгэр уул Мөрөн хотоос 35 км	Барилгын чулуу, боржин	ГУУЯ, ШУТЗ 1986	Ашиглалт явагдаагүй илэрц хэлбэрээр байгаа			
8	Их дөш Цэцэрлэг сум	Хүрмэн чулуу	ГУУЯ, ШУТЗ 1983	-	222	505	887
9	Хүрмэт Арбулаг сум	Хүрмэн чулуу	ГУУЯ, ШУТЗ 1987		321	330	678
10	Хөшөөт Цагаан-Уулсум	Хүрмэн чулуу	ГУУЯ, ШУТЗ 1992	Ашиглалт явагдаагүй			
11	Цагаан чулуут Алаг-Эрдэнэ сум	Цагаанцайвар, цагаан саарал гантиг	ГУУЯ, ШУТЗ 1992	-	2300	-	-

Дээрх орд газрын судлагдсан байдлаас үзэхэд Хөвсгөл аймагт барилгын төрөл бүрийн төмөрбетон эдлэхүүн, зам талбайн өнгөт, хээтэй хавтан хашлага, тоосгоны үйлдвэрээс гадна шохой, шохойн түүхий эд бүхий сликат хөнгөн бетон, Хүрмэн бетон ханын төрөл бүрийн гулдмай, байгалийн өнгөт чулуу боловсруулах үйлдвэрлэл тухайлбал цагаан гантиг, саарал боржин өнгөлгөөний материал үйлдвэрлэх бүрэн боломжтой.

Хүснэгт№9.6. Хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт /2014-05-01-ний байдлаар/

№	Аймаг, хот	Сум, дүүрэг	Тусгай зөвшөөрлийн дугаар	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч	Талбайн нэр	Талбайн хэмжээ (га)	ААН-ийн төрөл	Барьцаалагч	Ашигт малтмал	Олгосон огноо	Дуусах огноо
1	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	MV-000384	Могойн гол	Могойн гол	89.73	Хамтарсан ХК		Нүүрс	1995.06.28	2025.06.28
2	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	MV-001356	Хорих 443-р анги	Нүүрстэй	82.81	УУГ		Нүүрс	1998.09.25	2028.09.25
3	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	MV-001361	Мон-Ажнай	Жилчиг булаг	23.29	ХХК		Нүүрс	1998.09.29	2028.09.29
4	Хөвсгөл	Ренчинлхүмбэ	MV-005364	Эрэл	Бэлчир	35.69	ХХК		Алт	2003.01.31	2033.01.31
5	Хөвсгөл	Мөрөн	MV-009919	Эрдэс мөрөн	Сүхийн ам	25.87	ХХК		Бар/м	2005.06.03	2035.06.03
6	Хөвсгөл	Түнэл	MV-011823	Топруон хэнцэ	Бүрэнхаан-9	26.68	ХХК		Фосфорит	2001.05.03	2031.05.03
7	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	MV-011824	Топруон хэнцэ	Бүрэнхаан-хх	53.44	ХХК		Хүдэр	2001.09.24	2031.09.24
8	Хөвсгөл	Цагааннуур	MV-012229	Өргөнцагаан нуур	Тэнгэс гол	47.5	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК		Бар/м	2006.11.22	2036.11.22
9	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	MV-012909	Хөвсгөл зам	Нугын тохой	26.4	ХХК		Бар/м	2007.10.31	2037.10.31
10	Хөвсгөл	Арбулаг	MV-013218	Олонгол трейд	Хүрэмт	30.65	ХХК		Бар/м	2008.01.30	2038.01.30
11	Хөвсгөл	Түнэл	MV-013813	Олонгол трейд	Улаан хужирг	77.47	ХХК		Бар/м	2008.06.17	2038.06.17
12	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ	MV-017076	Төв азийн гантиг	Цагаан чулуут	75.89	ХХК		Бар/м	2012.07.17	2042.07.17
13	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	MV-017098	Хургатайхайрхан	Овоот	5758.7	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК		Нүүрс	2012.08.10	2042.08.10

14	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	MV-017243	Могойн гол	Могойн гол	85.21	Хамтарсан ХК		Нүүрс	2013.01.15	2043.01.15
15	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	MV-017398	Сутайхэн цо	Бүрэнхаан-8	33.98	ХХК		Фосфорит	2001.12.25	2031.12.25
16	Хөвсгөл	Мөрөн, Түнэл	MV-017517	Олонгол трейд	Хужиртын булаг	187.13	ХХК		Бар/м	2014.04.18	2044.04.18
17	Хөвсгөл	Улаан-Уул	XV-007557	Алтандорнод монгол	Үхэрт гол	10387.51	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2004.05.24	2013.05.24
18	Хөвсгөл	Улаан-Уул	XV-007558	Алтандорнод монгол	Бэлчир уул	58499.08	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2004.05.24	2013.05.24
19	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ, Ренчинлхүмбэ	XV-008628	Эхмөрөн	Дөшийн гол	170.81	ХХК			2004.10.25	2013.10.25
20	Хөвсгөл	Улаан-Уул	XV-008629	Эхмөрөн	Бэлтгэсийн гол	2039.96	ХХК			2004.10.25	2013.10.25
21	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ	XV-008630	Эхмөрөн	Өвөр мараат гол	1027.17	ХХК			2004.10.25	2013.10.25
22	Хөвсгөл	Арбулаг	XV-008822	Монголцамхаг	Замын толгой	278.56	ХХК	Анодбанк		2004.11.25	2013.11.25
23	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ, Ренчинлхүмбэ	XV-010529	Өнгөтшүр	Хатгал	2147.23	ХХК			2005.09.29	2014.09.29
24	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ	XV-011330	Топлаки	Бага тээг	2374.89	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2006.02.09	2015.02.09
25	Хөвсгөл	Цагаан-Үүр	XV-012766	Миллениумдисловери	Армаг гол	3592.07	ХХК			2007.10.04	2016.10.04
26	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-012816	Чилчиггол	Чилчигийн гол	250.14	ХХК			2007.10.15	2016.10.15

27	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	XV-013055	Блюскай майнинг	Баянзүрх	37994.6	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2007.12.19	2010.12.19
28	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-013580	Блэкрот	Төмөртийн ам	1080.16	ХХК			2008.04.21	2017.04.21
29	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	XV-013636	Хургатайхайрхан	Овоот	880.03	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2008.05.01	2017.05.01
30	Хөвсгөл	Цагаан-Үүр	XV-013715	И энд Жи Ар	Уйлган гол	27011.87	ХХК			2008.05.19	2015.05.19
31	Хөвсгөл	Түнэл	XV-013827	Юнайтедминералс	Бумбат уул	6661.92	ХХК			2005.12.20	2014.12.20
32	Хөвсгөл	Түнэл	XV-013928	Хаанталст	Улаан хужиртын бэл	136.35	ХХК			2008.07.25	2014.07.25
33	Хөвсгөл	Галт	XV-013934	Дасмондрилл	Бумбатын өндөр уул	5796.93	ХХК			2008.07.28	2014.07.28
34	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-013958	Блэкрот	Мөрөн	1628.52	ХХК			2008.07.31	2014.07.31
35	Хөвсгөл	Арбулаг	XV-014024	Эм Жи Ти Жи	Зүүн хүрэн чулуут	809.45	ХХК			2008.08.18	2014.08.18
36	Хөвсгөл	Арбулаг, Бүрэнтогтох	XV-014026	Эм Жи Ти Жи	Буянт	2478.88	ХХК			2008.08.18	2014.08.18
37	Хөвсгөл	Арбулаг	XV-014027	Эм Жи Ти Жи	Нуурын	2379.01	ХХК			2008.08.18	2014.08.18
38	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	XV-014194	Могойн гол глобал ресурс	Бүрхээр-2	2691.87	ХХК			2008.09.23	2014.09.23
39	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-014303	Мон-Ажнай	Сайр	99.43	ХХК			2008.10.17	2014.10.17

40	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ	XV-014315	И Эй Эм тэшиг	Их уул	3031.05	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2008.10.17	2014.10.17
41	Хөвсгөл	Алаг-Эрдэнэ	XV-014426	Звездаметрика	Нэргүй	4510.99	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2008.11.19	2014.11.19
42	Хөвсгөл	Цагаан-Уул, Цэцэрлэг	XV-014510	Хургатайхайрхан	Хуримт-1	21750.25	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2008.12.04	2014.12.04
43	Хөвсгөл	Цагаан-Уул	XV-014637	Хургатайхайрхан	Хуримт-1	12200.41	гадаадын 100% хөрөнгө оруулалттай ХХК			2009.03.16	2015.03.16
44	Хөвсгөл	Арбулаг	XV-014639	Мегамайнз монголия	Сонгинот	666.51	ХХК	ХААН банк		2009.03.16	2015.03.16
45	Хөвсгөл	Түнэл	XV-014972	Мон-Ажнай	Улаан толгой	423.43	ХХК			2009.07.01	2015.07.01
46	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-015006	Эй Эс Ти Эс	Хавчиг	1894.31	ХХК			2009.07.20	2015.07.20
47	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	XV-015384	Эй Эс Ти Эс	Нурамт	1715.12	ХХК			2009.12.28	2015.12.28
48	Хөвсгөл	Цагаан-Уул	XV-016751	Монгол корпораци ресурс	Цагаан уул	2360.11	ХХК			2005.11.24	2014.11.24
49	Хөвсгөл	Цэцэрлэг	XV-017003	Овоот коал майнинг	Овоот	2703.86	ХХК			2008.05.01	2017.05.01
50	Хөвсгөл	Түнэл	XV-017177	Шим-Аминаа	Чулуут	223	ХХК			2008.10.22	2016.08.03

9.1.2. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид

Хөвсгөл аймгийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй хайгуулын тусгай зөвшөөрлүүдийг авч үзвэл 2014 онд 2, 2015 онд 10, 2016 онд 4, 2017 онд 17 тусгай зөвшөөрлийн хугацаа дуусахаар байна. Энэ оны 7-р сарын 1-нд батлагдсан Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацааг дахин 3 жилээр сунгагдах боломжтой. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг 2010 оны 6-р сараас хойш олгоогүй тул хайгуулын тусгай зөвшөөрлөөс ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлд шилжих боломж 4 жил бүрдэхгүй байхаар байна. Дээрх тусгай зөвшөөрлүүдээс 3 тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ашиглалтын өмнөх гэрээ байгуулсан тул шууд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авна. Мөн хайгуулын ажлын үр дүнгээс хамаарч 4-5 хайгуулын тусгай зөвшөөрөл ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл болох боломжтой байна.

Хүснэгт №9.7. Хөвсгөл аймгийн хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн судалгаа

№	Сум	Тусгай зөвшөөрөл	Аж ахуйн нэгжээр	Эзлэх талбайн хэмжээ (га)
1	Алаг-эрдэнэ	5	4	13262,14
2	Арбулаг	5	3	6612,41
3	Бүрэнтогтох	6	4	6667,68
4	Галт	1	1	5796,93
5	Түнэл	4	4	7444,7
6	Улаан-уул	3	2	70926,55
7	Цагаан-уул	3	2	36310,77
8	Цагаан-үүр	2	2	30603,94
9	Цэцэрлэг	3	3	6275,76

Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд Ашигт малтмалын газрын Геологийн албанд хянагдсан тайлангийн хэмжээнд 956.502.384.20 төгрөгийн хайгуулын зардал гарсан байна. /Жич: 2014.05.01-ний байдлаар/

9.2. Уул уурхайн газрын ашиглалтын хэтийн төлөвлөгөө**9.2.1. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид**

Хөвсгөл аймгийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй хайгуулын тусгай зөвшөөрлүүдийг авч үзвэл 2014, 2015, 2016, 2017 онд 33 тусгай зөвшөөрлийн хугацаа дуусахаар байна. Энэ оны 7-р сарын 1-нд батлагдсан Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацаа дахин 3 жилээр сунгагдах боломжтой. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг 2010 оны 6-р сараас хойш олгоогүй тул хайгуулын тусгай зөвшөөрлөөс ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлд шилжих боломж 4 жил бүрдэхгүй байхаар байна. Дээрх тусгай зөвшөөрлүүдээс 2 тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ашиглалтын өмнөх гэрээ байгуулсан тул шууд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авна. Мөн хайгуулын ажлын үр дүнгээс хамаарч 6-7 хайгуулын тусгай зөвшөөрөл ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл болох боломжтой байна. Үүнийг хүснэгтээр харуулбал:

Хүснэгт №9.8. Цаашид ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл болох боломжтой тусгай зөвшөөрлийн судалгаа

Үзүүлэлт	2015-2016	2017-2018	2019-2020	2020-2024
Хайгуулын тусгай зөвшөөрлөөс ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл болох боломжтой тусгай зөвшөөрлийн тоо	2	2	3	-

Цахилгаан хангамж. Эгийн гол дээр 220 МВт хүчин чадалтай усан цахилгаан станц барьж 220 кВ-ын шугамаар төвийн эрчим хүчний системд холбох, Завхан, Говь-Алтай аймгийн төвийн эрчим хүчний хангамжийг найдваржуулж төвлөрсөн эрчим хүчээр хангахын тулд Дэлгэр мөрөн дээр Чаргайтын усан цахилгаан станц, Могойн голын нүүрсний уурхайг түшиглүүлэн цахилгаан станц барьж Улиастай хүртэл 110 кВ-ын шугам барихаар төлөвлөж байна.

Төмөр зам. Хөвсгөл аймагт хамгийн ойр орших төмөр замын сүлжээ нь Эрдэнэт хот юм. Эрдэнэт хотоос Хөвсгөл аймаг хүртэл төмөр зам тавих зураг төсөл, маршрутыг хуучин төвлөрсөн төлөвлөгөөт нийгмийн үед хийж байсан. Бүрэнхааны фосфоритын ордыг ашиглах тохиолдолд Эрдэнэт-Мөрөнгийн төмөр зам тавигдах юм.

9.2.2 Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордын ашиглалтын төлөвлөлт

2014 оны 1 дүгээр сарын 9-ний өдөр батлагдсан Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу тухайн аймагт оршиж буй орд илэрцийн хайх, ашиглах тусгай зөвшөөрлийг аймгийн Засаг дарга олгож, хэрэгжилтэнд нь хяналт тавьж байхаар хуульчлагдсан юм. Зам болон барилгын салбар эрчимжтэй хөгжиж буй энэ үед Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд аж ахуйн эргэлтэнд оруулах боломжтой Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын 43 ордуудыг хүснэгтээр орууллаа.

Хүснэгт №9.9 Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордууд

Барилгын элс					
1	Сортын орд	49°38'29" 99°45'00"	Мөрөн хотын төвөөс Б 27км	Орд нь шаварлаг, тоосорхог, лагархаг бодисын хэмжээ 0.04-6.11% буюу дундаж нь 1.53% байгаа нь стандартын шаардлагыг хангаж байна. Төв хэсэгтээ 10м хүртэл зузаантай, зах руугаа бүрэн алга болсон	C1=49.5 C2=9.6 (мян.м3) Ил аргаар олборлож болно.
2	Эрхэлийн орд	49°40'00" 99°42'00"	Бүрэнтогтох сумын төвөөс ЗХ 10 км	Орд нь том ба дунд ширхэгтэй элс голлон тархсан ба зузаан нь дунджаар 2м. Элсний дээд хэсэг нь хөрс ургамлын үе болон цагаан саарал өнгийн шавранцараар хучигдсан, доод хэсэг нь бараан саарал өнгийн шавраар дэвсгэгдсэн байна.	C1=2196.6 (мян.м3) Ил аргаар олборлож болно.
3	Нарст булагийн	50°32'10" 101°38'32"	Үүр, Аригийн голуудын үүлзвараас	5 км урт, 4 км өргөнтэй салхины гаралтай элсний давхарга тогтоогдсон	P2- 60мян.куб.м
Барилгын чулуу					
4	Хүрэмтийн орд	50°08'50" 99°19'25"	Ар булаг сумын төвөөс БХ 30км	Хэвтэш нь БХ бараг өргөргийн дагуу чиглэлтэй, 0.8км урт, 60-230м өргөнтэй, 1.8-21.8м зузаан. Хэвтэшийн дотоод бүтэц нь бараг нэг төрлийн. Шаарганы хэмхдэс 2x3-20x30см хэмжээтэй. Шаарганы гадаргуу хэсэг нь өгөршсөн.	V=299.3 C1=329.9 C2=769.62 (сая.м.3) Ил аргаар олборлож болно.
5	Хар чулуутын орд	50°29'40" 100°04'20"	Хатгал хотын төвөөс БХ 10-12км	Цахиурлаг, битумжсан шохойнчулуулгийг хучсан хучаас хурдасны зузаан дундажаар 0,3м. Шохойнчулуу нь бат бэх, цул структуртай. Дээд хэсэг олон тооны ан цав хагаралд автсан.	C1=593.2 сая.т

6	Их дөшийн орд	49°27'00" 97°40'00"	Цэцэрлэг сумын төвөөс 3У 7км	Орд нь Их дөш 1,2 хэсэгтэй их дөш 1 хэвтэш нь өргөргийн дагуу суналтай, 0.7км урт. 190м өргөн, 19.05м зузаан, Их дөш II-н хэвтэш нь өргөргийн дагуу суналтай. 480м урт, 190м өргөн, 19.05м зузаан. 50-100 маркийн хөнгөн бетоны дүүргэгч болно.	A+B=223.5 C1=504.6 C2=887 мян.м.3 1986 оноос ашиглаж
7	Бодь толгойн орд	49°30'00" 98°36'00"	Цагаан-Уул сумын төвөөс БУ 18км	Ордыг үүсгэгч хүрмэн чулуу нь дунд-дээд дөрөвдөгчийн үед бялхаж гарсан бөгөөд бялхалтын 2 урсгал ажиглагдана. Эхний бялхалт нь 105-115м зузаантай. Ордын шлакийн зузаалаг нь 15-20м зузаантай 0.28км2 талбайд тархсан.	C2=5663250м3
8	Мөрөнгийн орд	49°30'00" 100°10'00"	Мөрөн хотоос 3Х 5-6 КМ	Орд нь 2 участкаас бүрдэнэ. 1-р участкай биет нь тах хэлбэрийн, уртрагийн дагуу суналтай. 380м урт, 200-270м өргөн 3.4-7.6м зузаан. 2-р участкай биет нь зууван хэлбэрийн, БХ-оос 3У сунасан, 160м урт, 80-90м өргөн, 2-8м зузаан. "200" "300" маркийн бетон үйлдвэрлэхэд тохирно.	A+B=250.87 C1=151.42 C2=112.7(мян.м3) Уул техникийн нөхцөл тохиромжтой.
9	Эрхэлийн орд	49°40'00" 99°42'00"	Мөрөн хотоос БХ 32 км	Боржин нь саарал, ягаан саарал өнгөтэй, дунд зэргийн мөхлөгтэй, нягт, хатуу, гадаргуу нь өгөршсөн, ан цавархаг.	C1=1485.9 C2=1691.6 (мян.м3) Ил аргаар
10	Ширэвгэрийн орд	49°56'00" 99°50'00"	Мөрөн хотоос БХ 35 км	Орд нь 3У 1200м сунасан. 600 м өргөнтэй Бетоны туршилтаар ордын боржингийн дайргаар 200-300 түүнээс дээш маркийн бетон үйлдвэрлэж болно.	A+B+C 1=13157.3 C2=13071.7(мян.м3) Ил аргаар ашиглах
11	Шохой цахирын орд	50°14'00" 100°20'00"	Алаг-Эрдэнэ сумын төвөөс 3Х 25км	Хэвтэш нь БХ суналтай, 800-840м урт. 75-80м өргөн, 77-96.8м зузаан. Гантиг, гантигжсан шохойн чулуу нь ГОСТ-5331-63, УСТ=963-69 шаардлагыг хангаж барилгын шохойд тохирно. Технологын туршилт хийгдээгүй.	C2=4445.4 мян.т Ил уурхайгаар олборлож болно.
Элс хайрга					
12	Айзамын орд	50°16'30" 100°07'00"	Хатгал хотоос У 20км	Дээд дөрөвдөгчийн настай хөрс-ургамлын үе, элс-дайрганы хурдас тархсан. Давхрага маягийн хэвтэшийн ашигтай зузаан бүх чиглэлдээ тогтвортой. Хайгуулын талбай 6.4км2	A+B=508 C1=367.4 (мян.т)
13	Бүрэнгийн орд	49°39'40" 100°06'00"	Мөрөн хотоос БХ 4-5 км	2.3м зузаантай элс хайрганы хэвтэш тогтоогдсон. Туршилтаар элс нь өрлөг, заслын зуурмаг болон хүнд бетоны бэлдмэлд, хайрга нь хүнд бетоны дүүргэгчид тохирно.	A+B=719.1 C1=716.4 (мян.м3) Ил аргаар олборлох, нөөц өсгөх
14	Нугын тохойн орд	49°38'00" 100°01'04"	Мөрөн хотоос БХ 11-12км	Биет нь давхарга хэлбэртэй, хайгуул хийсэн ордын талбай 0.8х0.8км. "300" маркийн бетон гарган авахад тохирно.	
15	Нэргүй илрэл	49°38'00" 99°58'00"	Мөрөн хотоос Б 15 км	Элс хайрганы 2.5м өргөнтэй давхарга	Элс=0.3-0.5. элс-хайрга=2.5сая. м3

Өнгөлгөөний чулуу					
16	Цагаанчулуутын орд	50°21'00" 99°45'45"	Алаг-Эрдэнэ сумын төвөөс БХ 45км	Агуулагч чулуулаг нь доод девоны настай боржин.Гантиг, гантигжсан шохойч луу нь Хоридол уулын дэд давхаргад багтдаг.Гантигийн биет нь 1200м урттай, 320м өргөнтэй. Орд нь нөөц ба чанараараа өнгөлгөөний гантигийн үйлдвэрлэлд тохирсон түүхий эд юм.	A+B=3245.4 C1=17138.2 C2= 4971 (мян.м3) Ашиглаж байгаа
17	Эрхэлийн илрэл	49°55'00" 99°15'00"	Арбулаг сумын төвөөс БХ 15км	Магмын чулуулаг нь нэг вул каноплутон эвшлийн дунд ширхэгтэй улаавтар ягаан өнгийн лейкократ сиенит, хүрэн бор өнгийн трахиандезитын туфолав, ногоон өнгийн хүчиллэг туфолаваас бүрдэнэ.	
18	Дархинтын овоо	50°30'57" 101°17'40"	Дархинт бригадаас зүүн тийш 2.7 км-т	200м урт, 200м өргөнтэй кварц-диоритын биет	
19	Яргайт уул	50°30'58" 100°38'45"	Их яргайт уулаас БХ 1.4 км-т	2км урт. 2 км өргөнтэй боржингийн биет	P2-80 мян.куб.м
20	Бэлчир уул	50°51'30" 98°35'00"	Хөгийн голын сав Буурал голын эхэнд Бэлчир уулын ар биед	2000м урт. 1000м өргөнтэй массив тогтоогдсон. Уг массив нь харьцангуйгаар ан цавшилт багатай, өгөршилд бага өртсөн, стрүктүүрийн бүтэцэд саарал болорын мөхлөгүүд нь гинжилсэн холбоо үүсгэн хээрийн жоншны мөхлөгүүдтэй барьцалдсан өвөрмөц төрхийн бүтэц текстүүртэй нь тогтоогдсон.	
Шохойн чулуу					
21	Мөрөнгийн орд	49°40'05" 100°08'05"	Мөрөн хотоос БХ 8 км	БХ суналтай. ЗХ 64-74° уналтай, моноклинат атираа үүсгэсэн, 100м урт, 60м өргөн, 19м зузаан биет. Шохойчулуу нь гантигжсан, доломитжсон, цахиржсан.	A+B=108 C1=9 (мян.т) 1960 оноос ашиглаж эхэлсэн.
22	Хар чулуутын орд	50°30'00" 100°04'00"	Хатгал сумын төвөөс БХ 10-12км	Шохойчулууны ЗХ суналтай, 45°-ын уналтай. 350м урттай, 60м өргөнтэй, 10м өргөнтэй давхарга илрүүлэгдсэн. Шохойнчулуу нь цахиуржиж, битумжсан, гадаргуугийн хэсэгтээ их ан цавжсан байна. 0.05-1 м зузаан делювийн хурдсаар хучигджээ.	C 1 = 593.2 мян.м3 Ил аргаар олборлох боломж той.
23	Цагаан хад уулын илрэл	50°16'30" 98°38'10"	Баянзүрх сум	Шохойнчулууны 1200м урт. 1000м өргөн, 20м зузаан давхарга	624000 т
24	Байшинг уулын илрэл	50°14'30" 98°42'50"	Баянзүрх сум	Шохойнчулууны 5500м урт. 1500м өргөн, 20м зузаан давхарга	4.29сая.т
25	Зүүн харганы	50°26'00" 100°15'00"	Мөрөн хотоос Х 90-95 км	Шохойн чулууны 60-70м урт биет	
26	Бүрэнхааны илрэл	49°47'00" 99°59'00"	Мөрөн хотын төвөөс БХ 27км	Шохойн чулуу, доломитын 100-120м өргөнтэй, 2600-2800 м урттай багц үе.	Шохойн чулуу C2= 85.4 Жигд шохой чулуу C2=27.24
27	Цахир Хясаа уулын илрэл	51°03'10" 101°34'08"		Илрэлийн хэмжээнд доод рифейн настай Зуны голын дээд дэд свитийн гантиг, гантигжсан шохойн чулуу голлох бөгөөд тэдгээр нь доод палеозойн боржингуудаар үзсэгдсэн.	Таамаг нөөц : 2080000т

28	Наян-Овоо уулын илрэл	48°33'00" 99°06'20"	Их Жаргалант сумын төвөөс БУ 18 км	Цагаан, саарал өнгийн гантигжсан доломитын харагдах зузаан 200м, урт 2000м.	Орон нутгийн хэрэгцээнд ашиглаж болно
29	Илрэл-159	50°20'55" 101°51'20"	Балуу уулаас ЗУ 1.5 км-т	2000м, 200-400м өргөнтэй шохойн чулууны үе тогтоогдсон	P2-30000 мян.куб.м
30	Нарийны ам	48°54'18" 99°36'10"	Шинэ-идэр сумаас ЗУ 7 км-т	250-450м урт 100м зузаантай шохойн чулууны 2 үе тогтоогдсон. Хяналтын коэфф-3.45, цахиурын модуль-33.1, шаварлаг модуль-1.0	P-3.0 сая тн
31	Цуурагт уул	48°47'30" 99°32'00"	Агьтийн голын баруун эрэг, Цуургат уулын ЗХ бэлд	500.700м урт 100,400м зузаантай шохойн чулууны 2 үе тогтоогдсон. Хяналтын коэфф-36.4, цахиурын модуль-2.83, шаварлаг модуль-11.0	
32	Хойд буурал. морьт уул	49°48'30" 99°38'00"	Сертийн доод булагийн хойд талд, Хойд буурал морьт	шохойн чулуу нь синклиналь атираа үүсгэх ба атирааны баруун, зүүн жигүүр дээр уналын өнцөг нь 50л-70л.	P=19500мян. т
33	Цагаан уул	48°37'35" 99°13'45"	Идэрийн голын хойно оршино.	Илрэлийн өмнөт хэсэгт орших гантигжсан шохойн чулуу нь дотроо 4-5,0 м зузаан хөхөвтөр саарал доломитын үе агуулдаг.	P-40560тн
34	Могойн хяр	48°39'30" 99°08'10"	Могойн хяр уулын з.х бэлд.	шохойн чулуу нь з.у 60-70 [^] -н уналтай, моноклиналь байрлалтай.	P-47125тн
<i>Шаазангийн шавар</i>					
35	Бургалтайн голын	49°34'10" 101°36'30"	Хойд ба урьд Бургалтайн	90м урт, 40-60м өргөн, 1-2 м зузаантай шаврын үе	P2-5.4 мян. куб.м
<i>Тоосгоны шавар</i>					
36	Мөрөнгийн орд	49°44'00" 100°00'00"	Мөрөн хотоос БХ 15км	Ордын ашигтай зузаалаг болох алевро-элсэнчулууны үе агуулсан алевролитозанарын багцын зузаан 180-190м. Алевролит нь "75" маркийн тоосго бэлтгэхэд тохирно.	C2 2.97 сая.т
37	Мөрөн I орд	49°37'02" 100°15'08"	Мөрөн хотоос ЗУ 14 км	Ашигтай зузаалаг нь улаан-хүрэн өнгийн шавранцар, шавранцарын талбай 32 га. Шавранцар нь мезозойп настай алевролиттой гарал үүслээрээ холбоотой. Шавар нь ГОСТ 530-71 шаардлагыг хангаж "150" ба "75"	Л+ВК.Т 1 179 мянл
38	Дулаан-Арын орд	49°37'30" 100°12'30"	Мөрөн хотоос 3 1.8км	БХ суналтай. 1000м урт, 500м өргөн, 10.9 м зузаан давхарга хэлбэрийн шаврын зузаалаг. ГОСТ-9195-75-н шаардлагыг хангаж бага маркийн тоосго үйлдвэрлэхэд тохирно.	C2=5995 мян.т
39	Тээлийн илрэл	49°32'00" 102°22'00"	Тариалан сумын төвөөс ЗУ 27км	Шаварлаг элсний үе, мэшил агуулсан шавар, шавранцар тархсан.Элсний үеийн зузаан 0.2-1.2м. ГОСТу-9169-75 шаардлагыг хангадаг.	C2=5363.6мян .м3

40	Баянгийн баруун давааны	50°31'40" 101°26'40"	Улаан эргийн фермээс баруун тийш 2.1 км-т	500м урт. 60м өргөн: 1.4м зузаантай шаврын үе	P2-42 мян.куб.м
<i>Рашаан ус</i>					
41	Түлэгт таг	52°01'50" 98°51'49"	Рэнчинлхүмбэ сумаас 125км-т, Түлэгт таг голын баруун эхэнд	Дархад группын хүчиллэг эффүүз дотроос 2,2л/сек ундаргатай, 0,7м/сек хурдтайгаар ундарна. Уг рашааныг нутгийн ардууд элэг, цөсний өвчин ангаах зорилгоор хэрэглэдэг боловч газар нутгийн хувьд алслагдмал, зам харилцаа байхгүй, бартаатай	Усны ерөнхий хатуулаг нь хатуу устай /19,7мг/экв/, эрдэсжилт 1398,5мг/л, исэлдэх чанар-12,8мг/л байгаа нь бохирдолтын хэмжээ бага
42	Бэлдэг	51°48'12" 98°34'30"	Их бэлдэг голын хойно Монгол-Тувагийн хил дээр.	Хөвсгөл групп Дооднуур формацийн шохойжин дотроос ундарна. Уг рашааныг нутгийн ардууд 5 цулыг ангаах зорилгоор хэрэглэдэг боловч газар нутгийн хувьд алслагдмал, зам харилцаа байхгүй, бартаатай	Өнгөгүй, тунгалаг, амт үнэргүй, тундасгүй, зөөлөн шинж
43	Шаглаг	51°22'48" 98°00'20"	Бусын голын зүүн талд, Улаан уул сумаас БХ 115км-т	Мөрөн группын цайвар саарал, саарал өнгийн шохойжин дотроос ундарна. Уг рашааныг нутгийн ардууд үе мөчылг ангаах зорилгоор хэрэглэдэг боловч газар нутгийн хувьд алслагдмал, зам харилцаа байхгүй, бартаатай	Өнгөгүй, тунгалаг, амт, үнэргүй, тундасгүй, зөөлөн шинж чанартай. Рашаан нь оргилж гарах төрлийн +30°C+35°C температуртай.

АРАВДУГААР БҮЛЭГ. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА

10.1. ХАА-н газар ашиглалт, ХАА-н үйлдвэрлэлийн хөгжил

10.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалт

Аймгийн хүн ам 2020 онд 137368, 2025 онд 149271, 2030 онд 187027 хүрэхээр байгаа бөгөөд МАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний хэрэгцээг нийт үйлдвэрлэх боломжтой бүтээгдэхүүний 40-50%-р аймгийн дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангах боломжтой тул бэлчээрийн даац, багтаамжид тулгуурласан төлөвлөлтийг хийх боломжийг олгож байна. Хөвсгөл аймгийн хувьд Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Улаан-Уул, Цэцэрлэг сумаас бусад сумдууд бэлчээрийн даац хэтэрсэн байдалтай байгаа бөгөөд Мөрөн, Төмөрбулаг, Тосонцэнгэл, Галт, Рашаант, Тариалан, Түнэл, Их-Уул, Жаргалант сумууд бэлчээрийн даац ашиглалт 200-с дээш хувь болсон байна. Уг төлөвлөлтөд сүргийн бүтэцийг зохистой болгож, таваарлаг чанарыг дээшлүүлж, нийт мал сүргийн 20-30% нь жил бүр зах зээлд нийлүүлэгдэж эдийн засгийн эргэлтэд орж хуримтлал, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийг бүрдүүлж байхаар тооцоолж малын тоог тогтвортой хэмжээнд барих замаар бэлчээрийн даацад малын тоо, толгойг тохируулах бодлого баримталсан болно.

Мөн бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр ашиглалт багатай бэлчээр нутагт усан хангамжийг нэмэгдүүлэх, зам даваа засах замаар бүрэн ашиглах, доройтож талхлагдсан бэлчээрийг тодорхой хугацаанд ашиглалтаас чөлөөлж байгалийн аясаар нөхөн сэргэх боломжийг бүрдүүлэх зэрэг арга хэмжээг төлөвлөв.

Хөвсгөл аймгийн хувьд 12922727,65га талхлагдсан бэлчээрийн талбай байна гэсэн судалгааг байгаа бөгөөд ойрын хугацаанд (2020он хүртэл) талхлагдсан бэлчээрийн ачаалалыг сааруулах зорилгоор доройтлын байдал, ургамалжилтын төрлийг харгалзан тухайн газрын онцлогт тулгуурлан өнжөөх, сэлгэх болон бусад тохирсон арга хэмжээнүүдийг төлөвлөж зөвлөмжийг боловсруулав.

Ашиглалт багатай /Хөвсгөл аймгийн хувьд усжуулагдаагүй шалтгаанаар ашиглалтгүй бэлчээр зонхилж байна/ бэлчээр нутгийн ашиглалтыг сайжруулж талхлагдсан доройтсон бэлчээр нутагт менежмент хийх боломжыг олгох чиглэлээр усгүйгээс ашиглалт багатай байгаа 287,4мян.га **бэлчээрийг усжуулснаар** 195,9 мянган хонь толгой малын бэлчээрийг эргэлтэд оруулж, тэр хэмжээний бэлчээрийн газрыг сэлгээнд оруулах боломж нээгдэнэ. Эхний ээлжинд нийт **71 худаг** нэн тэргүүнд шаардлагатай ба төлөвлөлтийн дараагийн үе шатуудад нийт 253 худаг гаргахаар төлөвлөв.

10.1.2. Хадлангийн талбайн ашиглалт хамгаалалт, тэжээл үйлдвэрлэл

Хөвсгөл аймаг 48.2 мян га хадлангийн газартай, жилд 200 мян тонн байгалийн хадлангийн өвс бэлтгэж байгаа бөгөөд төлөвлөгөө хэрэгжих хугацаанд өвс 201,5мян.тн, багсармал тэжээл 45,9мян.тн тус тус шаардлагатай болно. Тус аймгийн хувьд байгалийн хадлангаас бэлтгэж буй өвс хэрэгцээгээ бүрэн хангаж байна. Харин хэрэгцээтэй байгаа 46-50мян.тн тэжээл үйлдвэрлэхийн тулд тэжээлийн үр тарианы үйлдвэрлэлийг одоогийнхоос 40-50 дахин нэмэгдүүлэх шаардлага тулгарч байна. Үүний тулд сумдуудад

жилд 150-200тн тэжээл үйлдвэрлэх жижиг цех байгуулах, тариалан суманд 10мян.тн тэжээл үйлдвэрлэх хүчин чадалтай тэжээлийн үйлдвэр байгуулах шаардлагатай. Тэжээлийн үйлдвэр, цехийг шаардлагатай үр тариагаар хангахын тулд тэжээлийн ургамалын тариалах талбайг өргөтгөх, га-ийн ургацыг нэмэгдүүлэх шаардлага байна.

байгалийн хадлан бэлтгэх талбайг хамгаалах, нэмэгдүүлэх шаардлага байгаа бөгөөд Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд хадланд хамгийн тохиромжтой нугын бэлчээр 293,3мян.га байгаа боловч жилийн 4-н улиралд байнга ашиглагдан талхлагддаг учир га-н ургац нь дунджаар 0,5га/цн хүртэл буурч ядуурч байна. Мөн Хээрийн судалгааны үед 14 байршилыг хадлангийн бүс нутаг болгох санал өгсөн бөгөөд тохиромжтой байдлын үнэлгээгээр бүгд тохиромжтой нь тогтоогдсон ба ургацын хувьд зарим газрууд шаардлага хангахгүй байна иймд Цаашид байгалийн нөөцийг зөв зохистой ашиглахын тулд нугын бэлчээрийг сайжруулах, хамгаалах шаардлагатай байна. Үүний тулд нугын бэлчээрийг хадлангийн зориулалтаар эзэмшүүлэх, хашиж хамгаалах зэрэг сайжруулах арга хэмжээг дэмжих хэрэгтэй. Хөвсгөл аймгийн хувьд нугын хадланг сайжруулснаар 1га-с авах ургацын хэмжээг 40-50цн хүргэх боломж байна.

10.1.3. Тариаланд тохиромжтой газрын ашиглалт, хамгаалалт, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хөгжил

Хөвсгөл аймгийн хувьд 2013 оны статистикийн газрын мэдээгээр 2013 онд 2,747.70тн төмс, 24,379.90тн үр тариа, 1,229.80тн хүнсний ногоо хураан авсан ба энэ нь одоогийн аймгийн нийт хүн амын хэгцээг үр тарианаас бусад төрөлд бүрэн хангах хэмжээнд хүрэхгүй байгаа ба үр тариа 145.9%, Төмс 39.1%, Хүнсний ногоо 12.3%-г хангаж байна

Ерөнхий төлөвлөгөө хэрэгжих хугцаанд хүн амын өсөлтөөс үүсэх нэмэгдэх хэрэгцээг одоогийн үйлдвэрлэлтэй харьцуулахад 2030 он гэхэд үр тарианы 107,1%, Төмсний 28,8%, хүнсний ногооны 9%-г дөнгөж хангахаар байгаа тул газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэх, бүтээгдэхүүний хэмжээг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна. Одоо ашиглагдаж буй газар тариалангийн эргэлтийн талбай 33266,6га бөгөөд 2030 он гэхэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай эргэлтийн 85906,58га талбай шаардагдаж байна. Энэ нь зөвхөн аймгийн хүн амыг бүтээгдэхүүнээр хангахад хэрэгцээт талбай юм. Атаршсан болон өнжөөсөн тариалангийн талбайг эргэлтэд оруулахад 10685,9га-р нэмэгдүүлэх боломж байгаа бөгөөд бас орон нутгаас гарсан санал, одоо байгаа тариалангийн талбайн хэмжээ нь газар тариалангийн эргэлтийн талбайг 4251,2га-р тэлэх боломжтой байна. Мөн усалгаатай газар тариаланг дэмжин хөгжүүлснээр 1 га-аас авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлж шаардлагатай эргэлтийн талбайн хэмжээг бууруулах боломж байна.

10.1.4. Эрчимжсэн аж ахуй

Бэлчээрийн мал аж ахуйн нь зах зээлийн хөгжлийн дагаад 2030 он гэхэд нутгийн омгийн төрөлжсөн фермийн аж ахуйн хэлбэрт шилжих бөгөөд Алаг-Эрдэнэ, Бүрэнтогтох,

Рашаант, Түнэл, Тариалан, Тосонцэнгэл, Цэцэрлэг, Эрдэнэбулган, Чандмань-Өндөр, Мөрөн эрчимжсэн мах сүүний чиглэлийн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх, Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Баянзүрх, Цагааннуур сумдуудад нутгийн шилмэл омгийн Хогоргогын монгол, сарлаг, дархад омгийн ууцан сүүлт хонины аж ахуйг уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйгаар төрөлжүүлэн хөгжүүлэх.

Алаг-Эрдэнэ, Чандмань, Цагаан-Үүр нутгийн омгийн монгол үхрийн аж ахуйг зонхилж хөгжүүлэхээр төлөвлөлөө.

Сум, багийн төвд тэжээл борлуулах цэгүүдийг байгуулж, өрхийн аж ахуйг түшиглэн саалийн үнээ, гахай, шувууны жижиг аж ахуйг хөгжүүлэх, үүний тулд иргэдэд газар эзэмшүүлэх, тэжээлийн ургамал тариалахад төрийн дэмжлэг үзүүлэх бодлого баримтлахыг зөвлөж байна. Эрчимжсэн АА-г хөгжүүлэхэд үйлдвэрийн багсармал тэжээлийн хэрэгцээг хангахад ихээхэн анхаарах шаардлагатай байна.

10.1.5. Отрын бүс нутаг, ашиглалт хамгаалалтын төлөвлөлт

1974-1975 онд Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-уул, Бүрэнтогтох сумын нутагт Завхан аймгаас 40.0 мян мал отроор өвөлжиж байжээ (С. Жигжидсүрэн. 1982 он). Аймаг дундын оторын 7.6 мян га бэлчээр Төмөрбулаг суманд байгуулагдсан, Цэцэрлэг сумын нутагт аймаг дундын оторын бүс 87.0 мян га бэлчээр нэмэгдэнэ. Хөвсгөл аймаг оторын бүс нутгийг өргөтгөхөд их анхаарч байна. Хээрийн судалгааны үед сумдаас өгсөн саналын дагуу 15-н байршилд отрын бүс нутаг гаргахаар төлөвлөсөн ба үүнээс 2 байршил нь аймаг дундын отрын бүс, бусад нь сумын отрын нөөц нутаг байна. Цагаан-үүр суманд нутаг 11,12, 13,14-р талбарт зам засч, 269.1 мян га бэлчээрийг зун-өвлийн улиралд отор отороор ашиглана. Сумын дотор оторын хэд хэдэн бүс нутаг бий болгоно. Үүнд: Арбулаг сум 3,4-р талбарт 45 мян га, Бүрэнтогтох сум 5,6-р талбарт 17.1 мян га, Тосонцэнгэл 10-р талбарт гүн өрмийн худаг гаргаж 1.0 мян га, Цагаан-Уул сум 1,2-р талбарт 17.2 мян га бэлчээрийг өвлийн оторт ашиглахаар төлөвлөж байна. Отрын бүс нутагт аймаг, сумын төсвийн хөрөнгөөр малын хашаа саравч барих, худаг ус гаргах, өвс тэжээл бэлтгэх, сум дундын нутагт бусад сумдаас нүүж ирэх малчдын замыг тосгуулан дамжин өнгөрөх цэг байгуулж тохижуулах, ойролцоох нутгийн иргэдэд тулгуурлан хүн малын эмч, худалдаа, үйлчилгээний газар ажиллуулах арга хэмжээ авах нь зүйтэй.

Отрын бүс нутгийн бэлчээрийн ургац тачир, сийрэг байдлыг харгалзан отрын бүс нутагт даацаас хэтэрсэн мал оруулах, ган, зуд тохиогоогүй үед мал оруулахаас аль болохоор татгалзаж байхыг санал болголоо.

10.2. Хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалт, хамгаалалт, суурьшлын хөгжлийн төлөвлөлт,

Газар зохион байгуулалтын 2014-2030 оны ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын хүрээнд хот байгуулалтад тавигдах ерөнхий шаардлага, төлөвлөлтийн норм ба дүрмийн дагуу тухайн хот сум суурины төвийн барилга байгууламж, нутаг дэвсгэрийн бүсүүдэд шаардагдах газрын хэмжээг тооцоолж гаргалаа.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөний тооцооны үндэс болох хүн амын хэтийн тоог 2014-2020, 2021-2025, 2026-2030 оноор тооцоолж хүн амын тоотой уялдуулан орон сууц, цэцэрлэг сургууль эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжуудын хүчин чадал, шаардагдах эдэлбэр газрын хэмжээг тодорхойлж хот байгуулалтын үнэлгээг хийв тус үнэлгээгээр Арбулаг, Бүрэнтогтох, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган сумдууд байгалын нөхцлийн үнэлгээгээр тохиромжтой бусад сумдууд аль нэг үзүүлэлтээрээ хязгаарлагдмал тохиромжтой ангилалд орж байна.

Мөрөн, Хатгал, Ханх, Алаг-Эрдэнэ, Арбулаг, Баянзүрх, Галт, Ренчинлхүмбэ, Цагааннуур, Цагаан-Уул, Цэцэрлэг, Шинэ-Идэр сумд 2000м хүртэл өндөрт байрладаг нь хязгаарлагдмал тохиромжтой. Иймд барилга дулаан хадгалалтад тохирсон хийц сонгох шаардлагатай. Ханх, Алаг-Эрдэнэ, Жаргалант, Түнэл, Цагаан-Уул сумдад цэвдэг хөрс алаг цоог тархсан учир хязгаарлагдмал тохиромжтой. Хатгал, Баянзүрх, Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Цагааннуур, Цагаан-Үүр, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр сумдад үргэлжлэн тархсан цэвдэг хөрстэй учир тохиромжгүй нөхцөлтэй. Цэвдэг хөрстэй газарт барилга байгууламж барихад барилгын суурь, төрөл хийцийг оновчтой сонгож, нөлөөллийг харгалзсан арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай. Сул овойлттой хөрс бүхий Мөрөн, Хатгал, Ханх, Могойн гол, Арбулаг, Бүрэнтогтох, Жаргалант, Цэцэрлэг, Чандмань-Өндөр, Эрдэнэбулган сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлтэй бөгөөд овойлт суулттай хөрстэй газарт барилга байгууламж барихад түүнд тохирсон барилгын хийц, төрлийг сонгож, хүчний нөлөөллийн эсрэг арга хэмжээг төлөвлөх шаардлагатай. 7-8 баллын мужлалд оршдог Мөрөн, Алаг-Эрдэнэ, Арбулаг, Баянзүрх, Бүрэнтогтох, Галт, Их-Уул, Жаргалант, Рашаант, Ренчинлхүмбэ, Тариалан, Тосонцэнгэл, Төмөрбулаг, Түнэл, Улаан-Уул, Цагааннуур, Чандмань-Өндөр, Шинэ-Идэр, Эрдэнэбулган сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлтэй. Хатгал, Ханх, Могойн гол, Цагаан-Уул, Цагаан-Үүр, Цэцэрлэг сумд 9 баллын мужлалд байрладаг учир тохиромжгүй нөхцөлтэй тул 9-10-аас дээш баллтай газарт барилга байгууламж барихад газар хөдлөлийн хүчний эсрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай. Ундны усны хангамжийн үзүүлэлтээр Хатгал, Могойн гол, Баянзүрх, Цагааннуур сумд дунд зэрэг гэсэн судалгаатай байна. Бусад бүх сум сууринд ундны усны хангамж сайн.

Хот суурин газрын ашиглалтын тохиромжтой бүсчлэлийг тогтоон, газрын нөөцийг тогтоосон бөгөөд 23-н сум, 1 тосгоны хот суурин газраас 20-н сум **суурин газрынхаа тэг гортигийг тэлэх** шаардлагатай байна. хот байгуулалтын нормоор тооцоолсон шаардлагатай газрын хэмжээг тогтоосон газар ашиглалтын бүсчлэлээр тогтоосон газрын нөөц үзэхэд бүрэн хангаж байна. тогтоогдсон нөөц газруудыг ашиглахдаа хот байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэн газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлнэ. Хөвсгөл аймгийн сумдын төвийн нийт талбай 27083,3га байгаа бөгөөд төлөвлөлтөөр 32759,0га болох ба ашиглалтын талбай 17527,98га болно. Үүнээс засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжын бүс нийт 1106,07га, нөөц нь 1648,5га газар байна. Гэр орон сууцны бүс газар нийт 4327,89 га, нөөц нь 6307,1га байна. Үйлдвэр аж ахуйн бүс газар нийт 1190,97 га-д байрлана. Төлөвлөж буй эрчимжсэн

мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутаг нийт 995,49га, ойн зурвас, ногоон байгууламжын бүс 744,24 га, амралт зугаалгын бүс 205,9 га газарт байрлана.

Аймгийн хэмжээнд 2018 онд багтаан бүх иргэдэд нэг удаа үнэ төлбөргүй газар өмчлүүлэхээр төлөвлөж хот, тосгон бусад суурины газрын хэмжээг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөв.

10.3. Зам шугам сүлжээний газар, дэд бүтцийн хөгжил

10.3.1. Зам, тээврийн байгууламж

Авто зам

Хөвсгөл аймгийн нутгаар улсын болон орон нутгийн чанартай 5547 км авто зам дамжин өнгөрч байгаагаас улсын чанартай зам 1065 км, орон нутгийн чанартай зам 1848 км, сумаас баг хүртлэх 2834 км ердийн хөрсөн зам байна.

Хөвсгөл аймгийн улсын чанартай замын Мөрөн-Хатгалын А1101 чиглэлийн 89,9 км хатуу хучилттай зам ашиглалтанд орсон. Мөрөн-Булганы 180 км /253.3/ хатуу хучилттай автозам 2014 онд ашиглалтанд бүрэн орж, Улаанбаатар хот, Булган. Эрдэнэт, Дархан хотуудтай хатуу хучилттай замаар холбогдоно. Энэ чиглэлийн замтай давхцаж байгаа Их-Уул, Тосонцэнгэл сумууд хатуу хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдоно. Хатуу хучилттай зам Тариалан сумаас 9 км зайтай өнгөрнө. Мөн Мөрөн-Хатгалын хатуу хучилттай авто замаас Алаг-Эрдэнэ сумын төв 7 км зайтай байна. Ханх-Мондын замын 20.63, Мөрөнгийн төвийн Хилэнтийн 180.0, Түнэл сумын Эгийн голын 162.5, Галт сумын Идэрийн голын 162.9, Жаргалант сумын Идэрийн голын 163.1, Цагаан-Үүр сумын Үүрийн голын 350 у/м төмөр бетон, Шишгэд, Хогоргын голын 150 у/м хөвдөг гүүрүүд баригдан ашиглалтанд оржээ.

Хөвсгөл аймгийн хувьд Босоо тэнхлэгийн Мөрөнгөөс ОХУ-ын хилийн боомт хүртэл хатуу хучилттай зам барьж дуусгах, дараа нь Монгол улсын аялал жуулчлалын гол маршрут Мөрөнг-Тэрхийн Цагаан нуурын чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбох ажлыг гүйцэтгэх, улмаар босоо тэнхлэгийн нэг хэсэг болох Мөрөн-Улиастай чиглэлийн авто замыг барихаар төлөвлөлөө. Ингэснээр зөвхөн хот хоорондын зам хатуу хучилттай болоод зогсохгүй тухайн чиглэл давхцаж байгаа сумууд хатуу хучилттай замаар аймгийнхаа төвтэй холбогдоно. Мөн Хөвсгөл болон Завхан аймгийн нүүрсний хэрэгцээг хангадаг Могойн голын уурхайг хатуу хучилттай болгохоор төлөвлөв. Мөн Тосонцэнгэл – Рашаант-Хайрхан –Өлзийт чиглэлийн зам баригдснаар Мянганы замын хэвтээ тэнхлэгийн замтай холбогдож дээр дурьдсан зорилтууд хэрэгжинэ. Уг төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд 485,5тэрбум төгрөг шаардлагатай ба 1553,0га авто замын зурвас газарт орно. Мөн Сэлэнгэ мөрний Сацын булангийн 253.3, Идэр Чулуутын голын 120.0, Мөрөнгийн голын 120.0, Улаан-Уулын Багтагийн голын 100.0, Хөгийн голын 70.0, Баянзүрх сумын Бэлтэсийн голын 78.0 зэрэг у/м төмөр бетон гүүрийг барих шаардлагатай байгаа юм. Сумдаас санал өгсөн орон нутгийн чанартай авто замыг засах саналыг нэгтгэн шаардлагатай төсвийг тооцоолон төлөвлөлтөд тусгав.

Агаарын тээврийн барилга байгууламж

Мөрөн хотын нисэх буудал нь хатуу хучилттай нисэх буух зурвастай. Хуучин тус аймгийн бүх сумуудад бага оврын нисэх онгоц хүлээн авах буудалтай байсан ба одоо Хатгал тосгоны ердийн хөрсөн нисэх буух зурвастай буудал хаяахан ашиглагдаж байгаа ба бусад нь ашиглагдахгүй байна.

2015-2020 онд Мөрөн хотын нисэх буудлыг олон улсын нисэх онгоц хүлээн авах боломжтой болгохын тулд нисэх буудлыг өргөтгөн шинэчилнэ.

2015-2020 онд Мөрөнгийн нисэх буудлыг өргөтгөн шинэчилж олон улсын нисэх онгоц хүлээн авах боломжтой болгоно. 10 км хатуу хучилттай нисэх буух зурвасыг 4.260 тэрбум төгрөгөөр барьж байгуулна.

Төмөр замын газар

Хөвсгөл аймагт одоогийн байдлаар барьж ашигласан төмөр зам байхгүй.

УИХ-ын 2010 оны 32 дугаар тогтоолоор “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого батлах тухай” тогтоол гарч төмөр замын хөгжлийн бодлогыг тодорхойлсон. Тус бодлогын “1.2.1.3.Төмөр замын нэвтрүүлэх чадварыг дээшлүүлж, уул уурхайн бүтээгдэхүүн, дамжин өнгөрүүлэх ачаа тээвэр болон экспорт, импортын ачаа эргэлтийг үр дүнтэй хангах тээвэрлэлтийн оновчтой зохион байгуулалт бүхий төмөр замын дотоодын нэгдсэн сүлжээтэй болох” гэж заасан билээ. Тус бодлогын хавсралтанд Эрдэнэт-Булган-Мөрөн-Цагаанхайрхан-Улаангом гэсэн чиглэлээр төмөр зам алс хэтдээ тавихаар тусгасан.

Усан замын тээвэр

1900 оны эхээр Оросын худалдаачид Ханхын чиглэлээр худалдаа хийдэг байсан бөгөөд түүхий эд, ангийн үс, мал, мах тээвэрлэхэд ашиглах зорилгоор 1905 оноос Хөвсгөл нуурын байгалийн байдал, салхины зонхилох чиглэл үргэлжлэх хугацаа, давалгааны хэмжээ, зогсоол барих байршил, замын зураг, чиглэл зэрэгт судалгаа хийж, дүгнэлт гарган 40 тн-ы даацтай 75 морины хүчтэй, уурын хөдөлгүүрт онгоцыг барьж байгуулаад 1910 онд ашиглалтад оруулж байсан байна.

Манай улсын усан замын нийт урт 400 км, үүнээс Ханх-Хатгалын чиглэл 124 км-ийг эзлэнэ. Манай орны нөхцөлд усан замыг гол төлөв аялал жуулчлалын зориулалтаар ашиглах бодлого баримталж байгаа бөгөөд улсаас түүний хяналт зохицуулалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзжээ.

10.3.2. Холбоо, мэдээллийн сүлжээ

Хөвсгөл аймгийн төв Мөрөн хот Улаанбаатар хоттой шилэн кабелиар холбогдсон бөгөөд нийт 24 сумын төвийн 20 сумын төв нь шилэн кабелиар аймгийнхаа төвтэй холбогдсон байна. Нийт шилэн кабелийн урт 1151.3 гаруй км байна. 2015-2020 онд Цэцэрлэг, Цагааннуур, Ринчинлхүмбэ, Ханх сумууд шилэн кабелиар холбоно. Ингэснээр бүх сум шилэн кабелиар холбогдож, радио телевиз, интернетийг чөлөөтэй ашигладаг болно.

10.3.3. Цахилгаан, дулааны сүлжээ

Хөвсгөл аймаг нь төвийн бүсийн эрчим хүчний системд багтдаг ба 23 сум нь дотоодын төвлөрсөн цахилгаан хангамжийн системд өндөр хүчдэлийн ЦДАШ-д холбогдсон. Ханх сум ОХУ-ын хил орчмын эрчим хүчний системээс эрчим хүчээ авдаг байна. Мөн Эрдэнэбулган сумын нутагт сумын төвөөс 3 км зайтай газар Эгийн гол дээрх усан цахилгаан станцыг Дани улсын буцалтгүй тусламжийн хөрөнгөөр 2006 онд барьж ашиглалтанд оруулсан. Тус аймагт шинээр барих эрчим хүчний эх үүсвэрийг Монгол орны цахилгааны хэрэглээний өсөлт, хэтийн төлөв, цаашдын хөгжил, сэргээгдэх эрчим хүчний хөгжлийн талаар баримтлах хэтийн чиглэл, бодлого хэрэгжүүлэх арга замтай уялдуулан шийдэх нь оновчтой гэж үзэж байна. Сумдаас ирсэн саналуудыг нэгтгэн төлөвлөлтөд тусгав.

Мөрөн хотод хүн ам төвлөрч, барилга байгууламж ихэсч байгаа бөгөөд энэ байдал ирээдүйд ч үргэлжлэх хандлагатай байна. Тиймээс, төвлөрсөн дулаан хангамжийн сүлжээ байгуулж, 6 ш бага чадлын халаалтын зуухны газруудыг нэгтгэж 1 дулааны станцтай болох шаардлагатай байна. Мөрөн хотын төвд 2014 онд ашиглалтанд орсон 33мВт-ын дулааны станцын хүчин чадал нь хүн амын өсөлт болон барилга байгууламж олноор баригдаж байгаатай холбогдуулан хүчин чадлыг 60мВт болгон нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байна.

10.4. Ойн сан бүхий газар, ойн ашиглалт, хамгаалалт

Хөвсгөл аймаг ойн сан бүхий 22 сумтай, ойн сангийн нийт талбай аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 35.6хувийг эзэлнэ. Хөвсгөл аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай /3203,8 мян.га/-г аймгийн нийт нутаг дэвсгэр /10 960,0 мян.га/-д харьцуулж гаргахад ойрхог чанар нь 29,2 хувь байна.

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлтийг ойрын болон дунд хугацааны /2015-2020он/, Алс хэтийн /2020-2030он/ гэсэн 2 хугацаагаар төлөвлөсөн бөгөөд 2015-2020он хүртэлх хугацаанд ойн сангийн газрын ашиглалт, хамлаалалт, нөхөн сэргээх арга хэмжээг ойн зохион байгуулалт, ойн тооллогын материалд тулгуурлан сум тус бүрээр нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулсан бөгөөд 2020-2030 оны төлөвлөлтийг одоогийн ойн санд оруулж буй хөрөнгө оруулалт, ойн ангийн хүчин чадал зэргээс харгалзан ерөнхийлөн төлөвлөсөн болно. 2015-2020 он хүртэлх хугацаанд 450га түймрээс хамгаалах зурвас, 104300га-д ойн хөнөөлт хортон, шавж, өвчинтэй тэмцэх, 2190000га талбайд ойн арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх, 3150га талбайг ойжуулах, 3450га талбайд ойн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ авахаар төлөвлөв.

2020-2030 онд 1250га түймрээс хамгаалах зурвас, 3605700га талбайд ойн арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх, 24486га-д ойн хөнөөлт хортон, шавж, өвчинтэй тэмцэх, 6352га талбайг ойжуулах, 7507га талбайд ойн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ авахаар төлөвлөв.

Уг ажлуудыг хийхэд 2015-2020онд 9359,9сая.төг, 2021-2025онд 4607,7сая.төг, 2026-2030онд 5024,7сая.төг шаардлагатай байна.

10.5. Усны сан бүхий газар, усны нөөцийн ашиглалт хамгаалалт

2003 онд хийсэн гадаргын усны тооллогоор Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд 1163 гол горхи тоологдсоноос 70 ширгэсэн, 902 булаг шанднаас 193 ширгэсэн, 612 нуур цөөрөм тоологдсоноос 30 ширгэсэн бөгөөд 2007 оны усны тооллогоор 916 булаг шандаас 179 ширгэсэн, 782 гол горхи тоологдоноос 451 ширгэсэн, 593 нуур, цөөрөм 49 ширгэсэн, 2011 оны тооллогоор 1101 гол горхиноос 132 ширгэсэн, 932 булаг шанднаас 163 ширгэсэн, 580 нуур тойром 62 ширгэсэн байдаг. Харин 2013 оны гадаргын усны тооллогын дүнд 1212 гол горхи тоологдсоноос устай 1173, нуур тойромоос 578 бүгд устай, 929 булаг шанд тоологдсоноос 841 устай, Рашаан нийтдээ 61 устай тоологдсон байна.

Цаашид сум, аймгийн төвийн унд ахуйн усны эрүүл ахуйн бүсийг нарийвчлан тогтоож тэмдэгжүүлэн хамгаалах, усны чанарт шинжилгээ хийж, сайжруулах арга хэмжээ авах шаардлагатай байна.

Усны сан бүхий газрын доройтолд бэлчээр ашиглалтын хэв маяг, гол горхи, нуур, худаг уст цэг дагасан бэлчээрийн талхагдал нь усны сан бүхий газрын чанар нөөцөд ихээхэн нөлөөлж байгаа бөгөөд Хөвсгөл аймгийн ихэнхи сумдын бэлчээрийн идэвхитэй ашиглагддаг газруудад даац хэтэрсэнээс бэлчээр ихээр талхлагдаж цөлжиж байна. иймд бэлчээр усжуулалтын төлөвлөлтөд тусгасан нэн тэргүүнд шаардлагатай байгаа 71 худгийг гаргах. Сумдаас санал болгосон хамгаалах шаардлагатай булгуудыг нэн тэргүүнд тохижуулах ажлуудыг төлөвлөв.

10.6. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

2023 он хүртэлх хугацаанд улсын тусгай хамгаалалтад Бадарын нуруу-Цагаан уул, Их Түнэл уул, Эрчимийн нуруу, Жарантайн намаг-Булнай-Их элээт, Их бараан уул, Дулаанхаан уул, Тэрхэн цагаан нуур, Халхан Булнай нуруу, Ногооннуур, Гуна ямаат, Жар Хярууны нуруу, Эг-Үүрийн бэлчир зэрэг газруудыг хамгаалалтад авахаар төлөвлөсөн /2003 онд батлагдсан УГЗБЕТ-өөс/. хээрийн судалгааны явцад сумдаас ирсэн саналыг нэгтгэн үзэхэд улсын болон аймгийн, сумын тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах нийт 36 байршилд санал өгсөн бөгөөд үүнээс 5 сумын 6-н байршлыг улсын тусгай хэрэгцээнд хамруулах, 8-н сум 14 байршил бүхий газрыг аймгийн тусгай хэрэгцээнд, 7-н сум 16 байршил бүхий газрын сумын тусгай хэрэгцээнд хамруулан хамгаалах шаардлагатай байна гэсэн санал өгчээ. Тус санал бүхий газруудад хамрах талбайн газрын нэгдмэл сангийн ангиллын бүтэцийг тогтоон төлөвлөлтөд тусгав.

10.7. Аялал жуулчлал, амралт зугаалгын бүс газрын төлөвлөлт,

Тус аймагт сүүлийн жилүүдэд ирж байгаа жуулчны тоо 2010 онтой харьцуулахад гадаадынх 3,4, дотоодынх 4 дахин нэмэгдсэн. Дотоодын жуулчдын ихэнх нь автомашинаар ирж, зориулалтын газарт байрладаггүй. Одоогоор аялал жуулчлалын салбарт 350 хүн ажиллаж, жилдээ 20000 гаруй гадаад болон дотоодын жуулчин хүлээн авдаг байна.

Цаашид Аялал-рекреацийн чадавхын үнэлгээнд тулгуурлан тогтоосон боломжит аялал жуулчлалын хэлбэрийг хөгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд төлөвлөлтөд аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлог, суурь нөөцөд тулгуурлан цаашид дэмжин хөгжүүлэх аялалын төрлүүдийг тодорхойлсон ба Аялал рекреацийн өндөр чадавхитай нутгуудад Цэцэрлэг, Жаргалант, Галт, Улаан-уул, Цагаан нуур, Цагаан-үүр, Түнэл сумдад Байгалийн аялал жуулчлал буюу эко аялал жуулчлал, Нэн ховор амьтан түүний ул мөрөөр аялах аялал, Түүх соёлын аялал, Шувуу ажиглах аялал, Цэцэг ажиглах аялал жуулчлал, Ан агнуурын аялал, Уулын аялал, Усан аялал, Цаатан амьдралтай танилцах болон угсаатны аялал, Агуйн аялал жуулчлал, Эрүүлжүүлэх аялал жуулчлал, Эрдэм шинжилгээ, судалгааны аялалыг хөгжүүлэх бүрэн боломжтой байна. Мөн Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын нийт нөөцүүдийг хэд хэдэн бүлэгт хуваан авч үзэж болох бөгөөд 4-н замналын аялалуудыг санал болгон зохион байгуулах боломжтойг тогтоон төлөвлөлтөд тусгав.

Хөвсгөл аймаг нь аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн үйлчилгээний томоохон нөөцтэй юм. Иймд аялал жуулчлалын нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулан, бүс нутгуудыг төрөлжүүлэх. Аялал жуулялалыг маршрутын зохион байгуулалтад оруулж маршрутыг нэг бүрчлэн үнэлэн тогтоож зах зээлд борлуулах, үйлчилгээний цогц байдал, чанар, сэтгэл ханамж зар сурталчилгаа, идэвхижүүлэлтийн төрөл бүрийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх маркетингийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлж аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх асуудлуудыг төлөвлөгөөнд тусгав.

10.8. Уул уурхайн газрын төлөвлөлт

Хөвсгөл аймаг нь байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий Хөвсгөл нуур болон хамгийн их ойн болон усан сан бүхий аймаг юм. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт хамгийн цөөн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт 2014 оны 10-р сарын 28-ны байдлаар хайгуулын 33, ашиглалтын 16 тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг авч үзвэл нүүрсний 5, алтны 1, барилгын материалын 7, фосфоритын 2, холимог металлын хүдрийн 1 тусгай зөвшөөрөл тус тус хүчин төгөлдөр байна. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн нийт талбайн хэмжээ 184.5 орчим мянган Га байна. Харин ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 6.7 орчим мянган Га байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт улсын төсвийн болон хувийн хөрөнгө оруулалтаар явуулсан геологийн судалгаа, эрэл үнэлгээ, хайгуулын ажлын үр дүнгээр 35 нэр төрлийн ашигт малтмалын 300 гаруй орд, илрэл тогтоогдсон байна. Хөвсгөл аймагт барилгын төрөл бүрийн төмөрбетон эдлэхүүн, зам талбайн өнгөт, хээтэй хавтан хашлага, тоосгоны үйлдвэрээс гадна шохой, шохойн түүхий эд бүхий сликат хөнгөн бетон, Хүрмэн бетон ханын төрөл бүрийн гулдмай, байгалийн өнгөт чулуу боловсруулах үйлдвэрлэл тухайлбал цагаан гантиг, саарал боржин өнгөлгөөний материал үйлдвэрлэх бүрэн боломжтой

10.9. Дүгнэлт

1.Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө нь газарт суурилсан урт хугацааны хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлсон баримт бичиг болсон гэж дүгнэж байна.

Энэхүү баримт бичгийн ач холбогдол нь аймаг сумын нийгэм-эдийн засаг, салбаруудын хөгжлийг тодорхойлох, хөрөнгө оруулалтын таатай орчин бүрдүүлэх, газарт суурилсан нийгмийн, эдийн засгийн, экологийн төслүүдийг боловсруулах суурь үндэслэл болохын зэрэгцээ тогтвортой хөгжлийн үндсэн зарчмуудыг хангах, иргэд орон нутагтаа ажлын байртай, ашиг орлоготой, сайн сайхан амьдрах орчин нөхцлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн газрын менежментийг хэрэгжүүлэхэд оршиж байгаа гэж дүгнэж байна.

2.Газар зохион байгуулалтын Ерөнхий төлөвлөгөөнд хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан нийт төсөл, арга хэмжээ, саналууд нь 16 хүртэл жилийн хугацаанд хэрэгжих төсөөлөл/прогнозын шинжтэй тусгагдсан тул хэрэгжүүлэх үедээ бие даасан төсөл, арга хэмжээ, техник-эдийн засгийн үндэслэл боловсруулагдаж хэрэгжих юм.

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан төсөл арга хэмжээ, санал зөвлөмжүүдийг аймаг, сумын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, төлөвлөгөө, төсөв, сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд үе шат, ээлж дараалалтайгаар тусгагдан хэрэгжүүлэх юм. Энэ нь тус төлөвлөгөөг амжилттай хэрэгжүүлэх үндсэн механизм болох юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

№	Хөтөлбөрийн нэр, батлагдсан огноо, шийдвэрийн дугаар	Хэрэгжүүлэх хугацаа
1	“Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилгод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” УИХ 2008 оны 01 сарын 31, 12-р тогтоол	
2	Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал	
3	Төрөөс хvнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого 2009 оны 7-р сарын 15	
4	Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого УИХ-н 2009 оны 39 дүгээр тогтоол	
5	“Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр УИХ-н тогтоол 2010 оны 06 сарын 25 өдөр	
6	Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 32 дугаар тогтоол	
7	Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал УИХ-н 2001 оны 57 дугаар тогтоол	
8	Монгол Улсын төрөөс цацраг идэвхт ашигт малтмал болон цөмийн энергийн талаар баримтлах бодлого УИХ-н 2009 оны 45 дугаар тогтоол	
9	Монгол улсын засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр /засгийн газрын 2012 оны 11 дүгээр сарын 03 өдрийн 120-р тогтоол/ Шинэчлэлийн засгийн газар, Яамдын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө; Монгол улсын эдийн засаг, нийгмийг 2012-2016 онд хөгжүүлэх тэргүүлэх чиглэл хөгжлийн дунд хугацааны стратеги төлөвлөгөө	2012-2016
10	Бүх нийтийн экологийн боловсрол үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1997 оны 255 дугаар тогтоол	1997-2030
11	“Сүү” үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2006 оны 239 дүгээр тогтоол	2006-2020
12	Хүнсний хангамж аюулгүй байдал, хоол тэжээл хөтөлбөр Засгийн газрын 2001 оны 242 дугаар тогтоол	2001-2020
13	“Ахуйн үйлчилгээний салбарыг дэмжих хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.07.08 дугаар 288	2008-2016
14	“Хүнсний баталгаат байдал үндэсний хөтөлбөр” Засгийн газрын 2009.02.04-ний 32 дугаар тогтоол	2009-2016
15	“Монгол Улсыг үйлдвэржүүлэх хөтөлбөр” Засгийн газрын 2009.09.30-ны 299 дүгээр тогтоол	2009-2016
16	“Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах” хөтөлбөр /Нийтийн бохирын шугам, цооног, бохир усны төрөл бүрийн цэвэрлэх байгууламж/ Засгийн газрын 2006.10.11-ний 246 дугаар тогтоол	2006-2015
17	Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр Засгийн газрын 2003.06.24-ний 160 дугаар тогтоол	2003-2015
18	Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг сэргээх үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1998 оны 103 дугаар тогтоол	1998-2020
19	“Малын чанар сайжруулах” хөтөлбөр. Засгийн газрын 2006.04.26-ны 93 дугаар тогтоол	2006-2015
20	“Малын тэжээл” хөтөлбөр Засгийн газрын 2007.11.07-ны 283 дугаар тогтоол	2008-2015
21	“Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого” үндэсний хөтөлбөр УИХ-ын 1997 оны 106 дугаар тогт	2000-2021
22	Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр Засгийн газрын 1998 оны 82 дугаар тогтоол	1998-2021
23	Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1996 оны 163 дугаар тогтоол	1996-2016
24	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр УИХ-ын 1998 оны 29 дугаар тогтоол	1998-2015
25	Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2003.06.04-ний 141 дүгээр тогтоол	2003-2012
26	Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2001 оны 248 дугаар тогтоол.	2001-2015
27	Байгалийн гамшгийн аюулыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1999.02.10-ны 25 дугаар тогтоол	1999-2015
28	“Чанарын болон байгаль орчны удирдлага /менежмент/-ийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2002.07.08-ны 146 дугаар тогтоол	2002-2016
29	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2000 оны 120 дугаар тогтоол	2000-2015
30	Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр	2008-2015

	Засгийн газрын 2008 оны 267 дугаар тогтоол	
31	“Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр. Засгийн газрын 2005.03.09-ний 44 дүгээр тогтоол	2005-2025
32	“Ашигт малтмал ашиглах үйл ажиллагааг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл, хохирол багатай явуулах” хөтөлбөр Засгийн газрын 2006. 12.20-ний 309 дүгээр тогтоол	2010-2015
33	“Бичил уурхайг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх дэд хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.02.27-ны 71 дүгээр тогтоол	2008-2015
34	“Хүн амыг эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн ундны усаар хангах хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.03.05-ны 84 дүгээр тогтоол	2008-2015
35	Монгол Улсад бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бий болгох үндэсний хөтөлбөр, Засгийн газрын 2008.02.27-ны 78 дугаар тогтоол	2008-2012
36	Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө	2012 он
37	Хөдөө аж ахуй, хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн мастер төлөвлөгөө	2011-2021
38	2003 онд батлагдсан УГЗБЕ төлөвлөгөө	2003-2023
39	Тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө	2012
40	Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл	2013